

Doktori (PhD) értekezés

Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója

Száraz Orsolya

Debreceni Egyetem

BTK

2010

Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
Irodalomtudományok tudományágban

Írta: **Száraz Orsolya** okleveles olasz nyelv és irodalom szakos tanár – szociológus

Készült az Irodalomtudományok Doktori Iskola
Magyar és összehasonlító irodalomtudományi program keretében

Témavezetők: Dr.

Dr. Bitskey István

Dr.

Dr. Pete László

(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200... .

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200... .

Én, Száraz Orsolya teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	4
I. Kutatástörténeti áttekintés	7
I.1. Paolo Segneri az olasz irodalom- és prédikációtörténetben	9
I.1.1. Segneri a XVIII. században	9
I.1.2. Segneri a XIX. században.....	15
I.1.3. A XX. század elejétől napjainkig	18
I.1.4. Összefoglalás	27
I.2. Paolo Segneri a magyar irodalomtörténet-írásban.....	27
I.3. A segneriánus missziók kutatása Olaszországban és Magyarországon.....	29
II. Paolo Segneri, a nép misszionáriusa	36
II.1. Itáliai népmissziók a XVII. században	36
II.1.1. A tridenti reformok kimerülése: egyház és vallás a XVII. századi Itáliában ...	36
II.1.2. Belső missziók és a jezsuita rend	41
II.1.3. A segneriánus metódus.....	43
II.1.4. A Segneri-féle népmissziók itáliai folytatói	47
II.1.5. Európai elterjedés – itáliai hanyatlás	50
II.2. Segneriánus missziók a Jézus Társaság osztrák provinciájában	53
II.2.1. Kezdetek	54
II.2.2. A <i>Missio Segneriana</i> fénykora	68
II.2.3. Újbóli felvirágzás: az 1740-es évek.....	77
II.2.4. Az 1750-es évek – a katekétikai missziók megjelenése	87
II.2.5. Az 1760-as évektől a jezsuita rend feloszlásáig	92
II.2.6. Összegzés	95
III. A prédikátor Segneri	97
III.1. A prédikáció kérdése a tridenti zsinat dekrétumaiban.....	97
III.2. A regula előírásai és generális instrukciók a jezsuita prédikátorok számára	101
III.3. Carolus Regius, <i>Orator Christianus</i>	106
III.4. Giulio Mazarini és az értelmet megvilágító prédikáció.....	111
III.5. <i>Panegirici Sacri</i> (1664)	115
III.6. <i>Quaresimale</i> (1679).....	120
III.6.1. A nagyböjti prédikációk hallgatósága	120
III.6.2. Az olvasókhöz írt előszó.....	123
III.6.3. A kötetbeli prédikációk	132
III.7. <i>Prediche dette nel Palazzo Apostolico</i> (1694).....	143
III.8. Segneri prédikációinak hatása a XVIII–XIX. században	147
IV. Paolo Segneri művei Magyarországon	153
IV.1. Segneri műveinek magyarországi kiadásai.....	153
IV.1.1. Pasztoráció és vallásgyakorlat	153
IV.1.2. Lelkigyakorlatok és Mária-tisztelet	159
IV.1.3. Prédikációk	162
IV.1.4. Kiadástörténeti összefoglalás	163
IV.2. Paolo Segneri művei Magyarországon	166
IV.2.1. Segneri-kötetek a katolikus egyházi gyűjteményekben.....	166
IV.2.2. Segneri-kötetek a szerzetesrendi könyvtárakban.....	171
IV.2.3. Segneri művei az alsópapság könyvei között.....	174
IV.2.4. A magyarországi Segneri-recepció a könyv-és könyvtártörténet tükrében....	176
Felhasznált irodalom	177
Függelék	208
Összefoglalás	223
Abstract	225

BEVEZETÉS

A katolikus egyház újkori történetében a tridenti zsinat jelentősége közismert. A római egyház a reformációval szemben önmeghatározásra és önmaga megújítására kényszerült. Előbbi célt a dogmatikai dekrétumok szolgálták, míg a reformokra irányuló határozatok az egyházfegyelem megszilárdítását és a belső megújulást kívánták elősegíteni, melyekhez olyan eszközöket rendeltek, mint a szemináriumalapítás, a *canonica visitatio*, a püspöki rezidencia- és prédikálási kötelezettség.

Míg Magyarországon a török jelentette a zsinati határozatok XVI–XVII. századi végrehajtásának legfőbb akadályát, Itáliában más okok (nepotizmus, centralizált intézményrendszer, túl sok egyházmegye, az anyagi források szűkössége, egyháziak érdekeltsége a korábbi helyzet fenntartásában, stb.) késleltették azt. A XVI. század végén néhány reformfőpap (Carlo Borromeo, Gabriele Paleotti, Roberto Bellarmino) tevékenysége lendületet adott a katolikus megújulási törekvéseknek, a következő század során azonban azok egyre kevésbé jutottak érvényre.

A XVII. századi Itáliában az egyházmegyei papság általában sem mennyiségi, sem minőségi mutatóit tekintve nem volt alkalmas a nép vallási szükségleteinek kielégítésére, valamint az egyház által számára előírt feladatok teljesítésére. A falvak paphiánnyal küzdöttek, vagy gyakran olyan plébános látta el az isteni szolgálatot, akinek elhivatottsága és/vagy képzettsége hagyott kívánnivalót maga után. A népi vallásosság eretnekgyanús, babonával kevert formákat hozott létre, amelyet az egyház sem nézhetett jó szemmel. A populáris devóció elmélyítése és az egyházi intézményrendszer megszilárdításának kérdése szorosan összekapcsolódott.

Az említett problémák orvoslásához járultak hozzá a szerzetesrendek, amelyek közül meghatározó volt a jezsuiták tevékenysége. Közéjük tartozott Paolo Segneri (1624–1694), akinek életére és munkásságára úgy is tekinthetünk, mint a tridenti célok megvalósítására tett erőfeszítések egyik XVII. századi példája. Misszionáriusként huszonhét éven át járta Észak- és Közép-Itália falvait, hogy az ott élők vallási ismereteit gyarapítsa, megtanítsa nekik a vallásgyakorlat kanonizált formáit, és nem utolsósorban fölélessze és elmélyítse bennük a hitet. Prédikátorként az egyházi év jelentős időszakaiban városokban prédikált, hogy elrettentse hallgatóit a bűntől és erkölcsös magatartásra, keresztény életre buzdítsa őket. A pápai udvar hitszónokaként a felsőpapságot emlékeztette kötelességeire, és azok elmulasztásának kárhozatos voltára. Műveivel az alsópapság, a gyóntatók, a gyónók, a hívek számára adott útmutatót, lelkigyakorlatos könyveivel és a Mária-kultuszt propagáló írásaival a devóció elmélyítésén fáradozott.

Sokoldalú tevékenységéből az olasz kutatás a népmisszióknak és a prédikációknak szentelte a legtöbb figyelmet. Az eredmények mellett azonban számos hiány is jelentkezik. Neve hazánkban még kevésbé ismert, magyarországi recepciójával mindeddig csak érintőlegesen foglalkoztak. Kutatásaink kiindulópontját mégis ezek a tanulmányok jelentették, amennyiben úgy sejtették, hogy Paolo Segneri XVIII. századi magyarországi hatása korántsem elhanyagolható.

Jelen értekezés ezért ennek bemutatását tűzte ki célul. Az első fejezet a Segneri-kutatás történetét és jelenlegi állását ismerteti. A következő három fejezetben a hatástörténeti vizsgálódások területeit Segneri fő tevékenységei (misszionárius, prédikátor, egyházi író) jelölik ki. Különböző, mégis számos ponton egymáshoz szorosan kapcsolódó, sőt gyakran elválaszthatatlan szerepekről van szó. Ez az összetettség előnyökkel és hátrányokkal is jár. Előnye, hogy többféle tudományterület szempontjainak érvényesítését kívánja meg, amely a téma árnyalt és sokoldalú tárgyalását teszi lehetővé. Hátránya, hogy a tárgy és az alkalmazott módszerek tekintetében valamelyest eltávolítja egymástól a fejezeteket, amelyeket a Segneri-életmű és annak magyarországi recepciótörténete tart mégis egységes keretben.

A második fejezet vállalkozik a *Missio Segneriana* hazai történetének feldolgozására, de nem tekinthet el az újkori népmisszió és Segneri itáliai missziós munkájának főbb vonalakban történő tárgyalásától sem. A jezsuita rend osztrák provinciájában tartott segneriánus missziók megismeréséhez elsősorban a Jézus Társasága római levéltárában található, a hazai kutatás által eddig kevés figyelemre méltatott források szolgálnak adatokkal.¹

A harmadik fejezet arra keresi a választ, hogy melyek azok a normatív szövegek, amelyek szerepet játszhattak a prédikátor Segneri formálódásában, s ezzel az olasz kutatás egyik fontos kérdéséhez is igyekszik hozzájárulni. A fejezetben három prédikációs kötetének bemutatása ad képet a szakirodalomban szívesen reformként definiált Segneri-féle prédikátori gyakorlatról.

Az értekezés utolsó része Segneri műveinek magyarországi kiadástörténetével és elterjedtségével foglalkozik, miközben azok ismertetését is feladatának tartja. Mindezt számos könyvtár katalógusa és Segneri-kötetei alapján, valamint kéziratos könyvjegyzékek felhasználásával teszi.² A munkához természetesen bibliográfiák és nyomtatásban megjelent könyvkatalógusok is segítséget nyújtottak.

Az értekezést a kutatás eredményeit összefoglaló rész zárja. Meggyőződésünk azonban, hogy a magyarországi Segneri-hatástörténet vizsgálata még sok lehetőséget rejt magában,

¹ A kutatás a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával valósulhatott meg. A jezsuita rend római központi levéltárában végzett kutatásaim során nyújtott segítségéért Szilas László jezsuita atyának tartozom köszönettel.

² A hazai katolikus könyvgyűjteményekben folytatott kutatáshoz a Pro Renovanda Cultura Hungariae „Diákok a tudományért” Szakalapítványa nyújtott támogatást.

melyhez elsősorban további források felkutatására van szükség. A *Missio Segneriana* más megvilágításba kerülhet plébániai, városi, protestáns iratok bevonásával, míg a Segneri-prédikációk XVIII–XIX. századi recepciójának valószínűleg prédikációs kötetekben és több egyházi retorikában is nyoma van. Ennek elvégzése azonban már a jövő kutatási feladata.

I. KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Bár az olasz irodalomtörténetek néhány sorban megemlékeznek Paolo Segneriről, neve a mai Olaszországban mégis csak egy szűk szakmai kör számára cseng ismerősen. Segneri a maga korában azonban neves szónok, Itália-szerte ismert misszionárius, népszerű devóciós művek és papi segédkönyvek szerzője volt. A XVIII. század folyamán hatása túllépte Itália határait: missziós módszere és könyvei megjelentek Európán kívül is. Műveit a XVII. század végén latinra, majd a XVIII. század során sok más nyelvre lefordították.¹ Az életművével kapcsolatban jelentkező ellentmondásosság már a XVIII. századtól kezdve jelen van, amit a XIX. században a *Risorgimento* egyházhoz és jezsuita rendhez fűződő problémamentesnek nem nevezhető viszonya egyértelműen negatív irányba mozdított el.

Újraértékelése a XX. században kezdődött meg, ennek legfontosabb állomását a halála 300. évfordulójára rendezett konferencia jelentette, ahol több előadó is megfogalmazta a Segneri-életmű revideálásának szükségességét.² Az azóta eltelt időben azonban, egy-két tanulmányt leszámítva, nem történt kísérlet ennek megvalósítására, ahogyan arra sem, hogy elkészüljön Segneri műveinek kritikai kiadása. Két nyilvánvaló pozitív hozadéka lenne egy ilyen nagy volumenű vállalkozásnak: egyrészt kiváló alkalmat és lehetőséget teremtene szövegközeli elemzésekre, másrészt az ily módon kiadásra kerülő kötet megfelelő kiindulási alapként szolgálna a témával foglalkozni kívánó kutatók számára.

Ugyanilyen hiányok jelentkeznek Segneri életrajzát illetően is. Első biográfiája 1701-ben, hét évvel halála után jelent meg összes műveinek első kiadásával egybekötve.³ A szintén jezsuita szerző, Giuseppe Massei erősen hagiográfiai színezetet adott művének, amelyben elsősorban Giovanni Pietro Pinamonti, a firenzei jezsuita kollégium rektorának, tíz nappal

¹ Vö. SOMMERVOGEL VII, 1050–1089. A Segneri-művek magyar nyelvű és magyarországi kiadásával jelen értekezés utolsó fejezete foglalkozik. A török, arab, román és görög nyelvű kiadásokról ld. Virgil CÂNDEA, *Interférences culturelles au Levant: Les écrits de Paolo Segneri en arabe, grec, roumain et turc*, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 27(1989), 1–2. sz., 49–63. Legújabb Segneri művei görög és angol nyelven láttak újra napvilágot: *O metanoòn didaskòmenos*, *O pneumatikòs didaskòmenos* (mindkettő itt: Athén, Thesvitis, 2005); *The Devout Client Of Mary: Instructed In The Motives And Means Of Serving Her Well, Thirteen Sermons From The Quaresimale Of P. Paolo Segneri (1860)*, *The Panegyrics of Father Segneri (1877)*, (Whitefish, MT, Kessinger Publishing, az első 2007-ben, a másik kettő 2008-ban); *Thirteen Sermons from the Quaresimale of Paolo Segneri, Twelve Sermons from the Quaresimale of Paolo Segneri*, (mindkettő itt: Charleston, SC, BiblioLife, 2008).

² *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999.

³ Segneri összes művei a későbbiekben már így jelentek meg. Az életrajz modern és önálló kiadása: Giuseppe MASSEI, *Vita del venerabile padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, a cura di Quinto MARINI, Nettuno–Roma, U. Magnanti, 1995. A Segneri-életrajzokról ld. Quinto MARINI, *Le biografie di Paolo Segneri* = FEDI–PATERNOSTRO 1999, 63–103. A tanulmány kisebb módosításokkal újra megjelent: *Le biografie del “venerabile servo di Dio” Paolo Segneri* = Uő, *Frati barocchi: Studi su A.G. Brignole Sale, G.A. De Marini, A. Aprosio, F.F. Frugoni, P. Segneri*, Modena, Mucchi, 2000.

Segneri halála után írt levelére támaszkodott.⁴ Massei munkája elsődleges forrása lett a későbbi Segneri-életrajzoknak.⁵ Az említett 1994–1995-ös konferencia tanulmánykötetében Quinto Marini egy olyan biográfia kiadását szorgalmazta, amely korabeli források felhasználásával készült.⁶ A feladat nem könnyű: Segneri huszonhét évet szentelt életéből a népmisszióknak, s az ezen időszakhoz kapcsolódó dokumentumok mennyisége megbecsülhetetlen, java részük vidéki plébániák iratcsomói között porosodik.⁷ Jobb a helyzet Segneri tanulóéveit illetően, ott a jezsuita rend római központi levéltárának dokumentumai szolgálhatnak fontos adatokkal.⁸

A szövegkiadásokban és feldolgozásokban tapasztalt hiányok ellenére igen sok írás született az olasz jezsuitáról a halála (1694) óta eltelt több mint három évszázad alatt. Ezek terjedelmük és szempontrendszerük tekintetében változatos képet mutatnak. A terjedelmi változatosság az egy-két soros megjegyzésektől a monografikus feldolgozásokig terjed, melyekben legtöbbször az irodalomtörténeti megközelítés dominál, de nem hiányoznak olyan tanulmányok, kötetek sem, melyek teológiai, egyháztörténeti, történelmi, nyelvészeti szempontokat érvényesítenek erőteljesebben.⁹ E nagyszámú szakirodalmi munka között sok

⁴ *Lettera al padre rettore del collegio di Firenze dal padre Giovanni Pietro Pinamonti sopra le virtù del padre Paolo Segneri* = MASSEI 1995, 87–91.

⁵ Vö. Iosephus Marianus PARTHENIUS [Giuseppe Maria MAZZOLARI], *Commentarii et ellogia, Romae, Typis Civilitatis Catholicae*, 1855, 11–28; Angelus FABRONIUS, *Vitae Italorum doctrina excellentium qui saeculis XVII et XVIII floruerunt*, Pisis, apud Cajetanum Mugnainium, 1792, XV, 8–25; Mascia CARDELLI, *La Vita di Paolo Segneri di Ferdinando Ranalli*, *Filologia e critica*, 28(2003), 2. sz., 264–288. Ebben Ranalli művének két kéziratát is közli a tanulmány írója. Nyomtatásban megjelent változata megtalálható Segneri nagybőjti prédikációi előtt ebben a kiadásban: Paolo SEGNERI, *Quaresimale*, Prato, Tip. Guasti, 1841, I–XXII.

⁶ MARINI 1999, 102–103.

⁷ Néhány dokumentum – főleg helytörténeti kutatások nyomán – már ismertté vált, de számuk Segneri missziós munkával töltött éveikhez képest elenyésző. Problémát jelent az is, hogy ezek többnyire nem tudományos igényűen készített forrásközlések. Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Rapallo*, *La Settimana Religiosa* 20(1890), 2. sz.; Uő, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Soragnana*, *La Settimana Religiosa*, 20(1890), 17. sz.; Uő, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Campo Ligure nel 1688*, *La Settimana Religiosa*, 20(1890), 44. sz.; Giuseppe FABIANI, *Le missioni in Ascoli di p. Paolo Segneri e di Leonardo da Porto Maurizio (1689, 1739)*, *Miscellanea francescana*, 60(1960), 4. sz., 455–472; *Il P. Paolo Segneri e le sue Missioni nel territorio di Brescia e la Repubblica di Venezia: Da documenti inediti (1676)*, *La Civiltà cattolica*, serie XVIII, 1902, vol. V, quad. 1238, 142–163 (a továbbiakban: *Segneri a Brescia*); Eugenio LAZZARESCHI, *Le missioni dei Segneri nella Lucchesia*, *Bollettino storico lucchese*, 3(1931), 3. sz., 206–225; Vincenzo LEGÈ, *Crocefieschi ed una Missione del Padre Paolo Segneri: Cenni storici*, Tortona, Tip. Ditta S. Rossi, 1911; Vigenio SONCINI, *Il p. Paolo Segneri (1624–1694) nella storia dei Farnesi a Parma con lettere e documenti inediti*, Torino, Società Editrice Internazionale, 1925; A. G. TONONI, *Il Padre Segneri nei Ducati di Parma e Piacenza*, *Rassegna Nazionale*, 18(1895), 16 dicembre, 783–812; Leonida COSTA, *Un apostolo della civiltà contadina: Padre Paolo Segneri S. J.*, [Faenza], Litografie artistiche faentine, 1991.

⁸ Ehhez jó kiindulási pontot jelent a következő tanulmány: Mario ZANARDI, *Per la biografia di Paolo Segneri: documenti dell'Archivio Romano della Compagnia di Gesù (ARSI)* = FEDI–PATERNOSTRO 1999, 453–481.

⁹ Teológiai: Ezio BOLIS, *L'uomo tra peccato, grazia e libertà nell'opera di Paolo Segneri sj (1624–1694)*, Roma, Pontificio seminario lombardo, 1996; Sabrina STROPPA, *Segneri, Bartoli e Malaval* = Uő, *Sic arescit: Letteratura mistica del Seicento italiano*, Firenze, Leo S. Olschki, 1998, 103–109; Uő, “*Une glace nette et polie.*” *Paolo Segneri, François Malaval et l'oraison de simple vue*, *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, 79(1999), 3. sz., 327–342; Valerio MARUCCI, *La teologia dell'invettiva: Una pasquinata contro Paolo Segneri*, *Filologia e critica*, 10(1985), 1. sz., 87–97. Nyelvészeti: Stefania STEFANELLI, *Segneri e il Vocabolario della Crusca* = FEDI–PATERNOSTRO 1999, 279–301; Uő, *Il lessico di Segneri e la lingua italiana: apporti e permanenze*, *Studi secenteschi*, 2008, 3–19; Rita LIBRANDI, *L'italiano nella comunicazione della Chiesa e nella diffusione della cultura religiosa* = *Storia della lingua italiana*, I, *I luoghi della codificazione*, a

olyat találni, amely csupán megismétli, vagy röviden összefoglalja a korábbi szerzők által megfogalmazottakat, ezért nemcsak lehetetlen, de felesleges vállalkozás is lenne számba venni mindegyiket. Éppen ezért a következőkben a Segneri-kép jelentősebb változásait követjük végig az olasz irodalom- és prédikációtörténetben a XVIII. századtól kezdve napjainkig. Ehhez azokat a szerzőket hívjuk segítségül, akik az adott korszak Segneri-kritikájának jellemző megfogalmazását adták, vagy új és lényeges elemmel gazdagították azt. Az ezen a kritériumon kívül eső munkákra csak utalást teszünk. Mivel jelen értekezésnek nem célja Segneri olasz irodalomra gyakorolt hatásának bemutatása, ezért ezt csak a jegyzetekben jelezzük, és ha van, további szakirodalomhoz utaljuk az olvasót.

A Segneriről magyar szerzők által készített vagy magyar vonatkozásokat tartalmazó tanulmányokkal ezt követően foglalkozunk, majd a befejezésben a segneriánus missziók kutatástörténetét vázoljuk fel.

I.1. PAOLO SEGNERI AZ OLASZ IRODALOM- ÉS PRÉDIKÁCIÓTÖRTÉNETBEN

I.1.1. SEGNERI A XVIII. SZÁZADBAN¹⁰

I.1.1.1. LODOVICO ANTONIO MURATORI

A XVIII. század során Paolo Segneri missziós módszere tovább élt Itáliában és számos követőre talált. Közöttük kell megemlítenünk ifj. Paolo Segnerit,¹¹ a nagy előd unokaöccsét, aki 1712-ben társával Modena környékén missziózott, amely alkalom érdekes találkozásra teremtett lehetőséget. A misszión részt vett ugyanis Lodovico Antonio Muratori, akinek neve a szakirodalomban összeforrt az olasz reformkatolicizmussal, vagy más néven katolikus felvilágosodással.¹² A hitéletet a barokk szélsőségektől megtisztítani akaró Muratori

cura di Luca SERIANNI, Pietro TRIFONE, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1993, 335–381. Művészettörténeti: Ilaria DELLA MONICA, *Bartolomeo Bimbi, Paolo Segneri e Cosimo III = Artista. Critica dell'arte in Toscana*, Firenze, Casa Editrice Le Lettere, 1992, 36–65.

¹⁰ A Segneri-kritika főbb állomásait mutatja be: Antonio FRANCESCHETTI, *La fortuna critica del Segneri* = FEDI-PATERNOSTRO 1999, 11–45.

¹¹ Vö. SOMMERVOGEL VII, 1089–1093. Életrajzát ld. Lodovico Antonio MURATORI, *La vita del Padre Paolo Segneri juniore della Compagnia di Gesù*, Modena, per Bartolomeo Soliani, 1720.

¹² Muratori magyar recepciójáról ld. SZAUDER József, *L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1973, 171–179; Uő, *La fortuna dei trattati della Carità Cristiana e della Regolata Divozione in Ungheria nel '700 = La fortuna di L. A. Muratori*, Atti del Convegno internazionale di studi muratoriani, Modena, 1972, Firenze, Leo S. Olschki, 1975, 143–150; Béla HOLL, *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 220–223; HÖLVÉNYI György, *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység*. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14., II., szerk. JANKOVICS József et al., Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1998, 882–891; KÓKAY György, *Muratori és Magyarország: Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 114(1998), 3. sz., 193–206; SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 1. sz., 27–42.

személyes tapasztalatot szerzett a teátrális elemekben bővelkedő, segneriánus misszióról. Véleményét hosszú levélben közölte a misszionáriussal, levélváltásuk egy rövid életű (Segneri egy év múlva meghalt), de fontos barátság kezdete lett,¹³ melynek hatására Muratori a tudományos munka mellett a lelkek gondozásának akarta szentelni magát.¹⁴ Muratorinak a Segneri-féle missziós módszerrel szemben megfogalmazott észrevételeit és kritikáit az értekezés II. fejezetében ismertetjük, most csupán a két Segneri prédikációs modorról kifejtett véleményére térünk ki.

Muratori kevésbé ismert művei közé tartozik a *De i pregi dell'eloquenza popolare*,¹⁵ melyben a szerző a populáris hitszónoklat szükségességét hangsúlyozza, és annak mibenlétét igyekszik megfogalmazni.¹⁶ Nem rendszeres egyházi retorikáról vagy prédikátoroknak szánt kézikönyvről van szó, hanem egy felhívó jellegű munkáról, melynek célja, hogy ráébressze és meggyőzze a prédikátortársakat arról, hogy létjogosultsága szinte kizárólag a populáris prédikációnak van. A másik típus, melyet „predicazione sublime”-ként emleget és az elmúlt évszázad sajátjának tart, szerinte csak művelt, teológiában és más tudományokban jártas hallgatóság esetében alkalmazható. Úgy véli, hogy a kettő közötti vízválasztót id. Paolo Segneri prédikatori tevékenysége jelenti.¹⁷

A XVIII. században hasonló kérdésekre keresték a választ, mint a tridenti zsinatot követő időszakban: hogyan szóljon a prédikáló pap az egyszerű néphez, milyen prédikáció képes hatást gyakorolni és változást előidézni a népi vallásosságban.¹⁸ Erre mind az elméleti írásokban, mind a gyakorlatban számos válasz született, ezért a populáris prédikáció meghatározása szerzőnként és hitszónokként más és más lehet.¹⁹ További megoldandó problémát jelentett a hallgatóság egészéhez való alkalmazkodás. Hogyan érheti el célját – legyen az akár a tanítás, a gyönyörködtetés, a megindítás vagy mindhárom egyszerre – a prédikáció egy műveltségi és társadalmi szempontból igen vegyes képet mutató befogadói

¹³ Ennek dokumentumait közli: Giuseppe ORLANDI, *L. A. Muratori e le missioni di P. Segneri Jr*, Spicilegium Historicum Congregationis Ssmi Redemptoris, 20(1972), 1. sz., 158–294. Vö. még Pietro PIRRI, *Ludovico Antonio Muratori e P. Segneri juniore: Un'amicizia santa*, Rivista della Storia della Chiesa in Italia, 4(1950), 5–69.

¹⁴ *Dal Muratori al Cesarotti, Opere di Lodovico Antonio Muratori*, I, a cura di Giorgio FALCO e Fiorenzo FORTI, Milano–Napoli, Riccardo Ricciardi Editore, [19..] (La letteratura italiana. Storia e testi, 44/I), XXII. (A továbbiakban: MURATORI *Opere*.)

¹⁵ Lodovico Antonio MURATORI, *De i pregi dell'eloquenza popolare*, Venezia, presso Giambattista Pasquali, 1750.

¹⁶ A mű latin fordításának jelenlétéről a XVIII. századi Magyarországon ld. SZELESTEI N. 2000, 37–41. A mű latin és német nyelvű ausztriai kiadásairól ld. Eleonore ZLABINGER, *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*, Innsbruck, Universität Innsbruck, 1970 (Studien zur Rechts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte, VI.), 46, 209.

¹⁷ MURATORI 1750, 17.

¹⁸ Vö. Giovanni POZZI, *Grammatica e retorica dei santi*, Milano, Vita e Pensiero, 1997 (Arti e scritture, 8), 14.

¹⁹ Vö. Corrie E. NORMAN, *The Social History of Preaching: Italy = Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*, ed. by Larissa TAYLOR, Leiden, Brill, 2001 (A New History of the Sermon, 2), 125–191. A populáris prédikáció mibenlétének kérdéseit és az ehhez kapcsolódó konceptualizációs problémákat tárgyalja magyar prédikációkat vizsgálva: TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Könyvtár [Bibliotheca Studiorum Litterarium], 45.).

közegben? Ezek a kérdések foglalkoztatták Muratorit is, a válaszokat pedig a populáris prédikáció adta meg számára.

Felfogásában ez nem mást jelent, mint száműzni a beszédből a *concettókat*, az allegorikus értelmezéseket, a skolasztikus fejtegetéseket, azaz mindazt, ami szerinte csupán a prédikatori elmefitogtatást szolgálja, s helyette a *sensus litteralist* alkalmazva megmagyarázni a szentírási passzust, abból üdvös tanításokat vonni le, és mindeközben olyan érveket és nyelvezetet használni, mely minden hallgató számára érthető.²⁰ Elsődleges cél a tanítás, ugyanakkor nem szükséges, de hasznos lehet a gyönyörködtetés.²¹ Muratori azt az álláspontot képviseli, miszerint alkalmazkodni a tanulatlan néphez kell, mely általában a hallgatóság többségét alkotja. A tanultak részéről felmerülő elvárások körét nehezen támadható és bármikor könnyen alkalmazható érv segítségével leszűkíti, és a populáris prédikációhoz illeszti: az igaz és jó keresztények ugyanis azt a prédikátort keresik, aki gyógyírt hoz lelkük számára, nem az olyat, aki intellektusuk nagyravágását csiklandozza.²²

A *secentista* prédikációs modorral szembeforduló Muratori könyvéből kiderül, hogy az id. Segneritől datálódó változás folyamatosan nyert teret a XVIII. században, s ifj. Segneri prédikatori működésében bontakozott ki a legjobban. Utóbbi a szerző számára a műben megrajzolt prédikátorexemplum látszik megtestesíteni. Természetes, hétköznapi módon beszél, kerül minden felesleges díszítést, beszéde nélkülöz minden mesterkéeltséget, életszerű képeket és kifejező hasonlatokat használ, nemcsak a műveltekkel érteti meg magát, hanem elsősorban a néppel.²³

I.1.1.2. IRODALOMTÖRTÉNETEK: DENINA ÉS TIRABOSCHI

A XVIII. századi irodalomtörténetek közül Carlo Denina és Girolamo Tiraboschi munkáit kell megemlítenünk.²⁴ Maga a tény is figyelemre méltó, hogy Segneri belekerült Denina művébe, mely az európai irodalmak fejlődését tárgyalja. A Segnerit is bemutató fejezet címe és mondanivalója között azonban ellentmondás érzékelhető. *Come risorgesse la letteratura in Italia: Magalotti, Redi, e Segneri* (Hogyan támadt fel az irodalom Itáliában: Magalotti, Redi és Segneri) szól a cím, majd a szerző a francia-toszkán kapcsolatok irodalomra gyakorolt

²⁰ MURATORI 1750, 19–20. Ugyanezt a témát fejtegeti: Lodovico Antonio MURATORI, *Della regolata divozione de' Cristiani*, Milano, per Giovanni Silvestri, 1830 (Biblioteca Scelta di Opere Italiane Antiche e Moderne, 255), 107. A mű első kiadása: Venezia, Albrizzi, 1747.

²¹ MURATORI 1750, 22.

²² *Uo.*, 35.

²³ *Da «La vita del Padre Paolo Segneri Iuniore della Compagnia di Gesù»* = MURATORI *Opere*, 341–343.

²⁴ Denina műve 1761-ben jelent meg először, mi a következő kiadást használtuk: Carlo DENINA, *Discorso sopra le vicende della letteratura*, I–II, Napoli, presso Giuseppe Maria Porcelli Librajo e Stampatore della R. Ac. Militare, 1792. Tiraboschi többkötetes irodalomtörténetének első változatát 1772–1782 között publikálta. Az általunk használt kiadás: Girolamo TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana*, IV, Milano, Per Nicolò Bettoni e Comp., 1833.

pozitív hatásait taglalja. Ezt követően tér ki Segneri értékelésére. Érdemként említi, hogy teológiai és erkölcstani műveivel jelentékeny mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a *Vocabolario della Crusca* teológiai szakszókincse tovább gazdagodjon. Nyelvi szempontból a XVI. századi írókhoz hasonlítja, méltatja kitűnő toszkánosságát, ami annál is inkább dicséretre méltó, mivel Segneri Rómától nem messze, Nettuno városában született.²⁵ Mint prédikátort azonban nem tartja sokra, azon szónokok közé sorolja, akik a *concettó*kat kedvelő XVII. századi ízlést szolgálták.²⁶ Hibaként rója fel neki, hogy prédikációival inkább nevetésre, mint könnyekre és töredelemre indította a hallgatóságát. Meglepő módon a külföldi példák közül a protestáns John Tillotsonnal rokonítja. Ebben bizonyára szerepe volt annak is, hogy Denina éppen irodalomtörténete megírása idején alakított ki szoros kapcsolatokat angol irodalmi körökkel. Egy másik helyen újra dicsérő szavakat olvashatunk Segneri két művéről (*Il Cristiano istruito*, *La Manna dell'Anima*), amelyek egyszerűségükkel, nyelvi tisztaságukkal és természetességükkel tűnnek ki, prédikációi azonban Denina szerint cikornyások és dagályosak. E különbség okát a közönségben véli megtalálni: míg Segneri az előbbieket a népnek írta, addig az utóbbiakat „egy nemesebb színházba” szánta.²⁷ A prédikáció évszázadairól elmélkedve végül arra a konklúzióra jut, hogy a műfaj itáliai fejlődéséhez Francesco Panigarola, Girolamo Mautini da Narni és Segneri járultak hozzá nagy mértékben.

Az első teljes irodalomtörténet szerzője, a jezsuita Tiraboschi jóval bőségesebben értekezik Segneriről, egész alfejezetet szentel neki, melynek címe igen beszédes: *Riforma dell'eloquenza sacra fatta dal P. Segneri* (A P. Segneri által az egyházi ékesszólás terén véghezvitt reform). Tiraboschi a fejezetet a barokk prédikációs modor bírálataival kezdi, amit egyértelműen elítél, és úgy véli, annak kialakulásában a hallgatóság ízlésének volt döntő szerepe.²⁸ Rendtársait preferálva a korból Luigi Giuglaris és Giulio Mazzarini szónoki munkásságát tekinti át, amit Segnerié követ. A maga elé példaként Cicerót állító Segneri *divisio* helyett a tétel meghatározása után azonnal áttér az *argumentatió*ra. Prédikációiban olyan mesterien köti egyik érvet a másikba, hogy a hallgatók végül kénytelenek megadni magukat: a szónok érvei meggyőzték, ékesszólása pedig megindította őket.²⁹ Tiraboschi megjegyzi, hogy olykor Segneri is engedett a korízlásnak, e megállapítás bővebb kifejtése azonban jótékony homályban marad. Ezt követi az az állítása, mely a későbbi szakirodalomban több szerzőnél is visszatér, miszerint Segneri az egyházi ékesszólás reformján munkálkodott, amelyet azonban valószínűleg nem mert egyik pillanatról a másikra

²⁵ DENINA 1792, 179–180.

²⁶ *Uo.*, 180.

²⁷ *Uo.*, 59.

²⁸ TIRABOSCHI 1833, 578.

²⁹ *Uo.*, 579.

véghezvinni, s ezért ő maga is olykor adózott a kordivatnak.³⁰ Tiraboschi a prédikátor Segnerit teszi elemzése tárgyává, más műveire nem tér ki, életrajzát nem ismerteti, azonban kiemeli, hogy minden írása a toszkán nyelv mintapéldája.³¹ Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy Segneri műveiben és az életrajzi adatokat bőségesen tartalmazó levelezésében semmiféle jel nem utal arra, hogy ő maga tudatosan, programszerűen dolgozott volna a prédikáció reformján.

I.1.1.3. SEGNERI A XVIII. SZÁZADI RETORIKAOKTATÁSBAN

A Segneri-kritika sokat emlegetett állomása Alessandro Bandiera 1755-ben megjelent munkája és az általa keltett visszhang.³² A korábban jezsuita, de ekkor már szervita Bandierát valószínűleg a jezsuiták és a közöttük támadt nézeteltérések is motiválták a könyv megírására. Bandiera nem értett egyet a jezsuita oktatási módszerekkel, ezért távozott vagy kellett távoznia a Jézus Társaság soraiból. Írásában emiatt bírálja egykori rendjét, és ennek kapcsán megkérdőjelezi, hogy Segneri *Quaresimaléja* megfelel az iskolai retorikaoktatás céljaira. Bár nem hiányoznak részéről a Segnerit méltató szavak, műve mégis leginkább azért vált emlékezetessé, mert átírta Segneri nagyböjti prédikációinak egyes részeit. Ezzel igyekezett bizonyítani, hogy Segneri mennyire távol állt a toszkán hagyománytól, a boccacciói stílustól. Ha ezt nem teszi meg, műve és neve talán ma már feledésbe merült volna. Giuseppe Parini azonban szellemes kritikájával halhatatlanná tette.³³ Bandiera, aki Segneri-átiratát, s művével önmagát kínálja példának az ifjak számára, Parini szerint hosszabb, bonyolultabb és nehezkesebb formába öntötte át az eredeti sorokat, s ezzel megfosztotta azokat erejüktől és hatásosságuktól. Nemcsak a formát, de a tartalmat illetően is hibázott Bandiera: úgy írta át Segnerit, hogy olykor a jezsuita eredeti szándékának éppen az ellenkezőjét fogalmazta meg. Parini nem ad hangot személyes véleményének a Segneri-prédikációk retorikája kapcsán, azt azonban vitathatatlannak tartja, hogy nyelvi szempontból nehéz bármi kivetnivalót találni bennük. Bár Bandiera érdemeket is sorakoztatott fel Segneri mellett, a későbbi kritika az általa megfogalmazott, főleg a nyelvkérdéshez kapcsolódó kifogásokra adott választ, s többnyire védekező állást vett fel vele szemben.

³⁰ *Uo.*, 580.

³¹ *Uo.*, 579.

³² Alessandro M. BANDIERA, *I pregiudizi delle umane lettere*, Venezia, appresso Tommaso Bettinelli, 1755.

³³ Giuseppe PARINI, *Lettera all'Abate Soresi "sui pregiudizi delle umane lettere"*, http://www.classicitaliani.it/parini/parini08_lettera_Soresi.htm. Parini 1756-ban jelentette meg levelét.

A XVIII. századi retorikaoktatás számára Segneri prédikációi példák gazdag tárházának bizonyultak.³⁴ Így született meg Giuseppe Malmusi a maga nemében azóta is egyedülálló munkája.³⁵ Malmusi a *Quaresimale* összes beszédét, negyven prédikációt elemez retorikai szempontból. Minden prédikáció esetében ugyanúgy jár el: megállapítja az *exordium* típusát, röviden értékeli azt, ismerteti a bizonyítandó tételt, számba veszi az érveket, és retorikai szakterminussal beazonosítja azokat, majd áttér a második részben alkalmazott retorikai eszközök bemutatására, és végül néhány megjegyzést tesz az *inventio*, a *dispositio*, és az *elocutio* kapcsán. Módszere tökéletesen alkalmazkodik az előszóban kitűzött céljához, miszerint a szabályokat a gyakorlatban akarja láttatni. Úgy véli, ehhez Segneri nagybőjti beszédei kiválóan megfelelnek, mivel a XVII. századi prédikátor az érvelés mestere, argumentumai meggyőzőek és a nép számára is érthetőek, az érvek közötti átvezetés természetes, az *amplificatio* eszközeit kitűnően, a figurákat megfontoltan használja, az érzelemkeltésben pedig nagy jártasságról tesz tanúbizonyságot.³⁶ Kevés hibája, mely inkább a századé, a profán erudíció használatából ered. Malmusi parafrázálva adja vissza Segneri olvasókhöz írt előszavát, és az abban megfogalmazott elvek megvalósulásaként mutatja be a *Quaresimalét*. Az elemzéseket a konklúzió zárja, amelyben Malmusi további két szerzőhöz utalja a tanulóifjúságot: Muratorihoz és a jezsuita Domenico Decoloniához. Ez utóbbi szerző írásához további kiegészítéseket fűz, és néhány általános prédikátori hibára hívja fel a figyelmet.³⁷

Segneri a XVIII. században több egyházi retorika kedvelt példájává vált. Értékeit és hibáit a szerzők többnyire egyformán látták és láttatták, véleményük sok hasonlóságot mutat a Malmusi által megfogalmazottal.³⁸

³⁴ Az egyik első ilyen munka: Giannangelo [SERRA] DA CESENA, *Analisi sopra di alcune più scelte prediche del padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, Faenza, nella Stampa di Gioseffantonio Archi, 1756. A szerző egy másik, szintén didaktikai célokat szolgáló írásában is helyet kapott Segneri: Giannangelo SERRA, *Compendio della Rettorica*, I, appresso Giuseppe Bortoli, Venezia, 1748, 132–137, 153–155, 229–237, 271–285.

³⁵ Az általunk használt kiadás: Giuseppe MALMUSI, *Analisi del Quaresimale del padre Paolo Segneri* = Paolo SEGNERI, *Opere*, I, Torino, Giacinto Marietti, 1872. Első kiadása: Modena, nella stamperia di Giovanni Montanari, 1768.

³⁶ *Uo.*, 3–4.

³⁷ *Uo.*, 130–133.

³⁸ Vö. Giovambattista NOGHERA, *Della moderna eloquenza sacra e del moderno stile profano, e sacro*, Venezia, Stamperia Remondini, 1753 (első kiadása egy évvel korábbi); Giovanni ANDRÈS, *Dell'origine, progressi e stato attuale di ogni letteratura*, III, Napoli, Borel e Bompard, 1836. (A többkötetes munka 1782–99 között készült.) Segneri az egyházi retorikaoktatásban a XIX. században is megőrzi modell szerepét ld. például: Guglielmo AUDISIO, *Lezioni di sacra eloquenza*, Torino, Stamperia Reale, 1839–1841, I, Lezione I, IV; II, Lezione XXIII; III, Lezione VI; UÖ, *Compendio delle lezioni di eloquenza sacra*, Torino, Giacinto Marietti, 1892, 293–294, 454–455. A szerző néhány mondatot Andrèstől plagizált.

I.1.2. SEGNERI A XIX. SZÁZADBAN

I.1.2.1. SEGNERI ÉS A NYELVKÉRDÉS

A *questione della lingua* története egészen Dantéig nyúlik vissza, s azon törekvések változatos együttesét jelenti, melyek az olasz nyelv definiálására és egy normatív nyelv rögzítésére irányulnak. Tétje több szempontból is igen nagy. Egyrészt a válasz a politikai szempontból megosztott félsziget egy területét jelöli ki az olasz nyelv bölcsőjének és szabályozó központjának, azaz egyfajta kultúrhatalmi kérdésről van szó; másrészt a standard nyelv normái meghatározzák a mindennapi beszélt nyelvet, és ami fontosabb, az irodalom és a tudomány nyelvét. A nyelvkérdés XVII. századi történetéből – Segneri később tárgyalandó kapcsolata miatt is – az *Accademia della Crusca*t kell kiemelni. A Firenzében alapított akadémia nem meglepő módon a toszkánt propagálta modellként, célja képletesen a tiszta búza elválasztása volt a korpától (*crusca*). Ennek eredményeképp született meg 1612-ben a *Vocabolario della Crusca* első kiadása, melyben azokat a szavakat gyűjtötték össze, amelyeket a számukra modellértékű toszkán szerzők használtak, s azokhoz példákat is mellékeltek. A későbbi kiadások Segnerit is a mintaszerzők közé választották. Az Akadémia nemcsak nyelvi, hanem irodalmi kánont is teremtett.

A nyelvkérdés történetében szerzőnk neve a következő században tűnik fel újra. A XVIII. század végén ugyanis a francia kultúra és nyelv hatásának érvényesülése nyomán kezdett megerősödni Itáliában a nyelvi purizmus, amely lexikai szempontból a XIV. századi firenzei nyelvet és irodalmi hagyományt tekintette követendőnek, és az ahhoz való visszatérést szorgalmazta. E törekvéseken belül több irányzat is jelen volt.

A purizmus egyik kiemelkedő alakja, a nápolyi Basilio Puoti úgy vélte, hogy az irodalmi és nyelvi kánon nem korlátozható kizárólag a XIV. századi, firenzei szerzők műveire, ezért abba XVI. és XVII. századi szerzőket is beemelt, köztük a jezsuita triászt: Segnerit, Daniello Bartolit és Pietro Sforza Pallavicinót. Puoti véleménye szerint Segneri néhány hibája ellenére is főművet alkotott a prédikáció műfajában (*Quaresimale*), amelyet azonban a nyelvi tisztaság szempontjából felülmúl az *Il Cristiano istruito*.³⁹

A szintén purista elveket valló Pietro Giordani írásaiban minden prédikátor számára mintaként ajánlja,⁴⁰ és bár úgy véli, hogy nyelvileg írásai nem tökéletesek, mégis utánozhatatlannak tartja azt a természetességet, ahogyan a tárgyalt témától függően választja

³⁹ Basilio PUOTI, *Della maniera di studiare la lingua e l'eloquenza italiana*, Parma, da Pietro Fiaccadori, 1853, 24–26. A mű első kiadása: Napoli, da Raffaele De Stefano e Socii, 1837.

⁴⁰ Pietro GIORDANI, *Opere*, pubblicate (sic!) da Antonio GUSSALLI, Milano, Per Francesco Sanvito, 1862, Appendice alle opere di Pietro Giordani, 363.

meg a stílusát.⁴¹ A purizmus mellett állást foglaló Ferdinando Ranalli és Raffaello Fornaciari irodalomtörténeti írásaiban Segneri ehhez igen hasonló értékelést kapott.⁴²

A nyelvkérdést tárgyaló munkák közül meg kell említeni még Ruggiero Bonghi művét, amelyben a stíluseszmenyt továbbra is a XIV. századi szerzők jelentik, nyelvi szempontból modellértékűnek a firenzeit tartja. Bonghi az ékesszólásról beszélve megjegyzi, hogy a három stílusnemnek megfelelően szónokolni csupán ketten tudtak, közülük az egyik Segneri.⁴³ Ennek ellentmondani látszik a továbbiakban kifejtett véleménye. A XVII. század szónoki gyakorlatának bírálatát adja, majd kitér a prédikációk *exordium*ára, amelyek célja szerinte kizárólag a *captatio benevolentiae*, holott nemcsak ezt az egy funkciót kellene betölteniük. A nevetséges *exordium*ok egyik példaként idézi Segneri második nagybőjti beszédét.⁴⁴ Bonghi ellentétet vél felfedezni a jezsuita életszentsége és művei között, mivel ez utóbbiakban a profán elemek túlsúlyban vannak, s úgy tűnik számára, mintha a vallás csupán apropót szolgáltatna neki műveltsége elmés beszédekben való fitogtatására.⁴⁵ Összességében úgy értékeli őt, mint aki a prédikáció terén semmit sem ér, nyelvi egyszerűsége és stílusának természetessége viszont példaértékű.⁴⁶

Niccolò Tommaseo, akinek nevéhez az olasz nyelvtörténetben nagy jelentőséggel bíró *Dizionario della Lingua Italiana* fűződik, Segneri legnagyobb hibájának azt tartja, hogy a hallgatók ellen beszél, a vádló ügyvéd szerepét tölti be, míg kötelessége ennek éppen az ellenkezője lenne, azaz barátként, testvérként vagy apaként szólni a hallgatósághoz.⁴⁷ Tommaseo minden bizonnyal a saját korabeli hívő vallási-lelki életének elvárásait fogalmazta meg ezzel.

Érdemeit abban látja, hogy példaszerű egyszerűséggel fejezi ki magát, alapos felkészültséggel rendelkezik a teológia, a Biblia ismerete terén, igen jártas az egyházi szerzők és világi moralisták írásaiban, az antik retorikában, továbbá a szentírásból vett citátumokat és az abban rejlő gondolati elemeket újszerűen kapcsolja egymáshoz. Tommaseo bírálata szerint Segneri túlzásba viszi a *concettó*k, a példák, a nem megfelelő hasonlatok és a világi témájú narratív betétek használatát, amelyek miatt prédikációi olykor dagályossá válnak. Funkció

⁴¹ *Uo.*, 371.

⁴² Raffaello FORNACIARI, *Disegno storico della letteratura italiana dalle origini fino a tutto il secolo XIX*, Firenze, Sansoni, 1906, 196. A mű először Firenzében (Sansoni) jelent meg 1874-ben. Azt követően számos további, javított kiadást ért meg. Ferdinando RANALLI, *Degli ammaestramenti di letteratura*, IV, Firenze, Felice Le Monnier, 1863, 110–116. A mű első kiadása: Firenze, Felice Le Monnier, 1840, azonban a szerző folyamatos csiszolgatása nyomán újabb és újabb kiadások láttak napvilágot.

⁴³ Ruggiero BONGHI, *Perché la letteratura non sia popolare in Italia*, Carnago, SugarCo Edizioni, 1993 (Classici Italiani per il Millennio, 14), 115. A mű először itt jelent meg: Milano, F. Colombo–F. Perelli, 1856.

⁴⁴ *Uo.*, 115–116.

⁴⁵ *Uo.*, 119.

⁴⁶ *Uo.*, 162.

⁴⁷ Niccolò TOMMASEO, *Dizionario estetico*, Firenze, Successori Le Monnier, 1867, 664. A mű először 1840-ben (Venezia, co' tipi del Gondoliere) jelent meg a *Di nuovi scritti* 3. köteteként.

nélküliek, tehát feleslegesek a retorikai felkiáltások és az ismétlések is. Az idézeteket, a mitológiai utalásokat és egyes szerzők (Seneca, Appianos) és bibliai alakok (Tóbiás) szerepeltetését nem tartja a populáris prédikációba illőnek. Kifogásolja, hogy Istenről és a lelki dolgokról időnként azokhoz nem méltó kifejezésekkel beszél.⁴⁸ A részletesen kifejtett kritika ellenére Tommaseo számára Segneri az olasz irodalmi kánon része.⁴⁹

I.1.2.2. XIX. SZÁZADI IRODALOMTÖRTÉNETEK

A nemzeti irodalom kérdése és a nyelvről folytatott vita a XIX. században az egységtörekvések nyomán a nemzet egyik igen lényeges közös ügyévé nőtte ki magát.⁵⁰ Az egységes Olaszország egységes olasz identitást kívánt, amelyhez nemzeti nyelvre és nemzeti irodalmi hagyományra volt szükség. Ez utóbbi kíváncsi irodalomtörténet-írásra, kánonteremtésre ösztönzött. A kor irodalomtörténészei sajátos szempontot érvényesítettek műveikben, úgy tekintettek Itália irodalmának egyes korszakaira, aszerint értékelték az alkotókat, hogy azok közelebb vittek-e az egységes olasz állam és nemzet megteremtéséhez, vagy inkább eltávolítottak a vágyott céltól.⁵¹ Ennek fényében már sejthető, hogy a jezsuita Segnerinek milyen helyet szántak a szerzők.

Közülük kiegyensúlyozottnak mondható Cesare Cantù véleménye, aki mind érdemeket, mind hibákat felsorakoztat mellette.⁵² Segnerit Itália legjobb prédikátorának tartja, aki bár nem mérhető francia kortársai nagyságához, mégis a XVII. századi dagályos, elmefitogtató beszédek tartó olasz hitszónokok fölé emelkedik. Hibái közt említi, hogy túl sok példát, hasonlatot, idézetet, túl sok retorikai eszközt használ. Mindezek ellenére sokat lehet tőle tanulni, főleg nyelvhasználata példás. Prédikációi populárisak, inkább az észre hatnak, érvekkel akarnak meggyőzni, s kevésbé céljuk az érzelmi megindítás.

Gúnyt űz a jezsuitákból és Segneriből is Luigi Settembrini,⁵³ aki hosszabban értekezik magáról az ékesszólásról, majd a katolikus hitszónokokról beszélve figyelmet szentel Segnerinek is (halálozási dátumát azonban hibásan adja meg). Settembrini meggyőződése, hogy a keresztény vallás megszilárdulásával, intézményesülésével a hitszónoklat az egyházi irányítás eszköze lett. Dicséri Luther teljesítményét e téren, aki példaként és érvként is szolgál

⁴⁸ Uő, *Dizionario estetico*, Milano, per Giuseppe Reina, 1852, 337–345.

⁴⁹ Laura MELOSI, *Il primo Ottocento: entusiasmi e desolazioni nella coscienza della tradizione*. A tanulmány elérhető a következő címen: <http://www.italianisti.it/FileServices/06%20Melosi%20Laura.pdf>. Itt a Tommaseóra vonatkozó rész a 16. oldalon olvasható.

⁵⁰ Segneri és az olasz nyelvtörténet kérdésével foglalkozik, főleg XIX. századi szerzők alapján: Aldo MANETTI, *Il Segneri segno di contraddizione*, Bergamo, 80(1985), 2. sz., 145–164.

⁵¹ MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 303.

⁵² Cesare CANTÙ, *Storia della letteratura italiana*, Firenze, Felice Le Monnier, 1865, 415–418.

⁵³ Luigi SETTEMBRINI, *Lezioni di Letteratura Italiana*, Firenze, Sansoni, 1964, I, 149–150; II, 713–719. A mű első kiadása Nápolyban (Tip. Ghio) jelent meg három kötetben 1866–1872 között.

azon állításának alátámasztására, miszerint szabadság nélkül nincs ékesszólás. Az elmondottakból következik, hogy csupán két dolgot tehet egy katolikus hitszónok: tanítja a hittételeket és/vagy dicséri a szenteket. Itáliában katolicizmus van, mely nem tűr vitát, következésképp egyházi ékesszólás sem létezik. Segneri ezért semmiképpen sem tekinthető Itália legnagyobb hitszónokának, hiszen katolikus és ráadásul jezsuita, akik bár kiváló elmék, hiányzik belőlük a szív. Segneri túl sok idézetet használ, érvelése *argutiákból* építkezik és nem valós argumentumokból, keresi az ellentéteket, célja, hogy kíváncsiságot ébresszen a hallgatóságban. Settembrini végső konklúziója: Segnerit azért nevezik a legnagyobb olasz prédikátornak, mert az *Accademia della Crusca* szótára révén kanonizálta őt.

A XIX. századi irodalomtörténetek közül a legtöbbet idézett munka Francesco De Sanctis műve, aki az olasz irodalom és nemzettudat történetét írta meg.⁵⁴ Ebben Segnerinek is jut néhány sor, amelyekben még a korábbi írásokban neki tulajdonított erények is ellenkező előjellel kerülnek említésre.⁵⁵ Nem tud hatásosan beszélni, azaz rávenni hallgatóságát a megtérésre, életük megjobbítására. Nincs hitele, hiányzik belőle az apostoli hév, nem szereti az embereket, és nem munkálkodik embertársai üdvösségén. Igen erős vádak ezek. Örökölt és nem saját maga által kiformált vallási és erkölcsi tanításokat hirdet. Nagy erudícióval rendelkezik azonban vallási és világi téren egyaránt. Bár De Sanctis megfogalmazása nem egészen világos, mégis úgy sejtjük, az eredetiséget hiányolta Segneriből. E néhány sorban ki nem mondott, de jól érzékelhető a De Sanctis-i ítélet: Segneri semmilyen módon, még a vallásosság terén sem járult hozzá az olasz nemzettudat kialakulásához.⁵⁶

I.1.3. A XX. SZÁZAD ELEJÉTŐL NAPJAINKIG

I.1.3.1. CROCE SEGNERI-KRITIKÁJA: KÖVETŐK ÉS BÍRÁLÓK

A XX. század elején Benedetto Croce két egymásnak ellentmondó véleményt fogalmazott meg Segneriről. Először az egyházi ékesszólás megújítói közé sorolta őt, aki első prédikációiban maga is hajlott a *concettók* és a retorikai eszközökkel felékesített stílus használatára, később azonban ezektől megszabadult, bár a kor egyéb hibáitól nem maradt

⁵⁴ Francesco DE SANCTIS, *Storia della letteratura italiana*, Firenze, Salani, 1965, 318–319. Első kiadása két kötetben: Napoli, Morano, 1870–71.

⁵⁵ Részben foglalkozik a kérdéssel a következő írás: Gennaro SAVARESE, *Avventure segneriane tra Sette e Ottocento: Parini, Leopardi, De Sanctis* = FEDI-PATERNOSTRO 1999, 47–62. A tanulmány szerzője azonban a legtöbb figyelmet Parininek és Leopardinak szenteli, háttérbe szorítva nemcsak De Sanctist, hanem Segnerit is.

⁵⁶ De Sanctissal szemben más XIX. századi szerzők továbbra is reformátornak tekintik Segnerit az egyházi szónoklat terén: Francesco Saverio RONDINA, *Il Segneri ristoratore e principe dell'eloquenza sacra italiana*, Roma, Tipografia Editrice Romana, 1896; Filippo SCOLARI, *Dell'eloquenza del Padre Paolo Segneri e d'un modo diverso di predicare*, Bonvecchiato, Venezia, 1845.

mentes.⁵⁷ A későbbiekben ezt a barokk kori Itáliáról írva módosította.⁵⁸ Ebben olyan kulcsszavakat kapcsolt az ellenreformációhoz, mint a jezsuiták, az inkvizíció, a szólás- és a gondolatszabadság elnyomása, az olasz egység megvalósulását akadályozó pápaság megerősödése. A barokk Croce definíciójában „perversione artistica”, amelynek egyetlen célja a csodálatkeltés.⁵⁹ A XVI. század végétől egészen 1670-ig terjedő időszakban mindenekelőtt a hanyatlás, hogy aztán a lassú megújulásnak adja át helyét. A korban ezért csak „pseudooratoria” létezik, amely nélkülözi a gondolatot, felbomlik az egység tartalom és forma között.⁶⁰ Segneri esetében sem lehet megújulásról beszélni, mert hiányzott belőle az eredetiség, egyszerűen visszatért a XVI. századi prózai hagyományhoz. Prédikációival semmiféle hatást nem ért el, mert a hallgatóság nem fordította tettekre tanításait, szavai a hívek lelki hidegségét teljesen érintetlenül hagyták.⁶¹ Croce nemcsak Segneri kudarcát konstatálja, hanem az egész barokk korszakot a romlással azonosítja.

E hosszú életű irodalom- és művelődéstörténeti közhely cáfolatának szentelte kutatásait Antonio Belloni, aki preconcepciók nélkül kívánta újraértékelni a XVII. századot, amit ő egy olyan átmeneti korszaknak tekintett, amely a válság, ugyanakkor a megújulás jeleit is mutatja.⁶² Belloni szerint hiba lenne Segnerit kivételként kezelni, úgy, mint aki felülemelkedett korán és megújította a prédikáció műfaját. Kétségbe vonja azokat a korábbi magyarázatokat is, amelyek azt állították, hogy a *secentista* prédikációs modor oka a romlott ízlés, annak pedig a felszínes, külsőségeket előtérbe helyező vallásosság. Segneri jelentősége nem a más prédikátorokkal való retorikai szempontú összevetések révén mutatkozik meg, hanem akkor, ha a korabeli vallási, egyházi, lelki élet felől közelítünk hozzá. A Segneri-prédikáció beszédmódja azért más, mert a szerző célja, hogy változást idézzon elő a hívek lelki életében, és megújítsa az erkölcsöt, a társadalmat. Ehhez nem volt szüksége cifra beszédre, retorikai fogásokra. A papság számára is volt e téren tanítása: a hitszónok felé legfőbb kíváncsisággal azt állította, hogy az tetteivel mutassa meg, milyen az igazi evangéliumi lelkület, szavaival pedig adja át azt a gondozására bízott lelkeknek. Belloni egyetlen kifogása Segnerivel szemben, hogy túlságosan gyakran üt meg polemikus hangnemet, s időnként az érvelése az inkvizítorokéra emlékeztet. Belloni az egyes XVII.

⁵⁷ Benedetto CROCE, *Saggi sulla letteratura italiana del Seicento*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1911, 177–178.

⁵⁸ Uő, *Storia della età barocca in Italia: pensiero, poesia e letteratura, vita morale*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1929.

⁵⁹ Uő., 33.

⁶⁰ Uő., 427.

⁶¹ Uő., 438–439. Croce véleményét osztja és Segnerit a hatás- és csodálatkeltés szónokává redukálja Giuseppe ZONTA, *Storia della letteratura italiana*, III, *L'età moderna*, con prefazione di Alfredo GALLETI e note bibliografiche di Gustavo BALSAMO-CRIVELLI, Torino, UTET, 1932, 164–165.

⁶² Antonio BELLONI, *Storia letteraria d'Italia: Il Seicento*, Milano, Francesco Vallardi, 1955, 505–515. Első megjelenése: Milano, Francesco Vallardi, 1898; második bővített és javított kiadása 1929-ben ugyanott.

századi szerzőknek külön köteteket is szentelt, köztük Segnerinek is.⁶³ Ennek újdonsága, hogy gondolatbeli és formabeli hasonlóságokat keres Segneri és Manzoni között.⁶⁴

A Croce-tanítvány Francesco Flora irodalomtörténetében hosszú, a *Quaresimaléből* vett idézetekkel és az azokhoz fűzött rövid kommentárokkal kívánja bemutatni a prédikátor Segnerit.⁶⁵ E módszer előnyét abban látjuk, hogy ily módon a prédikációk egyes részletei azokat az olvasókat is megtalálják, akik egyébként nem szentelnének időt és fáradságot a Segneri-művek olvasásának. Flora megállapításai azonban egyértelműen jelzik, hogy célja ezzel egyáltalán nem ez volt. Szerinte ugyanis Segneri nem hozott semmi újat, mindenben az egyház tanításait ismételte meg és minden kritika nélkül hirdette azokat, ezért, ahogyan Croce, úgy Flora számára is ő testesíti meg mindazt a rosszat, amit az ellenreformáció hozott magával. A retorikai szabályoknak megfelelően felépített prédikációi nincsenek hatással sem a hallgatóság gondolkodására, sem az érzelmeire, Segneri össze sem hasonlítható olyan nagy prédikátorelődökkel, mint például Bernardino da Siena. Hogy Flora értékelése előítéletektől nem mentes, jól jelzi az a rész, ahol kijelenti, hogy ugyanazok a Segneritől idézett sorok Bernardino da Siena, Domenico Cavalca, vagy Jacopone da Todi szájából az őszinte öröm („innocente letizia”) kifejezésekképp hangoznának, a jezsuita szájából ridegen („freddura”) szólnak. Befejezésében a szerző kedvezőbb képet fest a levélíró Segneriről, aki szerinte itt bensőségesebb és meggyőzőbb, mint bármelyik más munkájában. Leveleiben bölcs megfigyelőnek, emberinek mutatkozik, ki vigaszt nyújt embertársainak, stílusát pedig egyfajta természetes elegancia jellemzi.

Minden eddiginél hosszabb és alaposabb a *La Civiltà cattolica* irodalomkritikusa, Domenico Mondrone írása, melynek kiindulópontja, hogy Segneri kifejezetten olyan szerző, akinek életét ismerni kell ahhoz, hogy műveiről beszélni lehessen.⁶⁶ Először ezért életrajzát ismerteti, amelyben kifogásolja, hogy a Segneriről szóló írásokban többnyire mint városokban és székesegyházakban prédikáló hitszónokról emlékeznek meg róla, miközben ideje java részét a népmissziók kötötték le. Ezt követően számba veszi műveit, majd annak a kérdésnek szenteli a figyelmét, hogy a *Quaresimale* Segneri főműve-e, egyáltalán főmű-e. Már a kérdésfelvetés is igen eltér az addigi szakirodalmi állásponttól, hisz ha valamiben

⁶³ Uő, *Paolo Segneri (1624–1694)*, Torino, G. B. Paravia e C., 1931.

⁶⁴ Segneri életének és műveinek Manzoni-ra gyakorolt hatását vizsgálják és illusztrálják még a *Fermo és Lucia*, majd átdolgozott formájában *A jegyesek* című regényből vett példákkal a következő írások: Michele ZIINO, *Raffronti manzoniani nel centenario dei Promessi sposi*, Palermo, A. Trimarchi, 1921; Emilio ANGELONI, *Somiglianze – in gran parte accidentali – di similitudini, di immagini e di pensieri del Manzoni, a similitudini, immagini e pensieri di altri grandi intelletti*, Aquila, Officine Grafiche Vecchioni, 1924²; Giulio MARZOT, *Un classico della Controriforma: Paolo Segneri*, Palermo, G. B. Palumbo, 1950 (*Saggi di letteratura italiana*, 10), 243–244.

⁶⁵ Francesco FLORA, *Storia della letteratura italiana*, III, *Il Cinquecento, Il Seicento, Il Settecento*, [Milano], Arnoldo Mondadori Editore, 1966, 433–440. Első kiadása: Milano, Mondadori, 1940–41.

⁶⁶ Domenico MONDRONE, *Letteratura italiana: I minori*, III, Milano, Marzorati, 1974, 1751–1764.

egyvetértettek, akkor az éppen ez volt. Mondrone viszont úgy véli, hogy a *Quaresimale* az, amely leginkább követi a kordivatot, mégpedig azért, mert megírásakor a szerző fiatal volt és nem tudta kivonni magát környezete hatása alól. Később, ahogyan belső, lelki élete elmélyült, és tapasztalatokat szerzett a lelkek gondozásában, műveit is egyre nagyobb természetesség, egyszerűség jellemezte már. Segneri érett munkáinak az *Il Cristiano istruitót*, polemikus írásait és leveleit tartja. Külön szól a levélíró Segneriről, utal a korábbi kritikusok véleményére, védelmébe veszi őt Florával szemben, majd befejezésékképp a további szakirodalmi tájékozódást segítő bibliográfiát közöl.

I.1.3.2. SEGNERI-MONOGRÁFIÁK

Természetesen a XX. században is készültek Segnerit laudáló írások, melyekre a legmegfelelőbb alkalmat az évfordulók kínálták.⁶⁷ Születésének 300. évfordulójára jelent meg Nicola Risi hangzatos című műve: *Il principe della eloquenza sacra in Italia* (Az olasz egyházi ékesszólás fejedelme), mely egyben az első Segneri-monográfia.⁶⁸ Az erősen hagiografikus színezetű, címe miatt később szívesen idézett munka semmiféle újdonságot nem hozott a Segneri-kutatásba. A század közepe táján megjelenő két Segneri-monográfia azonban szemléletében teljesen eltér ettől.

Közülük az egyik Giovanni Minozzi kétkötetes műve, amelynek első része foglalkozik a Segneri-életművel, míg a második részleteket közöl írásaiból.⁶⁹ A monográfus abból indul ki, hogy élesen el kell választani egymástól a nagyböjti prédikátort és a misszionáriust. A két szerep összeegyeztetésének problémája más szakirodalmi munkákban is megjelenik, amelyet egyes szerzők úgy oldottak meg, hogy a *Quaresimale* beszédeit is missziós prédikációknak tekintették, ami azonban nem felel meg a valóságnak. Minozzi azt állítja, hogy maga Segneri is az évek múlásával elhatárolódott korábbi prédikációitól, mivel azokat túlságosan ciceroniánusnak tartotta.⁷⁰ Bár alapvetően Segneri levelezésére alapozza művét, amelyből lépten-nyomon idéz, ezen állításának alátámasztására nem közöl sem levélrészleteket, sem egyéb írásokat. A monográfia Segnerit lánglelkű prédikátorként, ugyanakkor a legműveltebb

⁶⁷ Ide sorolhatók: Alfredo TUSTI, *Il padre Paolo Segneri: Nel terzo centenario della nascita*, Corriere d'Italia, Roma, marzo 22, 1924; Michele RIGILLO, *Il padre Segneri = Uő, Rievocazioni centenarie*, Porta, Piacenza, 1925, 36–43; Alfredo M. DE BIASE, *La Compagnia di Gesù e la letteratura italiana = Il quarto centenario della costituzione della Compagnia di Gesù*. Conferenze commemorative tenute alla Università Cattolica di Sacro Cuore, 2–11 maggio MCMXLI–XIX, Milano, Vita e Pensiero, 1941, 82–86; Alessandro GALLERANI, *Il secondo centenario del Segneri*, La Civiltà cattolica, 45(1894), serie XV, vol. XII, quad. 1065, 257–277; Carmelo CAPIZZI, *Il terzo centenario della morte del padre Segneri*, La Civiltà cattolica, 146(1995), vol. 2, quad. 3475–3480, 464–477.

⁶⁸ Nicola RISI, *Il principe della eloquenza sacra in Italia: il padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù: Note biografiche a ricordo del terzo Centenario della nascita 1624–1694*, Bologna, Tip. Dei Sordomuti, 1924.

⁶⁹ Giovanni MINOZZI, *Paolo Segneri*, Amatrice, Tip. dell'orfanotrofio maschile, 1949, I-II.

⁷⁰ *Uo.*, I, 91.

olasz hitszónokként mutatja be, akinek hibái a század romlott egyházi retorikájára vezethetők vissza.

Giulio Marzot elsősorban pszichológiai és társadalomtörténeti szempontokat érvényesít munkájában. Segneri személyiségét és lelkiségét kutatja, s rajta keresztül a XVII. század mentalitását és lélektanát. Műveinek egyes jellegzetességeit a szerző személyiségéből és a jezsuita rend által támasztott elvárásokból eredezteti. A Segneri által megfogalmazott erkölcsi tanításokat a XVII. századi társadalmi-erkölcsi problémákkal összefüggésben tárgyalja. Marzot könyve végén röviden összefoglalja az addigi szakirodalom megállapításait, ő maga leginkább a Segneri-életmű azon vonásait emeli ki, amelyekről úgy véli, a romantika irodalmát előlegezik meg.⁷¹

I.1.3.3. XX. SZÁZADI IRODALOMTÖRTÉNETI ÉS PRÉDIKÁCIÓTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK⁷²

A XX. század második felében írott irodalomtörténetekben Segneri legtöbbször mint a XVII. század második felétől induló klasszicizálódás egyik korai képviselője jelenik meg,⁷³ mások Galilei és a kor természetfilozófusainak kutatási módszere és a Segneri művek logikája közötti hasonlóságokról beszélnek.⁷⁴ Emellett azonban időről időre előbukkannak a szakirodalmi közhelyek, a sablonos címkék is.⁷⁵ Kivétel ez alól Mario Scotti, aki Paolo Segneriről írt szócikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a barokknak nem a XIX. században született egyértelműen negatív meghatározását alkalmazzuk, akkor Segneri *Quaresimaléja* tökéletesen illeszkedik a XVII. századi prédikációirodalomba, ezért nem mint azon kívül állót kell értelmezni. Másik fontos, eddig kevés figyelemre méltatott megállapítása, hogy Segneri műveiben nagyon tudatosan alkalmazkodik a tridenti zsinat előírásaihoz. Írásai, melyek kitűnő képet adnak a kor társadalmáról, egyház- és vallástörténeti kutatások számára is forrásként szolgálhatnak.⁷⁶

⁷¹ MARZOT 1950.

⁷² A tridenti zsinat utáni prédikációról 1980 és 1996 között megjelent munkák rövid ismertetővel kiegészített bibliográfiája: Erminia ARDISSINO, *Rassegna di studi sulla predicazione post-tridentina e barocca (1980–1996)*, *Lettere italiane*, 49(1997), 3. sz., 481–517.

⁷³ *La letteratura italiana, Storia e testi*, dir. da Carlo MUSCETTA, V/2, Franca ANGELINI, Alberto ASOR ROSA, Salvatore S. NIGRO, *Il Seicento: La nuova scienza e la crisi del barocco*, Roma–Bari, Laterza, 1974, 314–318; Carmine JANNACO – Martino CAPUCCI, *Storia letteraria d'Italia*, VIII, *Il Seicento*, Padova, Francesco Vallardi, 1986³, la nuova edizione a cura di A. BALDUINO, 803–812; *Storia generale della letteratura italiana*, diretta da Nino BORSELLINO e Walter PADULLÀ, VI, *Il secolo barocco: Arte e scienza nel Seicento*, Milano, Federico Motta Editore, 1999, 442–446.

⁷⁴ JANNACO–CAPUCCI 1986, 811.

⁷⁵ Giovanni GETTO, Roberto ALONGE, Guido BALDI, Giorgio DE RIENZO, *Storia della letteratura italiana*, Milano, Rizzoli, 1972, 353; Luigi RUSSO, *Compendio storico della letteratura italiana*, Messina–Firenze, Casa Editrice G. D'Anna, 1969², 375; Marziano GUGLIELMINETTI, *Storia della civiltà letteraria italiana*, diretta da Giorgio BÁRBERI SQUAROTTI, III, *Manierismo e barocco*, Torino, UTET, 1990, 134–135.

⁷⁶ Mario SCOTTI, *Paolo Segneri = Dizionario Critico della Letteratura Italiana*, III, diretto da Vittore BRANCA, Torino, UTET, 1986, 153–155.

A kifejezetten a prédikációnak és a műfaj itáliai fejlődésének szentelt művek száma igen csekély, legtöbbjük a XX. elején készült.⁷⁷ Egy műfajtörténeti sorozat része Alfredo Galletti munkája, amely a kezdetektől a XVI. századig tekinti át a szónoklat történetét.⁷⁸ Ennek folytatásaként jelent meg Ernesto Vercesi munkája, mely az olasz hitszónoklat történetét a XVII. századtól kezdődően tárgyalja.⁷⁹ Vercesi, miután több prédikátor példáján bemutatta a *secentista* prédikációs modort, Segneri olvasókhöz írt előszavából idéz, hogy bizonyítsa, Segneri a kor szokása, ízlése ellen kívánt fellépni. Ezután röviden felvázolja életútját, megemlíti prédikációs köteteit, kiemeli missziós tevékenysége fontosságát. Prédikációi kapcsán szól a Segneri számára mintaként szolgáló antik szerzőkről (Quintilianus és Cicero), dicséri az általa használt firenzei nyelvet, a beszéd dramatizálásának képességét, és a leírások képszerűségét. A folytatásban még néhány, a Segneri-kritikához hozzájáruló szerző véleményét (Maury,⁸⁰ Bandiera, Finazzi,⁸¹ Tommaseo, Giordani, Croce) foglalja össze, hosszabban elidőzik Croce bírálatán, és védelmébe veszi Segnerit azzal szemben. A mások által megfogalmazott bírálatok ellenére Vercesi számára Segneri továbbra is a XVII. századi olasz prédikáció megújítója.

Ekként mutatja be őt prédikációtörténetében Francesco Zanutto is, aki Massei biográfiája alapján ismerteti életét, azután a *Quaresimaléról* és általánosságban más műveiről is szól.⁸² Prédikációit kiválóan felépítettnek tartja, melyben az egyes részek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Az *exordiumban* meghatározott témától nem tér el, az érvek logikusan következnek, nincsenek felesleges kitérők. További erényei a természetesség, a gazdag képzelőerő és ennek megnyilvánulása a képszerűség, továbbá a párbeszédeség, mely dramatikus erőt kölcsönöz a beszédeknek. Zanutto befejezésében Segneri követőjeként, és ezáltal az egyházi szónoklat terén elindult reform folytatójaként nevezi meg az ifjabb Paolo Segnerit, Pinamontit és a kapucinus Francesco Maria Casinit, utóbbi Segneri után lett a pápai udvar hitszónoka.

⁷⁷ A következőkben bemutatásra kerülő köteteken kívül ilyen mű még: Rosa ARRIGONI, *Eloquenza sacra italiana del secolo XVII, (osservazioni critiche)*, Roma, Desclee, Lefebvre e C., 1906, 73. Ebben a szerző igen keveset foglalkozik Segnerivel. Érdemként említi, hogy kitűnően ismeri a nyelvet, és azt nagy tudatossággal használja, amely a jó szónok egyik ismérve.

⁷⁸ Alfredo GALLETTI, *Storia dei generi letterari italiani: L'eloquenza (dalle origini al XVI secolo)*, Milano, Francesco Vallardi, [1904].

⁷⁹ *Storia dei generi letterari italiani: L'eloquenza italiana (dal XVII sec. ai giorni nostri)*, I, *L'eloquenza sacra in Italia*, a cura di Ernesto VERCESI, Milano, Francesco Vallardi, [1931]. A Segneriről szóló rész a 33–40. oldalakon olvasható.

⁸⁰ Jean-Sifrein MAURY, *Essai sur l'éloquence de la chaire*, II, Paris, chez Gabriel Warea, 1810, 138–141. Maury véleménye a prédikátor Segneriről többnyire pozitív, azonban megszólal benne a nemzeti büszkeség is, hisz az olasz prédikátor szónoki erényei ellenére sem képes felülmúlni a francia Bourdaloue-t.

⁸¹ Giovanni FINAZZI, *Alcune osservazioni intorno alla critica fatta alle prediche quaresimali del padre Paolo Segneri*, Lugano, Tipografia Veladini, 1845.

⁸² Francesco ZANOTTO, *Storia della predicazione nei secoli della letteratura italiana*, Modena, Tip. Pontificia ed Arcivescovile dell'Immacolata Concezione, 1899, 253–319.

Sebastiano Vento, aki könyvét a prédikációtörténet egy periódusának, a XVII. századnak szentelte, szintén abból indul ki, hogy Segneri megújította az olasz prédikációt, amelyre a magyarázatot a vele született szónoki képességeken túl mély, őszinte keresztény hitében találja meg, amely képessé tette őt arra, hogy gondolkodásmódját, eszméit át tudja adni hallgatóságának.⁸³ Jelentősége abban áll, hogy beszédeiben keresztény moralista, aki kiváló pszichológiai és szociális érzéssel ragadja meg korának jelenségeit. Vento számos ponton hasonlóságot lát Segneri reformja és a későbbi romantika programja között, s mint ahogy Parini a modern irodalom első költője, számára Segneri a modern idők első prédikátora. A *Quaresimale* programszerű előszava alapján Vento számba veszi azokat az elemeket, amelyek miatt Segneri esetében reformról lehet beszélni. A megújulás útjára lépő hitszónoklat egyik képviselőjeként említi még Fulvio Fontanát, aki a segneriánus missziók folytatója volt Itáliában.

A hitszónoklat történetéről írt munkák közül kiemelendő Emilio Santini 1923-as könyve, amely igen alaposan körüljárja a „Segneri-féle reform” problémakörét.⁸⁴ A szerző többször használja a reform kifejezést, ugyanakkor kijelenti, hogy Segneri csupán annak a jezsuita hagyománynak a folytatója, melyet Pallavicino és Bartoli alapozott meg. Kettejük „lehetséges hatásáról” beszél, és részletekbe nem is bocsátkozik, azonban ezzel a Segneri-kutatás egy máig nem vizsgált, igen fontos kérdését fogalmazza meg. Santini 1960-ban egy tanulmányban tér vissza a témára, amelyben módosítja korábbi álláspontját.⁸⁵ Ebben már úgy véli, hogy bár Segneri célként tűzte ki maga elé a hitszónoklat reformját, mégsem nevezhető újítónak, valamint kiváló hitszónoknak sem tekinthető. Műveinek számtalan kiadása és fordítása csupán azt bizonyítja, hogy a tridenti zsinat által propagált prédikátormodell megtestesítője és a jezsuita rendi előírások végrehajtója volt. A mások által is említett hibákon túl leginkább azt kifogásolja, hogy az érzelmek közül csak a bűnök iránti kérlelhetetlen harag van jelen beszédeiben, amit azzal magyaráz, hogy Segneri a jezsuita rend hű katonája. Javára írja viszont, hogy a szentírás-magyarázatban a betű szerinti értelmet állította az első helyre, és hogy prédikációival az *Accademia della Crusca* nyelveszményét tette széles körben ismertté.

A prédikációtörténeti munkák vonatkozásában a XX. század eleje és vége közötti időszakban hatalmas űr tátong az olasz irodalomtörténetben. Egészen 1984-ig kell várni, hogy a műfaj itáliai története, bár nem önálló kötetben, mégis tárgyalásra kerüljön. Lina Bolzoni alapos és lényeglátó tanulmánya az Alberto Asor Rosa irányította irodalomtörténeti

⁸³ Sebastiano VENTO, *Le condizioni dell'Oratoria sacra del Seicento: Ricerche e critica*, Milano–Roma–Napoli, Società Editrice “Dante Alighieri” di Albrighi, Segati & C., 1916, 427–438.

⁸⁴ Emilio SANTINI, *L'eloquenza italiana dal Concilio di Trento ai nostri giorni*, I, *Gli oratori sacri*, Milano–Palermo–Napoli–Genova–Bologna–Torino–Firenze, Remo Sandron Editore, 1923, 97–132.

⁸⁵ Uő, *Precisazioni e aggiunte sulla sacra predicazione nel secolo XVII*, Studi secenteschi, 1960, 11–14.

sorozatban látott napvilágot.⁸⁶ Ebben rövid elméleti bevezető után a szerző a legnagyobb olasz prédikátorokat mutatja be (Giordano da Pisát, Bernardino da Sienát, Savonarolát), majd a prédikáció és a klasszikus retorika XV. századi összefonódásáról beszél, s ezután tér rá a bennünket közelebbről érdeklő korszakra, a XVII. századra. A Segnerire vonatkozó korábbi szakirodalmi megállapításokat nem vonja be elemzésébe, helyette két újjal gazdagítja azokat. Mint láttuk, több szerzőnél is negatív előjellel került említésre, hogy Segneri túlságosan intellektuális, az értelmi dimenzió nála elnyomja az érzelmit. Ezzel szemben Bolzoni úgy véli, hogy ahogyan a Tesauro propagálta játékosság, úgy kizárólag az értelmi meggyőzés sem lehetett Segneri számára elfogadható, hiszen az az isteni szó helyett a prédikátori intellektust helyezi előtérbe. A tanulmány jelentősége és újdonsága azonban abban áll, hogy nem abból indul ki, hogy Segneri a XVII. századi prédikáció megújítója. A szemléletmód-váltás eredményeképpen prédikációinak azon vonásai kerülnek előtérbe, amelyek más, XVII. századi olasz prédikátorokkal rokonítják őt. Ilyenek például a megoldhatatlannak látszó kérdések, kétségek megfogalmazása, *exclamatiók*, *interrogatiók*, hosszas felsorolások, amelyekben a többes szám használata a sokaság illúzióját kelti, és ezzel további nyomtatékot ad a mondanivalónak. Végül soron Bolzoni szerint Segneri nem mást tesz, mint a *concetto predicabile* által elsősorban az intellektuális játék számára kínált harcias meggyőzőési stratégiát az érzelmek szintjére helyezi át.

Végül két tanulmánykötetről kell szólnunk, melyek közel egy időben zajló konferenciák eredményeit mutatják be. Az elsőre az olaszországi egyháztörténészek társaságának szervezésében és tagjainak részvételével került sor 1994 szeptemberében Nápolyban, amely alapvetően meghatározta a résztvevők körét, és azt, hogy a konferencia témájaként választott XVI–XVIII. századi prédikáció milyen szempontok érvényesítésével került tárgyalásra.⁸⁷ Az előadók között ugyanis felülreprezentáltak voltak mind az (egyház)történészek, mind a nápolyiak, vagy legalábbis déliek, ami több esetben a témaválasztásra is hatással volt. A kötet ezen kívül jól mutatja, hogy a prédikáció Olaszországban elsősorban a vallástörténettel, az egyháztörténettel, a teológiával foglalkozók kutatási területe. Az egy-egy prédikátor tevékenységének szentelt írások eredményeit kevésbé tudtuk hasznosítani az értekezésben, a prédikációtörténethez kapcsolódó, általánosabb kérdéseket boncolgató tanulmányok megállapításait azonban annál inkább.⁸⁸ Ezek többnyire a tridenti zsinat előírásait a vizsgált

⁸⁶ Lina BOLZONI, *Oratoria e prediche = Letteratura italiana*, III/2, *Le forme del testo II: La prosa*, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1984, 1041–1074. Segneriről a 1066–1069. oldalak.

⁸⁷ *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996.

⁸⁸ Előbbiekre néhány példa: Elisa NOVI CHAVARRIA, *La predicazione popolare nelle grandi città. I casi di S. Francesco De Geronimo e di p. Gregorio Rocco*, 153–175; Cataldo NARO, *Un predicatore gesuita nella Sicilia*

időszak prédikátori gyakorlatával szembesítik.⁸⁹ Egyetlen szerző választotta témájaként Paolo Segnerit, sajnos azonban a *L'arte di ben predicare* című művet elemzi, amelyről 1999-ben bebizonyosodott, ami már sejthető volt korábban is, hogy az nem Segneri munkája.⁹⁰ A tanulmánykötet végén missziótörténeti írások kaptak helyet, ezekkel fejezetünk utolsó részében foglalkozunk majd.

A másik konferencia, melyet szükséges bevonnunk kutatástörténeti áttekintésünkbe, az 1994–95-ben Segneri halálának 300. évfordulója alkalmából szervezett tanácskozás, melyet fejezetünk elején már említettünk.⁹¹ Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy egyedülálló kezdeményezésről van szó, sem korábban, sem azt követően Segneri-konferenciára nem került sor. Hozzátehetjük, nem véletlenül, hiszen nem könnyű olyan kutatókat találni, akiknek érdeklődése homlokterében Segneri állna. E kötet kapcsán leginkább azt fájjaljuk, hogy a szerzők többségének munkásságában a Segneri-kutatás csak egy rövid epizódot jelentett, aminek következtében a tudományosság és az alaposág különböző mértékben van jelen a tanulmányokban: a kiválóan felépített és filológiaiilag megalapozott munkáktól egészen a rövid személyes hozzászólásokig terjed a sor.

A másik konferenciakötettel ellentétben itt az irodalomtörténeti megközelítés dominál, de olvasható benne nyelvészeti és missziótörténeti munka is.⁹² Több írás foglalkozik Segneri későbbi „fortuna”-jával az olasz irodalomban, egy-egy pedig a magyar és a lengyel hatástörténetet tárgyalja.⁹³ Úgy véljük azonban, hogy a legnagyobb hozzájárulást a Segneri-kutatáshoz azok a tanulmányok jelentik, melyek szerzői Segneri valamely művét választották vizsgálódásaik tárgyául.⁹⁴ Ezeket az értekezés további fejezeteinek megírása során nagy haszonnal forgattuk, megállapításaikra ott térünk majd ki.

del Seicento: Luigi La Nuza, 333–345; Paolo PETRUZZI, *La predicazione quaresimale di Antonino Valsecchi O.P. (1708–1791)*, 391–419.

⁸⁹ Például: Roberto RUSCONI, ‘Rhetorica ecclesiastica’. *La predicazione nell’età post-tridentina fra pulpito e biblioteca*, 15–46; Rinaldo FABRIS, *Uso della Bibbia nella predicazione dal Concilio di Trento alla fine del Settecento*, 47–81; Michele MIELE, *Attese e direttive sulla predicazione in Italia tra Cinquecento e Settecento*, 83–109.

⁹⁰ *Uo.*, Gian Domenico GORDINI, *L’arte di ben predicare di Paolo Segneri*, 111–125. A hibás attribúciót filológiaiilag megalapozottan mutatta ki: Erminia ARDISSINO, *Intorno ad un’Arte del predicar bene attribuita a Paolo Segneri*, Studi secenteschi, 1999, 187–213.

⁹¹ FEDI–PATERNOSTRO 1999.

⁹² STEFANELLI 1999; Valerio MARUCCI, *Paolo Segneri e le missioni rurali*, 141–153.

⁹³ FRANCESCHETTI 1999; SAVARESE, 1999; Martino CAPUCCI, *Paolo Segneri “recensito”*, 119–127; Péter SÁRKÖZY, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori*, 419–438; Krzysztof ZABOKLICKI, *Segneri in Polonia nell’Ottocento e nel Novecento*, 439–451.

⁹⁴ Közülük kitűnőségük okán kiemelném a következőket: Davide CONRIERI, *Sulla struttura del Quaresimale* 355–377. (Némi módosítással, de azonos címmel újra megjelent ebben a kötetben: Uő, *Scritture e riscritture secentesche: Chiabrera, Marino, Tesauro, Segneri, Brignole Sale, Frugoni*, Lucca, Maria Pacini Fazzi Editore, 2005 (“Morgana”, 8), 33–49.); Rocco PATERNOSTRO, *Il “maraviglioso” nei Panegirici Sacri*, 303–329; Fulvio PEVERE, *La retorica e la grazia: predicazione e persuasione in Paolo Segneri*, 379–399.

I.1.4. ÖSSZEFOGLALÁS

Úgy látjuk, hogy alapvetően három tényező befolyásolta a Segneri-kép alakulását az egyes korszakokban, és felelős azért, hogy Segneri neve fokozatosan a perifériára szorult az olasz irodalomtörténetben is. Az első az a tény, hogy szerzőnk a Jézus Társaságához tartozott. Ennek hatása érzékelhető az egyes szerzők szintjén, a jezsuitákhoz való személyes viszonyulás talaján kialakított véleményekben, Segneri *pro* és *contra* egyaránt, de történelmi periódusok sajátjaként is, ahogyan az az olasz nemzeti egységtörekvések idején történt, amikor a rend XIX. századi politikai szerepe elutasítást szült a XVII. századi jezsuita életművével szemben is.

A második tényező, mely nem elhanyagolható mértékben hatott a Segneri-kritikára, az a kor volt, melyben szerzőnk élt és alkotott. A XVII. század és a barokk terminus hosszú ideig negatív jelentésekkel terhes volt, s olykor az mind a mai napig. Crocétól kezdve szinte az irodalomtörténet-írási hagyomány részévé vált a XVII. század azonosítása a minden téren, így az irodalomban is jelentkező hanyatlással, és csupán a XX. század végén kezdődött el e magát szilárdan tartó megállapítás revideálása. Ez a hosszan tovább élő szemlélet Segnerit, számos más XVII. századi szerzővel együtt feledésre ítélte.

A harmadik tényezőt a műfaj jelentette, melyben Segneri legjelentősebb műveit alkotta meg. A prédikáció, de említhetnénk általában az egyházi műfajokat is, az olasz irodalomban háttérbe szorult a jóval gazdagabb világi irodalommal szemben, és sohasem töltötte be – Itália nyelvi megosztottsága miatt sem – azt az erős anyanyelvformáló funkciót, melyet például a magyar irodalomban.⁹⁵ Ezért a prédikáció inkább más tudományterületek – úgy, mint az egyháztörténet, a vallástörténet, a teológia, társadalomtörténet stb. – kutatási terrénúmvá lett, az irodalomtörténet csak három prédikátornak szentelt nagyobb figyelmet (Giordano da Pisa, Bernardino da Siena, Savonarola). Bár az utóbbi két évtizedben változások indultak el, még sok a teendő, hogy az olasz prédikációirodalom szövegközeli elemzéseknek köszönhetően az olasz irodalomtörténet szerves részévé válhasson.

I.2. PAOLO SEGNERI A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

Igen csekély a Segneriről magyar nyelven írott vagy a téma magyar vonatkozásait tárgyaló szakirodalmi munkák száma. Rézbányay József Segneri olasz méltatóinak szavait veszi át: ő „az olaszok legnagyobb szónoka”, „az olaszok Bourdalouéja”. Nagyböjti prédikációi magyar fordításából példaként részleteket közöl, melyeket tévesen „missio-beszéd”-eknek nevez. Az

⁹⁵ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és reformáció, 8.), 157.

olasz szakirodalomból kölcsönzi azt az időről időre előbukkanó, azonban adatokkal nem dokumentálható állítást is, miszerint Segneri előadásmódja „nem volt művészi”.⁹⁶

Radó Antal olasz irodalomtörténetében Segneriről mint kiváló egyházi szónokról emlékezik meg, aki inkább az antik retorika nagyjait, mint az egyházatyákat választotta példaképül. Emiatt prédikációi formai szempontból kifogástalanok, azonban nem indítják meg a hallgatóságot, azaz nem felelnek meg a szónoklattal szemben támasztott egyik követelménynek.⁹⁷

Várady Imre Segneri műveinek XVIII. századi magyarországi népszerűségét illusztrálta néhány, főleg a könyvkiadás teréről vett példával,⁹⁸ és az olasz jezsuita *Il Cristiano istruito* című munkáját II. Rákóczi Ferenc lelki olvasmányai között említette.⁹⁹ A későbbi szakirodalom Rákóczi elmélkedéseinek egyik forrásaként nevezi meg a mű latin nyelvű fordítását.¹⁰⁰

Bán Imre az olasz vallásos irodalom XVIII. századi magyarországi hatásáról írva Muratori mellett említést tesz Segneriről is. A magyarra lefordított devóciós művek jelentőségét abban látja, hogy azok hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar stílus csiszoltabbá, választékosabbá váljon.¹⁰¹ Bán Imrének a XVIII. századi jezsuita retorikákkal foglalkozó írásában Kaprinai István retorikája kapcsán kerül elő újra az olasz jezsuita neve. A Segneri-művekből vett idézetek a magyar jezsuita által írt hitszónoklat-tankönyv példaanyagának jelentős részét adták.¹⁰²

Bitskey István Pázmányról írott munkájának egyik alfejezetében az olasz prédikáció XVI–XVII. századi történetébe nyújt bepillantást. Ebben a következő magyarázatot adja arra a kérdésre, hogyan válhatott Segneri korának egyik legnagyobb prédikátorává: „személyében szerencsés módon találkozik az alapos teológiai szakképzettség és a gyakorlati-etikai kérdések iránti fogékonyság, valamint az erudíció és a művészi hitel”.¹⁰³ Lényegében ezt ismétli meg olasz irodalomtörténetében Madarász Imre, aki ugyanakkor arra is felhívja a

⁹⁶ RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Bp., Athenaeum, 1902, 135–136.

⁹⁷ RADÓ Antal, *Az olasz irodalom története*, Bp., MTA, 1896, 69–70.

⁹⁸ Emerico VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, I–II, Roma, Istituto per l’Europa orientale, 1933–1934, I, 241, 246–247, 362.

⁹⁹ *Uo.*, 239.

¹⁰⁰ TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *II. Rákóczi Ferenc meditációi* = UÖK, *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században: Tanulmányok*, Bp., Argumentum, 2002, 176.

¹⁰¹ BÁN Imre, *Panoramica della letteratura ungherese dal 1686 al 1772 = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 281.

¹⁰² BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72.), 79–99.

¹⁰³ BITSKEY 1979, 160.

figyelmet, hogy Segneri prédikációinak elemzésekor számolni kell Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos módszerének hatásával is.¹⁰⁴

A Bitskey István által felvetett Segneri-Pázmány párhuzam vizsgálatával Maria Teresa Angelini foglalkozott egy tanulmányában, aki a kettejük közötti hasonlóságokat az ellenreformáció, az *Ecclesia triumphans* szellemiségére vezeti vissza, míg a különbségeket Itália és Magyarország eltérő történelmi, gazdasági és kulturális helyzetével magyarázza.¹⁰⁵

Sárközy Péter három ízben szólott hozzá a témához, először a *Világirodalmi lexikon* „Segneri” címszavának szerzőjeként.¹⁰⁶ Az említett Segneri-konferencián – főleg Várady könyvére támaszkodva – az olasz jezsuita műveinek XVIII. századi magyarországi recepciója kapcsán tett észrevételeket.¹⁰⁷ Legutóbb az olasz egyházi irodalom magyarországi fogadtatásáról értekezve megismételte ezeket.¹⁰⁸

Az elmondottakból kitűnik, hogy Paolo Segneri neve nem ismeretlen a magyar szakirodalomban, mindaddig azonban nem kapott különösebb figyelmet sem az italianisztika, sem a magyar irodalom-, művelődés- vagy egyháztörténet részéről. Pedig a fent említett írások egyértelműen arra mutatnak, hogy már csak a jelentős magyarországi hatástörténet miatt is érdemes a témával foglalkozni.

I.3. A SEGNERIÁNUS MISSZIÓK KUTATÁSA OLASZORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A segneriánus missziók kutatása előtt számos eddig még járatlan út áll. Ami a szűken vett témát illeti – mint ahogyan arra már fejezetünk elején utaltunk –, hiányzik a Segneri által vezetett missziók dokumentumainak összegyűjtése és feldolgozása, valamint nem készült még átfogó munka sem a segneriánus, sem a korabeli jezsuita missziók itáliai történetéről. Az így kapott eredményeket érdemes lenne ezután összevetni: 1) a jezsuita missziós hagyománnyal; 2) más itáliai jezsuiták gyakorlatával; 3) a misszionáriusok számára készített kézikönyvek és más idevágó dokumentumok instrukcióival. Ezt követően indokolt lenne a Jézus Társaságához tartozók missziós módszereinek tágabb összefüggésrendszerbe helyezése, más szerzetesrendekhez viszonyított vizsgálata. A belső missziók körén kilépve újabb kutatási

¹⁰⁴ MADARÁSZ 1994, 188.

¹⁰⁵ Maria Teresa ANGELINI, *Aspetti comuni e differenze in due predicatori barocchi: Segneri e Pázmány*, Nuova Corvina, 1994/2, 7–12.

¹⁰⁶ *Világirodalmi lexikon*, főszerk. SZERDAHELYI István, Bp., Akadémiai, 1991, XII, 737–738. A szócikk főbb pontatlanságait szükségesnek tartjuk itt kijavítani. Bár az olaszban általában az utolsó előtti szótagra esik a hangsúly, Segneri nevének kiejtésében ez a szabály nem érvényes: Ségneri és nem Segnéri. XII. Ince nem 1652-ben, hanem negyven évvel később nevezte ki őt az apostoli palota szónokává. A *Quaresimale* nem nagybőjti lelkigyakorlatos könyv, hanem nagybőjti prédikációs kötet. Nem nagybőjti, de lelkigyakorlatos könyv a *Lo specchio che non inganna*, ami a szócikkben viszont erkölcsfilozófiai értekezésként szerepel.

¹⁰⁷ SÁRKÖZY 1999.

¹⁰⁸ Uő, „Az olasz negédes kertjében”: *Az árkádius költészet és a 18. századi magyar irodalom*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008, 82–83.

területet kínál a népmissziók és a jezsuita missziós stratégia jóval nagyobb volumenű része, a külső missziók közötti kapcsolatok feltárása is.¹⁰⁹

A téma a felsorolt irányokon kívül – a missziók jellegénél fogva – az interdiszciplinaritás nagyfokú érvényesítésére is lehetőséget ad, amit – véleményünk szerint – az olasz kutatás eddig nem használt ki. Mint azt nemsokára látjuk, elsősorban az egyháztörténet foglalkozik a XVII. századi jezsuita népmissziókkal, ezek azonban több más tudomány – úgymint társadalomtörténet, kulturális antropológia, irodalomtörténet, dráma- és színháztörténet – érdeklődésére is számot tarthatnának, sőt optimális esetben e tudományterületek egymással együttműködve gazdagítanák eredményeikkel jelenlegi tudásunkat a témáról.

Az olasz szakirodalomban az 1970-es évektől kezdve mutatkozik figyelem a XVI–XVII. századi népmissziók iránt, sokszor a népi kultúra és a népi vallásosság megismerésére irányuló kutatások kapcsán.

Mindenekelőtt Carlo Ginzburg nevét kell megemlítenünk, aki az olasz történelem többkötetes feldolgozásában *Folklore, magia, religione* címmel írt fejezetével elsőként mutat rá arra, hogy a népi vallásosság kutatásának létjogosultsága van, és többek között arra is, hogy az nem értelmezhető egyszerűen az intézményesített vallás ellentétéként, vagy annak hiányaként.¹¹⁰ A szerző a kettő közötti kapcsolat változásaival magyarázza, és ezek alapján írja le az itáliai vallásosság és egyház történetének évszázadait. Véleménye szerint a XVI. századra a város és a vidék e téren egymástól teljesen különböző fejlődési irányt vett. Ennek következtében a népi vallásosság kivételesen gazdag formakincs birtokosává vált, miközben az egyházi szereplőkben egyre inkább tudatosult, hogy mindez számukra milyen veszélyeket rejt magában.¹¹¹ Az egyház részéről az első komoly lépést az ellenőrzés megerősítése felé a tridenti zsinat jelentette, amely az intézményesített vallástól való minden eltérést büntetett, és minden eszközzel azok megszüntetésére törekedett.¹¹² A népmisszió is ilyen eszköz volt, sőt egyike a célra legalkalmasabbaknak, amennyiben a népi kultúra egyes elemeit tette magáévá.¹¹³ Ginzburg szerint a XVII. századi itáliai jezsuita népmissziók a félsziget vallási egységesítését segítették elő.¹¹⁴

Az egyháztörténeti kutatások sorát a redemptorista Giuseppe Orlandival kell kezdenünk nemcsak azért, mert a témában a legkorábbi írások az ő nevéhez fűződnek, hanem azért is, mert talán őt tekinthetjük az újkori népmissziók legavatottabb szakértőjének, nem véletlen,

¹⁰⁹ Egy ehhez hasonló vizsgálatot végzett főleg spanyol területekre vonatkozóan: Paolo BROGGIO, *Evangelizzare il mondo: Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI–XVII)*, Roma, Carocci, 2004.

¹¹⁰ Carlo GINZBURG, *Folklore, magia, religione = Storia d'Italia, I, I caratteri originali*, coordinatori dell'opera Ruggiero ROMANO e Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1973, 603–676.

¹¹¹ *Uo.*, 644–646.

¹¹² *Uo.*, 650.

¹¹³ *Uo.*, 657.

¹¹⁴ *Uo.*

hogy ő az 1994-ben megjelent *Storia dell'Italia religiosa* (1994) erről szóló fejezetének a szerzője.¹¹⁵ Orlandi először 1972-ben a Muratori és ifj. Paolo Segneri közötti kapcsolatot vizsgálva beszélt a népmissziókról, és tanulmánya végén tekintélyes mennyiségű forrás közlésére is vállalkozott.¹¹⁶ Két évvel később átfogó képet adott a XVII. századi népmissziókról, amelyben leginkább a jezsuiták szerepét tárgyalta. Ebben egy korabeli misszióleírás alapján bemutatta a Segneri-misszió menetét és hangsúlyozta a módszer kidolgozottságát.¹¹⁷ Az említett 1994-es kötet jellege a kutatási terület kiszélesítését kívánta meg, ezért Orlandi ott megjelent írásában már szó esik más szerzetesrendek, valamint az újkori alapítású missziós társulatok munkájáról is, azonban egyetlen fejezetben nincs mód azok részletesebb összehasonlító tárgyalására. Jóval inkább érvényesül ez a szándék egy 1996-os tanulmányában, amelynek újdonsága mégis inkább abban áll, hogy a missziós prédikációk által közvetített hittartalmakat is vizsgálja.¹¹⁸ Érdemesnek tartjuk felsorolni mindazokat a feladatokat, amelyeket Orlandi határozott meg a kutatás számára, mivel úgy véljük, ez is képet ad annak akkori és – tehetjük hozzá – mai állásáról is. Ezek a következők: a vizsgált időszakban missziós tevékenységgel foglalkozó szervezetek, intézmények, rendek összeírása; a misszionáriusok személyének azonosítása, rövid életrajzuk elkészítése; az általuk használt (kéziratos és nyomtatott) szövegek összegyűjtése és azok teológiai és nyelvészeti szempontú elemzése.¹¹⁹ Orlandi nem szól az irodalomtörténet e területen elvégzendő munkájáról, bár jelzi, hogy újabban a nyelvtörténettel és az irodalomtörténettel foglalkozók érdeklődését is felkeltette a téma.¹²⁰

1975-ben Carla Faralli a XVI–XVII. századi itáliai jezsuita missziók kutatását folyamatban lévőnek nevezte sokat idézett tanulmánya címében.¹²¹ Egy kiváló munkatervről van szó, amelynek azonban a szerzőnő részéről – aki ebben a rövid írásában azt is bizonyította, hogy a téma feldolgozásához számtalan levéltári forrás áll rendelkezésre – sosem lett folytatása.¹²² Faralli az egyes olasz jezsuita provinciákra lebontva látta megvalósíthatónak a jezsuita belmissziók történetének megírását, amelyben különösen a misszionáriusi módszereknek és

¹¹⁵ Giuseppe ORLANDI, *La missione popolare in età moderna = Storia dell'Italia religiosa*, II, *L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 419–452.

¹¹⁶ ORLANDI 1972, ahol a 194. oldaltól olvashatók az ifj. Segneri és Muratori közötti levelezés egyes darabjai, valamint missziókról készített leírások és beszámolók.

¹¹⁷ Uő, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, *Spicilegium Historicum Congregationis Sanctissimi Redemptoris*, 22(1974), 2. sz., 313–346. Ugyanez a tanulmány megjelent a következő konferenciakötetben is: *La drammatica popolare nella valle padana*, Atti del 4° convegno di studi sul folklore padano, Modena 23–24–25–26 maggio 1974, Modena, E.N.A.L.–Università del Tempo Libero, 1977, 305–333.

¹¹⁸ Uő, *La missione popolare: strutture e contenuti* = MARTINA–DOVERE 1996, 503–535.

¹¹⁹ Uo., 534–535.

¹²⁰ Uo., 517–518.

¹²¹ Carla FARALLI, *Le missioni dei Gesuiti in Italia (sec. XVI–XVII): problemi di una ricerca in corso*, Bollettino della Società di studi valdesi, 96(1975), 138. sz., 97–116.

¹²² Egy misszió leírását közölte is tanulmánya függelékében: uo., 113–116.

technikáknak, az alkalmazkodás módozatainak kívánt kitüntetett figyelmet szentelni.¹²³ Tanulmánya végén a szociológiai, a néprajzi, a tömegpszichológiai szempontok érvényesítésének szükségességét is jelezte, mivel úgy vélte, hogy ily módon megragadhatóvá, leírhatóvá válik a vizsgált korszak egyházi és vallási élete, de annak politikai, gazdasági és társadalmi jellemzői is láthatóvá válnak.¹²⁴

A '70-es évek végére datálódik Valerio Marucci írása, mely szorosabban kötődik Paolo Segneri missziós tevékenységéhez.¹²⁵ A Segneri-missziók kutatásában sajnálatos hiány, hogy mindeddig nem került elő olyan dokumentum, amely a missziókra vonatkozóan instrukciókat vagy missziós prédikációkat tartalmazna, és bizonyíthatóan Segneri munkája lenne. Marucci a jezsuita rend római központi levéltárának Opp. NN. 211. jelzetű kéziratáról igyekezett ezt kimutatni. Ennek cáfolatára vállalkozott dolgozatában Raffaella Lion, aki meggyőző ellenérveket sorakoztatott fel Segneri szerzősége ellen és egy másik segnerianus misszionárius, Antonio Balducci mellett.¹²⁶ Úgy tűnik mindezek alapján, hogy egy ilyen jellegű kézirat felfedezése még várat magára.

Egyháztörténeti vizsgálódásai során foglalkozott a témával Luigi Mezzadri is, aki lazarista lévén leginkább a saját kongregációja által vezetett misszióknak szentelte figyelmét,¹²⁷ de szerzője általánosabb írásoknak is, ilyen például a missziókról és a populáris prédikációról írott lexikoncikke,¹²⁸ vagy a népmisszió-kutatás historiográfiáját tárgyaló tanulmánya, amelyben az egyes szerzetesrendek és missziós társaságok kontextusában ad látéleket a kutatás 1990-es évek végi állapotáról.¹²⁹ Utóbbi záró részében megállapítja, hogy igen sok a tennivaló, e hatalmas kutatási terület feldolgozása még gyerekcipőben jár, többek között a missziós prédikáció is felfedezésre váró *terra incognita*, pedig a forrásokból nincs hiány.¹³⁰

Mivel a missziós tevékenység délen intenzívebb volt, mint Itália más részein, szakirodalmi munkák is nagyobb számban állnak rendelkezésre az ottani népmissziókról. A *Mezzogiorno* újkori történetét kutató történészek közül Elisa Novi Chavarriát kell kiemelnünk, aki a '80-as

¹²³ Uo., 99.

¹²⁴ Uo., 112.

¹²⁵ Valerio MARUCCI, *L'autografo di un'opera ignota: le missioni rurali di Paolo Segneri*, Filologia e critica, 4(1979), 1. sz., 73–92. A kézirat missziós beszédeket tartalmaz, a margón pedig az *actió*-ra vonatkozó megjegyzéseket. Segneri szerzőségét illetően kérdéseket vet fel az is, hogy a levéltár birtokában van egy másik, ezzel szinte teljesen megegyező tartalmú, Balducci nevét viselő kézirat is (ARSI, Opp. NN. 96.).

¹²⁶ Raffaella LION, *Indicazioni per l'actio predicatoria in un manoscritto di Antonio Balducci falsamente attribuito a Paolo Segneri*, Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Facoltà di Lettere e Filosofia, 1989–1990. (A dolgozat megtalálható az Archivum Romanum Societatis Iesu-ban, Hist. Soc. III, 171. helyrajzi számmal.) Marucci ennek ellenére is kitart álláspontja mellett: *Paolo Segneri e le missioni rurali* = FEDI-PATERNOSTRO 1999, 141–154.

¹²⁷ *Le missioni popolari della Congregazione della Missione nei secoli XVII–XVIII*, a cura di Luigi MEZZADRI, I–II (Studi–Documenti), Roma, CLV–Edizioni vincenziane, 1999.

¹²⁸ Uő, *Missioni e predicazione popolare = Dizionario degli Istituti di perfezione*, VII, diretto da Guerrino PELLICCIA e da Giancarlo ROCCA, Roma, Edizioni Paoline, 1983, 563–572.

¹²⁹ Uő, *Storiografia delle missioni* = MARTINA–DOVERE 1996, 457–489.

¹³⁰ Uo., 488–489.

évektől kezdve gyűjti és rendszerezi a jezsuiták dél-itáliai misszióira vonatkozó adatokat. Ennek a több évtizedes munkának a gyümölcse az a 2001-ben publikált kötet, amelyben Novi Chavarria a déli missziók történetét többnyire egyháztörténeti és társadalomtörténeti szempontból dolgozza fel, egyik tanulmányában azonban a prédikáció- és irodalomtörténet területére is átkalandozik.¹³¹ Ebben a népmissziók két elmaradhatatlan témája, a pokolbeli kínok és az isteni büntetés jelenlétét és megjelenítését vizsgálja korabeli nagyböjti prédikációs kötetekben.¹³²

Az olasz missziótörténeti kutatások általános jellemzője, hogy egyoldalúak és nem kidolgozott szempontrendszer szerint folynak. Számos olyan történészt találunk, aki valamely írásával kapcsolódott a XVI–XVII. századi népmisszió-kutatáshoz. Armando Guidetti a népmissziókat a jezsuita rend történetébe ágyazva tekintette át egészen a II. vatikáni zsinatig, valamint a misszionáriusokról rövid életrajzi összefoglalókat is közölt.¹³³ Adriano Prosperi a XVII. századi misszionárius képét rajzolta meg, a korszak meghatározó szereplőjének tekintett,¹³⁴ majd másutt a missziók és a püspöki vizitációk közötti kapcsolódási pontokat vizsgálta.¹³⁵ Carlo Luongo az első jezsuita népmissziók meghatározó és nagyhatású alakja, Silvestro Landini életét dolgozta fel monografikus igénnyel.¹³⁶ Fabiano Giorgini a bűnbánatgyakorlás formáit, a penitenciális missziókban előszeretettel használt nyilvános önostorozást tette vizsgálat tárgyává, rámutatott annak bibliai gyökerére és számba vette a mögötte álló lehetséges motivációkat.¹³⁷ Hosszan folytathatnánk még a sort, azonban ez a néhány példa is jól jelzi, hogy nincs egységes, több szempontot is érvényesítő stratégia a téma feldolgozására, és a kutatásban az egyháztörténeti, a rendtörténeti és a társadalomtörténeti megközelítés dominál, valamint a forráskiadások száma igen csekély.

Egyedülállónak tekinthető Bernadette Majorana munkássága, aki színháztörténészként a '90-es évek vége óta kutatja a missziós prédikáció dramatikus jegyeit, annak színházzal való kapcsolatát. Felfogásában a prédikátor színész és rendező, a prédikáció szövege a színdarab szövege, a gondosan kialakított helyszín a színpadnak felel meg, míg a hívek tömege a

¹³¹ Elisa Novi CHAVARRIA, *Il governo delle anime: Azione pastorale, predicazione e missioni nel Mezzogiorno d'Italia. Secoli XVI–XVIII*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2001.

¹³² Uo., 253–266.

¹³³ Armando GUIDETTI, *Le missioni popolari. I grandi gesuiti italiani: Disegno storico-biografico delle missioni popolari dei gesuiti d'Italia dalle origini al Concilio Vaticano II*, Milano, Rusconi, 1988.

¹³⁴ Adriano PROSPERI, *Il missionario = L'uomo barocco*, a cura di Rosario VILLARI, Roma–Bari, Laterza, 1991, 179–218.

¹³⁵ Uő, *Missioni popolari e visite pastorali in Italia tra '500 e '600*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée, 109(1997), 2. sz., 767–783.

¹³⁶ Carlo LUONGO, *Silvestro Landini e le "nostre Indie": Un pioniere delle missioni popolari gesuitiche nell'Italia del Cinquecento*, Firenze, Atheneum, 2008.

¹³⁷ Fabiano GIORGINI, *Le forme penitenziali durante le missioni popolari* = MARTINA–DOVERE 1996, 491–502.

közönséget alkotja.¹³⁸ Majorana misszióleírások és a misszionáriusok számára írott segédletek, tanács- és beszédgyűjtemények alapján rekonstruálja az előadás szcenikáját, elemzi a színészi játékokra és a rendezésre vonatkozó instrukciókat, miközben folyamatosan utal a technikákat érintő, a nagyobb hatékonyságot és a könnyebb kivitelezhetőséget célzó változtatásokra.¹³⁹ Írásaiban hangsúlyozza a missziós beszédek improvizatív jellegét, és az előadott szöveg–mentális reprezentáció–cselekmény folyamatlánc működését.¹⁴⁰

* * *

Míg a XVI–XVII. századi magyarországi és erdélyi missziók történetéről elsősorban Tóth István György és Molnár Antal kutatásainak köszönhetően forráskiadványok és alapos történeti munkák jelentek meg,¹⁴¹ addig a XVIII. századi missziók története – melyek közé a Segneri-féle módszerrel végzett is tartozik –, még feltáratlan. A jezsuita népmissziókkal leginkább a Magyarországra vagy egy-egy egyházmegyére vonatkozó egyháztörténeti összefoglalók, olykor helytörténeti írások foglalkoznak, melyek többsége az 1930–40-es években vagy még korábban készült.¹⁴² Jellegükből adódóan azonban fő témájukat nem a jezsuita rend osztrák tartományában működő XVIII. századi misszionáriusok tevékenysége jelenti.¹⁴³ A forrásokat illetően elmondható, hogy a szerzők a missziókat a Jézus Társasága

¹³⁸ Bernadette MAJORANA, *Lo pseudo-Segneri e il Teatro celeste: due tracce secentesche*, Teatro e storia, 9(1994), 16. sz., 368. A tanulmány később kiegészítésekkel és változtatásokkal újra megjelent: *Elementi drammatici della predicazione missionaria: Osservazioni su un caso gesuitico tra XVII e XVIII secolo* = MARTINA–DOVERE 1996, 127–152, (a továbbiakban: MAJORANA 1996a).

¹³⁹ Ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak a következő tanulmányok: Uő, *L'arte della disciplina corporale nella predicazione popolare dei gesuiti*, Teatro e storia, 13(1998–1999), 20–21. sz., 209–230; Uő, *Missionarius/Concionator, note sulla predicazione dei gesuiti nelle campagne (XVII–XVIII secolo)*, Aevum, 73(1999), 3. sz., 807–829; Uő, «Schola affectus»: *Persona e personaggio nell'oratoria dei missionari popolari gesuiti = Il volto e gli affetti: Fisiognomica ed espressione nelle arti del Rinascimento*, Atti del Convegno di studi, Torino, 28–29 novembre 2001, a cura di Alessandro PONTEREMOLI, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 2003, 183–251. Segneri színházról vallott nézeteit vizsgálja: Uő, *Il pulpito e l'attrice. Il teatro nella predicazione di Paolo Segneri = Fantasmie femminili nel castello dell'incoscio maschile*, Atti del Convegno Internazionale, Torino, 8–9 marzo 1993, Genova, Costa & Nolan, 1996, 16–31, (a továbbiakban: MAJORANA 1996b).

¹⁴⁰ MAJORANA 1996a, 144.

¹⁴¹ Írásaikból, forráskiadványaikból itt csak a legfontosabbakat említjük: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, ed. István György TÓTH, Roma–Bp., Római Magyar Akadémia–METEM–MTA Történettudományi Intézete, I–IV, 2002–2005 (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma, Fontes, 4.); Uő, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, szerk. HORVÁTH Zita, TÓTH Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2007; MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I., (1572–1647)*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 26.); Uő, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., L'Harmattan, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–Nyitott Könyv, 2009, 147–186, 195–211.

¹⁴² HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, Aurora Könyvek, 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I.), 327–328; PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma, Vitéz Szabó és Uzsaly Könyvnyomdával, 1933 (Pannonhalmi füzetek, 13.); CSÓKA Lajos, *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma, k. n., 1929; BÁN János, *Sopron újkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Társa könyvnyomdája, 1941 (Győregyházmegye multjából, IV/2.); MOHL Adolf, *Kis-mártoni missziók a XVIII. században*, Magyar Sion, 14(1883), 165. sz., 656–657; JÁNOSI Gyula, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 1935 (Pannonhalmi Füzetek, 17.); KÜHÁR Flóris, *Adatok a Regnum Marianum lelkipásztorkodás történetéhez I, Egyházi Lapok*, 49(1926), 1. sz., 205–207. Folytatása: uo., 50(1927), 1. sz., 7–9.

¹⁴³ Kivétel ez alól Mohl, Jánosi és Kühár idézett műve.

1739–41, 1744–46, 1749–51 évekre vonatkozó *litteræ annuæ*-k alapján mutatják be, mivel Magyarországon csak ezek az évkönyvek találhatók meg, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár őrzi őket.

Újabb szakirodalomként és a témához legszorosabban kötődő tanulmányként egyetlen munkát említhetünk. Fazekas István az első magyarországi segneriánus missziókról írt elsősorban a jezsuita rend központi és a Propaganda Kongregáció levéltárának dokumentumai alapján. Ő ismertette először az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 375. jelzetű kéziratát is, mely fontos adatokkal szolgál a *Missio Segneriana* osztrák provinciabeli történetéhez.¹⁴⁴ Az általunk végzett kutatások kiindulópontját is az ő tanulmánya jelentette.

Jól látszik azonban, hogy olyan témáról van szó, melyet a kutatás mindeddig szinte érintetlenül hagyott. A következő fejezetben ezért a magyarországi Segneri-recepció e jelentős részének bemutatására vállalkozunk, a történelmi Magyarországon és az Erdélyben tartott segneriánus missziók történetét követjük végig a kezdetektől egészen a jezsuita rend 1773-as feloszlatásáig.

¹⁴⁴ FAZEKAS István, A „*Missio Segneriana*” kezdetei Magyarországon (1714–1717) = *Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., ELTE, 1993, 410–431. Itt utalunk még egy másik tanulmányra, melynek szerzője a XVII–XVIII. századi népmissziók európai történetének rövid summázatát adja, majd befejezésékképp megállapítja, hogy a téma kutatása a görög katolikus egyháztörténet-írás feladatai közé is tartozik: VÉGHSEŐ Tamás, *Katolikus népmissziók a 17–18. században*, Athanasiana, 17(2003), 209–220.

II. PAOLO SEGNERI, A NÉP MISSIONÁRIUSA

II.1. ITÁLIAI NÉPMISSZIÓK A XVII. SZÁZADBAN

II.1.1. A TRIDENTI REFORMOK KIMERÜLÉSE: EGYHÁZ ÉS VALLÁS A XVII. SZÁZADI ITÁLIÁBAN

Paolo Segneri misszionáriusi tevékenységének bemutatása nyilvánvalóan nem nélkülözheti a történeti diszciplínák kutatási eredményeit. Le kell szögeznünk azonban, hogy nem kívánunk kimerítő egyháztörténeti, vallástörténeti, társadalomtörténeti képet adni a XVII. századi Itáliáról. E tudományterületek értékes megállapításait a Segneri-féle missziók történetében szerepet játszó tényezők számbavételéhez és kontextusteremtéshez használjuk fel. Csak annyiban utalunk rájuk, amennyiben ezt az okok és a főbb folyamatok megértése megkívánja.

A belső, azaz az Európán belüli keresztények között folytatott missziók szoros kapcsolatot mutatnak a tridenti reformtörekvésekkel.¹ A reformok alapvetően arra a felfogásra épültek, hogy az üdvösség eléréséhez a vallás ismeretére van szükség, továbbá arra, hogy a hívő ezeket a tanításokat képes legyen a mindennapokban alkalmazni.² Mindez pedig megvalósíthatatlan képzett és elkötelezett egyházi személyek nélkül.

A szemináriumalapítás és a *canonica visitatio* bevezetése mellett a belső missziók is a reform kulcsának tekintett lelkipásztori munkát hivatottak segíteni.³ Segneri korában már világosan látszott, hogy míg az előbbi két intézkedés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, addig a kezdetben többnyire szerzetesrendekhez kötődő, majd fokozatosan az egyházmegyei papság kezdeményezésében is megvalósuló missziók a keresztény hívek nagy tömegeit képesek elérni és e közösségekben az egyház által kívánatos változásokat előidézni.⁴

A belső missziók előzményét a szakirodalom a vándorprédikátorok tevékenységében látja, miközben két igen fontos különbségre is felhívja a figyelmet.⁵ Egyrészt, a korábbiaktól

¹ A tridenti megújulás és a XVI. századi vallási reformtörekvések szerepéről az olasz történelemben ld. Adriano PROSPERI, *Riforma cattolica, Controriforma, disciplinamento sociale = Storia dell'Italia religiosa*, II, *L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 3–48; Az olasz népmissziók és a zsinati reformok viszonyáról ld. ORLANDI 1996, 503. és MEZZADRI 1996, 459. A belső missziók kiemelkedő szerepét a vallásgyakorlat terjesztésében spanyol területen és a tridenti reformok vonatkozásában tárgyalja Francisco Luis RICO CALLADO, *Las misiones interiores en la España de los siglos XVII–XVIII* (doktori értekezés az Alicantei Egyetemen, 2002, internetes elérése: <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=9189&ext=pdf&portal=0>), 395–547.

² Louis CHÂTELLIER, *La religione dei poveri: Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, trad. di Idolina LANDOLFI, Milano, Garzanti, 1994, 25.

³ E két rendelkezés: Sessio XXIII, Decretum de reformatione, Canon XVIII, Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Canon III, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, a cura di Giuseppe ALBERIGO, Giuseppe L. DOSSETTI, Perikles P. JOANNOU, Claudio LEONARDI, Paolo PRODI, Bologna, Edizioni Dehoniane di Bologna, 1991, 761–763., (a továbbiakban: COD).

⁴ A katolikus egyház népmisszióknak szánt szerepéről: CHÂTELLIER 1994, és a főleg francia példaanyaggal dolgozó Jean DELUMEAU, *Cristianità e cristianizzazione: Un itinerario storico*, Casale Monferrato, Marietti, 1984, VIII. fejezet.

⁵ MEZZADRI 1996, 457.

eltérően, a misszionáriusok célközönsége nem a városi lakosság volt, hanem a falvakban élők, másrészt e népmissziók szervezett keretek között, valamilyen módszert követve zajlottak.⁶ De milyen okok vezettek az itáliai népmissziók elindításához?

Bár a XVI. század vége és a XVIII. század közötti időszakot regionális eltérésekkel a világi klérus erős számbeli gyarapodása jellemezte, a mennyiség nem párosult a minőséggel. Sokan csak a kisebb egyházi rendeket vették fel, azonban a pappá szenteléstől tartózkodtak, mivel már ez a státusz is biztosította számukra a megélhetést. A papi életút a családok gazdasági stratégiáinak egyik gyakori eleme lett, amely így legtöbbször az elhivatottság nélküli papok számát növelte.⁷ Itália északi, továbbá középső részei és Dél-Olaszország között eltérések mutatkoztak ebből a szempontból. Míg délen leginkább a súlyos társadalmi-gazdasági válságból való szabadulás lehetősége jelentette a motivációt – minek következtében hirtelen és nagyon nagy számban döntöttek a viszonylagos anyagi biztonságot nyújtó egyházi pálya mellett –, addig Északon és Közép-Itáliában a kereslettel arányosan nőtt a mennyiség.⁸

Nem javíthatott a helyzeten az sem, hogy a tridenti zsinat egyértelműen elkötelezte magát a szemináriumalapítások mellett. Ha létesítettek is papnevelő intézetet, az lassan hanyatlásnak indult, majd megszűnt, a működő szemináriumok pedig nem nyújtottak megfelelő képzést.⁹ A *Collegio Romano* és a többi kollégium – köztük a *Collegium Germanicum Hungaricum* is – a rendi és az elitképzés intézményei voltak. A XVII. századi alapítású olasz papneveldek életét megnehezítette az is, hogy a zsinat a püspökök számára előírta a szemináriumok létrehozását, a leendő papoknak azonban nem tette kötelezővé azok látogatását. Így a jövőbeli hivatásra való felkészülés igen különböző utakon történhetett (pl. idősebb pap mellett, szerzetesi iskolában).¹⁰ Egészen a XVIII. századig kellett várni, hogy Itáliában minőségi papképzés induljon el.¹¹ Azt feltételezzük, hogy ebben komoly szerepet játszott a szerzetesrendek

⁶ Jean DELUMEAU, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, ed. it. a cura di Mario BENDISCIOLI, trad. e aggiornamento bibliografico di Xenio TOSCANI, Milano, Mursia, 1976, 243; MEZZADRI 1996, 462.

⁷ Az említett problémákról ld. Xenio TOSCANI, *Il reclutamento del clero (secoli XVI–XIX)* = *Storia d'Italia, Annali*, 9, *La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea*, a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 579–601; Domenico SELLA, *L'Italia del Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2000, 129–146.

⁸ Mario SPEDICATO, *Dinamiche demografiche della popolazione ecclesiastica italiana nel Seicento* = *La popolazione italiana nel Seicento. Relazioni presentate al convegno di Firenze, 28–30 novembre 1996*, Bologna, CLUEB, 1999, 238.

⁹ Maurilio GUASCO, *La formazione del clero: i seminari* = *Storia d'Italia, Annali*, 9, *La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea*, a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 647; Kathleen M. COMERFORD, *Italian Tridentine Diocesan Seminaries: A Historiographical Study*, *Sixteenth Century Journal*, 29(1998), 4. sz., 1002, 1009–1010.

¹⁰ Mario ROSA, *Clero cattolico e società europea nell'età moderna*, Roma–Bari, Laterza, 2006, 71.

¹¹ DELUMEAU 1976, 68. Ennek kapcsán Mario Rosa „sacerdotalizzazione”-ról, azaz a papság pappá tételéről beszél, ld. ROSA 2006, 75–76.

feloszlátása, amelynek nyomán a plébánosok kénytelenek voltak rátalálni hivatásukra, és átvenni a korábban többnyire szerzetesek által végzett feladatokat.¹²

A zsinat a püspököktől elvárta, hogy rezidenciájukon tartózkodjanak, és hogy egyházmegyéjüket évente végiglátogassák. Mindkettő az ellenőrzés eszköze lehetett volna, amely a plébánosok pasztorációs munkáját javíthatta volna. A püspökök többsége azonban elmulasztotta rezidencia-kötelességét, egyházmegyéjét megbízottak révén vizitálta, s sokszor misszionáriusok segítségét is igénybe vette ehhez.¹³ Ez problémákat is okozhatott – és okozott is, ahogyan azt majd látjuk a jezsuiták által az osztrák provinciában tartott segneriánus missziók esetében –, ezért például a jezsuita misszionáriusoknak azt javasolta a regula, hogy ne ártsák bele magukat a vizitáció olyan kérdéseibe, amelyek őket közvetlenül nem érintik.¹⁴

A missziók által megcélzott közösségek, azaz a falvakban élők az említett okok miatt az intézményesített valláshoz való hozzáférés szempontjából peremhelyzetben voltak,¹⁵ miközben ők alkották a népesség nagyobb részét. A papokat ritkán vagy régen nem látott hívek vallásgyakorlati formái és hitre vonatkozó ismeretei a hivatalos egyházi tanításhoz képest torzultak, eretnekgyanús, babonával kevert formákat öltöttek.

A kor népi vallásosságáról igen nehéz pontos képet adni, hiszen a források többnyire az egyház nézőpontját érvényesítik. Az erre vonatkozó szakirodalom vélemények széles spektrumát tudhatja magáénak. Van olyan kutató, aki úgy gondolja, hogy e tömegek kereszténnyé válása csak felületesen történt meg,¹⁶ míg mások – megítélésünk szerint túlzó módon – arra a megállapításra jutottak, hogy a misszionáriusok számára az Európán kívüli missziók által megtérítendő népek a vallásismeret szintjét tekintve nem különböztek a belső missziókban résztvevő keresztényektől.¹⁷ Ezzel együtt általánosan elfogadottnak mondható, hogy a népi vallásosság sokszor a legalapvetőbb dogmatikai ismereteket is nélkülözte, vallásgyakorlatát pedig az egyház által elfogadottól eltérő rítusok jellemezték.¹⁸ A missziókról készített beszámolók szerzői többnyire misszionáriusok. Mégsem érthetünk egyet azzal, hogy a fennmaradt dokumentumokban a nép tudatlanságának hangsúlyozása talán vagy szinte

¹² A prédikáció feladatára vonatkozóan állapítja ezt meg: Roberto RUSCONI, *Predicatori e predicazione (secoli IX–XVIII)* = *Storia d'Italia, Annali*, 4, *Intelletuali e potere*, a cura di Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1981, 1011., amelyet azonban érvényesnek tartunk a lelkipásztori munka minden területére.

¹³ BROGGIO 2004, 96; PROSPERI 1997, 767–783.

¹⁴ *Regulae eorum, qui in missionibus versantur* = *Institutum Societatis Iesu*, III., *Regulae, Ratio Studiorum, Ordinationes, Instructiones, Industriae, Exertitia, Directorium*, Florentiae, ex Typographia a SS. Conceptione, 1893, 18–19. pont, 21. oldal.

¹⁵ ORLANDI 1996, 504.

¹⁶ DELUMEAU 1976, 209.

¹⁷ BROGGIO 2004, 48.

¹⁸ MEZZADRI 1996, 465. Ld. még Luigi FIORANI, «Cercando l'anime per la campagna». *Missioni e predicazione dei gesuiti nell'agro romano nel secolo XVII* = MARTINA–DOVERE 1996, 451., ahol a szerző a jelenséget mint vallási analfabétizmust definiálja.

biztosan csak egy sokat ismételt toposz.¹⁹ Nem zárjuk ki az ilyen típusú források létezését, valószínűleg a missziók szükségességének alátámasztására születtek, azonban a misszionáriusok sokszor részletesen írnak arról, miben különbözik a bennük előzetesen meglévő, az egyház elvárásai alapján konstruált hívő képe a missziókban résztvevőktől, azaz konkrét példákat hoznak. Ebből a nézőpontból pedig a nép tudatlansága tagadhatatlan.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy a missziók deklarált céljai között a hitoktatás és ezen belül a gyakorlati vallási élet helyes formáinak elsajátíttatása szerepelt. Ez utóbbi tekintetében a missziós atyák különösen a templomba járás, a gyónás, az áldozás és a házasság szentségének fontosságát hangsúlyozták, illeszkedve ily módon abba a tridenti zsinattal kezdődő folyamatba, amelynek eredményeképp a vallási élet legfontosabb részévé a szentségekben való részesülés vált.²⁰ A gyónók, az áldozók és a helyreállított házasságok száma végső soron a misszió eredményességének egyfajta fokmérője volt, melyekről rendszerint kimutatásokat készítettek.²¹

A belső missziók elindításának oka azonban nemcsak a néptömegek vallási, lelki élete miatti aggodalomban keresendő. Nyilvánvaló, hogy ezen kívül az egyházi és a világi hatalom ellenőrzésének eszközei is voltak.²² III. Cosimo nagyherceg például nemcsak a missziót fogadta szívesen Toscana területén, hanem annak eredményeit megőrizendő, tiltó intézkedéseket hozott, hogy megtisztítsa Firenze városát az erkölcstelenségtől.²³ Más uralkodók is gyakran kértek misszionáriusokat, sőt számos esetben az anyagi háttérrel nemesei alapítványok biztosították.²⁴

A világi hatalom számára a misszió fontos funkciót töltött be: elősegítette az államrend sértetlenségének megmaradását, hiszen kiváló alkalmat nyújtott a közösségen belüli feszültségek feloldására, miközben a különböző társadalmi helyzetű csoportok közötti egyenlőség látszatát keltette. Így a lappangó ellentétek nem törtek felszínre felkelések formájában, nem veszélyeztették a regnáló politikai hatalmat. A lélek ellenőrzés alá került, a testet megfegyelmezték, s ezzel a társadalom feletti felügyelet is biztosítottá vált.²⁵ A missziók, melyek a szociális problémákra az egyéni bűnök következményeiként tekintettek,

¹⁹ Ezt állítja Bernard DOMPNIER, *Ricerche recenti sulle «missioni popolari» nel Seicento*, Società e storia, 27(2004), 106. sz., 815–816.

²⁰ RUSCONI 1981, 1004.

²¹ Ilyen kimutatást közöl: GALLERANI 1894, 266.

²² Châtellier Leopold Anton von Firmian, a protestánsokat a salzburgi érsekség területéről száműző herceg nem általánosítható példáját említi, aki a missziókat az ott élők vallási ismereteinek és vallásgyakorlatának ellenőrzésére használta fel. CHÂTELLIER 1994, 84–85. Az egyház azon törekvéséről, hogy ellenőrzést gyakoroljon a társadalom felett ld. PROSPERI 1994, 40–46.

²³ Andrea FEDI, *Le lettere di Paolo Segneri a Cosimo III de' Medici* = FEDI–PATERNOSTRO 1999, 137. és 210. jegyzet.

²⁴ ORLANDI 1972, 163–165.

²⁵ DOMPNIER 2004, 820.

és megoldásként a bűnbánatot javasolták, a társadalmi-politikai helyzet konzerválásának hatékony eszközeivé váltak.²⁶

A kérdés vizsgálható természetesen az egyes résztvevők szintjén is. A misszió a falvakban élők számára az intézményes vallással, az uralkodó kultúrával való találkozást jelentette, továbbá a félelemtől, a bűnöktől való megtisztulás közösségi élményét. Ez utóbbira leginkább a vezeklő körmenet teremtett alkalmat. A *poenitentia publica* mögött többféle motiváció állhatott, mindenekelőtt azonban a krisztusi szenvedésben való részvételként és a bűnbocsánat elnyerését megkönnyítő cselekedetként tekintettek rá.²⁷ Ezen kívül a test legyőzésére, kontroll alatt tartására is szolgált, ugyanakkor az Istennel kötött béke és az egyénnel egyazon mikro-társadalomban élőkkel való megbékélés jó alapot teremthetett a lelki nyugalom megszerzéséhez.

A misszionárius Isten dicsőségére és a lelkek üdvéért munkálkodhatott, ahogyan azt a rendi szabályzat elvárta tőle. A jezsuiták esetében pedig ismert tény, hogy a nevelés során identitásuk meghatározó részévé vált az Európán kívüli missziókba és a mártíromság utáni vágyódás.²⁸ A XVII. századi európai misszionáriusok számára e vágyak részben teljesültek. Minden bizonnyal a külső és a belső missziók közötti hasonlóságok hangsúlyozására született a korban az *Indie di là* analógiájára az *Indie di qua* elnevezés is, ezzel is vonzóvá téve a rendtagok számára az Európán belüli missziós munkát.

A plébánosok tekintetében a misszió elsősorban tanulási lehetőséget jelentett, ahol a mintaadó személyek a misszionáriusok voltak. A beszámolók szerint a helyiek sokszor az oda érkező atyáktól tanultak prédikálni, akik mint a *vir apostolicus* megtestesítői példaadásukkal is hozzájárultak a helyi papság neveléséhez. Maguk a misszionáriusok feladatuknak is tekintették ezt, a misszió után gyakran a papi hivatás gyakorlásához hasznos segédkönyveket osztottak szét közöttük, vagy lelkigyakorlatokat tartottak nekik.²⁹

Az itáliai népmissziókban természetesen nemcsak jezsuiták, hanem más szerzetesrendek is tevékenykedtek, akiknek missziós módszere más és más volt, sőt egy-egy szerzetesrenden belül is változatosság mutatkozott e téren.³⁰ A misszióknak alapvetően két fő típusa létezett: a katekétikai és a penitenciális. E kettő jellemzői különböző mértékben voltak jelen az egyes

²⁶ Adriano PROSPERI, *Tribunali della coscienza: Inquisitori, confessori, missionari*, Torino, Einaudi, 2009, 636.

²⁷ A lehetséges okokat ismerteti: GIORGINI 1996, 499–500. Leginkább a nyilvános vezeklés társadalmi funkcióját hangsúlyozza: Jennifer D. SELWYN, 'Schools of Mortification': theatricality and the role of penitential practice in the Jesuits' popular missions = *Penitence in the Age of Reformations*, eds. by Katharine JACKSON LUALDI and Anne T. THAYER, Aldershot, Ashgate, 2000 (St. Andrews Studies in Reformation History), 201–221.

²⁸ Az olasz jezsuiták által írt *litteræ indipetæ*-kről ld. Gian Carlo ROSCIONI, *Il desiderio delle Indie. Storie, sogni e fughe di giovani gesuiti italiani*, Torino, Einaudi, 2001.

²⁹ A jezsuiták különösen nagy hangsúlyt helyeztek erre, vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 119.

³⁰ Az egyes rendek missziós módszereiről ld. MEZZADRI 1996, 474–488; ORLANDI 1996, 520–524.

módszerekben, altípusok végtelen sorát hozva így létre.³¹ Míg Franciaországban és azokban az országokban, ahol a protestánsok jelenléte erőteljesebb volt, inkább a hitoktatási missziók terjedtek el, Spanyolországban és Itáliában általában a penitenciális szerzett nagyobb befolyást. A bűnbánati sem nélkülözte a katekézist, azonban annak jóval kisebb teret szentelt. A segneriánus misszió a penitenciális egy altípusát testesítette meg.

II.1.2. BELSŐ MISSZIÓK ÉS A JEZSUITA REND

A Jézus Társaság azon szerzetesrendek közé tartozott, amelyek igen hamar elkötelezték magukat a belső missziók mellett.³² Az, hogy a rend a XVII. századi olasz népmissziók történetének is nélkülözhetetlen szereplőjévé vált, elsősorban néhány nagyformátumú generálisnak köszönhető.

A jezsuiták negyedik fogadalma elviekben a misszionáriusi tevékenységhez elengedhetetlen mobilitást biztosította. A XVI. század végére azonban a rendtagok számát tekintve hatalmasra nőtt társaság fejlődése eltért az alapítók által kijelölt úttól, és elindult egy másikon, mely egy rendházakhoz kötött, elsősorban oktatással foglalkozó Jézus Társaság létrejöttét eredményezte volna.³³

Ennek megakadályozása és az eredeti rend-eszmény megvalósítása érdekében Claudio Acquaviva 1590-ben elrendelte, hogy minden provinciában legyenek olyan atyák, akik a rendházhoz közeli területeket misszionáriusként bejárják.³⁴ 1594-ben újfent arra utasította a tartományfőnököket, hogy adjanak új lendületet a missziós munkának, és tartsanak a nép körében néhány napos lelki gyakorlatokat. Ezután 1599-ben minden jezsuita számára kötelezővé tette, hogy egy bizonyos ideig misszionáriusként tevékenykedjen.

Később Vincenzo Carafa, a társaság hetedik generálisa szorgalmazta a missziós munka intenzívebbé tételét.³⁵ Ahogyan Acquaviva, ő is a Nápolyi Királyságban szerzett tapasztalatai alapján vált a népmissziók elkötelezett hívévé. Rendfőnökké választását követően már első levelében (1646) hangsúlyozta, hogy a társaság eredeti szellemiségének megőrzésére a legmegfelelőbb eszköz a misszió, majd a következő évben az olasz provinciákba prefektusokat nevezett ki a missziós munka irányítására, s mindvégig ez a támogató szemlélet jellemezte kormányzásának idejét.³⁶

³¹ ORLANDI 1977, 309–310.

³² MEZZADRI 1996, 509.

³³ BROGGIO 2004, 56–57.

³⁴ Acquaviva missziók érdekében tett lépéseiről ld. GUIDETTI 1988, 51–55; BROGGIO 2004, 51–58.

³⁵ ORLANDI 1996, 510–511; GUIDETTI 1988, 100–102; BROGGIO 2004, 250–253.

³⁶ Az egyes olasz provinciákban zajló missziós munka intenzitásáról ad általános képet: FARALLI 1975, 102–106.

Míg az Európán kívüli jezsuita misszionáriusok példaképe Xavéri Szent Ferenc volt, a XVII. századi itáliai misszionáriusoké Silvestro Landini, aki nevéhez a hagyomány a *nostre Indie* kifejezés születését is kapcsolja.³⁷ Missziói mintaként szolgáltak a következő évszázad jezsuitái számára.³⁸ Úgy tartják, ő használta elsőként a missziókban Loyolai Ignác lelkigyakorlatos könyvét is.³⁹ A *nostre Indie* vagy *Indie di qua* elnevezés jól mutatja, hogy a misszionáriusok úgy érezték, mintha a világ egy újonnan felfedezett vidékére kerültek volna, olyan sokban eltértek az ott lakók addigi tapasztalataiktól. S nemcsak a vallási ismeretek és gyakorlat tekintetében, hanem a nyelv, a szociális körülmények, a gondolkodásmód szempontjából is.

A missziók kezdetben, a tridenti szellemiség jegyében, erőteljes protestánsellenes jelleget öltöttek Itáliában is. Azokra a területekre esett ezért a választás, ahol az „eretnység” valamilyen formában felütötte a fejét.⁴⁰ A XVI. századi hitvitát szító, protestánsokat támadó missziók és az inkvizíció erőszakos eszközei után a katolikus egyház stratégiát váltott: egyrészt a megfélemlítés helyett a meggyőzést választotta,⁴¹ másrészt figyelme inkább a katolikus közösségek vallási élete felé fordult.⁴² A XVII. századi olasz népmissziók már a katolikus hívekre fókuszáltak, amit megkönnyített az is, hogy más felekezetek csak nagy nehézségek árán találtak utat az ott lakókhoz.⁴³

A népmissziók először a társadalmi-gazdasági szempontból nagy hátrányokkal küzdő vidékeken jelentek meg, melyek többsége Dél-Itáliában volt. Az 1620-as évektől kezdve jezsuita misszionáriusok járták a Nápolyi Királyságot,⁴⁴ majd működési területüket fokozatosan kiterjesztették Itália középső és északi részeire is.⁴⁵ Paolo Segneri 1665 és 1692 között itt, Közép- és Észak-Itáliában vezetett missziókat.

³⁷ Landininek a szakirodalom jó ideig igen csekély figyelmet szentelt, ezért hiánypótló a következő munka: LUONGO 2008.

³⁸ Daniello BARTOLI, *Istoria della Compagnia di Gesù dell'Italia*, a cura di Marino BIONDI, Firenze, Ponte alle Grazie, 1994, 267–288.

³⁹ ORLANDI 1996, 507–508, 519; CHÂTELLIER 1994, 27.

⁴⁰ ORLANDI 1977, 307.

⁴¹ PROSPERI 1991, 179–180.

⁴² MEZZADRI 1996, 470.

⁴³ Ez utóbbi csak észak vagy dél egyes területein történhetett meg, délen például Calabriában. Vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 114. Itália és a protestantizmus találkozásáról, a XVI. századi eretnek mozgalmáról ld. Salvatore CAPONETTO, *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*, Torino, Claudiana, 1992; Massimo FIRPO, *Riforma protestante ed eresie nel Cinquecento = Storia dell'Italia religiosa*, II, *L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 49–135.

⁴⁴ A dél-itáliai jezsuita missziókról szóló gazdag szakirodalomból ld. NOVI CHAVARRIA 2001, 83–139; Maria Gabriella RIENZO, *Il processo di cristianizzazione e le missioni popolari nel Mezzogiorno: Aspetti istituzionali e socio-religiosi = Per la storia sociale e religiosa del Mezzogiorno d'Italia*, a cura di Giuseppe GALASSO e Carla RUSSO, I, Napoli, Guida Editori, 1980, 441–481; David GENTILCORE, *Accomodarsi alla capacità del popolo: strategie, metodi e impatto delle missioni nel regno di Napoli, 1600–1800*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée, 109(1997), 2. sz., 689–722; Jennifer D. SELWYN, *A Paradise Inhabited by Devils: The Jesuits' Civilizing Mission in Early Modern Naples*, Aldershot/Burlington–Roma, Ashgate–IHSI, 2004 (Catholic Christendom, 1300–1700).

⁴⁵ A Róma környéki népmissziókról ld. FIORANI 1996.

A jezsuita népmissziókra vonatkozóan születtek generálisi előírások, misszionáriusi tanácsgyűjtemények és számos más dokumentum, mindezek ellenére nem létezett egységes, kötelező érvényű módszer. A misszionáriusok számára a regula a főbb feladatokat, és az általános szabályokat rögzítette.⁴⁶ Részletesen foglalkozott a kérdéssel Acquaviva egy instrukciója, amely a népmissziók összes lényeges elemére kitért.⁴⁷ A missziós tevékenységet középpontba állító, nyomtatásban megjelent XVII. századi művek közül témánk szempontjából igen fontos Scipione Paoluccié, amely a Nápolyi Királyság jezsuita misszionáriusainak gyakorlatát mutatja be.⁴⁸ Jelentősége abban áll, hogy a déli penitenciális missziók leírásával bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a segneriánus metódus nem más, mint az addig ismeretes módszerek szisztematikus, hatékonyságmaximalizáló felhasználása.

II.1.3. A SEGNERIÁNUS METÓDUS

A Paolo Segneri által kidolgozott módszer két forrásból táplálkozott: a korábbi jezsuita missziós hagyományból és saját tapasztalataiból. A szakirodalomban a centrális jelzőt kapta, mely a misszió logisztikájára utal.⁴⁹ A következőkben a módszer főbb elemeit mutatjuk be.

A segneriánus missziók módszertani könyvét először 1714-ben adták ki Fulvio Fontana hathatós közreműködésének köszönhetően.⁵⁰ Fontana Segneri és Pinamonti mellett dolgozott, tőlük tanulta meg a módszert, majd 1692-től, Segneri távozását követően annak prédikátori feladatait vette át misszióban. A kötet tehát húsz évvel Segneri halála után jelent meg, azonban a misszió menete – a benne olvasható előírások alapján – egybevág azzal, amit a Segneri által vezetett missziók leírásai tárnak elénk.⁵¹ Bár Fontana tartott missziót Svájcban is, ahogyan ez a címlapon és a bevezetőben is olvasható, ennek nyomát csak a kötet végén közölt képekben leljük fel.

Michelangelo Tamburini a jezsuita rend 1706-ban megválasztott generálisának voltak fenntartásai Fontana könyvének megjelentetésével kapcsolatban. Attól félt ugyanis, hogy ha a missziós beszédek és a módszer leírása napvilágot lát, a misszió elveszíti a meglepetésben és

⁴⁶ *Regulae eorum, qui in missionibus versantur*, i. m., 19–21.

⁴⁷ *Instructio pro iis qui ad missiones fructificandi causa proficiscuntur* = *Institutum* 1893, 365–368.

⁴⁸ Scipione PAOLUCCI, *Missioni de'Padri della Compagnia di Gesù nel Regno di Napoli*, Napoli, nella Stamperia di Secondino Roncagliolo, 1651.

⁴⁹ ORLANDI 1977, 313.

⁵⁰ A misszió menetének bemutatásához ezt a kiadást használtam: *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio, continuata dal P. Fulvio Fontana della medesima religione per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia, e di là da' Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739². Az 1714-es első, az 1739-es második és az 1763-as harmadik kiadás nem különbözik egymástól.

⁵¹ FERRETTO 1890a; FERRETTO 1890b; FERRETTO 1890c; FABIANI 1960; *Segneri a Brescia*; LAZZARESCHI 1931; LEGÈ 1911; SONCINI 1925; TONONI 1895; COSTA 1991.

a szokatlanságban rejlő hatékonyságát.⁵² A veszélyt talán abban látta, hogy így nyilvánvalóvá válik, hogy a módszer minden részletében alaposan átgondolt, előre megtervezett és kiszámított, azaz jóval több benne az emberi munka, mint azt mutatni akarták. A „megrendelők” és a résztvevők előtt ugyanis szívesen prezentálták a missziót isteni eredetű csodaként.

Segneri egy 1688-as levelében azzal az indokkal utasított vissza egy a módszer leírására vonatkozó kérést, hogy az túlságosan nagy feladat lenne, s még senkivel sem sikerült megvalósítania, pedig már sokan kérték tőle.⁵³ Segneri indoklása nagyszámú és olykor igen terjedelmes műveinek ismeretében nem elég meggyőző. Elképzelhető, hogy ő maga is attól tartott, hogy a kiadás miatt kárt szenvedne a missziók eredményessége? Vagy képlékenynek, a formálódás szakaszában lévőnek érezte még azt? Nem tudhatjuk. Mindenesre életében a módszertan nyomtatott formában nem vált közkinccsé, bár kéziratok bizonyára léteztek. Egy-egy misszióról leírás is született, általában a résztvevő jezsuiták vagy más egyháziak tollából.⁵⁴

A Fontana által kiadott kötet huszonhárom paragrafusban foglalja össze a missziók megszervezésére és levezénylésére vonatkozó főbb szabályokat. A segneriánus misszió jellegzetessége, hogy több, nyolc-kilenc napos misszió követi egymást ugyanabban az egyházmegyében. A misszió központjának kiválasztásában a fő szempontot a közelség, a könnyű megközelíthetőség jelenti. A cél: minél nagyobb tömegek részvétele. Az egyes állomások ezért hat mérföldnél nem lehetnek távolabb egymástól. A missziós időszak húsvét után kezdődik, és szeptemberben ér véget.

Az előkészületek során a püspök körlevelet küld papjainak, amelyben közli a misszióra vonatkozó főbb információkat, és mindenkit részvételre szólít. A misszionáriusoknak különböző engedélyeket kell beszerezniük (pl. a szabad ég alatt celebrálhassák a misét, körmenetben átléphessenek a szomszédos egyházmegye területére). A missziót mindig két atya irányítja, közülük egyik feladata a prédikáció, másiké a hitoktatás, hiszen a penitenciális misszió sem nélkülözte a katekézist. Miután megérkeztek az egyházmegyébe, felkeresik a püspököt, és áldást kérnek tőle.

Az áldást követően mezítláb, kezükben vándorbottal útra kelnek a misszió központjául kinevezett település felé, amelynek határában az ottani egyházi személyek, világi előljárók és

⁵² PIRRI 1950, 31. Acquaviva generális is úgy tartotta, hogy használ a misszióknak a meglepetésszerűség, például a misszionáriusok váratlan megjelenése, vö. NOVI CHAVARRIA 2001, 117.

⁵³ *Lettere* 1848, XCVII. levél.

⁵⁴ *Breve relatione della missione fatta dal P. Paolo Segneri e dal P. Gio. Pietro Pinamonti della Compagnia di Gesù, D'Ordine dell'Eminentiss. Sig. Card. Rossetti Nella Diocesi di Faenza*, Bologna, k. n., 1671; Lodovico BARTOLINI, *Relatione delle Missioni fatte su le Montagne di Modona dalli Molto RR. PP. Paolo Segneri, e Gio: Pietro Pinamonti della Compagnia di Gesù l'anno 1672*, Modena, Cassiani, 1673. Ld. még az 51. lábjegyzetben felsorolt munkákat.

a nép fogadja őket ünnepélyes köszöntéssel. Innen a templomba vonulnak, ahol az atyák megtartják első beszédüket, amelyben a misszió céljairól és az egyes részek menetéről, időpontjairól röviden tájékoztatják az összegyűlteket. A szervezési munkálatok a sekrestyében folytatódnak a helyi klérussal és a kegyes társulatok vezetőivel, akiket arra kérnek, biztassák a híveket állandó és kitartó részvételre, és ebben ők maguk járjanak elől jó példával. A misszionáriusoknak, még ha személyes beszélgetések során oktatják is a plébánosokat, nyilvánosan mindig a lehető legnagyobb tisztelettel kell beszélniük róluk/velük.

A misszió egyes napjain harangszóra, ünnepélyes menetben a szomszédos településekre indulnak, ahol a misszionárius beszédet mond, majd ugyanúgy, ahogyan érkeztek, visszatérnek a központba. A prédikáció helyszíne lehetőség szerint árnyas rész, ahol a hitszónok számára felállítható egy emelvény és a hallgatóság is kényelmesen le tud ülni. A legalkalmasabb erre egy domboldali terület, ahol egy színházszerű tér alakítható ki. A hallgatók számára mindvégig biztosítani kell, hogy nemek és társadalmi rangok szerint külön választva helyezkedjenek el. Az emelvényre kiteszik a missziók védőszentjének, Xavéri Szent Ferencnek a képét.

A tanítás délutánonként folyik. Előtte kegyes énekek hangzanak el, melyekhez énekeskönyvet kapnak az olvasni tudók, a többieknek a pap előénekel. Az alapvető dogmatikai ismereteken kívül a morális tanításra és a vallásgyakorlat elsajátíttatására helyezik a hangsúlyt. Mivel tisztában vannak vele, hogy a gyermeki kor a legbefogadóbb időszak, ezért a gyermekeknek külön oktatást tartanak, a lányok nevelésében pedig helyi asszonyok segédkeznek. A szóbeli tanítás kiegészítésére, maradandóbbá tételére nyomtatott lapokat, füzeteket osztanak szét, és ki is tűzik azokat jól látható helyekre. Ezek alapvető hitigazságokat, imádságokat és kegyes énekek szövegeit tartalmazzák.⁵⁵ Ez a rész módszereiben nem különbözik a hitoktatási missziókéétól.

Az esti bűnbánati processzió az, amely mindenütt a leghatásosabb fegyver a bűnösök megtérítésére, írja tapasztalatai alapján a könyv szerzője. A menet a templomtól indul és háromszor áll meg, amikor is a misszionárius egy kis emelvényre felállva rövid buzdító beszédet (*svegliarino*) mond.⁵⁶ A processzió egész ideje alatt a *Miserere*-t éneklük. A nyilvános penitenciatartás során a missziós páter nyakában kötelet, kezében *flagellumot*, fején csuklyát visel, ruhája szabadon hagyja vállait. A lányok fehér ruhában, kezükben fészülettel, fejükön töviskoszorúval jelennek meg. E spektákulum kettős funkciót tölt be: nevelő hatású és töredelemre indít. A körmenet végül visszatér a kiindulási pontjához vagy annak közelébe,

⁵⁵ NOVI CHAVARRIA 2001, 128.

⁵⁶ Ilyen penitenciatartásra buzdító beszédek maradtak fenn ifj. Paolo Segneritől kézíratos és nyomtatott formában is: Archivum Romanum Societatis Iesu (A továbbiakban: ARSI), jelzete: 16. X. 3, *Svegliarini per le Missioni Del Segneri juniore*, ff. 193–261; *Svegliarini ossia fervorini detti nelle processioni di penitenza* = Paolo SEGNERI iuniore, *Opere postume*, Torino, Giacinto Marietti, 1857.

ahol a nőktől búcsút vesznek, a férfiak pedig bemennek a templomba. Az ott végzett önostorozás a bánat felindításával ér véget.

A legtöbb kelléket és segítőket is igénylő, szcenikailag legkidolgozottabb prédikáció témája a pokol. Ebben a helyi társulat tagjai közül négyen segédkeznek, mindegyikük fején töviskorona van, nyakukban lánc lóg. Az egyik a prédikátortól jobbra áll kezében korbáccsal, egy másik balra, kezében koponyával, a másik kettő hátul, közülük az egyik láncot, a másik töviskoszorút tart. Mindegyik tárgy szerepet kap a beszéd során.

A könyv a következő főszabályt fogalmazza meg a prédikációt illetően: a misszionárius mindig általánosságban beszéljen a bűnökről, senki se érezze úgy a hallgatóság soraiban, hogy személyesen neki szólnak a prédikátor szavai. A gyakorlat azt mutatja, hogy a legmegindítóbb jelenetek az ellenségekről szóló prédikációt követik. Ekkor ugyanis a papság egymás iránti megbocsátásának jeleként könnyek közt összeölelkezik, s példájukat a nép is követi. Azonban nem csupán a prédikáció ereje és a papi példa az, amely ezt a hatást kiváltja. Két nő és két helyi férfi feladata, hogy már a misszió elején értesülésekkel szolgáljon a misszionáriusok számára az ott lakók közötti ellentétekről. A nyilvános megbocsátási aktusokat mindig személyes beszélgetések előzik meg, és maga a prédikátor is figyelembe veszi prédikációjában a helyi ellentétek jellegét.⁵⁷ A szerző arra int, hogy a békítések során, főleg ha fontos emberekről van szó, bölcsen és részrehajlás nélkül járjanak el az atyák.

A gyónás mindvégig kiemelt figyelmet kap. Újra és újra visszatérő témája mind a hitoktatásnak, mind a prédikációknak, és szerepel a szétosztott nyomtatványokban is. A misszionáriusoknak két dologra kell különösen vigyázniuk: 1) senkinek se engedjék meg, hogy nyilvánosan gyónja meg bűneit; 2) a későbbi problémákat elkerülendő, nőket csak az arra megfelelő körülmények között gyóntassanak.⁵⁸

Az áldozás előtti napon Xavéri Szent Ferenc ereklyéjével vizet áldanak meg, mely gyakran csodálatos gyógyulásokat visz véghez. A szent kultuszának terjesztéséhez az is hozzájárul, hogy az atyák minden nap elmesélnek egy csodás eseményt a szent életéből. Az Európán kívüli missziók apostola mellett a népmissziók másik védőszentje Szűz Mária. A bűnösök közbenjárásáért könyörögnek, anyai fájdalma sokakat töredelemre indít.

Az utolsó napon mindenki készen áll, hogy az áldozás szentségében részesüljön. A nagy tömeg miatt a szabadban állítanak fel oltárt. A misszió egész ideje alatt folyamatosan ügyelni kell a nők és a férfiak szétválasztásra, a rend megőrzésére, ami valószínűleg nem is lehetett

⁵⁷ A megbocsátás jelentéséről és formáiról a XVI–XVII. századi itáliai társadalomban ld. Ottavia NICCOLI, *Perdonare: Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2007.

⁵⁸ PROSPERI 2009, ahol a nők gyóntatásában rejlő nehézségekről és veszélyekről ld. 520–542.

olyan könnyű feladat, ha a missziókról készített feljegyzések többezres résztvevőszámról beszámoló adatait elfogadjuk.⁵⁹

Az utolsó processzió a korábbiakkal ellentétben hálaadó, örvendező menet, melyet beszéd követ. Ebben a prédikátor a megkezdett úton való továbbhaladásra és kitartásra buzdít, majd elégetik az összes kártyát, erkölcstelen könyvet, boszorkányos tárgyat, melyet a nyolc-kilenc nap alatt gyűjtöttek össze. A misszió záróakkordja a *Te Deum* és a pápai áldás.

II.1.4. A SEGNERI-FÉLE NÉPMISSZIÓK ITÁLIAI FOLYTATÓI

Miután áttekintettük a misszió menetének kötetbeli leírását, érdemesnek látszik röviden szólni azokról a misszionáriusokról, akik ezzel a módszerrel dolgoztak Itáliában, ahol körülbelül a XVIII. század közepéig élt ez a fajta misszió. Közülük csak azokat említjük, akik szorosabban kapcsolódnak Paolo Segneri személyéhez, vagy a magyarországi segneriánus missziókhoz.⁶⁰

Bár 1692-ben Segnerit XII. Ince kinevezte az apostoli palota hitszónokává, Giovanni Pietro Pinamonti, aki több mint két évtizeden át volt társa a missziókban, nem hagyta abba az apostoli munkát.⁶¹ Pinamonti feladata mindvégig a hitoktatás és a gyóntatás volt. Ezt családias hangvételű beszélgetésekkel egészítette ki, melyekben a lélek üdvösségének fontosságát igyekezett megértetni és elfogadtatni a néppel.

Maga Pinamonti is igen sok mű szerzője volt, köztük két olyané is, melyek a XVIII. század elejétől kezdve olykor Segneri neve alatt jelentek meg.⁶² Elsősorban lelkigyakorlatos könyveket írt világi hívek számára. A magyarországi kiadások alapján úgy sejtjük, hogy művei – Segneriéhez hasonlóan – igen népszerűek lehettek a XVIII. századi Magyarországon.⁶³

Arra, hogy Pinamonti egyes műveit nagyobb ismertségnek örvendő társának tulajdonították, magyarázat lehet, hogy az alázatosság erényét gyakorolandó írásait névtelenül jelentette meg,⁶⁴ valamint az is, hogy szívesen segédkezett Segnerinek a szerkesztésben. Maga Segneri sem titkolta, hogy Pinamonti részt vesz egyes művei létrehozásában. Egy 1680-as levelében arról a tervéről számol be, hogy miután befejezi a *La Manna dell'Anima*

⁵⁹ Ilyen adatokat említ: FERRETTO 1890b; *Segneri a Brescia*; LAZZARESCHI 1931; COSTA 1991.

⁶⁰ A többi segneriánus módszert követő jezsuitáról: GUIDETTI 1988, 125–143.

⁶¹ Pinamontiról ld. Uő, *Giovanni Pietro Pinamonti = Diccionario histórico de la Compañía de Jesús, Biográfico-temático*, directores Charles E. O'NEILL, Joaquín M.ª DOMÍNGUEZ, I–IV, Roma–Madrid, IHSI–Universidad Pontificia Comillas, 2001, IV, 3136–3137, (a továbbiakban: *DHCH*).

⁶² Összes műveinek első kiadása 18 írását tartalmazza: Gio. Pietro PINAMONTI, *Opere*, Parma, per Paolo Monti, 1706. Vö. még SOMMERVOGEL VI, 763–792.

⁶³ PETRIK III/1, 96–97, 282; PETRIK VII, 406.

⁶⁴ Giuseppe Antonio PATRIGNANI, *Menologio di pie memorie d'alcuni Religiosi della Compagnia di Gesù*, Venezia, presso Niccolò Pezzana, 1730, II, 192.

harmadik részét, Pinamontival hozzálát az *Il Parroco istruito*hoz,⁶⁵ az *Il Cristiano istruito* előszavában pedig úgy érzi, helyesebb a művet közös évtizedes munkájuk eredményeként számon tartani. Pinamonti ugyanis nemcsak a missziókban volt társa, hanem ő volt az, aki a mű megírására biztatta, és annak kivitelezésében is szerepe volt.⁶⁶ A két atya nemcsak lelki (egymás lelki vezetői és gyóntatói voltak), hanem egyfajta szellemi közösséget is alkotott, nem csoda tehát, ha az utókor időnként tévedett az attribúcióban.⁶⁷

Amint azt már említettük, Segneri 1692-es távozását követően helyét Fulvio Fontana vette át,⁶⁸ aki a *Pratica delle missionin* kívül számos nevelő célzatú művet adott ki, melyek címükben és témáikban is Segneri munkáit követik.⁶⁹ Írásainak másik csoportját a prédikációk alkotják, melyekben szívesen alkalmazta a kompilációs eljárást, nagybőjti prédikációiban például Segneri *Quaresimale* kötetéből vett át számos részletet.⁷⁰ Ezek után érthető, hogy a szakirodalom nem művei és eredetisége okán emlékezik meg róla, hanem misszionáriusi munkáját méltatja.

Ő volt az ugyanis, aki – miután svájci katolikusok egy csoportja átjött Itáliába, hogy részt vegyen a misszióján – Tirolban és Svájc egyes területein is missziókat vezetett, ahol a nyelvismeret hiánya ellenére (egy kapucinus barát tolmácsolt neki) sikereket könyvelhetett el.⁷¹ Ott szerzett tapasztalatai alapján érdemesnek látszott bevezetni a segneriánus módszert a német rendtartományban is. A fentebb ismertetett missziós könyv egyfajta mellékleteként

⁶⁵ Pietro TACCHI VENTURI, *Lettere inedite di Paolo Segneri, di Cosimo III e di Giuseppe Agnelli intorno la condanna dell'opera segneriana la "Concordia"*, Archivio Storico Italiano, 1903, serie V, tomo XXXI, 134.

⁶⁶ *Cristiano*, 8.

⁶⁷ Ezt maga Segneri is írja (uo.): „Ad essi però con affetto più speciale io presento queste fatiche, come a compagni nella ricerca delle anime men curanti di se medesime, o men curate. Ma perchè dissì di presentarle sol io? Ad essi le presenta con esso me chi, se non dubitassi di fargli torto, direi che non so distinguere da me stesso. È questi il p. Gian Pietro Pinamonti mio collega individuo nelle missioni”. Magyar fordításban: „Nekik azonban külön szeretettel mutatom be ezt a munkát, mint olyanoknak, kik hozzám hasonlóan keresik a magukkal kevésbé törődő vagy elhanyagolt lelkeket. De miért is mondtam azt, hogy csupán én egyedül mutatom be? Velem együtt teszi ezt az a valaki, akiről, ha nem félnék attól, hogy megsértem, azt mondanám, hogy nem tudom személyét elválasztani a magamétól. Ő Gian Pietro Pinamonti atya, elválaszthatatlan munkatársam a missziókban.” (A fordítás az enyém.)

⁶⁸ Miquel BATLLORI, *Fulvio Fontana* = DHCJ II, 1480–1481; Uő, *Fulvio Fontana et les missions populaires a la fin de l'age baroque* = Uő, *Cultura e finanze: Studi sulla storia dei gesuiti da S. Ignazio al Vaticano II*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1983 (Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 158), 250–253; Raffaella SARTI, *Fontana, Fulvio* = *Dizionario Biografico degli Italiani*, XLVIII, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1997, 661–663; Pietro TACCHI VENTURI, *Un compagno e successore del P. Segneri*, La Civiltà cattolica, 61(1910), 1. sz., 719–722; Claudio BULGARELLI, *Vita del P. Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù modiglianese compagno e successore nelle Missioni del celebre P. Paolo Segneri*, Modigliana, Tipografia Sociale, 1909.

⁶⁹ Csak néhány címet idézünk példaként: *La nobiltà instruita*, *La servitù instruita*, *Il marito e la moglie instruiti*. Vö. még SOMMERVOGEL III, 849–852.

⁷⁰ Fulvio FONTANA, *Quaresimale*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1721. A keresztényi életre oktató művei közül néhány esetében szerzőségi kérdések merültek fel, ezekről ld. Raffaella SARTI, *Obbedienti e fedeli. Note sull'istruzione morale e religiosa di servi e serve tra Cinque e Settecento*, Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento, 17(1991), 91–120.

⁷¹ Fontana német provinciabeli misszióiról ld. Antonius MEIBERG, *Historia missionis paroecialis lineamenta*, h. n., 1953, 175–179, (gépirat a római IHSI könyvtárában).

képeket is közölt az ottani missziók résztvevőiről.⁷² Feltehetőleg a szerző ezekkel is a misszionáriusok munkáját kívánta megkönnyíteni, akiknek ily módon vizuális segédeszköz is a rendelkezésükre állt a lebonyolításhoz.

A segneriánus missziók másik illusztris folytatója, a metódus kidolgozójának unokaöccse ifj. Paolo Segneri volt. Ő azonban nagybátyjától eltérően a katekista és a gyóntató feladatát töltötte be a missziók során. Életében egyetlen művet sem adott ki. Az improvizáció híve volt, következésképp igen kevés kéziratot hagyott maga után. Lodovico Antonio Muratori, aki igen nagyra tartotta a misszionáriust, annak halála után megpróbálta összegyűjteni és kiadni hagyatékát, de ez csak a XVIII. század végén sikerült Francesco Carrarának.⁷³ Ifj. Segneri nemcsak a katolikus felvilágosodás kiemelkedő személyiségére gyakorolt nagy hatást, hanem a ferencesekre is, közülük a később szentté avatott Leonardo da Porto Maurizio például átvette a segneriánus misszió egyes elemeit.⁷⁴

Ifj. Segnerinek szerepe volt abban is, hogy a *Missio Segneriana* bevezetésre került a Jézus Társaság német provinciájában. A jezsuita rend részéről a német missziók Tamburini generális lelkes támogatását élvezték, akinek kormányzási idejét a társaság Európán kívüli és azon belüli missziós tevékenységének megélénkülése jellemezte.⁷⁵ A missziókat a Pfalz-Neuburg-i tartományban János Vilmos választófejedelem, pontosabban felesége kezdeményezte, aki nem más volt, mint a toszkán nagyherceg, III. Cosimo lánya. Anna Luisa de' Medici kérésére két német jezsuita érkezett ifj. Paolo Segnerihez, hogy elsajátítsa az itáliai missziós módszert.⁷⁶ A két jezsuita atya nem lehetett más csak Georg Loferer (Löfferer) és Konrad Herdegen.⁷⁷ Loferer a Segneri-féle módszerrel Fontana révén Tirolban találkozott először, majd később, már leendő társával ennek okán tanulmányútra indult Itáliába. Az első segneriánus missziókat német földön 1715 áprilisában tartották.⁷⁸

⁷² Ezekből mi is közlünk néhányat az értekezés függelékében.

⁷³ Paolo SEGNERI juniore, *Opere postume*, raccolte e per la prima volta pubblicate dall'abate Francesco CARRARA, Bassano, Remondini, 1795, I–III.

⁷⁴ GUIDETTI 1988, 138; MEZZADRI 1996, 481.

⁷⁵ Charles E. O'NEILL, *Tamburini, Miguel Ángel [Michelangelo]* = DH CJ II, 1650–1653; Fabrizio MARTELLI, *Michelangelo Tamburini XIV generale dei gesuiti: Omaggio di Montese al suo illustre concittadino e alla sua famiglia*, Formigine, Golinelli, 1994, a belső missziók támogatásáról a 73–78. oldalakon. A Tamburini halála után generálissá választott Frantisek Retz által róla írt *elogium*: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár, Ab 135, ff. 455–460. (A továbbiakban: ELTE EK.)

⁷⁶ GUIDETTI 1988, 138–139.

⁷⁷ A két német misszionáriusról ld. Robert S. GERLICH, *Loferer (Lofferer, Löfferer), Georg* = DH CJ III, 2405–2406; Hans GRÜNEWALD, *Herdegen, Konrad* = DH CJ II, 1906.

⁷⁸ A németországi segneriánus missziókról: Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, IV/2, (18. Jahrhundert), München–Regensburg, G. J. Manz, 1928, 190–238; CHÂTELLIER 1994, 75–78. A németországi és a svájci missziókat is tárgyalja: MEIBERG 1953, 175–182.

Utolsóként a szintén nagyhatású Antonio Baldinucciról kell szólnunk,⁷⁹ aki egy levelében arról vall, hogy misszionáriusként még levegőt venni sincs ideje, teljesen lefoglalja és kimeríti a prédikáció, a hitoktatás, a bűnbánati körmenetek, a gyóntatás, az önostorozás, továbbá erejét gyengítik a mezítláb megtett utak és az állandó figyelem, melyet a haragosokat kibékítése, a kártyajátékok és egyéb botrányos dolgok megszüntetése kíván meg, s eközben még hidegtől, széltől, esőtől is szenved.⁸⁰ Az idealizált önreprezentáción túl a levél képet ad arról is, milyen feladatokkal és nehézségekkel kellett megküzdnie egy segneriánus misszionáriusnak.

Baldinuccit a XIX. század folyamán boldoggá avatták, azonban már a XVIII. században tiszteletnek örvendett, s nemcsak Itáliában, hanem – ahogyan azt majd a későbbiekben látjuk – a jezsuita rend osztrák provinciájában is.

II.1.5. EURÓPAI ELTERJEDÉS – ITÁLIAI HANYATLÁS

A kiemelkedő tehetségű és elismert segneriánus misszionáriusok tevékenysége ellenére Itáliában már a XVII. század végén, majd a XVIII. században erőteljesebben kritikával illették a módszert, melyet támadások értek nemcsak a renden kívülről, hanem belülről is.

A XVIII. században több jezsuita is arra figyelmeztetett, hogy a segneriánus misszió olyan látványos elemei, mint a bűnbánati körmenet, a nyilvános flagelláció nem hozzák meg a várt eredményt, hanem inkább elvonják a résztvevők figyelmét a lényeges dolgokról.⁸¹ Általánossá vált az a vélemény, miszerint ezek a missziók csak alkalmi látványosságot jelentenek, amely után minden marad a régiben.⁸² A helyi egyházi és a világi hatóságok is egyre nagyobb rosszallással szemlélték a penitenciális missziókat, majd a XVIII. század végén betiltották azokat.⁸³

Bár Muratori tisztelte és szeretett barátjának tartotta ifj. Paolo Segnerit, sőt a missziókat is nagyra becsülte, mégis két e tárgyban írt levelében több ponton is kifogásolta a módszert.⁸⁴ Ilyen volt például a bálványozásba hajló képtisztelet és a szentek és a Szűzanya kultuszához kapcsolódó egyes babonás szokások. Muratori szerint a misszió táptalaja volt mindkettőnek, mégpedig azért, mert a misszionáriusok a tömegeket megmozgató ceremóniák mellett nem helyeztek elég hangsúlyt a *doctrina Christiana* oktatására. Jobbító szándékú megjegyzései után Muratori első levelét egy olyan vallomással zárta, amely rámutat a misszió egy lényeges

⁷⁹ Gualberto GIACHI, *Baldinucci, Antonio = DHCI* I, 329; FIORANI 1996, 443–450; Francesco Maria GALLUZZI, *Vita del P. Antonio Baldinucci della Compagnia di Gesù, missionario*, Roma, Stamperia di S. Michele a Ripa, 1720.

⁸⁰ Antonio BALDINUCCI, *Lettere inedite*, corredate di note per cura del P. Luigi ROSA D.M.C., Prato, Tipografia Giachetti, Figlio e C., 1899, 164.

⁸¹ GIORGINI 1996, 497.

⁸² CHÂTELLIER 1994, 94.

⁸³ MEZZADRI 1996, 477; GIORGINI 1996, 498.

⁸⁴ MURATORI *Opere*, 345–360.

funkciójára, a vallási érzés és élmény szintjén kifejtett hatására. Szomorúan konstatálja ugyanis, hogy bár a missziókban résztvevők nála jóval tudatlanabbak, mégis összehasonlíthatatlanul jobban tudják szeretni Istent, és ez az, ami valójában számít.⁸⁵

Más szerzetesrendek is kritikájuknak adtak hangot a misszióval kapcsolatban. A már említett ferences Leonardo da Porto Maurizio például úgy vélte, hogy igen tiszteletre méltó ifj. Segneri munkája, azonban a módszer megérett az átgondolásra.⁸⁶ Nem ilyen visszafogottan alkotott véleményt egy másik ferences, Francesco Moneti, aki szatirikus hőskölteményt írt a segneriánus misszióról, amelynek eltúlzott eredményességére utalva a *La Cortona convertita* címet adta.⁸⁷ Ezzel sikerült kiváltania a jezsuiták határozott nemtetszését, ami miatt újra tollat ragadott, és *La Cortona nuovamente convertita* címmel újra eposzt alkotott. E mű hangvétele talán már kevésbé szatirikus, azonban a szerző misszióval kapcsolatos kétségei továbbra is határozottan érezhetők benne.⁸⁸

Egyes rendtagok is azt az álláspontot képviselték, hogy a penitenciális missziók helyett inkább a katekétikai irányba kellene elmozdulni, s a félelemkeltés helyett a vallási nevelésre hangsúlyt helyezni. A több évtizede használt metódust a többség már meghaladottnak tartotta, egyes elemeiről pedig úgy vélte, hogy miattuk a misszió könnyen nevetség tárgyává válhat, ezért annak újragondolását vagy megszüntetését szorgalmazta.⁸⁹

Maguk a segneriánus misszionáriusok is érzékelték a megváltozott környezetet, és védekezni kényszerültek. A már többször említett *Pratica delle missioni* egy részt az ellenvetések cáfolatának szentelt, ahol elképzelt dialógus formájában maga a módszert kidolgozó Segneri válaszolt a bírálatokra.⁹⁰ Baldinucci instrukciókat tartalmazó kéziratában három oldalról érkező támadások kivédésére vállalkozott. A helyi egyháziak ugyanis azzal vádolták a misszionáriusokat, hogy költségekkel terhelik meg őket. A jogászok azt rótták fel nekik, hogy a megbocsátási aktusokkal azt sugallják, hogy a legsúlyosabb bűncselekményeknek sincs feltétlenül következményük, ezért az elkövetők száma egyre nő. Más egyháziak pedig, legtöbbször szerzetesek, úgy vélték, hogy a segneriánus misszió a tudatlan parasztoknak még talán megfelel, a városiak számára azonban már biztosan nem.⁹¹ A népmisszió tehát ne tartson igényt a városra.

⁸⁵ Uo., 354.

⁸⁶ ORLANDI 1996, 528–529.

⁸⁷ Francesco MONETI, *La Cortona convertita, poema diviso in sei canti* = Uő, *Poesie*, Amsterdam, Ernesto Fraymann, 1790, I, 9–124.

⁸⁸ Uő, *Ritrattazione ossia La Cortona nuovamente convertita per la missione fatta in detta città dai RR. PP. Paolo Segneri e Ascanio Simi gesuiti, l'anno 1708, uo.*, 125–163.

⁸⁹ CHÂTELLIER 1994, 92.

⁹⁰ *Pratica delle missioni* 1739, 111–112.

⁹¹ A Baldinucci által egy csokorba szedett bírálatokat idézi ORLANDI 1977, 327; FIORANI 1996, 448.

1706-ban Tamburinit választották a rend élére, s ezzel a segneriánus misszió kegyelmet kapott, sőt támogatást. Az új generális ugyanis pártolta azt, s felszámolás helyett, az 1710-es években bevezette a német és az osztrák rendtartományban, majd 1735-ben Csehországban, 1739-ben Sziléziában is.⁹² Lengyel népmissziók két évtizeddel később, 1757-ben indultak egy radomi várnagy és egy Lubomirski hercegnő alapítványának köszönhetően.⁹³ Így az 1720–30-as évekre a Segneri által kidolgozott módszer virágkorát élte Közép-Európában, s ezzel egy időben Itáliában feledésre ítéltetett.

Mivel nincs megegyezés arról, mi tekintendő az eredményesség mérőfokának, a szakirodalom igen megosztott abban a kérdésben, hogy sikeresek voltak-e a népmissziók. Egyrészt nehéz megmondani, hogy a gyónásokról, az áldozásokról, a megbocsátási aktusokról készített statisztikák megbízható adatokkal szolgálnak-e, másrészt problémaként merül fel, hogy ezek a számadatok önmagukban mit mondanak el a vallásosságról.

Châtellier történetük bemutatása során többször is megkérdőjelezte, hogy azok elérték kitűzött céljait, és vonzerejüket csak az újdonságban és a látványosságban látta. Bár legnagyobb kudarcuknak a protestánsokkal szembeni hatástalanságukat tartotta, elismerte azt is, hogy a protestantizmussal elégedetlenek érdeklődését éppen ez az újszerűség, másság kelthette fel.⁹⁴

Delumeau arra a kérdésre kereste a választ, hogy a liturgiát, a gesztusokat, az ikonográfiát is szolgálatába állító misszió milyen mértékben hatott az azon résztvevő néptömegekre.⁹⁵ Szerinte a missziók sikeresnek mondhatók, azaz hosszútávon fejtették ki jótékony hatásukat a katolikus közösségekre, ám mindegyik önmagukban nem lettek volna képesek. Ahol a misszió eredményeinek megőrzése érdekében nem tett erőfeszítéseket az egyházmegyei papság, ott a hatás szalmaláng életűnek bizonyult.⁹⁶

Chavarria szerint a népmissziók többnyire látszólagos, külsődleges eredményeket értek el, a vallási öntudat mit sem változott, a népi vallásosság továbbra is híján maradt a tudásnak és a tudatosságnak. Egyetlen területen, a társadalmi összetartás és szerveződés szintjén mérhetők a sikerek, hiszen békék kötöttek és társulatok alakultak.⁹⁷

Mi magunk úgy véljük, nem lehet számon kérni a segneriánus módszeren, hogy nem töltötte be a térítő missziók funkcióját, hiszen célja a hitmélyítés volt. Semmiképpen nem kifogásolhatjuk azt sem, hogy a misszió során minden eszközt (retorika, ikonográfia,

⁹² ORLANDI 1977, 327–332.

⁹³ Książdz Stanisław ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce*, IV/II, Kraków, W. L. Anczyca, 1904, 898.

⁹⁴ CHÂTELLIER 1994, 68, 95.

⁹⁵ DELUMEAU 1984, 195.

⁹⁶ *Uo.*, 222.

⁹⁷ NOVI CHAVARRIA 2001, 109–111. Ugyanerről európai viszonylatban, főleg német és francia példák alapján Louis CHÂTELLIER, *L'Europa dei devoti*, Milano, Garzanti, 1988.

szcenika) megragadtak a gyors hatás elérésére. A penitenciális misszió ugyanis rövid időtartamra ítéltetett, a hosszan ismétlődő ceremóniák, bűnbánati aktusok végül hétköznapiságba fulladtak volna, és a test épségét is komolyan veszélyeztethették volna. Ez a fajta misszió alkalmas volt arra, hogy újra érdeklődést és érzelmeket váltson ki a vallás és az egyház iránt, amit hiányolunk, az mindennek a kanalizációja. A népmissziók nem illeszkedtek egy nagyobb, megtervezett folyamatba, ahol a misszionáriusok távozását követően a helyi papság fordított volna figyelmet – a pozitív érzelmi viszonyulás megőrzése mellett – a vallásismeret gyarapítására.

II.2. SEGNERIÁNUS MISSZIÓK A JÉZUS TÁRSASÁG OSZTRÁK PROVINCIÁJÁBAN

Egy évvel az első német provinciabeli segneriánus missziókat (1715) követően Magyarországon is lezajlottak az első missziók, melyeket *ad normam Missionum R. P. Pauli Segneri* tartottak. A XVIII. századi osztrák jezsuita rendtartomány területe, melyhez Magyarország is tartozott, igen nagy kiterjedésű volt, ezért fontos leszögeznünk, hogy fejezetünk elsősorban a magyarországi és az erdélyi *Missio Segneriana* történetével foglalkozik. A provincia más területeire (Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Horvátország, Krajna stb.) vonatkozó adatokat csak abban az esetben említjük, amennyiben azok árnyalják e történetet, és érzékeltetik a segneriánus missziók provinciabeli elterjedésének főbb térbeli és időbeli változásait.⁹⁸

Az általunk használt források zöme a rend római központi levéltárában található. Ezek három csoportba sorolhatók: 1) generálisok levelei; 2) évkönyvek; 3) missziókról készített jelentések. Mindhárom kötődése a jezsuita rendhez nyilvánvaló. Fontos ezért kiemelni, hogy elbeszélésmódjukat ez minden bizonnyal meghatározta. A szerzők tudatában voltak annak, hogy írásukkal a rend hivatalos történetéhez járulnak hozzá. Az évkönyvek önreprezentációra is szolgáltak, a készítők ezért azokban a jezsuiták számára kedvező argumentációt működtettek. Adataikat emiatt óvatossággal kell kezelnünk.

Azonban ez a három dokumentumcsoport is mutat különbségeket. Míg a *litteræ annuæ* és a *relatio missionis* sokszor glorifikációba hajlik át, addig a generális és a rendtagok közötti levelezésben a sablonos fordulatok mellett jelen vannak a misszióhoz kapcsolódó problémák,

⁹⁸ A provincia más területein tartott segneriánus missziók történetének feltárása még nem történt meg. Az egyetlen kivétel ez alól Horvátország. A horvát szakirodalom főleg az egyes misszionáriusok tevékenységét tárgyalva foglalkozott a témával. A *DHCJ* szócikkeiben mutat be közülük néhányat, és további, szinte kizárólag horvát nyelvű szakirodalomhoz utalja az olvasót: Mijo KORADE, *Zuzorić (Zuzzeri)*, *Bernard* = *DHCJ* IV, 4089; Josip ANTOLOVIĆ, *Della Bella, Ardelio* = *DHCJ* II, 1077–1078; Ivan FUČEK, *Mulih (Mulich)*, *Juraj* = *DHCJ* III, 2762–2763. Vö. még Zoran VELAGIC, *Religions and nationalities in Danubian region seen by Croatian Jesuit missionaries: seventeenth and eighteenth centuries*, CEU, Budapest College, 1996, (MA-dolgozat a Közép-Európai Egyetemen).

szervezési és személyi kérdések is. Sajnos azonban ez a levelezés nem teljes, a segneriánus missziókra vonatkozóan ugyanis csak a generálisok leveleit ismerjük.⁹⁹

Mindenképpen előre kell bocsátanunk, hogy a *Missio Segneriana* magyarországi és erdélyi történetét ezeknek a forrásoknak az alapján mutatjuk be, még ha erre olykor a megfogalmazásban külön nem is utalunk, jegyzeteink mindenkor világosan jelzik ezt. A kutatás jövőbeli feladata, hogy újabb, nem jezsuita forrásokat vonjon be (pl. plébániai, városi iratokat) a vizsgálatba.¹⁰⁰

II.2.1. KEZDETEK¹⁰¹

A Paolo Segneri által kidolgozott misszió provinciabeli megjelenésében két személy játszott főszerepet: Tamburini generális és Bernardo Cerroni misszionárius.¹⁰² Pontosán nem tudni, hogy Cerroni hogyan került kapcsolatba a módszerrel, de igen valószínű, hogy Itáliában. Erre az Észak-Itáliában tábori misszionáriusként eltöltött évek alatt is alkalma nyílhatott, és nemcsak ott. 1710-ben ugyanis engedélyt kapott a generálistól, hogy mint *superior* látogatást tegyen a nápolyi tábori misszionáriusoknál.¹⁰³ Ha az utazás megvalósult, számos olasz településen személyesen szerezhette tapasztalatot az Itáliában akkor még használatban lévő módszerről.

Az első, vélhetően segneriánus misszió 1714 március-áprilisában a provincia legnyugatibb részén, a Bodeni-tó mellett fekvő Bregenzben és környékén zajlott le. Ennek során öt-hatezer ember hallgatta a prédikációkat, vett részt a körmenetekben, énekelte a litániákat és közülük 1925-en áldoztak. A *litteræ annuæ*-ban megörökített esemény kulcsszereplője egy tábori misszionárius volt, akinek nevét forrásunk nem közli.¹⁰⁴ Hogy a meg nem nevezett személy Cerroni lehetett, alátámasztja az a tény, hogy 1703 és 1714 között az itáliai tábori missziókban működött, és ezt valószínűsíti a segneriánus misszió érdekében kifejtett későbbi tevékenysége is.

⁹⁹ A rend római központi levéltárában (ARSI) az Aust. 22. és az Aust. 229. jelzetű kötetek dokumentumai között vannak olyan levelek a vizsgált időszakból, melyek a generálisoknak íródtak, azonban nem találtunk olyat, amely a segneriánus missziókra vonatkozóan tartalmazott volna információkat.

¹⁰⁰ Egyelőre egyetlen ilyen forrásról tudunk. Mohl Adolf írásában egy közelebbről meg nem nevezett (valószínűleg városi) emlékkönyvre támaszkodva szól a jezsuita missziókról: MOHL 1883.

¹⁰¹ Az első magyarországi segneriánus missziókat az általunk is használt római levéltári dokumentumok alapján mutatja be FAZEKAS 1993. A jezsuita népmissziókról Segnerit is említve, de csak általánosságban szól HERMANN 1973, 327–328. Ugyancsak főbb vonalaiban, bár a misszionáriusok neveit is közölve tárgyalja a témát VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*, III., (1690–1773), Bp., Szent-István-Társulat, 1914, 56–59.

¹⁰² Cerroniról ld. ARSI, Aust. 195, ff. 258–259v; LUKÁCS I, 160–161; GUILHERMY I/1, 96–97.

¹⁰³ ARSI, Aust. 11, f. 328. Milánóba, 1710. december 6-án.

¹⁰⁴ ARSI, Aust. 172, ff. 39–40. Az évkönyvek a rendtagok neveit csak a legkritkább esetben közlik.

A missziót néhány hónappal később, 1714. június 15-én XI. Kelemen két pápenslevele követte. A pápa Keresztély Ágostnak és a bécsi püspöknek szóló leveleiben engedélyezte a segneriánus missziók bevezetését az osztrák rendtartományban, és ehhez a címzettek támogatását kérte.¹⁰⁵

A pápai jóváhagyást követően Tamburini hozzálátott a missziók megszervezéshez. Ez ügyben 1714. november 24-én három levelet írt: az elsőt Rudolf Lewenberg provinciálisnak, a másodikat Hevenesi Gábornak, aki akkor a bécsi *domus professat* vezette, és a harmadikat Cerroninak.¹⁰⁶ Az első kettőben a módszerről mint Itáliában és Németországban már sikerrel alkalmazottról beszélt, és annak provinciabeli meghonosításához közreműködésüket kérte. A misszionáriusi feladatra e téren szerzett tapasztalatai miatt Cerronit javasolta, aki mellé hasonlóan elkötelezett társ kijelölését kívánta. A harmadik levél a misszionáriust tájékoztatta az érdekében küldött levelekről.¹⁰⁷

Nem sokkal később a misszió anyagi háttere is biztosítottá vált. A Tamburini, Lewenberg és Cerroni által jegyzett, 1715. május 12-én kelt alapítólevél szerint erre tizenhatezer rajnai forint állt rendelkezésre, amit később további összegek is gyarapítottak.¹⁰⁸ A fundációról az 1715-ös *litteræ annuæ* is említést tesz, de részleteket nem közöl, az 1716-os pedig kilencezer rajnai forintról beszél.¹⁰⁹

Az alapító okirat világosan kifejti, hogy a fenti összegeket milyen célra kell fordítani: az év hat hónapjában missziókat kell tartani az osztrák provinciában, mely feladatot a misszionáriusok párban látják el. Eközben sem a helyi plébánosokat, sem az ott lakókat költségekkel nem terhelhetik, nem kérhetnek tőlük anyagi támogatást, de az önként adottat sem fogadhatják el. A misszió menetét illetően az Itáliában híres prédikátor és misszionárius, Paolo Segneri módszere a mérvadó. A missziók e típusát ekkor még a *missiones vagæ* kifejezés jelöli, mely elnevezés arra utal, hogy a misszionáriusok nem rendházhoz kötöttek, hanem a provincia bármely számukra kijelölt területén egy adott ideig működnek, majd máshol folytatják a munkát.

Ugyanezen év áprilisában kezdődtek meg a német provinciában az első segneriánus missziók. A düsseldorfi sikerekről Tamburini 1715. május 18-án kelt levelében tájékoztatta Cerronit, és az ottani tapasztalatok alapján reményét fejezte ki, hogy a vezetésével Szepes megyében hamarosan elkezdődő misszió hasonló eredményeket tudhat majd a magáénak.¹¹⁰ A

¹⁰⁵ A leveleket közli az 1716-os évkönyv. ARSI, Aust. 173, ff. 14v–15.

¹⁰⁶ A három levél itt olvasható: ARSI, Aust. 11, ff. 612–614.

¹⁰⁷ Lewenberg és Hevenesi bizonyára segítségükről biztosították a generálist, mert az februárban már örömmel nyugtázta Cerroni missziószervezési erőfeszítéseit. Tamburini levelei Cerroninak és a tartományfőnöknek 1715. február 16-án: ARSI, Aust. 11, ff. 630–631.

¹⁰⁸ ELTE EK, Collectio Prayana, tom. V., n. 70.

¹⁰⁹ ARSI, Aust. 172, f. 40; Aust. 173, f. 15.

¹¹⁰ ARSI, Aust. 11, f. 648.

misszionárius tervei között valóban az szerepelt, hogy a Szepességben kezdi el a munkát, erről számol be ugyanis egy másik, 1715. október 5-én Bécsből írott levél olasz nyelvű kivonata.¹¹¹ E szerint Cerroni megegyezett a provinciálissal, hogy Magyarországon olyan társat adnak mellé, aki beszél cseh és szlovák nyelven („lingua boema e schiavona”), majd együtt indulnak a szepesi misszióba. Miután Cerroni Bécsből Besztercebányára ért, ott azt a választ kapta a probációk házat vezető atyától, hogy ő a provinciálistól semmiféle ilyen utasítást nem kapott. Mivel a tartományfőnök éppen vizitációs körúton volt Erdélyben és Felső-Magyarországon, Cerroni hiába várta volna az ügy gyors megoldását. Úgy döntött ezért, hogy egyedül indul útnak, úti célja azonban ekkor már a közelebbi Turóc megye volt.¹¹²

Az 1715-ös *litteræ annuæ* két települést jelöl meg a misszió helyszínéként: Neustubent és Hodritschot.¹¹³ Az említett levél szerint kezdetben, a többségében katolikus területeken eredményes volt a misszionárius tevékenysége, azonban a folytatásban nagyobbraest lutheránusok lakta vidékeket látogatott meg. A feladat nehézségének érzékeltetésére a levélíró megjegyzi, hogy a neustubeniek magukat Luther leszármazottainak tartották.¹¹⁴ Ennek ellenére sok család áttért a katolikus hitre, és ennek kétségbevonhatatlan és elengedhetetlen jeleként meggyónt. Nem mindenki nézte ezt jó szemmel, a katolizálni akarókat fenyegetéssel próbálták eltéríteni szándékuktól.¹¹⁵

A dokumentum szerint ezt követően hegyvidéki területeken folytatódott az apostoli munka, ahol a körmenetek látványa törte meg a protestánsokat. A missziós időszak végét a szeptemberi hónap jelentette. A levélíró megjegyzi, hogy a siker még nagyobb lett volna, ha alkalmas társat adnak Cerroni mellé. Elmondja azon értesülését is, miszerint a szász bíboros, azaz Keresztély Ágost, támogatásáról biztosította a misszionáriust és ígéretet tett arra, hogy újabb missziókat indítanak, amelyekben a német nyelvű misszionáriusokhoz magyarok és csehek is csatlakoznak majd.¹¹⁶ Mint láttuk, az idézett levél nehézségekről és eredményekről egyaránt beszél, azonban a segneriánus missziók történetének folytatásából úgy sejtjük, hogy előbbiek voltak nagyobb számban, amennyiben a következő missziók helyszínéként nyugat-magyarországi katolikus többségű településeket választottak.

Ugyanezen évből a németországin és szepesin kívül egy harmadik segneriánus misszióról is tudomásunk van. A *litteræ annuæ* ugyanis megemlékezik arról, amelyet Gorizia és Cormons környékén 1715 augusztusában Giuseppe Clari és egy másik jezsuita tartott, aki a

¹¹¹ ARSI, Aust. 229, ff. 104^a–104^b. A kéziratban sem a címzett, sem a levél írója nincs feltüntetve.

¹¹² Uo., f. 104^a.

¹¹³ ARSI, Aust. 172, f. 40. Neustuben magyar és szlovák neve: Felsőstubnya és Horná Štubňa; Hodritsché Hodrusbánya és Banská Hodruša.

¹¹⁴ ARSI, Aust. 229, f. 104^a.

¹¹⁵ Uo., f. 104^av.

¹¹⁶ Uo., f. 104^b.

goriziai kollégiumhoz tartozott.¹¹⁷ A látványos nyolc napos misszió itáliai módszer szerint zajlott. A beszámoló szerint a mezítláb, egyszerű vándorként érkező missziós atyák, akiknek nyakában kötél, két oldalukon *flagellum*, fejükön pedig töviskorona volt, *horror sacert* keltettek a népben, amit csak tovább fokoztak a prédikációk. A misszionáriusok hajnaltól éjszakába nyúlóan gyóntattak, a résztvevők közül pedig vagy harmincezren áldoztak. A rövid jelentés befejezésképp megállapítja, hogy a misszió hihetetlen eredményeket ért el.

Egy szintén 1715-ös jelentés további részleteket is közöl.¹¹⁸ Ebből derül ki, hogy a missziót vezető páter, Giuseppe Clari egy másik rendtartományhoz, a *Provincia Venetá*hoz tartozott. Neve valóban szerepel az említett rendtartomány éves katalógusaiban, 1716–17-ben pedig ez olvasható mellette: „extra provinciam, Austria”.¹¹⁹ Clari a módszer ismeretét minden bizonnyal Itáliából hozta.

Az egyházi hatóságoktól való engedélyek beszerzése után az első misszió, melyet az olasz jezsuita tartott augusztus 18-án, a szokásos módon kezdődött: a település határában fogadták a misszionáriusokat, akik a plébánosok és a nép kíséretében a templomba mentek, ahol olasz nyelven egy rövid prédikációt tartottak, amit *exhortatio* követett, azaz buzdítás Isten haragjának kiengesztelésére, bűnbánatra, zárásképp pedig beszéltek a misszió okairól és céljairól, és hangsúlyozták annak szükségességét.

A misszió során elhangzott prédikációk témái a halál, az utolsó ítélet, a pokol, a bűnök súlyossága voltak. A processzió *funestus apparatus* mellett zajlott (korbácsok, töviskoszorúk, keresztek), melyet egy-egy megállás és rövid bűnbánatra buzdító beszéd, ún. *svegliarino* szakított meg. Ennek feladata a már felfokozott érzelmi hangulat még intenzívebbé tétele volt. Az eredmény nem is maradt el: *horror plenus, plenissima compuntione*, flagelláció és a bűnbánók kiáltásai: „O Inferno! o Eternità! o Sempre! O mai! guai, guai, ó peccatore! guai!”¹²⁰

Ezek a mai ember számára szokatlannak tetsző rituálék nem voltak azok a XVII–XVIII. században. Gondolhatunk itt a társulati élet egyes áhítatgyakorlataira, melyek közül főleg az *Agonia Christi* kongregációké rokoníthatók velük, de a világi szférából is hozhatunk példát, elegendő a büntetés nyilvános módjaira utalnunk.¹²¹

A misszió befejezéseképpen, az utolsó napon prédikáció hangzott el az isteni könyörületességről, amit a *Te Deum* követett, végül a misszió és az általa hozott jótékony

¹¹⁷ ARSI, Aust. 172, f. 40.

¹¹⁸ ARSI, Aust. 229, ff. 99^a–99^dv.

¹¹⁹ ARSI, Ven. 80, ff. 183, 233v.

¹²⁰ ARSI, Aust. 229, f. 99^b.

¹²¹ Előbbihez ld. a 240–241. lábjegyzetben felsorolt munkákat, utóbbihoz: Richard van DÜLMEN, *A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, 1990.

változások emlékére keresztet állítottak. A második misszió ezzel megegyező módon zajlott le. Elmondható tehát, hogy a Cerroni nevéhez kötődő kezdeményezéssel egyazon időben és tőle függetlenül az osztrák provincia egy másik részén is elindult a *Missio Segneriana*.

1716 elején a Bécsben tartózkodó Cerroni missziós munkája elől azonban még nem hárult el minden akadály: még mindig nem találtak megfelelő társat számára. A probléma sürgős megoldásra várt, hiszen a tavaszi missziók elindulása függött ettől. Tamburini ez ügyben 1716. január 25-én írt az osztrák rendtartomány új provinciálisának, Dinarich Istvánnak.¹²² A választás végül Ignatius Grembsre esett, aki ekkor Trencsénben látott el feladatokat.¹²³ Tamburini kérte a tartományfőnököt, hogy a nagybőjt kezdetére küldje Grembsét Bécsbe, hogy ott felkészülhessen a misszióra. Így is történt, következő, május 23-i levelében a generális már sok sikert kívánt Cerroninak, és biztatásképp említést tett Loferer és Herdegen eredményes felső-rajnai missziós körútjáról is.¹²⁴

Az első magyarországi misszió – melyről az 1716-os *litteræ annuæ* és egy külön jelentés is tudósít – ekkor már tíz napja elkezdődött.¹²⁵ A továbbiakban e két forrás alapján mutatjuk be az első Segneri-féle módszerrel tartott magyarországi missziót, melynek a soproni és a locsmándi esperesség területén tizenhét állomása volt.¹²⁶

A helyszínek kiválasztásakor valószínűleg két tényező játszott szerepet: a terület lakossága többségében katolikus és német anyanyelvű vagy németül tudó legyen. Az előbbi szempont figyelembe vételét maga a missziós módszer kívánta meg, az utóbbit az a tény, hogy a két misszionárius közös nyelve a latinon kívül a német volt.¹²⁷

A misszió tehát a katolikus híveket célozta meg, azonban a helyiek részéről érkezett olyan kérés is, hogy az atyák törekedjenek az áttérők számát is növelni, és ezért a prédikációkban fogalmazzanak visszafogottabban, kevésbé szigorúan. A páterek azonban úgy gondolták, hogy eredeti tervüket kell követniük, az „eretnekek” számára pedig majd életvitelük és magatartásuk lesz a bizonyíték arra, hogy ők, azaz a katolikusok, Krisztus igaz hívei.

Bár a missziók deklarált célja a katolikusok hitének megerősítése volt, s az eredeti missziós módszer is ennek jegyében készült, sem a misszionáriusokat, sem feljebbvalóikat nem hagyta

¹²² ARSI, Aust. 11, f. 697.

¹²³ Vö. LUKÁCS I, 456.

¹²⁴ ARSI, Aust. 11, ff. 727–728.

¹²⁵ Az előbbi: ARSI, Aust. 173, ff. 15–19v, utóbbi: Aust. 229, ff. 101–103Av.

¹²⁶ 1) 1716. május 13., Wimpassing an der Leitha (Vimpác); 2) május 22., Milichdorf (Száravám); 3) május 31., Eisenstadt (Kismarton); 4) június 10., Mattersdorf (Nagymarton); 5) június 23., Sattendorf (Somfalva); 6) július 4., Kroisbach (Rákos); 7) július 13., S. Margaretha (Szentmargitbánya); 8) július 18., Praitenbrunn (Széleskút); 9) július 31., Gschiss (Sérc); 10) augusztus 8., Neckenmarkt (Sopronnyék); 11) augusztus 18., S. Martinum (Sopronszentmárton); 12) augusztus 27., Mannersdorf (Répcetekhely); 13) szeptember 5., Luchmanspurg (Locsmánd); 14) szeptember 13., Kreuz (Sopronkeresztúr); 15) szeptember 26., Rambniz (Rámóc); 16) október 6., Sigendorf (Cinfalva); 17) október 10–december 13., Höfflein (Hőflány).

¹²⁷ Cerroni négy nyelven beszélt: latinul, németül, olaszul és szlovénül (ARS, Aust. 65, 322/n. 39.), Grembs németül és latinul (ARS, Aust. 65, 322/n. 40.).

közömbösen a más vallásúak megtérítésének lehetősége. Pátenslevelében már a pápa is felvetette ezt, mint mondja, a missziókat azért indítják, „ut orthodoxa religio sancte ubique colatur, et, quantum fieri poterit, propagetur”.¹²⁸ Erre enged következtetni beszámolónk erre vonatkozó, számszerű eredményeket is közlő része. E szerint a katolikusok buzgó és lelkes részvétele sok nem katolikust is oda vonzott, akik megtagadták Kálvint és Luthert, és visszatértek a római katolikus egyház kebelébe. A misszió során készített statisztikába azonban csak negyvennégyen kerültek be név szerint, mivel az idő rövideje és a sok feladat nem tette lehetővé minden egyes katolizáló regisztrálását. A jelentés szerint nemcsak a más vallásúakra, hanem a vallás nélküliekre, a bizonytalanokra is hatott a misszió. Kételyeiket az atyák eloszlatták, és megerősítették őket abbéli elhatározásukban, hogy katolikus hit előírásait követve éljenek ezentúl.

A források a katolizálók számáról rendre közölnek adatokat. Az 1716-os évről készített beszámoló meg is örökíti az egyik résztvevő mondását, mely szerint, ha Luther idején a keresztények között ez a missziós módszer már létezett volna, tanítását csírájában el lehetett volna fojtani, és nem terjedhetett volna el ilyen széles körben a világon.¹²⁹ A provinciális 1723-ban nagy sikerekről számol be e téren: a két magyar vándormisszionárius egymaga kétszáznyolc „eretneket” térített át a katolikus hitre.¹³⁰ Mivel forrásaink az eredményesség látszatát kívánják kelteni, nem tudjuk, mennyire megbízhatók ezek a számadatok.

Az 1716-os misszió az előírtak szerint az egyes települések határában vette kezdetét, ahol a misszionáriusokat a helyi papság és a nép várta, majd ünnepélyesen köszöntötték őket. A résztvevők száma mindvégig magas volt, sokan ott virrasztottak, hogy másnap biztos helyük legyen, s nemcsak a nép jött, hanem az egyháziak és a nemesek is. A beszámoló név szerint a terület birtokosát, Esterházy herceget említi, aki a lányaival érkezett.

A prédikáció németül folyt. A hallgatóság soraiban egyesek feladata az volt, hogy minél többet megjegyezzenek a beszédből, és azután továbbadják azt a németül nem tudóknak. A misszió leglátványosabb részét az esti processzió jelentette. Mindenütt fáklyák és gyertyák égtek, a résztvevők rendezett sorokban, bűnbánati ruházatban és a bűnbánat jeleivel (töviskoszorúk, botok, keresztek), litániákat és himnuszokat énekelve vonultak az ez alkalomra készített emelvény felé, ahol prédikáció hangzott el a Megváltó szenvedéseiről. Erre még a legmegátalkodottabb bűnösök is megrendültek, nemre, korra, társadalmi állásra való tekintet nélkül mindenki sírt és jajgatott.

A jezsuiták az éjszaka fényeit és árnyait a misszió szolgálatába állították. A prédikátor *exhortatio*ja, a penitenciatartás kellékei és az éji sötét együttesen olyan érzelmi állapotot

¹²⁸ ARSI, Aust. 173, f. 14v.

¹²⁹ ARSI, Aust. 229, f. 101v.

¹³⁰ Uo., f. 111.

alakított ki a résztvevőkben, mely bűnbánatra ösztönzött, s eközben a fáklya fényei biztosították, hogy az rendben és megfelelő módon történjen.¹³¹ Az éjszakai processzió is egy eszközzé, „a hívő életének minden egyes területét meghódítani és szakralizálni akaró nagy ellenreformációs stratégia egy elemévé” vált.¹³²

Az 1716-os magyarországi missziók eredményességének egyik mércéje, ahogyan a későbbiekben is, a gyónások és áldozások száma volt. Sokan több évtizedes bűneik vallották meg, vagy szentségtörő gyónásaikat javították ki, és végül tömegek járultak az áldozáshoz. A gyóntatásban a helyi papságon kívül a környék szerzetesei is segédkeztek. Egyes hívek fogadalmat tettek: alamizsnát osztanak, szombaton nem vesznek magukhoz csak kenyeret és vizet, zarándoklatra indulnak, testüket *flagellummal* büntetik. De nemcsak a lelki béke, hanem a társadalmi rend helyreállítása szempontjából is hasznosnak bizonyult a misszió. Ellenségek, férjek és feleségek, szülők és gyermekek békültek ki, mindig látványos keretek között.

A jelentés külön kitér az Esterházy-birtokon élők esetére, akik korábban lutheránusokból lettek katolikusok, azonban eretnek szokásaik egy részét továbbra megőrizték. Titokban összegyűltek, és Luther tanításait, anyanyelvű Bibliát és mágikus könyveket olvastak. A misszionáriusok őket is a helyes útra terelték, megszilárdították katolikus hitüket és megtisztították gyakorlati hitéletüket a nem kívánatos elemektől. Régi könyveik helyett újakat kaptak, sőt a páterek szentképekkel, ereklyékkel és megszentelt gyertyákkal is megajándékozták őket.

A misszionáriusok mindezekon kívül hozzájárultak a misszió védőszentjei, Szűz Mária és Szent Ignác tiszteletének terjesztéséhez is. A Boldogságos Szűz patyolatja és Ignác ereklyéje számos csodás gyógyulást vitt véghez. A misszió végül a *Te Deummal* és pápai áldással ért véget.¹³³

A misszió ideje alatt Tamburini több levelet is küldött Cerroninak, amelyekből kiderül, hogy a misszionárius folyamatosan tájékoztatta őt.¹³⁴ A generális válaszaiban megdicsérte az Isten szőlőskertében munkálkodókat, és további eredményes munkát kívánt nekik, augusztusi levelében pedig ígértet tett arra, hogy gondoskodik téli szálláshelyükről és ottani ellátásukról.¹³⁵

¹³¹ Ottavia NICCOLI, *Riti notturni: le processioni fra Cinquecento e Seicento = La notte. Ordine, sicurezza e disciplinamento in età moderna*, a cura di Mario SBRICCOLI, Ponte alle Grazie, Firenze, 1991, 88.

¹³² *Uo.*, 90.

¹³³ Mohl Adolf valószínűleg városi emlékkönyvre támaszkodva, a neveket időnként eltorzítva szól Cerroni kismartoni misszióiról, köztük erről is: MOHL 1883, 656–657.

¹³⁴ ARSI, Aust. 11, f. 735. (1716. június 27.), f. 746. (1716. augusztus 1.).

¹³⁵ Ennek eleget is tett. Még ugyanaznap írt a provinciálisnak, akit arra kért, járjon el az ügyben, írjon a rektornak, hogy a két misszionárius így nyugodtan felkészülhessen a tavaszi missziós időszakra. *Uo.*, f. 747.

A két misszionáriust Adam Kirchmayer, a soproni kollégium rektora fogadta be, 1716. november 28-án a generális már ide írt Cerroninak, s befejezett misszióról beszél,¹³⁶ ami azt jelenti, hogy a *litteræ annuæ* pontatlan adatot közöl, amikor a misszió utolsó állomásán töltött időszakot október 10. és december 13. között jelöli meg, amelynek hosszúsága már önmagában is ellentmond a metódus által előírt egy-egy állomáson töltendő 8–10 napnak, valamint a következő években a *litteræ annuæ*-kban regisztrált gyakorlatnak.

Az 1716-os évben azonban nemcsak Nyugat-Magyarország vált segneriánus missziók színhelyévé.¹³⁷ Fiume környékén a *Provincia Venetá*ból jött atyák tartottak missziót, mely pünkösd napján kezdődött. Kétségkívül Clari folytatta itt előző évi működését.¹³⁸ A misszió két nyelven, horvátul és olaszul, a már ismert módon zajlott. A beszámoló szerint a siker ezúttal sem maradt el, a misszió hatására *metamorphosis ex lupo ovis Christi* következett be. A szokásos befejezésen túl itt emlékkövet is állítottak, melyen felirat emlékezett meg a szent misszió áldásos eredményeiről.

A téli időszak beköszöntö a missziós időszak végét jelentette. Cerroni és társa a telet megint Sopronban töltötték, majd 1717 tavaszán újra kezdték a missziókat. Tamburini májusi levelében áldotta meg apostoli munkájukat, és ekkor már szóba került az ausztriai missziók terve. Befejezésében a generális jó egészséget kívánt Ignatius atyának, jókívánsága azonban – ahogyan azt majd a továbbiakban látjuk –, nem teljesült.¹³⁹

Az 1717-es misszió május elején vette kezdetét az Esterházy- és a Batthyány-uradalmak, valamint a magyaróvári császári birtokok területén.¹⁴⁰ A Moson és Vas megyében található misszióállomások mindegyikét többségében németajkúak lakták.¹⁴¹ A terület vallási viszonyait illetően a beszámoló annyit közöl, hogy bár korábban Kollonich Lipót visszaállította itt a katolikus vallást, még mindig sok lutheránus volt, és olyanok is akadtak, akik katolikusnak mondták magukat, azonban lutheránus szokások szerint éltek.

A misszióknak ez alkalommal is voltak illusztris résztvevői: Batthyány Ferenc és Batthyány Zsigmond családjával együtt volt jelen. A prédikációkra annyian jöttek, hogy azokat a szabad ég alatt kellett megtartani. Csodás események bekövetkezte is jelezte, hogy valami rendkívüli,

¹³⁶ ARSI, Aust. 11, f. 778.

¹³⁷ ARSI, Aust. 173, f. 20.

¹³⁸ Lásd az éves katalógus már említett adatát: ARSI, Ven. 80, f. 183v. Továbbá Tamburini 1716. június 6-án kelt, Clarinak írt levelét, melyet Fiuméba címez: Aust. 11, ff. 732–733.

¹³⁹ ARSI, Aust. 11, f. 822. A levél dátuma: 1717. május 29.

¹⁴⁰ A misszió itt következő rövid bemutatásához két forrás szolgált adatokkal: az egyik az 1717-es *litteræ annuæ*, a másik, egy külön a misszióról készített jelentés. Előbbi: ARSI, Aust. 174, ff. 25–27, utóbbi: Aust. 229, ff. 104ⁱ–104^v.

¹⁴¹ A missziós állomások a következők voltak: Neusiedl (Nezsider), Raggendorf (Rajka), Kittsee (Köpcsény), Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Mosonszentandrás (Sancti Joannis, Sancti Petri, et S. Andreae oppida), Dundelskirchen (Fertőféhéregyháza), Oggau (Oka), Rust (Ruszt), Pinkafeld (Pinkafő), Magersdorf (Nagyfalva), Schlaining (Szalonak), Moschendorf (Nagysároslak), Rechnitz (Rohonc), Pernau (Pornóapáti), Monyorókerék, Güssing (Németújvár).

Istentől eredő dolog részesei a jelenlévők. A gondviselésnek köszönhetően lehulló tetődarabtól menekült meg a köpcsényi hallgatóság a prédikátorral együtt, Nagysároslakon pedig a megáradt folyóba esett, éppen a misszióra tartó fürstenfeldiek jutottak ki épségben a vízből. Az isteni támogatás nem hiányzott a misszió ellenségeivel szemben sem. Egy lutheránus, aki a misszióra igyekvőket csúfolta és a misszionáriusokat a római Antikrisztus által küldött álprófétáknak nevezte, megnémult, a misszióval szemben ellenérzésekkel viseltető fiatal molnár pedig saját malmánál lelte halálát.

A beszédek hatására nyilvános fogadalmak és békekötések születtek. Máglyán égették el az amuletteket, a boszorkányos holmikat, az eretnek könyveket. Több mint százan tértek át a lutheránusok és a kálvinisták közül, döntésüket nyilvános fogadalomtétellel pecsételték meg. Sok olyan bűnös is volt azonban, akiket sem az *exhortationes*, sem a *gehennæ terrore* nem tudott rábírní a gyónásra, őket végül a Szűz Anya fájdalma és könnyörületessége indította meg.

Az esti körmenet igazi látványosságot jelentett: gyászos hangon szólt az ének, mindenfelől fáklyák világítottak, az érzelmi hangulat a tetőfokára hágott, ekkor a prédikátor fellépett az emelvényre, bűnbánatra buzdító beszédet mondott, majd korbácsolni kezdte magát. Körülötte a több ezres hallgatóság hatalmas csendben állt, nem lehetett mást hallani csak a korbácsütéseket: *noctis sacer horror*. Ezután a nők jajgatni, sírni kezdtek, a férfiak ököllel verték a mellüket és mindannyian azt ismételtgették: „millies mori, millies et millies mori, quam peccare”.¹⁴² A körmenet hatására másnap az „eretnekek” közül nem kevesen katolizáltak.

A misszió utolsó napján azon a síkon gyűltek össze, ahol 1664-ben Montecuccoli győzelmet aratott, itt hangzott el a megkezdett úton való továbbhaladásra biztató prédikáció, és itt ért véget a misszió a pápai áldással. Nem alaptalan az a felvetés, mely a szentgotthárdi győzelemre való megemlékezésben Habsburg-propagandát lát, melynek célja a dinasztia kereszténység védelmében betöltött fontos szerepének hangsúlyozása lenne.¹⁴³ A segneriánus missziók egészen a rend eltörléséig az uralkodók támogatását élvezték a provinciában, ezért könnyen elképzelhető, hogy azok propagandisztikus tartalom hordozóivá váltak. Erre utaló jelekkel a továbbiakban is találkozunk majd.

Az 1717-es *litteræ annuæ* nemcsak a nyugat-magyarországi misszióról tudósít, hanem – talán a misszió rövidsége miatt jóval szűkszavúbban – beszámol arról is, hogy a német nyelvű misszionáriusokon kívül Magyarország belső részein két másik is tevékenykedett, akik az

¹⁴² ARSI, Aust. 229, f. 104ⁿ.

¹⁴³ CHÂTELLIER 1994, 78–79.

esztergomi egyházmegyében jártak.¹⁴⁴ Az ottani páterek Kolb István és Szendrei János voltak.¹⁴⁵

Az erről szóló híradásban nagyobb hangsúlyt kap a tanítás, a hívek ugyanis a hit legalapvetőbb dolgaival sem voltak tisztában. Németül és magyarul prédikált a két páter, az egyik száznegyven, a másik százhatvan beszédet mondott. Az eredmény: 18.000 gyónás.

Mint azt láttuk az eredeti Segneri-féle metódus szerint a két misszionárius feladatköre elkülönül egymástól: az egyik hitoktató, a másik prédikátor. Itt azonban, valószínűleg a körülmények (a terület nyelvi viszonyai) és a két páter nyelvtudása miatt, a szerepek keveredtek.

A leggyakoribb bűnök között a házasságtörés, a vadházasság, az istenkáromlás, a babona, a boszorkányság, a családon belül vagy a szomszédok közötti ellenségeskedés, a pajzán és eretnek könyvek birtoklása szerepelt.

Az 1717-es goriziai missziókról készített olasz nyelvű jelentésből kiderül, hogy ott a missziók az aquileiai pátriárka engedélyével június 13-án Tolmezzo környékén kezdődtek el. Az első nyolc napig tartó missziót további négy követte. A siker hatalmas volt, olyannyira, hogy általános vélekedéssé vált, hogy a módszer egyenesen Istentől származik.¹⁴⁶

Ősszel az apostoli munka véget ért, a misszionáriusok a rend valamely házába vonultak téli pihenőre. 1717. november 13-án Cerroni már Bécsben volt, az ottani professzusházat jelölték ki számára tartózkodási helyül. Beszámolóját már korábban elküldte a generálisnak, aki azt örömmel fogadta, és alkalmasnak tartotta arra, hogy a rendtörténet megírásához forrásként szolgáljon.¹⁴⁷ A vándormissziók 1717. évi mérlege a katolizálók számát tekintve százötvenöt volt.¹⁴⁸

A folytatás elé azonban újabb, váratlan akadály gördült, Grembs ugyanis hektikus lázat kapott, ezért Cerroninak új társra volt szüksége. A generális Franciscus Ruckot ajánlotta.¹⁴⁹ Ez ügyben levelet is írt Dinarichnak.¹⁵⁰ Tamburini választását azzal indokolta, hogy Ruck már ismeri a missziós módszert, Itáliában sajátította azt el. Valóban, Ruck a teológiát a *Collegio Romano*-ban végezte,¹⁵¹ ahol engedélyt kapott arra, hogy Antonio Baldinuccit elkísérje néhány

¹⁴⁴ ARSI, Aust. 174, ff. 27–30.

¹⁴⁵ ARSI, Aust. 128, f. 49. A magyaron kívül Kolb németül beszélt (Aust. 65, f. 322/n. 6.), Szendrei magyar volt, de tudott szlovákul. (Aust. 65, f. 322/a; Aust. 71, f. 372; Aust. 202, ff. 173–174). (Utóbbi Lukácsnál mint „slavo” szerepel: LUKÁCS III, 1656.)

¹⁴⁶ A misszióról készített jelentés latinul: ARSI, Aust. 229, ff. 104^c–104^dv, olasz nyelven ff. 104e–104^gv.

¹⁴⁷ ARSI, Aust. 11, f. 858.

¹⁴⁸ ARSI, Aust. 174, f. 36.

¹⁴⁹ ARSI, Aust. 11, f. 858. (1717. november 13.) Grembs a soproni kollégiumba került 1718-ban, ahol december 25-én meg is halt. LUKÁCS I, 456. Az elhunyt *elogiuma* az 1718-as *litteræ annuæ*-ban: Aust. 175, ff. 299–301. Ruckról ld. LUKÁCS III, 1413.

¹⁵⁰ ARSI, Aust. 11, f. 859. 1717. november 13.

¹⁵¹ 1711–1714 között tanult Rómában. ARSI, Aust. 127, ff. 494v, 552, 646, 686.

misszióba.¹⁵² A generális a döntés jogát azonban átengedte a tartományfőnököknek. Cerroni a maga részéről nem foglalt állást: jöjjön bárki, csak alkalmas legyen a feladatra, és lelkesen végezze a munkát.¹⁵³

Tamburini a következő év februárjában írott levelében már nem volt ennyire biztos a javaslatában, mint mondta nem Ruck buzgalmában kételkedik, hanem abban, hogy lesz-e elég ereje az igen nagy fizikai megterhelést jelentő munkához.¹⁵⁴ Cerroni ekkor Bécsújhelyen tartózkodott. Itt értesítette őt a generális arról, hogy a salzburgi érsek és a passauai püspök is szívesen fogadná a missziót, továbbá tájékoztatta arról, hogyan áll társa kiválasztásának ügye.¹⁵⁵ Tavaszra megszületett a döntés: Ruck otthagyja a linzi filozófiatanári katedráját, és Bécsbe megy, hogy ott felkészüljön az apostoli munkára.¹⁵⁶

Az 1718. évi katalógus szerint Cerroni társa ez idő alatt Szendrei volt.¹⁵⁷ A két jezsuita misszióiról a *litteræ annuæ* igen röviden, inkább statisztikaszzerűen szól.¹⁵⁸ A misszionáriusok az esztergomi egyházmegye, a nógrádi és a kishonti megye százötvenkét településén tartottak missziót, melyek az előző évihez hasonlóan zajlottak. A beszámoló összesítésébe ezúttal nemcsak a katolizálók, a gyónók és az áldozók száma került bele, hanem a jó útra tért prostituáltaké, uzsorásoké, tolvajoké, és más egyéb bűnökben vétkes megtérőké is.

Ruck valószínűleg 1718 nyarán állt munkába Alsó-Ausztriában, ahol három egyházmegyében: a bécsújhelyiben, a passauiban és a bécsiben misszióztak.¹⁵⁹ Míg a korábbi években a misszionáriusok nem ütköztek komolyabb nehézségekbe, itt több oldalról is támadták őket. A nem katolikusok ellenállása várható és érthető volt, jóval fájdalmasabban érintette a missziós páttereket a helyi katolikus papság és hívek ellenszenve, és főleg az ottani jezsuitáké, akik közül néhányan akadályokat gördítettek apostoli munkájuk elé.¹⁶⁰ Ennek fő okát valószínűleg a vidék felekezeti összetételében találhatjuk meg, azaz a korábbi misszióktól eltérően itt nagyobb számban éltek protestánsok.

A plébánosok meg voltak róla győződve, hogy a misszionáriusok azért jöttek, hogy az ő munkájukat ellenőrizzék, és arról a püspököknek jelentést tegyenek, ezért mindent megtettek, hogy a híveket távol tartsák és mindenáron megghiúsítsák a missziót. A látványos

¹⁵² ARSI, Aust. 209, f. 46.

¹⁵³ ARSI, Aust. 11, f. 866. Dinarichnak írott levél: 1718. január 8-án.

¹⁵⁴ *Uo.*, f. 878. (1718. február 12.) A provinciálisnak ekkor már négy jelölt közül kellett választania, akik nevét azonban nem tudjuk.

¹⁵⁵ *Uo.*, ff. 879–880. A misszió fogadására és támogatására a két püspököt XI. Kelemen is felszólította (1717. január 7.): *Synopsis actorum S. Sedis in causa Societatis Iesu 1605–1773*, Lovanii, ex typographia J.-B. Lstas., 1895, II, n. 98–99.

¹⁵⁶ ARSI, Aust. 11, f. 892. (1718. március 26.)

¹⁵⁷ ARSI, Aust. 128, f. 63.

¹⁵⁸ ARSI, Aust. 175, ff. 75–81.

¹⁵⁹ Az alsó-ausztriai missziók itt következő rövid ismertetése ennek alapján készült: Aust. 175, ff. 43–74.

¹⁶⁰ Tamburini egyes jezsuiták viselkedését Cerroninak és az új provinciálisnak, Jacobo Wennernek írt levelében is fájlatja (1718. október 10.), sőt ez utóbbitól azt kéri, hogy tétük ne maradjon büntetlenül: ARSI, Aust. 11, ff. 946–947.

ceremóniákra füttyszóval, gúnyos megjegyzésekkel válaszoltak. A missziót komédiának, veszedelmesnek és ártalmasnak mondták, újszerűségét pedig tűrhetetlennek tartották. Közülük azonban voltak olyanok is, akik kezdetben hevesen ellenezték a missziót, idővel viszont meggyengültek, sőt úgy döntöttek, hogy a missziós beszédek témáival saját prédikációikban is foglalkoznak majd.

A legnagyobb meghatottságot a szülői és a gyermeki kötelességekről szóló prédikáció váltotta ki. A beszéd végén az érintettek könnyek között ünnepélyesen kibékültek, majd megcsókolták a feszületet és egymást. Az oktatásban segítettek az idősebb asszonyok is, ennek során nemcsak hitbéli kérdések kerültek elő, hanem olyanok is, mint az abortusz vagy, hogy az azonos nemű gyermekek együtt aludjanak-e. Az erkölcsökre veszélyes dalok helyett kegyes énekeket tanítottak a népnek, elégették a kártyalapokat és az üdvösségre nézve veszélyes könyveket.

A legnagyobb hatású és leglátványosabb része a misszionálnak itt is a bűnbánati körmenet volt. „Ninive poenitentem videre te crederes” – olvasható az évkönyvben.¹⁶¹ A processziót a már ismert módon megállások szakították meg, a misszionárius *exhortatiót* tartott, és dialógust folytatott a résztvevőkkel, akik egy emberként kiabálták: „Poenitentia! Poenitentia!”¹⁶²

Az 1719-es évben az alsó-ausztriai missziók Cerroni és Ruck páterek vezetésével folytatódtak,¹⁶³ miközben két másik segneriánus módszerrel dolgozó magyar misszionárius is tevékenykedett: a már említett Szendrei és Kissóczi Mihály.¹⁶⁴ Ők a honti, az esztergomi és a barsi megye egy részét, valamint a pesti és a nógrádi váci püspökség alá tartozó területeit járták be.¹⁶⁵

A missziók bővítése állandóan napirenden volt, amelynek legfőbb gátját az erre alkalmas misszionáriusok csekély száma jelentette. A problémát többnyire nem a lelkesedés, az egyszerűség hiánya okozta, hanem vagy a feladatra való testi alkalmatlanság, vagy pedig a szükséges nyelvismeret hiánya. A segneriánus vándormisszió ugyanis komoly fizikai megterhelést jelentett, jóval nagyobb, mint például a missziósházakból indított apostoli utaké, mivel több hónapig tartó, legfeljebb néhány napos pihenőkkel megszakított szakadatlan munkáról volt szó, amelynek elmaradhatatlan része volt a flagelláció. Ezért is rendkívüli, hogy Cerroni egyetlen évet leszámítva egészen élete végéig, 1738-ig vándormisszionáriusként

¹⁶¹ ARSI, Aust. 175, f. 70.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Az 1719-es *litteræ annuæ* az ausztriai missziókról: ARSI, Aust. 176, ff. 78–82.

¹⁶⁴ ARSI, Aust. 128, f. 77. Kissóczi-ról ld. Aust. 71, f. 372; Aust. 199, ff. 119–120; LUKÁCS II, 730. A páros valószínűleg a továbbiakban is együtt dolgozott, 1722-ben például a székesfehérvári missziósház diáriumának írója jegyezte fel, hogy a két páter – valószínűleg misszióba tartva – megállt néhány napra náluk: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Lat. 1133, ff. 28v–29. (A továbbiakban: OSzK).

¹⁶⁵ ARSI, Aust. 176, f. 88.

működött. A nyelvtudást illetően nem a német vagy a magyar nyelv kapcsán merültek fel nehézségek. A bajok akkor kezdődtek, amikor horvátul, szlovénul vagy románul tudó misszionáriusokat kellett találni.

Az ausztriai missziók számára megfelelőnek tűnt Josephus Lovina,¹⁶⁶ azonban márciusban világossá vált, hogy ő abban az évben nem tud bekapcsolódni, ugyanis a császári követ kíséretéként Konstantinápolyba kellett mennie.¹⁶⁷ Így csak 1721-ben kezdett el misszionáriusként dolgozni Antonius Malknechtel.¹⁶⁸ További keresésre volt tehát szükség, annál is inkább, mert a meglévők közül a legutoljára csatlakozott távozni kényszerült.¹⁶⁹

Hogy pontosan mivel magyarázható Ruck misszionáriusi pályafutásának rövidsége, nem ismeretes. Az erre vonatkozó általunk használt források nem egyértelműek. A hároméves katalógusban és a halálakor készült *elogiumban* magyarázatként a „fracta valetudo” szerepel,¹⁷⁰ a generális Cerroninak írt levelében „ignavia” áll.¹⁷¹ Szintén Tamburini egyik leveléből értesülünk azonban egy másik lehetséges okról, ez pedig a Cerroni és Ruck közötti „controversia”, melyről az 1720-tól ausztriai misszionáriusként dolgozó Carolus Tosch tájékoztatta a rendfőnököt.¹⁷² Ezt látszik alátámasztani egy másik, az osztrák provincia tartományfőnökének írt levél is, melyben a generális Ruck számára a rendházat látja megfelelő helynek, ahol vigyázó szemek felügyelete mellett hozzászokik a rendi fegyelemhez.¹⁷³

A kettejük közötti vita okát nem tudjuk, azonban ugyanebből az időszakból találunk olyan adatokat, amelyek arra engednek következtetni, hogy magának a segneriánus módszernek a provincián belüli rendtársakkal való elfogadtatása sem volt problémáktól mentes. Ahogyan azt korábban láttuk, már 1718-ban voltak ellenzői az újfajta misszióknak, az évkönyv pedig az alsó-ausztriai bűnbánati processzió leírásakor arra figyelmeztet, hogy bár Itáliában és máshol bevett gyakorlat a nyilvános flagelláció, annak alkalmazása a tanulatlan, durva, főleg hegyvidéki nép között megfontolandó.¹⁷⁴

¹⁶⁶ Erről: 1719. január 7-én Tamburini Wennernek, ARSI, Aust. 11, f. 953; 1719. január 28-án Tamburini Cerroninak, *uo.*, f. 956; 1719. február 11-én újra Wennernek, *uo.*, f. 962. Lovináról ld. Aust. 199, ff. 99–102; LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL V, 57–58; GUILHERMY I/1, 301–302.

¹⁶⁷ ARSI, Aust. 12, ff. 2v–3 (1719. március 25., levél a provinciálisnak); LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL V, 57–58.

¹⁶⁸ Malknechtről ld. ARSI, Aust. 192, f. 73; LUKÁCS II, 933. Lovina neve utoljára 1725-ben szerepel a *missionarii vagi* csoportban: Aust. 128, ff. 105, 119v, 133v, 147, 161.

¹⁶⁹ Felmerül lehetőségként Franciscus Fieger, őt azonban nem találták megfelelőnek: ARSI, Aust. 12, f. 4v. (Egy-egy generálisi levél 1719. április 15-én az érintettnek és Wenner provinciálisnak.)

¹⁷⁰ ARSI, Aust. 68, f. 41; Aust. 209, f. 46.

¹⁷¹ ARSI, Aust. 12, f. 5. A levél dátuma: 1719. április 15.

¹⁷² *Uo.*, ff. 6–6v (1719. április 29.); Tosch *elogiuma*: Aust. 194, ff. 33v–34v.

¹⁷³ ARSI, Aust. 12, f. 2v. (1719. március 25.)

¹⁷⁴ ARSI, Aust. 175, f. 70.

1720-ban merült fel komolyabban a rendtartományban az alkalmazott módszer uniformizálásának igénye.¹⁷⁵ Ennek során az egyik kérdés, mely megosztotta a résztvevőket a reggeli beszéd időpontja volt. Egyesek ugyanis túl korainak találták az ötórai kezdést.¹⁷⁶ Bár az általunk talált források ezt említik, feltételezhetjük, hogy nem ez volt az egyetlen, s nem is a leglényegesebb kérdés a segneriánus misszióval kapcsolatban. Az éves jelentésekben a leggyakrabban említett kifogás ugyanis a bűnbánati misszió jellegzetes elemeire vonatkozott.

1721 januárjában VI. Károly birodalma területén császári diplomával erősítette meg a missziókat. Ebben az uralkodó anyagi és elvi támogatásáról is biztosította a jezsuitákat, hogy a missziók által a „Christiana doctrina, probi mores, et verus DEI timor” megtaníttassék.¹⁷⁷ Azonban hiába pártfogolta a missziók ügyét mind a jezsuita vezetés, mind a császár, ez nem tudta megakadályozni az 1721-es stájerországi botrányt, melyet négy leobeni kollégiumhoz tartozó jezsuita okozott, akik *sacer istriót* láttak Cerroniban, és véleményüknek hangot is adtak.¹⁷⁸ Az ottani atyák ugyanis a helyi felekezeti viszonyok ismeretében úgy gondolták, hogy az e fajta misszió hatástalan a nem katolikusokkal szemben.¹⁷⁹ A *scandalum* nem maradt következmény nélkül, annak okozói büntetést kaptak.¹⁸⁰ Az eset jól mutatja, hogy azokon a helyeken, ahol a protestánsok jelenlétét a helyiek erőteljesebben érzékelték, a módszertől a hittérítő szerep betöltését is várták.

Ausztriában a segneriánus missziók a későbbiekben is támadások célpontjai voltak. Az 1723-as *litterae annuae* a rágalmozásokat az irigységre vezeti vissza, és beszámol arról, hogy nyilvánosan és nem nyilvánosan is bírálták a misszionáriusokat, példaként egy kapucinust említ, aki ellenük prédikált. Az isteni büntetés itt sem maradt el: villámcsapás tette tönkre otthonát annak, aki azt merte mondani, hogy csapjon bele a mennykő a házába, ha a misszionáriusok (akiket egyébként „blaterones”-nak nevez) valóban Isten küldöttei.¹⁸¹ A következő évben ugyanitt egyes helyeken csak úgy engedélyezték a missziókat, ha a *supplicatiótól* eltekintenek, a misszió ennek ellenére is az „eretnekek” bekiabálásaitól volt hangos: „Haec nova non sunt, dudum ea audivi, omnia falsa sunt” – mondták.¹⁸² Magyarországon is történtek hasonló estek, 1724-ben a soproni vármegyében az *Anti-Christi* és az *Exploratores* nevekkkel illették a misszionáriusokat.¹⁸³

¹⁷⁵ ARSI, Aust. 12, f. 34. 1720. március 9-i levelek: a provinciálisnak és Cerroninak.

¹⁷⁶ Uo., ff. 37v és 38v. (1720. május 18.)

¹⁷⁷ A császári diplomáról tudósít az 1720-as *litterae annuae*: ARSI, Aust. 177, ff. 45–46.

¹⁷⁸ Ld. a generális 1721. augusztus 2-án a tartományfőnököknek írt levelét: ARSI, Aust. 12, ff. 80v–81.

¹⁷⁹ Az esetet említi: Regina PÖRTNER, *The counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580-1630*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 247–248.

¹⁸⁰ ARSI, Aust. 12, f. 84v. (Generálisi levél a provinciálisnak 1721. szeptember 20-án.)

¹⁸¹ ARSI, Aust. 180, ff. 17v–23v. Idézett hely: ff. 21v–22.

¹⁸² ARSI, Aust. 181, ff. 23v–34. A hivatkozott részek itt: 28v és 29v.

¹⁸³ A misszióról ld.: uo., ff. 29v–31v.

Az 1733–35 között a Karintiában és Stájerországban segneriánus missziókat tartó Carolus Scherern saját hasonló tapasztalatai alapján a módszer átgondolását javasolta a generálisnak.¹⁸⁴ A misszionárius szerint főleg a bűnbánati körmenetek váltották ki a protestánsok elutasítását, ezért azok alkalmazását nem tartotta szerencsésnek az említett területeken.¹⁸⁵

A problémák ellenére az Itáliából átvett missziós módszert a következő évtizedekben a provinciabeli jezsuiták – sokszor a püspökök kérésére – előszeretettel alkalmazták. Az évkönyvek egyfajta hitelesítésként több alkalommal is idézik az egyházmegyei papság, főleg a püspökök leveleit, melyekben a jezsuita tartományfőnöknek mondanak köszönetet a misszióért.¹⁸⁶

II.2.2. A *MISSIO SEGNERIANA* FÉNYKORA

A misszió a provincia egyre több területén jelent meg. Magyarországon 1721-ben a veszprémi püspökség Somogy, Zala és Fejér megyei részein,¹⁸⁷ 1722-ben a pécsváradi apátság környékén és a veszprémi egyházmegyében,¹⁸⁸ 1723-ban Komárom, Győr és Moson megyékben jártak segneriánus misszionáriusok.¹⁸⁹ 1722 végén Cerroni már Ljubljánában tartózkodott, hogy ott is bevezesse az itáliai módszert.¹⁹⁰ 1725-ben kezdeményezése beérett Karintiában, Krajnában és Horvátországban is.¹⁹¹ Ennek a bővülésnek köszönhetően a vándormisszionáriusok száma az 1726-os évben nyolcra emelkedett,¹⁹² és az ausztriain túl *Missio Illyrica*, *Ungarica*, *Croatica* és *Flumine* is működött.¹⁹³

Az osztrák rendtartomány déli részének misszionáriusai az 1720–30-as években Joannes Baptista Jacobovich (Isztria), Bernardus Zuzzeri (Dalmácia, Isztria, Friuli, Horvátország középső része), Ardelius Della Bella (Dalmácia) és Georgius Mulih (Észak-Horvátországban és a dunántúli horvátok között) voltak.¹⁹⁴ Zuzzeri horvát nyelven énekeskönyvet és katekizmust írt, az olasz származású Della Bella latin-horvát-olasz szótárt és horvát nyelvtankönyvet szerkesztett.¹⁹⁵ A szinte egész életét a misszióknak szentelő Mulih, aki igen

¹⁸⁴ Scherernről ld. LUKÁCS III, 1455., és a halálakor róla írt *elogiumot*: ARSI, Aust. 196, ff. 83–83v.

¹⁸⁵ A probléma a következő Scherernnek írt generálisi levelekben merül fel: ARSI, Aust. 12, ff. 456 (1734. április 10.), 461v (1734. június 5.).

¹⁸⁶ Két példa erre: a ljubljana püspöke 1725-ből (ARSI, Aust. 182, ff. 46v–47v.), a modrusi főesperes és fiumei kanonoké 1726-ból (Aust. 183, ff. 26–26v.).

¹⁸⁷ ARSI, Aust. 178, f. 21.

¹⁸⁸ ARSI, Aust. 179, f. 28v.

¹⁸⁹ ARSI, Aust. 180, f. 22.

¹⁹⁰ Ide ír neki a generális 1722. december 26-án: ARSI, Aust. 12, f. 123v.

¹⁹¹ ARSI, Aust. 182, f. 46.

¹⁹² ARSI, Aust. 128a, f. 20.

¹⁹³ ARSI, Aust. 183, f. 25v.

¹⁹⁴ Jacobovichról: ARSI, Aust. 190, ff. 211–218; LUKÁCS II, 638; GUILHERMY I/1, 310–311.

¹⁹⁵ Zuzzeri műveiről: SOMMERVOGEL VIII, 1542. Della Bella műveiről: *uo.*, I, 1150–1151.

szívén viselte anyanyelve sorsát és küzdött az analfabétizmus ellen, számos kegyességi művet jelentetett meg horvátul.¹⁹⁶

1726-ban született meg az erdélyi segneriánus missziók terve,¹⁹⁷ ahová a misszionáriusi teendők ellátására Kolosvári Pált szánták.¹⁹⁸ Erdély felekezeti viszonyainak sokszínűsége kétségkívül kihívást jelentett, ugyanakkor az ottani bevezetés egyértelműen azt mutatja, hogy a missziók céljai ebben a szakaszban nem korlátozódtak a katolikusok hitének megerősítésére, hanem a más vallásúak áttérítését is felvállalták. Ebből a szempontból is kiváló választásnak bizonyult az unitárius vallásról áttért Kolosvári, aki neofita hévvel vetette bele magát a munkába.¹⁹⁹

Az első erdélyi missziókat 1727-ben tartották.²⁰⁰ Kolosvári társa a szintén konvertita, korábban református Berzeviczi János volt.²⁰¹ A misszióhoz hozzájárulását adta a császár és az erdélyi gubernátor, a püspök pedig levélben szólította részvételre egyházmegyéje plébánosait. A misszió Gyergyó, Alcsík, Felcsík és Kászon településeit érintette.²⁰² Elsősorban katolikus székelyek és örmények jöttek, de a kíváncsiság néhány nem katolikust is odavitt. Az atyák megtanították nekik a lelkiismeret-vizsgálat helyes módját, könyveket osztottak szét közöttük, végül az áldozók száma 17.000 fő körüli volt. Az éves jelentés szerint a résztvevők elismerték, hogy a misszionáriusoknak köszönhetően értették meg, mit is jelent katolikusnak lenni, és ráébredtek korábbi életük bűnös voltára: „Jam tandem scimus, quid sit esse Christianos, hactenus pecoribus deteriores eramus”.²⁰³ A misszió befejeztével a páterek téli pihenőre vonultak a kolozsvári kollégiumba.

Januárban Kolosvári itt kapta meg a generális gratuláló levelét, amelyben Tamburini egyúttal arra is felhívta a figyelmét, hogy bár a körmeneteket és a flagellációt máshol sikerrel alkalmazzák, ha ez csúfolódásra ad okot Erdélyben az „eretnekek” körében, akkor hagyja el

¹⁹⁶ Mulih életéről: ARSI, Aust. 212, ff. 125–127. Műveiről SOMMERVOGEL V, 1391–1393. A dunántúli horvátok közötti missziós tevékenységéről: Sándor HORVÁTH, *Popular Religiousness. (Its Expressions by the Ethnic Minorities of Western Hungary) = Minorities Research. A Collection of Studies by Hungarian Authors*, ed. by Győző CHOLNOKY, Bp., Lucidus Kiadó, 1999, 54–55.

¹⁹⁷ ARSI, Aust. 12, f. 233. Kapi Gábornak Nagyszombatba írott generálisi levél 1726. június 22-én, mivel abban az időben Kolosvári ott látott el feladatokat.

¹⁹⁸ Uo., ff. 234 (levél a provinciálisnak 1726. július 26-án), 234v (még ugyanazon a napon Toschnak, hogy Kolosvári nála sajtátsa el a módszert), 241 (a provinciálisnak szeptember 7-én, Kolosvári készen áll a misszionáriusi feladatra).

¹⁹⁹ Kolosváriról ld. ARSI, Aust. 188, ff. 561–585; LUKÁCS II, 760; VELICS 1914, 59–63; GUILHERMY I/1, 388–390; ELTE EK, *Collectio Kaprinayana*, tom. V, ff. 95–102 és 103–108; [Franciscus KAZY], *Posthuma memoria trium insignium ex Ungarica Societatis Jesu virorum*, Tynaviae, typis Academicis Soc. Jesu, 1749, 137–166.

²⁰⁰ ARSI, Aust. 184, ff. 23v–26.

²⁰¹ ARSI, Aust. 128, f. 175v. Életéről: Aust. 207, ff. 44–45; LUKÁCS I, 95; GUILHERMY I/2, 59–60.

²⁰² A *litterae annuae* a következőket említi: Ditró, Gyergyóalfalu, Rákos, Somlyó, Szentimre, Szentgyörgy, Kozmás, Nagykászon.

²⁰³ Az idézet az ARSI, Aust. 184, f. 25v-n.

azokat, mindig alkalmazkodjon a körülményekhez.²⁰⁴ Úgy tűnik tehát, hogy az ottani felekezeti viszonyok a segneriánus módszer adaptációját kívánták volna meg.

Nyáron Kovászna, Udvarhely, Maros-Torda megye területein folytatódtak a missziók.²⁰⁵ A miklósvári résztvevők Péter és Pál napján, délelőtt tíz óra körül egy csoda szemtanúi lehettek, amire így emlékezett vissza az egyik jelenlévő „eretnek”: „Mikor még Atyaságod praedikáll vala, láttam én hogy az ő Felsége orrám tsepeg vala le á vereiék.”²⁰⁶ A prédikátor nem más volt, mint Kolosvári.

1729. január 29-i levelében a generális örömét fejezte ki Kolosvárinak, hogy sok elveszett báránycát sikerült visszavezetnie az akolba, és hogy több helyen rózsafüzér-társulatot hozott létre.²⁰⁷ Forrásaink többször is beszámolnak arról, hogy a misszió végén kegyes társulatokat alapítottak, melyek az eredmények megőrzésére és további hitmélyítésre voltak hivatottak. Magyarországra vonatkozóan is vannak ilyen adatok, ott a rózsafüzér-társulat tagjainak könyveket is osztottak a misszionáriusok, illetve a téli pihenőidőszakban maguk is részt vettek a társulati életben.²⁰⁸

Az 1729-es császári dekrétummal megerősített erdélyi misszió számos településre eljutott.²⁰⁹ A misszionáriusok jártak Jegenyén, Sebesváron, Bánffyhunyadon, Fenesen, Bácsón, Kolozsvárott; Szamosváron a század elején oda telepedett örményeknek fordították a magyar nyelvű prédikációkat. A misszió Désen, Csicsókeresztúron, Enyeden, Szlatinán folytatódott, utóbbi helyen az ottani plébános tolmácsolt a románoknak. A misszió nyelve mindvégig a magyar és a német volt. Ezek után következett Abrudbánya és Gyulafehérvár. Alvincen és Déván bolgárok, Hátszegen magyarok, német katonák és ortodox románok vettek részt rajta. A további állomások között szerepelt: Kötelesmező, Szászváros, Torda, Erked, Ernye, Marosvásárhely és a szombatosok fészkeinek nevezett Bözödújfalú is, ahol a jelentés szerint a tizenegy napos misszió teljesen kiirtotta „az eretnek szektát”.²¹⁰

Kolosvári nemcsak misszionáriusként, hanem íásaival is igyekezett a hitterjesztést szolgálni. *Elogium*ában olvasható, hogy szerzője volt egy olyan könyvnek, amelyben a *communis vivendi normát* ismertette meg az olvasóval.²¹¹ Ez minden bizonnyal a *Keresztény*

²⁰⁴ ARSI, Aust. 12, ff. 286–286v. A levél dátuma: 1728. január 24.

²⁰⁵ ARSI, Aust. 185, ff. 36v–39. A misszió állomásai: Altörja, Szent Mihály-hegy (Kézdialmás), Lemhény, Nyujtód, Kánta, Kézdivásárhely, Gelence, Zabola, Zágón, Illyefalva, Kőrispaták, Miklósvár, Barót, Lövete, Oláhfalú, Zetelaka, Szentlélek, Korond, Szováta, Udvarhely, Vágás, Udvarhely (jezsuita templomnál).

²⁰⁶ *Uo.*, f. 38. Az éves beszámoló szokatlan módon magyarul is idézi szavait. A csodáról beszámol a Kolosvári halála után írt *elogium* is: Aust. 188, ff. 582–583.

²⁰⁷ ARSI, Aust. 12, ff. 319–319v.

²⁰⁸ ARSI, Aust. 184, f. 21.

²⁰⁹ Az éves jelentésben az erdélyi misszióról: Aust. 186, ff. 28–33v. Mivel a misszió a keleti egyházat is érintette, a jezsuita jelentést kiadta: Nicolaus NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte, Typis et Sumptibus Feliciani Rauch, 1885, II, 924–932.

²¹⁰ ARSI, Aust. 186, f. 31v.

²¹¹ ARSI, Aust. 188, f. 568.

oktatások című munkája lehetett, amelyet így mutat be maga szerző: „Ez rövid lelki tanításokban nem szándékozom az Ellenkező Vallásuakkal vetélkedni, és ez-okon semmi ellen vetéseket elő nem hozom: hanem tulajdon csak az Keresztény hitnek főbb tizikkellyeiről való leg-szükségesebb kérdésekre felelek meg: mindenik felelet után pedig azt is fel-jedzem, a'minemű hitelre méltó fundamentumból bizonyittathatik azon tudomány”.²¹² A szerző tartotta magát célkitűzéséhez, művében kimerítően mutatta be a római egyház tanítását a katolikus híveknek.

A kutatás Kolosvári személyét sejtí az először 1729-ben Kolozsvárott publikált és számos későbbi kiadást megért *A' Jesus Társaságából valo szerzetes papok által Erdélyben tartandó apostoli missiók alkalmatosságával öszve gyült hivektől ének, vagy fel szóval mondani szokott aitatosságok* című misszióskönyv meg nem nevezett szerzője mögött is.²¹³ A *libellus* első részében a misszió egyes részeihez kapcsolódó énekek és imádságok olvashatók, majd alapvető dogmatikai tartalmakat közvetítő, rímekbe szedett dalok.²¹⁴ Ezeket imádságok követik a „fő lelki indulatok”, napszakok, napok, ünnepek szerint csoportosítva. A továbbiakban a könyv újra a misszióhoz szorosabban kötődő szövegeket közli: a bűnbánati processzió énekeit az ötvenedik zsoltárra, valamint Szent Ambrus és Szent Ágoston hálaadó himnuszait. A befejezésben bűnösök könyörgései kaptak helyet, melyek a Szűzanyához és Krisztushoz szólnak, valamint a lelket a gyónásra felkészítő imádságok. Amint e rövid tartalomismertetésből kitűnik, ez az énekes- imádságoskönyv a későbbiekben is jó szolgálatot tehetett mind a híveknek, mind papjaiknak.

A bibliográfiák említik Kolosvári egy másik munkáját is, melynek címe *Missiók könyvecskéje*, ennek azonban egyetlen példányát sem sikerült fellelnünk, ezért tartalma sem ismert előttünk.²¹⁵ Nem tudjuk, hogy az imént bemutatott missziós énekes-imádságoskönyv

²¹² PETRIK II/1, 437; SZINNYEI VI, 791–792; SOMMERVOGEL IV, 1186. A mű *editio princeps*e nem ismert, mi a következő kiadást használtuk: KOLOSVÁRI Pál, *Keresztény oktatások*, Kolozsvár, Akadémiai betűkkel, 1772⁵. Az idézet a *Rövid intés A' kegyes Olvasóhoz* írott részből való és a címlap belső oldalán olvasható.

²¹³ További kiadásai: Kassa, Akadémiai betűkkel, 1732; Nagyszombat, Akadémiai betűkkel, 1734; Győr, Streibig János által Millner Jakabnál, 1746; Kolozsvár, az Méltóságos Gróff Csáki Könyvnyomtato ház költségével, 1749; Győr, Streibig Gergely János által, 1751; Kassa, Akadémiai betűkkel, 1756; *uo.*, 1757; Bétsben, Kalivoda, é. n. [1734–75]; Győr, Streibig, 1770; Vác, Ambro Ferentz költségével, é. n. [1772–1773]. A könyv egy címvariánssal is megjelent: *A' missiók idején ének szóval gyakorolni szokott ájtatosság, ehez járuló Istenhez kaptsoló némelly tselekedetekkel*, Eger, Püspöki Iskola, 1767 (a továbbiakban: *Missziós könyv* 1767), majd ugyanott 1796-ban és 1803-ban is. Vö. PETRIK VII 272, 337; II/1., 280. A tizennégy kiadásból kilencet áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy azok tartalmában számottevő eltérés nem mutatkozik.

²¹⁴ Az általam itt bemutatott kiadás: *A' Jesus Társaságából-való szerzetes Papok-által Magyar-Országban tartandó Apostoli Missiok alkalmatosságával öszve-gyült hivektől ének, vagy fel-szóval mondani szokott ájtatosság*, Nagyszombat, Academiai bötökkal, 1734, (a továbbiakban: *Missziós könyv* 1734).

²¹⁵ Stöger, Sommervogel és Szinnyi szerint a mű először 1749-ben jelent meg Nagyszombatban, majd kassai, kolozsvári és budai kiadása is volt. [Joannes STÖGER], *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu, Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae*, 1855, I, 193; SOMMERVOGEL IV, 1186; SZINNYEI VI, 792. Pavericsik Ilona 1749–52 közötti ismeretlen kiadásként regisztrálta a művet a kassai nyomdából kikerült könyvek között: PAVERCSIK Ilona, *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig*, Bp., OSzK, 1992 (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei, 2.), 1045. sz.

egy másik kiadásáról van-e szó, vagy egy ahhoz hasonlóról, esetleg egy szintén missziókhöz kapcsolódó, de teljesen más munkáról.

Természetesen nemcsak Kolosvári élt a nyomtatott szöveg kínálta lehetőségekkel. 1729-ben az Ausztriában vándormisszionáriusként tevékenykedő Hermengildus Adam azt javasolta a generálisnak, hogy osszanak szét könyveket a passauai egyházmegyében,²¹⁶ 1731-ben Jacobovich kért engedélyt, hogy olasz és horvát nyelvű könyveket adhasson a népnek.²¹⁷ Az 1730-as győri és zágrábi egyházmegyére is kiterjedő misszió leírásakor szó esik egy *libellus Missionis*ről, amelyet az atyák az előző évben adtak az iskolamesternek.²¹⁸ A következő évben az egri egyházmegyében a résztvevők Kolozsvárott nyomtatott missziós énekeskönyveket kaptak, de annyian voltak, hogy nem jutott mindenkinek.²¹⁹ A missziókhöz kapcsolódó könyvkiadás termékei nemcsak a misszionáriusok munkáját segítették, hanem a misszió után a hívek mindennapi vallásgyakorlatához és lelki életéhez is útmutatóként és olvasmányként szolgáltak.

Itt érdemes megemlítenünk Kolosvári missziós társa, Berzeviczi János művét is, mely az *Egy eltévelyedett Juhotskának mennyei pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása* címet viseli. Berzeviczi műve hitvita és hittankönyv egyben, melyben a katolikusok tanítása az „idegen vallásúak” által hirdetett tanokkal való folyamatos összehasonlításban kerül bemutatásra.²²⁰ A szerző egy eltévedt juhocska és Mennyei Pásztor között zajló dialógusban ismerteti a protestánsok és a katolikusok hitének lényegesebb különbségeit, és szentírási helyek alapján bizonyítja, hogy az igazság letéteményese a római katolikus egyház. Mindezt Mennyei Pásztorhoz illő szelídséggel teszi, a könyv nélkülözi a támadásokat és az ellentámadásokat is. Az eltévelyedett juhocska, aki magáról így vall: „sok habozó, üdvösségemről csak nem kétségbe ejtő gondolatimtól ide s-tova hányattatom, lelki tsendességemben éjjel nappal háborgattatom”,²²¹ lehet hitében megingott katolikus, de protestáns is. A szerző válasza arra a kérdésre, hogy a lelki béke hol lelhető meg, mindvégig egyértelmű: egyedül a katolikus Ecclesiában.

A *Missio Segneriana* további erdélyi történetét illetően arról is értesülünk, hogy a két magyar misszionárius mellett románul tudó jezsuitákat is akartak oda küldeni. Ennek terve

²¹⁶ ARSI, Aust. 12, ff. 325v (a generális levele Adamnak 1729. április 9-én kelt), 329 (1729. július 2.). Adamról ld. Aust. 197, ff. 122–124; LUKÁCS I, 6; SOMMERVOGEL I, 42–43.

²¹⁷ ARSI, Aust. 12, ff. 359–359v. A Jacobovichnak írt levél dátuma: 1731. január 6.

²¹⁸ ARSI, Aust. 187, f. 39.

²¹⁹ ARSI, Aust. 188, f. 174.

²²⁰ BERZEVICZI János, *Egy eltévelyedett Juhotskának mennyei pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása*, Kassa, Akadémiai betűkkel, Frauenheim Henrik János, 1731.

²²¹ Uo., 1.

1729-ben fogalmazódott meg.²²² Egyikük a karassovai vándormisszióban dolgozó Michael Lovinich lett volna, aki katolikus hittankönyvet is írt román nyelven és sokat tett a bánáti katolikusokért.²²³ Ő azonban ebben már nem tudott részt venni, 1730-ban ugyanis meghalt.²²⁴ Ennek a tervnek vagy megvalósulásának később azonban nem találtuk nyomát.

Ezzel párhuzamosan a provincia egy másik részén, Felső-Magyarországon is a bővítés felé haladt a missziók ügye. Ennek köszönhetően lassan új életre kelt a XVII. században létrehozott, majd egy ideig szünetelő lipótszentmiklósi vándor-misszióállomás,²²⁵ ami 1738-tól már misszióállomásként szerepel az éves katalógusokban.²²⁶ De a Felvidék más területein is tartottak segneriánus missziókat: 1732–36 között például Farkas Antal működött itt, a délkeleti részeken.²²⁷

Cerroni délen folytatatta munkáját, 1728 szeptemberében Varasdon tartózkodott, hogy a krajnai missziókat segítse. Ennek nagyon örült a generális, mert – mint ahogyan azt levelében írta – olyan területről volt szó, ahol bőséges az aratnivaló, de kevés a munkás.²²⁸ Cerroni munkáját egyetlen évre szakította meg, 1732-ben Grácba vonult pihenőre, azonban az év végén már újra a horvátországi missziók foglalkoztatták.²²⁹

1730-ban a már hagyományosnak mondható győri és zágrábi egyházmegyében tartott missziókon kívül a váradiban és az egriben is jártak segneriánus misszionáriusok, akik Csáky Imre és Erdődy Gábor pártfogását élvezték.²³⁰ A váradira az erdélyi folytatásaként került sor, a misszió vezetői így itt is Kolosvári és Berzeviczi voltak.²³¹ Debrecenben nem sok sikert könyvelhettek el maguknak, a városi tanácsot ugyanis semmilyen módon nem bírták rávenni, hogy engedélyezze a nem katolikusoknak is a misszióon való részvételt, ezért egyetlen „eretneket” sem tudtak megtéríteni, mindenesetre a katolikusoknak megtanították, mit jelent

²²² Tamburini Thullner provinciálisnak 1729. október 1-jén, ARSI, Aust. 12, f. 336v. Ugyanerről még ugyanazonnap Fitter Ádám kolozsvári rektornak, *uo.*, f. 337.

²²³ Lovinichről ld. ARSI, Aust. 187, ff. 148–153; LUKÁCS II, 905; SOMMERVOGEL V, 58; NILLES 1885, II, 796–800; GUILHERMY I/1, 84–86.

²²⁴ E felett sajnálkozik a generális Kolosváriknak írt levelében 1730. március 25-én, ARSI, Aust. 12, ff. 346v–347.

²²⁵ A generális 1728. június 26-án és augusztus 6-án kelt levelei Raicsani György nagyszombati rektornak már említik a lipóti missziókat (ARSÍ, Aust. 12, ff. 300v, 305), ahogyan az 1729-es *litteræ annuæ* is (Aust. 186, ff. 41–41v.). 1732–37 között itt misszionárius Job Gabriel, aki azután a lipótszentmiklósi állomás *superiora* lesz, amely Okolocsányi János támogatásának köszönhetően kezd el újra működni (Aust. 192, ff. 21–23v). Jobról ld. még LUKÁCS II, 662; GUILHERMY I/2, 258.

²²⁶ ARSI, Aust. 128, f. 331v.

²²⁷ 1733. március 7-én a generális Rozsnyóra címzi neki levelét: ARSI, Aust. 12, f. 419. A haláláról értesítő levél: Aust. 234, f. 36. *Elogiuma*: Aust. 204, f. 89. Ld. még LUKÁCS I, 316.

²²⁸ ARSI, Aust. 12, ff. 309v–310.

²²⁹ Vö. a generális 1732. december 6-i levelét, melyet a provinciálisnak írt: ARSI, Aust. 12, f. 408v.

²³⁰ Az 1730. évi missziókról: ARSI, Aust. 187, ff. 25–41, a győriről és a zágrábiról: ff. 38–39v, az erdélyiről, a váradiról és az egriről ff. 31–38.

²³¹ A váradi bűnbánati körmenet leírását a jezsuita diárium alapján közli Kilián, azonban a missziót nem említi, csak azt, hogy a processziót nem a nagyböjti időszakban tartották: KILIÁN István, *Színjátékszerű elemek a nagyváradai jezsuiták liturgiájában = Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., METEM-Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007 (METEM Könyvek 62.), 316.

katolikusnak lenni.²³² A következő állomások Kárásztelken, (Szilágy)Somlyón, a békés megyei Nemes Kereken, Bélfenyéren, Belényesen és Gyulán voltak. Nemes Kereken az „eretnekek” irigységből felgyújtották a plébános házát, ahonnan a tűz áterjedt a misszionáriusok szállására is. Később helyreállt a rend: „subsidit incendij furor” azonban „nihil imminutus Missionis fervor” – jegyzi meg a beszámoló írója.²³³ Ezután még az egri egyházmegyében található Nagykárolyba mentek, ott azonban az egyik jezsuita atya betegsége miatt a misszióra nem kerülhetett sor.

1731. évi jelentés Horvátországban, Krajnában, Stájerországban, a felső-magyarországi bányavárosok környékén és az egri egyházmegyében lezajlott segneriánus missziókról ad hírt.²³⁴ Ez utóbbit nemcsak Erdődy püspök, hanem a nagykárolyi Károlyi Ferenc és az ottani piaristák is támogatták. A gróf levélben buzdította részvételre a környék katolikus nemeseit, a piaristák pedig segédkeztek a misszió lebonyolításában. A missziós atyák jártak Majtényban, Mádon, Tolcsván, Tokajban, Rakamazon és Miskolcon is.

Miskolcon a misszió kérvényezői és támogatói a minoriták voltak.²³⁵ Az évkönyv ennek okát is elmondja: Kelemen Didák ugyanis hallotta egyszer a jezsuita missziós atyák prédikációját. A minorita nemcsak meghívta a jezsuita misszionáriusokat, hanem levelekben kérte a környező települések lakóit, hogy vegyenek részt a misszión. A bűnbánati körmenetben ő maga is nyakában nehéz láncsal, fején töviskoszorúval vonult, és vele együtt a többi minorita, akik vállukon hatalmas kereszteket cipeltek. Példájukat sok nemesember követte az „eretnekek” nem kis csodálkozására. Néhány szemlélőnek úgy tűnt, hogy a végítélet órája érkezett el.

Kelemen Didák így számolt be a misszióról gr. Károlyi Sándornak írt levelében: „Olly nagy zokogással voltak, hogy meg kellett inteni a népet, hogy a praedikációt continuálhassa, hogy csendeseggyenek, szünnyenek a sírástól. Voltak, Istennek hála, az poenitentiális processióban két ezer s circiter hatszázan töviss koronában; lánczok, kötelek nyakokban voltak, kik kereszteket húztak, kik magokat disciplinázták. [...] Az ellenkező atyafiak közül is csak ezen alkalmatossággal is öttön tértek meg az üdvözülendő igaz Szent Hitre”.²³⁶ Majd arra kérte grófot, „hogy szóval vagy méltóságos levele által méltóztassék T. Páter Jesuiták provinciális Atyáknak recommendálni hogy tovább is méltóztassék folytatni.”²³⁷

²³² ARSI, Aust. 187, f. 32v.

²³³ Uo.

²³⁴ Az 1731. évi missziókról: ARSI, Aust. 188, ff. 171–305.

²³⁵ Az éves jelentés a miskolci misszióról: ARSI, Aust. 188, ff. 208–211.

²³⁶ P. Kelemen Didák levelei 1714–1743, s. a. r. RÁKOS Balázs Raymund, Roma, Edizioni Agiografiche, 1978, 240, (a továbbiakban: KELEMEN 1978).

²³⁷ Uo., 241.

A minorita rend tagjai jezsuita mintára a későbbiekben maguk is tartottak népmissziókat.²³⁸ A teátrális processziók azonban korábban sem voltak ismeretlenek számukra, ők is rendeztek ilyeneket nagypénteken és úrnapiján,²³⁹ azokon a helyeken pedig, ahol a jezsuiták megtelepedtek, a lakosság számára sem voltak azok. Már a XVII. század végéről vannak adatok arról, hogy a nagyböjti időszakban és nagypénteken a jezsuiták vezetésével flagellánsok vonultak fel.²⁴⁰ A XVIII. században a bűnbánati körmenet legtöbbször a jezsuita kegyes társulatok egyik közösen végzett áhítatgyakorlatát jelentette, melynek során nyilvános flagellációra is sor került.²⁴¹ A jezsuiták a vízivárosi Szent Anna-templomukban „Paolo Seguri (sic) jezsuita atya gyakorlati elvei szerint” vezették ezt be.²⁴² A pannonthalmi bencések rózsafüzér-társulatában is élt ez a szokás: nagypénteken felmentek a Kálvária-hegyre és ott önostorozást végeztek.²⁴³

1732–33-ban az osztrák provincia területén változatlan intenzitással folytatódtak a segneriánus missziók.²⁴⁴ A misszionáriusok Magyarországon először az egri egyházmegyében jártak, ahol a püspök is tiszteletét tette, majd püspöki kérésére a váci egyházmegyébe is átmentek. Az évkönyv szerint a kálvinista nézelődőket leginkább a körmenetek nyűgözték le: „ó quam pulchras, pias, laudabiles habent Catholici devotiones!” – kiáltottak fel; „quid ergo faciendum? ó si prius ista audivissemus!”: így a megtérni szándékozók.²⁴⁵ 1732-ben a

²³⁸ GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. FAZEKAS István, Bp.–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, clas. 1, vol. 2), 351–352.

²³⁹ Az egri minoriták ilyen szokásáról beszél: KILIÁN István, *A minorita színjáték a XVIII. században: Elmélet és gyakorlat*, Bp., Argumentum, 1992 (Irodalomtörténeti füzetek, 129.), 45–49. és KOVÁCS Béla, *Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században*, Archivum, A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2, 1974, 49–50, 54–55.

²⁴⁰ Sárospatakra vonatkozóan közölt ilyen adatokat GYULAI Éva, *A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században*, Egyháztörténeti Szemle, 10(2009), 1. sz., 14–16.

²⁴¹ Leginkább az Agonia Christi-társulatok sajátja volt ez a szokás. A kassai jezsuita Mária-társulatok és Agonia Christi-kongregáció XVIII. századi vezeklő körmeneteiről TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás: a kassai példa = UŐK, Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Bp., Osiris, 2001, 310–311, 314, 317–318. Ugyanerről az egri jezsuita társulatok esetében: KOVÁCS 1974, 49, 53, 55. A pécsi jezsuita Agonia Christi-társaság nagypénteki önostorozásáról ld. *A pécsi egyházmegye ezer éve, 1009–2009*, szerk. SÜMEGI József, Pécs, Mayer Mihály pécsi megyéspüspök, 2008, 112. A XVII. század elején a győri jezsuita Mária-kongregációk által nyilvános vezekléssel tartott körmeneteket említi: ACSAY Ferenc, *A győri katolikus főgimnázium története, 1626–1900*, Győr, Győregyházmegye Könyvsajtója, 1901, 161. Ilyen jezsuita szokásról számol be Marosvásárhelyen: KILIÁN István, *Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában 1703–1763 = Imádságos asszony: Tanulmányok Erdélyi Szűzsanna tiszteletére*, szerk. CZÖVEK Judit, Bp., Gondolat Kiadói Kör–Európai Folklor Intézet, 2003, 81–82; A veszprémi egyházmegye kordás társulatának önostorozó körmenetéről: TAKÁCS J. Ince OFM – PFEIFFER János, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, 2., szerk. KAPILLER Imre, MEZEI Zsolt, Pápa–Zalaegerszeg, 2001, 693–694.

²⁴² SCHOEN Arnold, *A budai Szent Anna-templom*, Bp., Budapest Székesfőváros közönsége, 1930, 16. A szerző jegyzeteiben nem jelzi, honnan származik ez az adat. Hivatkozik a *Pratica delle missioni* 1763-as kiadására, Segneri nevét azonban ott is hibásan adja meg.

²⁴³ *A pannonthalmi Sz. Benedek-rend története: Ötödik korszak, a magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben, 1709–1802*, szerk. ERDÉLYI László, Bp., Stephaneum, 1907, 630.

²⁴⁴ ARSI, Aust. 189, ff. 87–116; Aust. 190, ff. 27–60.

²⁴⁵ ARSI, Aust. 189, f. 96, 97.

fehérvári jezsuita diárium is megemlékezik egy misszióról, melynek leírásában a szerző az egész város részvételével megtartott bűnbánati körmenetet méltatja.²⁴⁶

Az 1734. és az 1735. évi *litteræ annuæ*-k a tartományban négy misszió működését regisztrálták, melyek a *Missio Slavica*, a *Missio Ungarica*, a *Missio Croatica* és a *Missio Illyrico-Dalmatica* voltak.²⁴⁷ Az 1734-es magyar misszió színhelye az esztergomi és a kalocsai érsekség területe volt, de a misszionáriusok délebbre, Eszékre és Diakovára is lementek.²⁴⁸ A nemzetiségi összetétel szempontjából színes képet mutató területhez alkalmazkodva a misszió három nyelven folyt: magyarul, németül és horvátul. Itt Bécsben készített misszióskönyveket osztottak szét, amelyeket horvát nyelvű katekizmussal egészítettek ki. A beszámoló tanúsága szerint ezekből a háromezer példány is kevésnek bizonyult, a kalocsai érsek pedig újabb ezer darabot nyomtattatott belőle.

Az érsek ekkor Patachich Gábor volt, aki egyházmegyei vizitációja után döntött úgy, hogy megbízza a jezsuitákat, tartsanak missziókat a vallásosság visszaállítására. A misszión az érsek is részt vett: „Miután az említett apostoli férfiak közül ketten a kalocsai népet szent magyarázatokkal (közönségesen missziókkal) tanították, ugyanabban részt vettek a papnövendékek, teljes bűnbánattal, Patachich érsek vezetésével, aki kötelet kötve nyakába, fején töviskoszorúval, mezítláb, egy hatalmas keresztet cipelt.”²⁴⁹

A misszióra a kalocsai érsek meghívta Szeged előljáróit is, akik az ott látottak hatására 1734. július 20-án a püspökhöz fordultak engedélyért, hogy ők is meginvitálhassák városukba a jezsuita atyákat.²⁵⁰

1736-ban újra többnyelvű missziót tartottak két alkalommal is, ezúttal a veszprémi, a pécsi és a zágrábi egyházmegyében. Két magyar és egy horvát misszionárius, a már említett Páter Mulih dolgozott együtt.²⁵¹ A misszió során énekeket, polemikus és katekétikai szövegeket is tartalmazó könyveket, szentolvasókat, szentképeket és megszentelt érméket osztottak szét a nép között. A misszió állomásain kereszteteket állítottak „ad perpetuum rei memoriam”.

²⁴⁶ NÉMETH László, *A katolikus egyházi élet megújulása Fejér megyében a török hódoltság után 1688–1777 = A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára 1977-ben Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, 1977, 27.

²⁴⁷ 1732-ben a provinciális levele alapján a következő helyeken tartottak vándormissziókat: „per Ungariam in pluribus Comitibus, per Croatiam, Austriam, & Styriam” (Aust. 229, f. 114), míg 1736-ban „per Austriam, Styriam, Carinthiam, Illyriam, Ungariam, et Slavoniam” (uo., f. 122) tevékenykedtek a vándormisszionáriusok.

²⁴⁸ ARSI, Aust. 191, ff. 31–50v. Az esztergomi érsekség területén Verebély, Léva, Nagysalló, Lekér, Farnad voltak az állomások, a kalocsaiban Bática, Baja, Bács, Pétervárad, Szabadka.

²⁴⁹ KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története*, szerk. ROMSICS Imre és THOROCZKAY Gábor, ford. TAKÁCS József, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2003, II, 156.

²⁵⁰ OLTVÁNYI Pál, *A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája*, Szeged, Bába Sándor Könyvnyomdája, 1886, 49. Ebben a szerző – nem találván adatot a misszió megtartására – nagyanyja elbeszélését idézi fel, mely szerint, jártak a városban olyan papok, „kik az utcán tartott prédikációjuk által – mely alkalommal önön magukat a nép láttára kilencz águ korbácscsal keményen ostorozták – az elérzékenyült és nyilvánosan zokogó népet bűnbánatra indították.” Uo., 50.

²⁵¹ ARSI, Aust. 193, ff. 12v–24v. A misszió állomásai: Lendva, Kanizsa, Szent-Györgyvölgye, Csesztreg, Páka, Légrad, Zalalövő, Siklós, Mohács, Himesháza, Sziget, Lenti, Fonó.

Mohácson a rózsafüzér ünnepén a prédikáció előtt az egész nép elimádkozta a szentolvasót, majd kegyelettel emlékeztek meg arról a tragikus eseményről, hogy ezen a csatatéren végzett Szolimán török császár II. Lajossal, Magyarország királyával és majdnem 18.000 kereszténnyel. Bár az évkönyv további részleteket nem árul el, az eset igen hasonló ahhoz a korábban említetthez, amikor a misszió a szentgotthárdi csatára emlékeztek. Nem kizárt, hogy a mohácsi csatavesztés felidézése is a Habsburgok török elleni felszabadító hadjáratának magasztalásával kapcsolódott össze.

1737-ben többek között a bécsújhelyi püspökség és a salzburgi érsekség területén zajlottak segneriánus missziók, ahová Magyarországról is érkeztek résztvevők.²⁵² A jelentés szerint a hívek „pii Patres”-ként emlegették a misszionáriusokat, sőt később a „devota plebecula” eretnek dologra ragadtatta magát: fogadalmi ajándékként kitették a templomban a missziós atyák képmását. A misszió trombita- és dobszó, ágyúdörgés és tapsvihar közepette ért véget. A szlovák misszionáriusok minden állomáson kitették a haldokló Krisztus képét és *libellus missionis*ből énekeltek, amiből majdnem kétezer példányt osztottak szét a nyár folyamán.²⁵³

Az 1738-as évben tovább működött a *Missio Croatica*, az *Illyrico-Dalmatica*, *Hungarica* és *Slavica*, utóbbira még Morvaországból és Sziléziából is jöttek.²⁵⁴ A magyar missziót a veszprémi egyházmegyében tartották, ahol néhány református pap adáz ellenségként lépett fel velük szemben.²⁵⁵ Az ottani missziós könyvek a főbb hitigazságokat tartalmazták énekek formájában.²⁵⁶

Az 1739–42 közötti évkönyvek a pestis miatt nem tudtak segneriánus missziókról beszámolni.²⁵⁷ Kivétel ez alól Isztria, ahol 1741-ben tartottak ilyet. A pestisjárvány 1743-ban már csitult, ekkor a missziók is újrakezdődtek.²⁵⁸

II.2.3. ÚJBÓLI FELVIRÁGZÁS: AZ 1740-ES ÉVEK

Az 1743. évben került sor a német nyelvű segneriánus missziók újbóli megszervezésére a provinciában. Az évkönyv a missziók szüneteltetéséről szólva három okot említ: beteg lett, majd meghalt a Cerroni munkáját folytató atya, járvány tört ki, valamint Ausztria háborús eseményektől szenvedett.²⁵⁹ Ez utóbbi az osztrák örökösödési háború volt.

²⁵² ARSI, Aust. 194, ff. 118–146v. Ebben a salzburgi és bécsújhelyi misszióról: ff. 119–123v. A *Missionarij Illyrico-croatici* 1737-es évi munkájáról szóló jelentést kiadta NILLES 1885, II, 805–807.

²⁵³ ARSI, Aust. 194, ff. 134v, 137.

²⁵⁴ ARSI, Aust. 195, ff. 75–137v.

²⁵⁵ *Uo.*, f. 112v.

²⁵⁶ *Uo.*, f. 117v.

²⁵⁷ A missziót lehetetlenné tevő járványról és más missziókról: ARSI, Aust. 196, ff. 16v–23; Aust. 197, ff. 38–50; Aust. 198, ff. 40–43; Aust. 199, ff. 21–31.

²⁵⁸ Vö. DÁVID Zoltán, *Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása*, Orvostörténeti Közlemények, 1973, 69–70. sz., 77.

²⁵⁹ Az 1743-as *litteræ annuæ* missziókról szóló fejezete: ARSI, Aust. 200, ff. 20–34.

Az 1730-as évek végén Sebastianus Kayserrel már vándormisszionáriusként dolgozó osztrák Andreas Hochmayr és két másik jezsuita vállalkozott arra, hogy újjáélessze a *Missio Teutonicát*.²⁶⁰ Az első német missziót a győri egyházmegyében: Zanegg (Mosonszolnok), Óvár, Rajka, Szentandrás, Szentpéter állomásokon tartották.

1744-ben a segneriánus missziók immár újbóli uralkodói megerősítés birtokában folytatódtak a provinciában.²⁶¹ Mária Terézia 1744. január 4-én kelt levelében biztosította támogatásáról a jezsuitákat, akik a császárnőhöz benyújtott kérelmükben a missziók célkitűzéseiként a keresztény tanítást, a jó szokások és az istenfélelem terjesztését jelölték meg.²⁶² Erről a *Notanda pro Missionibus Segnerianis ritè instituendis* címet és az 1749-es dátumot viselő kéziratból értesülünk, melynek szerzője valószínűleg Hochmayr volt. E feltételezés mellett szól, hogy az írás latin és német nyelvű, valamint a benne található plébánosoknak írt levelek aláírója Hochmayr.²⁶³

A provinciabeli segneriánus missziók története szempontjából egyedülálló dokumentumról van szó, mivel kutatásaink során nem találtunk még egy olyan nyomtatott vagy kéziratos forrást, amely ilyen rendszerezetten és részletekbe menően foglalná össze a segneriánus módszerrel dolgozó misszionáriusok tennivalóit.²⁶⁴

A szerző először a misszió megtartásához szükséges engedélyekről beszél. Az első Rómából érkezik, a második Mária Teréziáé (a már említett levél), a harmadik az érintett püspököké, utóbbiakra példákat is hoz.²⁶⁵ A misszió megtartásához mindegyikkel rendelkezni kell. Az uralkodói felhatalmazás egyúttal azt is jelzi, hogy a missziók az állami egyházpolitikával összhangban működnek.

A következő lépés: levelet fogalmazni a plébánosnak. Ebben kérni kell a misszió kihirdetését, szállást, s mellékelve meg kell küldeni a misszió menetének leírását, a

²⁶⁰ A párost a generális egyik Krieger provinciálisnak írott levelében (1737. november 30.) említi: ARSI, Aust. 13, f. 67v. Kayserrel ld. LUKÁCS II, 695; SOMMERVOGEL IV, 952. Hochmayrról: LUKÁCS I, 571. A másik két atya Iosephus Höcksteiner (uo., I, 573–574.) és Sigismundus Sartori (uo., III, 1436.) voltak. Az újbóli német misszióknak Kismarton is helyszínévé vált vö.: MOHL 1883, 658–659.

²⁶¹ A pannonthalmi apátsági könyvtárban található, az 1739–41, 1744–46, 1749–51-es években készített *litteræ annuæ*-k alapján számos adatot közöl ezekről: JÁNOSI 1935, 25–58. Jánosi könyvének protestáns kritikáját adja: MÁLYUSZ Elemér, *A jezsuiták a XVIII. század közepén*, Protestáns Szemle, 45(1936), I–XII. füzet, 275–283. Szintén a pannonthalmi forrásokat használva, de jóval rövidebben és a számadatokra koncentrálni írt a témáról: KÜHÁR 1926, 1927.

²⁶² A levél másolata olvasható: OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 1–1v. Itt köszönöm meg Ötvös Péternek, hogy elkészítette a német nyelvű levél átírását és összefoglalta annak tartalmát.

²⁶³ A 178 főlióból álló kézirat az előző jegyzetben hivatkozott: OSzK, Quart. Lat. 2579.

²⁶⁴ Elképzelhető, hogy a generális 1750. január 10-én írt levelében erre az írásra utal, amikor megköszöni Hochmayrnek a missziók érdekében kifejtett munkáját, és tájékoztatja arról is, hogy kérvényezték a pápánál a missziók további bővítését. ARSI, Aust. 14, 128v.

²⁶⁵ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 1–1v (Mária Terézia engedélye), 2–3 (püspöki levelek). A példaként szolgáló püspöki levelek kiállítói: Zichy Ferenc győri (1744. május 22.), Leopold Ernst von Firmian seckauai (1746. október 27.) és Joseph Oswald Reichsgraf von Attems lavanti (1733. április 27.) püspök.

kihirdetendő szöveget és a köszöntő beszédét, melyet a plébánosnak a misszionáriusok fogadásakor kell elmondania.²⁶⁶

A misszionáriusoknak a következő tárgyakkal kell érkezniük: missziós kereszt, instrukciók a plébánosnak, a búcsút engedélyező pápai bulla, kottás könyv az iskolamester számára és missziós énekeket tartalmazó *libellusok*. Más forrásokból tudjuk, hogy ezeken kívül megszentelt érméket, szentolvasókat, szentképeket és feszületeket is vittek, hogy szétosszák azokat a nép között.²⁶⁷

A kézirat a napok sorrendjében és teljes terjedelmükben közli az összes elmondandó imádság és áldás, valamint az énekek szövegét is.²⁶⁸ Az első nap tennivalóinak bemutatásában felsorolja a szervezési feladatokat, és a találkozás–templomba vonulás–bevezető beszéd kapcsán aprólékos részletekbe bocsátkozik (ki hova áll, mit tart kezében, mit mond).²⁶⁹

A következő rész a misszió többi napjára vonatkozó ordót ismerteti.²⁷⁰ A misszió alatt nem kívánatos személyek a településen a házalók, az énekesek és a vándorszínészek. A misszionáriusok a gonosz szellemek elűzésére exorcizmust végeznek. Minden nap tartanak hitoktatást és gyóntatnak is.²⁷¹

Igen figyelemre méltó, amit a szerző a prédikációról mond. Míg a tér kialakításában (emelvény, tabernákulum, virágok, faágak, körben a hallgatóság) ugyanazokat a szabályokat találjuk, mint az olasz misszió esetében, az *actióra* vonatkozó intelmek attól eltérő felfogásról tanúskodnak. A prédikációt a misszionáriusnak apostoli hévvel kell tartania, de „sine omni fastu” és „cum religiosa quadam modestia, et humilitate”, valamint az emelvényen való járkálás és túlzott gesztikuláció nélkül, nehogy a prédikátor valakit nevetésre késztesen ezzel, vagy deklamáló ripacsnak nevezzék.²⁷²

Ebben a figyelmeztetésben a segneriánus módszerrel szemben megfogalmazott kritikák hatását véljük felfedezni, nem világos azonban, hogy valóban történt-e ilyen elmozdulás, ha igen, mikor és a provincia mely területein. Mindeneddig csak ebben az 1749-es kéziratban tudtuk ezt regisztrálni.

A változtatás szándékaként értékelhetjük a *supplicatio* eredeti háromról egyetlen alkalomra redukálását is, az *imago Missionis* használata kapcsán pedig maga a szerző jelenti ki, hogy megváltoztatta azt. Cerroni idejében ugyanis a misszió védőszentjeinek képét összetekerték,

²⁶⁶ A kézirat ez esetben is példákkal szemlélteti az elmondott szabályokat, ugyanis karintiai plébánosoknak írt leveleket közöl: *uo.*, ff. 3v–5v. A kihirdetés szövege: f. 7. A köszöntőbeszéd: f. 7v.

²⁶⁷ ARSI, Aust. 13, 355v (generálisi levél 1746. március 26-án Andrea Hochmayrnek Bécsbe), 357v (generálisi levél Franciscus Cortivónak Fiuméba 1746. április 9-én); Aust. 14, f. 277v (generálisi levél 1753. november 3-án Pozsegába Josephus Millunovichnak).

²⁶⁸ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 7v–10.

²⁶⁹ *Uo.*, ff. 10v–19.

²⁷⁰ *Uo.*, ff. 19–34.

²⁷¹ *Uo.*, ff. 20v–23.

²⁷² *Uo.*, f. 20.

és amikor a misszionárius hozzájuk fohászkodott, kibontották azt. Szerzőnk azonban úgy ítéli meg, hogy ez módosításra szorul, a szentképet már a beszéd elején jól látható helyre ki kell tenni, mégpedig azért, hogy „ne histrionum more agere videamur”.²⁷³

Ezzel szemben a Cerroni-féle gyakorlatot a *concio poenitentae* során megtartja, és alkalmazandóként ismerteti.²⁷⁴ Az emelvényt a negyedik nap estéjén tartandó bűnbánati körmenetre fekete leplekkel vonják be, és odakészítik a kellékeket: a töviskoronákat, a ruhát a flagellációhoz, a korbácsot, a köteleket, a misszió védőszentjeinek képét, valamint az elkárhozott lelkeket ábrázoló képet, amely a használatig összetekerve várakozik. A kép funkciója, hogy „imago concionis materiae” legyen.²⁷⁵ Szerzőnk nem kifogásolja azt sem, hogy az este során a keresztre feszített Megváltót a missziós keresztről egy saroglyára helyezik, ahogyan azt sem, hogy a misszionárius koponyát is használ, melyet egy lepel takar le mindaddig, míg a prédikációban nem érkezik el a szerepe.

A bűnbánók tömegeiből a misszionáriusok vezetésével alakzatok (pl. Jézus neve) formálódnak, a lányok fehér ruhában vannak jelen, a többiek a bűnbánat különböző jeleit hordozzák. A teret – melynek nagyra és tágasnak kell lennie, hogy mindenki jól lásson és halljon –, fáklyák és gyertyák világítják be. A kézirat szerzője a zenészek alkalmazásától a korábbi gyakorlattal ellentétben eltekint, mivel a helyiekből toborzott zenészek gyakran hibáznak, amellyel elvonják a résztvevők figyelmét. Döntésének további pozitív hozadéka, hogy ezzel a misszió költségei is csökkennek. A zenészek játéka helyett a hívek éneklik a *Misererét* az iskolamester irányításával.

Az ez alkalommal elhangzó prédikáció („exhortatio ad poenitentes”) három részből áll, a végén a páter megostorozza önmagát. A prédikáló atya a misszió során a penitenciális misszió jellegzetes témáiról (a bűnök súlya, a bűnbánat szükségessége, a halál, az utolsó ítélet, a pokol) is beszél, azonban a kézirat és a *Pratica delle missioni* könyv erre vonatkozó részeinek összevetésekor láthatóvá válik, hogy az osztrák provinciabeli misszionáriusok a prédikációban több teret szenteltek a hitoktatásnak, és nagyobb hangsúlyt helyeztek a gyakorlati hitélet fellendítésre.²⁷⁶

A dokumentum szerzője három német nyelvű beszédmintát jegyzett le.²⁷⁷ A témák alapján (a szombati nap megszenteléséről; a jócselekedetek szükségességéről; az Isten akaratának

²⁷³ Uo., f. 23.

²⁷⁴ A *supplicatio*ról: uo., 24–27v.

²⁷⁵ Uo., f. 26.

²⁷⁶ Uo., ff. 23–24. Lásd erről a függelék összehasonlító táblázatát. A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet könyvtárának betűsoros szakczimtára (Veszprém, A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet, 1905, 166.) tartalmaz egy *Sermones duodecim sacri in usum patrum Societatis Jesu, qui munus apostolicum missionis Segnerianae obeunt* című kéziratot, azonban a könyvtár közlése szerint az a II. világháborút követően elveszett, valószínűleg megsemmisült.

²⁷⁷ OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 122–178v.

teljesítéséhez szükséges türelemről, és arról, hogy mindig mindent Isten dicsőségére kell cselekedni) azt feltételezzük, hogy az első három nap délutáni prédikációiról van szó. Ezeken kívül rövidebb beszédek is olvashatók a kéziratban, melyek a hitoktatás során hangzottak el, és a helyes vallásgyakorlatot (áldozás, utolsó kenet, miselátogatás) mutatták be.²⁷⁸

Az utolsó napok rendjének leírásából ráismerhetünk az évkönyvek beszámolóira. A misszionáriusok vizet áldanak meg az ereklyékkel, majd szétosztják azt. Gyermekeket gyóntatnak és áldoztatnak. Ezt követi a szülők-gyermekek nyilvános bocsánatkérése.²⁷⁹ A hetedik napon Szűz Máriáról tart prédikációt az egyik misszionárius, ennek végén az ellenségek is békét kötnek. Az utolsó napon ünnepi körmenet zajlik, amin feldíszített Szűz Mária-szobrot hordoznak körbe, ha van ilyen a településen. A *Te Deum* és a pápai áldás után az atyák bocsánatot kérnek *defectusaik* miatt, köszönetet mondanak a résztvevőknek, akikről kéri, őrizzék meg őket emlékezetükben, s a következő három napban mondjanak imát a pápáért, a császárárt, a misszionáriusokért és a következő missziók sikeréért. A *Te Deum* elhangzása után az atyák búcsút vesznek a papságtól is, majd gyalog indulnak útnak, azonban a településen kívül már kocsni várja őket.²⁸⁰

Az itt bemutatott forrás jelentősége leginkább abban áll, hogy teljesen új nézőpontból láttatja a provinciabeli segneriánus missziókat. Mentess az évkönyvek olykor glorifikációba hajló elbeszélésmódjától, de a generális levelek sokszor sablonos, ugyanakkor tömören és világosan az adott probléma megoldására fókuszáló kifejezésmódjától is. E dokumentum révén egy logikusan felépített, minden részletében megtervezett misszió tárul elénk. Az egymást szigorúan a ráció alapján követő instrukciók és példák között elveszni látszik az emóció, nincs helye sem a misszionárius *salus animarum* utáni vágyának, sem az általa a résztvevőkben keltett érzéseknek, s ebben a tekintetben különbözik az olasz *Pratica delle missioni* kötettől is. Egyelőre nincsenek adataink arról, hogy a kézirat a rend *Missio Segnerianára* vonatkozó instrukcióit gyűjtötte-e egybe, ahogyan arról sem, hogy volt-e hatása a misszionáriusok gyakorlatára.

1744-től kezdve, Hochmayrnek köszönhetően, a magyar mellett német nyelvű misszionáriusok is járták a győri egyházmegyét. Misszióikon szívesen látottak voltak a pannonhalmi bencések, de jöttek a közeli jezsuita rendházak lakói is. Ezzel egy időben a szlovák és a horvát segneriánus missziókban dolgozó atyák is tovább munkálkodtak a lelkek üdvéért.²⁸¹

²⁷⁸ Uo., ff. 35–77.

²⁷⁹ Uo., ff. 24, 27v–31.

²⁸⁰ Uo., ff. 31–34.

²⁸¹ ARSI, Aust. 201, ff. 39–60. Az 1746-os évben két misszionárius dolgozott Dalmáciában, kettő a tőle északra fekvő *Illyricum*nak nevezett területen, kettő Erdélyben, míg Magyarországon két szlovák, két magyar és két német anyanyelvű: Aust. 229, f. 131.

A 1740-es évek nagy misszionáriusai között kell említenünk Mulih és Hochmayr mellett Petkó Miklóst és Primus Laurenzizet. Petkó a Felvidéken tartott misszióival a „Magyarország apostola” címet érdemelte ki,²⁸² míg Laurenziz, aki Krajnában, Karintia és Stájerország déli részein munkálkodott, anyanyelvű énekeskönyvet adott ki, melyben összegyűjtötte a *Missio Segnerianá*hoz tartozó énekeket.²⁸³

A népmisszióknak azonban népszerűsége ellenére továbbra is voltak ellenzői és ellenségei is. Az 1745-ös szlovák misszió alkalmával – melynek méltóságát nemesi koszorú (Illyésházy, Károlyi, Berényi, Forgách, Serényi, Pálffy, Révai) jelenléte is emelte – egyes helyeken a lutheránus városi vezetés figyelmeztetésekkel próbálta eltéríteni az ott lakókat részvételi szándékuktól. Máshol gúnyt űztek a misszióból: a bűnbánati körmeneteket „vanum Catholicorum delirium”-nak nevezték.²⁸⁴ Az 1747-es erdélyi misszió alatt protestáns papok járták a településeket, hogy fenyegetésekkel és ijesztgetésekkel tartsák távol a híveket, ugyanez történt a szlovák misszióban is, ahol „anti-Christi et Pseudo-prophetarum ministelli”-nek nevezték a páttereket.²⁸⁵ Ellenben az 1746-os német és magyar misszióban – ahová Stájerországból is jöttek –, a nem katolikusok együtt imádkoztak a katolikusokkal, majd hitoktatás után az előbbieket elismerték a katolikusok igazságát, megtagadták korábbi hitüket, majd ők is beálltak a körmenetbe.²⁸⁶

Ugyanitt a gyülekező felhőket Baldinucci segítségével űzte el az egyik missziós atya. Nem ez az egyetlen olyan eset, amikor a Segneri-féle missziók itáliai folytatóját hívták segítségül. Találunk példákat erre dalmát területekről, de a Felvidékről is, ahol az egyik településen az egyre terjedő tűz megszüntetése miatt kérték közbenjárását.²⁸⁷ A misszionárius ezen alkalmakkor kezébe vette Baldinucci képét, majd azt kiáltotta „Mater admirabilis!”, hogy azután elmondja a kérését, ami szinte mindig az időjárási viszonyok jobbra fordulására vonatkozott.

Az 1717-ben elhunyt Baldinuccit csak 1893-ban avatták boldoggá. Figyelemreméltó adat, hogy tisztelete a XVIII. században már Itália határain kívül is elterjedt. Felmerül a kérdés, miért nem kapcsolódott ilyen kultusz a missziós módszert kidolgozó Segneri személyéhez, hiszen életrajza szerint csodák az ő apostoli útjait is kísérték. A válasz valószínűleg abban

²⁸² Petkó elnevezését hozza: SZINNYEI X, 918–919. Életéről ld. még LUKÁCS II, 1203; GUILHERMY I/1, 164–165.

²⁸³ SOMMERVOGEL IV, 1564. Ld. még Bogumil REMEC, *Lavrenčič [Laurenziz, Laurenschiz] Primož = DHCI* III, 2296, benne további bibliográfia.

²⁸⁴ Az 1745-ös évkönyv missziókra vonatkozó része: ARSI, Aust. 202, ff. 44–86. Ebben a szlovák misszió ff. 44–57. Ugyanezen a vidéken az 1748-as misszió alkalmával „papistica deliria”-nak csúfolták azokat: Aust. 205, f. 19.

²⁸⁵ Az 1747-es missziókról az évkönyv: ARSI, Aust. 204, ff. 27v–51v. Ebben az erdélyi eset: f. 45v, a szlovák f. 41.

²⁸⁶ Az 1746-os missziókról az évkönyv: ARSI, Aust. 203, ff. 30–72v. Itt a győregyházmegyei misszió ff. 33–42v, a szlovák ff. 42v–46v, az erdélyi 47–56v, a horvát 57–63v.

²⁸⁷ Az illír-dalmát példák: ARSI, Aust. 191, f. 37; Aust. 192, f. 31; a felvidékiek: Aust. 193, ff. 21, 24.

keresendő, hogy míg Baldinucci élete végéig misszionáriusként működött, s szentség hírében halt meg, addig Segneri 1692-től a pápai palota szónoka volt, majd teológiai vitában szembeszállt saját generálisával. Mindezek egyházi körökben és a Jézus Társaságban életszentsége hivatalos elismerése ellen szólhattak, még ha az a nép körében elfogadott is volt. Így történhetett, hogy míg a missziókról készített beszámolók szerint a résztvevők szent emberként emlegették őt, és ereklyeként tisztelték a tőle megszerzett tárgyakat, a XVIII. században már nem leljük nyomát effajta kultusznak Itáliában sem.

Az 1746-os évben a győri egyházmegyein kívül szlovák misszió zajlott a Felvidéken, amelynek még Lengyelországból is voltak résztvevői.²⁸⁸ A missziót egyaránt segítették a kamalduliak és a piaristák. Horvátországban és Krajnában is folytatták munkájukat a segneriánusok és újra tartottak missziót Erdélyben.

Az évkönyv szerint az erdélyibe még Moldvából is érkeztek, a forrófalvai csángó magyarok jöttek. Az állomások között találjuk Csíksomlyót, Csíkszentgyörgyöt és Nagykászont. A misszión jelen volt a már idős és beteges Apor Péter is gyermekeivel együtt. Szentkatolnán Ferrati Mátyás és Mihály anyjukkal, Kálnoki Ágnessel érkezett, Szentivánon pedig 13 „eretnek” jött élükön a lelkésszel. Brassóban a misszió a lutheránus szászoktól körülvelt magyarok között zajlott, azonban később a német katonáknak is tartottak külön missziót. Az ünnepélyes kezdéskor a lutheránus szászok nem tudtak betelni a szokatlan ceremónia csodálatával. Az első prédikáción nemcsak magyarok vettek részt, hanem a magyarul nem tudó szászok is. Annak ellenére, hogy a nyelvet nem ismerték, ők is megkönnyezték a beszédet. A bűnbánati körmenet láttán egyetlen szász sem mert nevetni, vagy gúnyos megjegyzést tenni, mindegyik mozdulatlanul, döbbenten szemlélte azt. A német katonák körmenete sok szászban felkeltette a vágyat, hogy a katolikus egyházhoz csatlakozzék, azonban féltek a zsarnoki magisztrátustól.

Brassóból a misszionáriusok a téli pihenőt biztosító kolozsvári kollégium felé indultak. Útba ejtették Barótot, majd Miklósvárat, ahol megemlékeztek Kolosvári Pálról és az ott történt csodáról. Apostoli körútjuk utolsó állomása Udvarhely volt. Az ottani misszió leírásából pontosabb képet kapunk a misszió kellékeit illetően. Az évkönyv a kálváriahegyen felállított szónoki emelvényről tesz említést, melyen három képet helyeztek el. Az egyik a bűnösöktől megkínzott Megváltót ábrázolta, a másik a Szűzanyát, akinek szívét átdöfte a fájdalmak kardja, a harmadik a pokol szörnyűségeire ítéltetett lelket.

A képiséghez többféle funkció kapcsolódott: a szemléltetés, az érdeklődés és a figyelem felkeltése, a tanítás, ezen kívül a képek által elindított elmélkedés a hitelmélyítés fontos eszköze is volt. Hogy a jezsuita misszionáriusok kihasználták az ebben rejlő lehetőségeket,

²⁸⁸ Ld. a 286. jegyzetet.

egyrészt arra a megfontolásra vezethető vissza, hogy a népi befogadók esetén a prédikáció üzenetének közvetítése jóval hatékonyabb lehetett, ha a szó és a kép egységét megteremtve történt. Másrészt a vizualitás a jezsuita hagyomány és szellemiség része, és a barokk kor sajátja is. Elég itt arra utalnunk, hogy a lelki gyakorlatokat végző személy a meditáció során belső képeket alkot, valamint arra, hogy a korabeli jezsuita irodalom is szívesen élt emblematikus eszközökkel.²⁸⁹ Minden bizonnyal számolni kell a tridenti zsinat hatásával is, amely a képek informatív és érzelemkeltő erejének tudatában propagálta azok használatát.²⁹⁰

A prédikáció során a képeken kívül a vizuális hatás növelése érdekében a koponya is előkerült, melyre példa lehet az 1748. augusztus 15-én tartott kolozsvári misszió.²⁹¹ Erről az évkönyvben olvasható latin beszámolón kívül fennmaradt egy magyar nyelvű is.²⁹² Utóbbit Szinnyi a két jezsuita misszionáriusnak tulajdonítja,²⁹³ mi inkább egy a misszió résztvevő helyi egyházi feljegyzéseinek tartjuk. Feltételezésünket arra alapozzuk, hogy a leírást szentektől összegyűjtött gondolatok követik a halálról, majd tanítások jönnek az engedelmességről, végül a szerző Batthyány József püspök kolozsvári fogadásáról és annak előkészületeiről tudósít.²⁹⁴

A magyar nyelvű kézirat terjedelmét tekintve hosszabb, minden egyes napról külön szól, és olyan részletekre is kitér, melyet az állandó elemekből építkező évkönyvek nem említenek. A *litteræ annuæ* a következőképpen emlékezik meg az eseményről. A megszámlálhatatlanul sok emberből álló menet először a plébániatemplomba vonult, amely annyira megtelt, hogy egy talpalatnyi hely sem maradt üresen. Az ordinárius látva a hívek e hatalmas tömegét, alig bírta visszatartani örömkönnyeit. A gyermekek neveléséről és az ellenségek kibéküléséről szóló prédikációk voltak a legnagyobb hatással a jelenlévőkre. A békére és megbocsátásra buzdító beszéd után a kanonokok és más egyháziak összegyűltek a püspöki aulában, és bocsánatot kértek az ordináriustól, amivel könnyeket fakasztottak a szeméből. A bűnbánati körmenetben töviskoronával a fején részt vett Haller János gubernátor és Kemény László is, akik példáját sokan követték. A misszió végén a plébános költségén keresztet emeltek a temetőben. Az áttérések mérlege: hat kálvinista és két unitárius.

²⁸⁹ KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14.), különösen a 69–85, 187–239. oldalak.

²⁹⁰ RUSCONI 1981, 1003.

²⁹¹ Az évkönyv az 1748-as segneriánus missziókról: ARSI, Aust. 205, ff. 16–30v. Az erdélyin [(Kerelő)Szentpál, Abásfalva, Szőkefalva, Gyulafehérvár, Felvinc, Torda, Kolozsvár, Szamosújvár, Zalatna, Abrudbánya] kívül tartottak még illet Stájerországban, a Nyugat-Dunántúlon magyar nyelvűt, a Muraközben horvát nyelvűt, de volt *Missio Dalmatica* is. Mivel az erdélyi misszió a szamosújvári örményeket is érintette, a beszámolóból idéz: NILLES 1885, I, 932.

²⁹² OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v. A missziót e kézirat alapján bemutatja: FAZEKAS 1993, 425–428.

²⁹³ SZINNYEI V, 643.

²⁹⁴ OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 17–24, 24v–26v, 27–30.

Ahogy itt is, a források más helyeken is előszeretettel említik név szerint a nemesi résztvevőket, a missziók során ugyanis mindig fontos szerepe volt a nyilvános példaadásnak, mivel azok imitációra ösztönöztek másokat. A misszionáriusok ezért nyilvános és ünnepélyes keretek közé helyezték a megbocsátási aktusokat, a fogadalomtégeket, de az áttért protestánsok is a templomban a nagy nyilvánosság előtt tagadták meg korábbi hitüket. A nagyobb hatás érdekében ezekbe a kiemelt eseményekbe igyekeztek a társadalom felső rétegéből személyeket bevonni.

A kolozsvári misszióról készített magyar nyelvű feljegyzések azonban a misszionáriusok személyét is felfedik: a két missziós páter Henter Mihály és Jósza János volt, mivel azonban Henter a hetedik napra kifáradt és berekedt, feladatát Peringer András vette át.²⁹⁵ A misszió a segneriánus módszer szokásos menetét követte, ezért annak ismertetésétől eltekintünk, helyette érdemes figyelmünket a prédikációknak szentelnünk.²⁹⁶

Forrásaink általában az ellenségek közti megbocsátásról, a szülői köteleességekről, a bűnök súlyosságáról és az isteni könyörületességről mondott beszédekert említik. Ezt a kört bővíti tovább ez a dokumentum, amelynek szerzője a tíznapos kolozsvári misszió során elhangzott összes prédikáció témáját lejegyezte. A misszionáriusok naponta kétszer, reggel és délután prédikáltak. A kolozsvári missziós beszédekert az olasz gyakorlattal összehasonlítva két olyan téma tűnik fel, amely nem szerepel az eredetiben: a részegség és a bírák és tisztviselők kötelességei.

Forrásunk a prédikációkról szólva két *exemplumot* örökölt meg. Az egyik Nagy Szent Gergely pápa *Dialogarum libri IV* című munkájában olvasható (lib. IV, cap. XVIII), s a kéziratban ilyen formában szerepel: „Egy öt esztendő gyermekert Anya öléből el ragadot az ördög az káromkodásnak vétkeért ezel büntette gonosz szüleit hogy rossz példát adtak magzatjoknak.”²⁹⁷

A másik *exemplum* szereplője egy katona, aki amikor a harctéren elesett, a Boldogságos Szűzhöz fohászokodott, s végül abban a kegyelemben részesült, hogy „mind adig azon mezőn heverő koponyájában maradot lelke”, amíg csak arra nem jött egy keresztény, aki gyóntatója lett. „Ezt a kegyelmet tsak azért nyerte meg mivel nagy tisztelője volt az szent Szűznek, mert másként igen pajkos katona volt” – ezzel a tanulssággal zárul a példázat.²⁹⁸ A történet

²⁹⁵ Uo., f. 8v. Henterről: LUKÁCS I, 544. Jósáról: uo., II, 663; ARSI, Aust. 223, ff. 67–67v, melyből kiderül, hogy Jósza először Farkas Antal társaként dolgozott, misszionáriusi működésének területe pedig igen széles volt: tartott missziókat Erdélyben, a Tiszántúlon, valamint a győri és az egri egyházmegyében is. Peringer 1757–1759 között misszionárius volt Váradon és környékén, ELTE EK, Ab 93, ff. 50, 51, 52v. Életéről: LUKÁCS II, 1186–1187.

²⁹⁶ A misszió elmondott prédikációk témáit lásd a függelék táblázatában.

²⁹⁷ OSzK, Oct. Hung. 375, f. 7v.

²⁹⁸ Uo., 12–12v.

Bonifinínél szerepel, a későbbiekben azonban felvételre Mária csodái közé, s a prédikációkban használható *exemplum*má vált.²⁹⁹

A kézirat szerzője a beszédek funkcióját és hatását – valószínűleg a prédikátor szavait felhasználva – a következőképpen foglalta össze: általuk mindenki „megismérhette magát mint egy fényes tükürben mit ért vagy mint élt eddig es ha tsak köszikla szive nem volt meg kellett annak lágyulni ha veszni nem akart szánt szándékkal.”³⁰⁰

Úgy tűnik, a prédikációk előadásmódja követte az olasz mintát, a misszionáriusok ugyanis különböző kellékeket használtak, s többször nyilvános önostorozást is végeztek. A harmadik nap délutánján elmondott beszéd a bűnbánati processzióhoz kapcsolódott és három részből állt. A kézirat tanúsága szerint az első rész alatt a páter Krisztus keresztségének egy darabját tartotta a kezében, a másodikban, miközben a passióról beszélt, két képet tettek ki: az egyik a szenvedő Krisztust, a másik a *Mater dolorosá*t ábrázolta. A harmadik rész során a prédikátor egy koponyával folytatott párbeszédet, miközben „egy pokol tüzében kinlodo, fetrengő, egő és mint egy atokra száját ki nyitot embernek” képét helyezték el az emelvényen.³⁰¹ A kép által kiváltott vizuális hatásról így ír a kézirat szerzője: „Iszonyu és oly igen irtoszato vala hogy ha semmit az pokolrol nem szollot volna az concionator ez az szörnyü irtoztato kép elégséges lett volna annak kijelentésére”.³⁰²

Ehhez járult még hozzá, hogy a páter háromszor is véresre ostromozta magát. A nem katolikusok minderre így reagáltak: „a szokatlan dolog nézésére öszvefutot és gyült vala az egész városbeli eretnekség és egésszen környülvettek vala bennünket, és szájuk tátva nézik vala az léndő dolgokat, s halgatják vala az Prédikátiot. Egykor hirtelen elevévén az Pap disciplináját, azt kiáltá vért, vért verést. Ezt meghalván az körülöttünk valo sok Eretnekség szokatlan szo lön az előttök azért nagy hirtelen meg lodulának es egyszer s mind meg futamodának oly sebességgel ment ki ki az mere mehetet hogy még nem is volt elég helyek az futásra hanem nyakra főre hajtották s kapották egy mást. Ilyen az rosz lelkiisméret szalad senki nem kergetvén”.³⁰³

A szerző megemlékezett arról is, hogy nemcsak az „eretnekek”, hanem egyes katolikusok is ellenezték a missziót, viszont az ellenkezőjére is volt példa, néhány nem katolikus is részt vett azon.³⁰⁴ A misszió általános légkörét is érzékeltetni akarta, erről így írt. A résztvevők

²⁹⁹ Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995, 3.3.152–159, 551. oldal. Előfordulása néhány későbbi egyházi munkában: Peter Thyraeus, *Daemoniaci cum locis infestis et terculamentis nocturnis*; Simone Maiolo, *Dies Caniculares*; Abraham Bzowski, *Annales Ecclesiasticos*; Antoine d’Averoult, *Flores Exemplorum*; Tobias Lohner, *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria*.

³⁰⁰ OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 14v–15.

³⁰¹ Uo., f. 5v.

³⁰² Uo.

³⁰³ Uo., ff. 5v–6.

³⁰⁴ Uo., ff. 15v–16.

minden szükségletükről elfeledkeztek, az idő múlását sem érzékelték, s másról sem beszéltek, csak a bűneik felett sopánkodtak: „Esze kedve azon volt az embernek hogy lelki dolgait jól igazítsa, mind ha mind meg kellett volna akkor halnunk.”³⁰⁵

A misszió a tizedik napon „örvendetes processio”-val ért véget, a prédikáció után felhangzott a *Te Deum*, a fellegvárból ágyúlövések dördültek, a misszionáriusok pápai áldást adtak, majd hosszas búcsúzkodás után útra keltek.³⁰⁶

Nem a segneriánus missziókhöz kapcsolódó, de Segneri magyarországi hatástörténetét gazdagító adalék, hogy az 1749-ben a szombathelyi, a sárvári és a kemenesaljai kerületben katekétikai oktatást és lelkigyakorlatokat tartó jezsuiták Szombathelyen Paolo Segneri magyar nyelvre fordított, végső dolgokról írott meditációs könyvét osztották szét a résztvevőknek.³⁰⁷ Ez a könyv az *Igazán-való bölcsesség* lehetett, mely korábban két ízben (1705-ben Bécsben és 1740-ben Kassán) jelent meg magyar nyelven Segnerit tüntetve fel a szerzőként. A mű nyolc „gondolkodás”-t kínál az olvasónak, melyek segítségével a bűnről és a büntetésről, a halálról, az utolsó ítéletről és a poklóról elmélkedhet. Mindegyik végén egy imádság olvasható, a művet oktatás zárja a szent gyónásról.³⁰⁸ Segneri nevét tehát nemcsak missziós módszere, hanem írásai is ismertté tették a provinciában.

II.2.4. AZ 1750-ES ÉVEK – A KATEKÉTIKAI MISSZIÓK MEGJELENÉSE

A 1740-es évek második felében az osztrák provinciában a segneriánus mellett megjelentek a katekétikai missziók, melyek az oktatáson kívül katekizmusok szétszórásával is igyekeztek harcolni a tudatlanság ellen.³⁰⁹ A hitoktató missziók módszertanát egy osztrák jezsuita, Ignaz Parhamer dolgozta ki, akinek katekizmusa számos kiadást ért meg, több nyelvre fordították, hatása a hittanoktatásra igen jelentős volt.³¹⁰

1753-ban Mária Terézia dekrétumot adott ki, melyben a jezsuitákat katekétikai missziók tartásával bízta meg, majd 1758-ban újabb dekrétumban szólított fel a korábbi végrehajtására.³¹¹ Parhamer feladatai az éves katalógusokban követik a császári

³⁰⁵ Uo., ff. 15–15v.

³⁰⁶ Uo., ff. 13v–14v.

³⁰⁷ Az 1749-es missziókról: ARSI, Aust. 206, ff. 17v–23v. A hivatkozott rész: f. 22.

³⁰⁸ Az általam használt kiadás: *Igazán- való bölcseseg avagy mindennapi idvösseges gondolkodas az isteni felelemről, es a Bűnnek büntetéséről a JESUS Társaságabéli P. Segneri Pal, írásiból. E más azon Szent Társaságabéli Szerzetesnek oktatása á Szent Gyónásról*, Kassa, Akadémiai bötűkkel, 1740.

³⁰⁹ Az 1750-es missziókról: ARSI, Aust. 207, ff. 18–25; 1751-esekről: Aust. 208, ff. 26v–34; 1752-esekről: Aust. 209, ff. 14–34.

³¹⁰ Vö. *Genuina Relatio Ordinis Missionis Catecheticae Patris Ignatij Parhamer Soc. Jesu Missionarij*, ARSI, Aust. 229, ff. 168v–173. Parhamerről ld. LUKÁCS II, 1147; Helmut PLATZGUMMER, *Parhamer (Parhammer)*, *Ignaz = DHCH* III, 3044–3045; SOMMERVOGEL VI, 215–216; PETRIK VII, 390–391.

³¹¹ PISZKER 1933, 38. A jezsuiták misszióit – köztük a segneriánust is – a győri egyházmegyében a pannonhalmi apátsági könyvtárban található jezsuita évkönyvek alapján mutatja be a szerző a 33–39. oldalakon.

rendelkezéseket: katekista misszionáriusként 1754-től szerepel, 1758-tól e missziók *superiora*, majd ebben a minőségében egészen a rend feloszlatásáig megtaláljuk nevét.³¹² 1759-től a *Missionarii Catechetici* és a *Missionarii Segneriani et de Poenitentia* már külön szerepelnek.³¹³

Parhamer abból indult ki, hogy a bűnök forrása elsősorban a tudatlanságban keresendő, ezért a misszionáriusok feladata ennek megszüntetése. A missziók során tartott beszédek a tudatlansággal és az abból eredő bűnökkel, az oktatás szükségességével, a helyes vallásgyakorlattal, egyes hitigazságokkal foglalkoztak. A missziós atyák szóltak a bűnbánat szükségességéről, az utolsó ítéletről, a bűnösök haláláról és a pokolról is, azonban sohasem használtak olyan eszközöket, mint a *flagellum*, a töviskorona vagy a koponya. A misszió végén *congregatio doctrinæ Christianæ*-k alakultak, melynek tagjai felelősek voltak saját maguk és mások hitoktatásáért is.³¹⁴

A győri egyházmegyében Zichy püspök 1757-ben körlevélben rendelte el, hogy szervezzenek katekétikai társulatokat.³¹⁵ A rendeletnek köszönhetően az egyházmegyében a társulatok közül a *congregatio catechetica* terjedt el leginkább.³¹⁶ A társulati hitoktatás mellett katekétikai misszionáriusok is rendszeresen járták a vidéket.³¹⁷

Hogy a jezsuiták ez időben milyen sokoldalú szerepet töltöttek be a lelkipásztori munkában, jól példázza az az erdélyi püspöki jelentés is, mely szerint a rend tagjai az egyházmegyében nyolc napos lelkigyakorlatokat tartottak a papságnak és a népnek, ezen kívül minden évben öt-hat település segneriánus misszionáriusokat fogadott, valamint katekétikai missziók is indultak.³¹⁸

Az éves katalógusok is megerősítik ezt, elég nyomon követnünk, milyen változások következtek be a *missionarii vagi*-nak nevezett csoporton belül. Itt azt tapasztaljuk, hogy 1753-tól számuk körülbelül a duplájára nőtt, ami minden bizonnyal a katekétikai missziók

³¹² ARSI, Aust. 129, ff. 221v, 237v, 253v, 270v, 287v; Aust. 130, f. 13; Aust. 129, f. 305; Aust. 230, ff. 59, 93; Aust. 231, ff. 127, 161, 195; Aust. 232, ff. 229, 263, 296, 331; Aust. 233, ff. 365, 399; Aust. 130, ff. 30, 47.

³¹³ Ez a változás nagyban segítette a munkánkat, mert a korábbi katalógusok módszertől függetlenül a rendházhoz nem tartozó misszionáriusokat a *missionarii vagi* csoportba sorolták. Így annak eldöntéséhez, hogy az adott jezsuita segneriánus volt-e, további források szükségeltettek.

³¹⁴ A misszió menetéről további adatokkal szolgál Ábel Ferenc 1760–64 közötti időszakra vonatkozó *Ordo et fructus Missionis*-a, amelyet bevezető tanulmányával megjelentetett: TARIÁN Bence, *Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 15(2003), 1–2. sz., 141–172. (A forrásközlés a 163–171. oldalakon.)

³¹⁵ CSÓKA 1929, 67. A pannonthalmi jezsuita évkönyvek adatait felhasználva ír a népmissziókról a 69–85. oldalakon.

³¹⁶ PISZKER 1933, 23.

³¹⁷ BÁN J. 1941, 348–349. Ugyanitt a jezsuiták világiaknak és papoknak is tartottak lelkigyakorlatokat, vö. 355–356. oldalak. A kismartoni katekétikai missziókról, amit több alkalommal Parhamer tartott: MOHL 1883, 659–668.

³¹⁸ *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, közléteszi VANYÓ Tihamér Aladár, Pannonthalma, Korda, 1933 (Olaszországi Magyar Oklevéltár, II.), 389.

elindulásának köszönhető.³¹⁹ A következő években további számbeli növekedést látunk, majd 1759-től a vándormisszionáriusi kategória megszűnik, helyét a következők veszik át: *Missionarii Catechetici*, *Missionarii in Stationibus/Stationarii* és *Missionarii Segneriani et de Poenitentia*. Úgy tűnik, egyfajta stratégiaváltásról van szó, mely a vándormissziók helyett inkább az egy-egy rendházból indított apostoli utakat preferálja, ugyanis a második kategóriához tartozók az összes közel felét teszik ki. A katekétisták száma 1773-ig 8–19 fő között változik, és mindvégig meghaladja a 4–10 fős segneriánus csoportot. A *Missio Segneriana* jelenléte folyamatos, azonban láthatóan a katekétikai missziók kerülnek előtérbe.

1753-ban sokévi szünet után újra missziót indítottak a váradi egyházmegyében. A kiválasztott települések között szerepelt Belényes, Bélfenyér, Gyula és Várad-Velence.³²⁰ A misszió utolsó állomása az 1730-as kudarc ellenére Debrecen városa volt. Szeptember 22-én a missziós atyákat a piaristák fogadták ünnepélyes keretek között, majd az összegyűlt katolikusok bevonultak a városba, amely nagy riadalmat keltett a nem katolikusokban, akik ilyen még nem láttak. A boldogtalan város ekkor már jó ideje a kálvinisták kezén volt – tájékoztat az évkönyvíró.

Nagy ijedtséget váltott ki mindez a kálvinista papban és a magisztrátusban, amely pénzbüntetéssel súlytotta volna azokat, akik elmennek meghallgatni a missziós beszédeket. A páterek szembeszálltak a gyalázatos mesterkedésekkel, s elmentek a városi tanácshoz, amelynek tagjait arra kérték, hogy tiszteljék meg jelenlétükkel a missziót. A főbíró azon kérdésére, hogy mégis mi lenne annak célja, azt a választ adták, hogy el akarják érni, hogy mindenki megvesse saját bűnös életét, és méltóvá váljon a keresztény névre. A főbíró ezután afelől érdeklődött, hogy szerzetesek-e, s mely rend tagjai, majd a jogosultság kérdését firtatta, mire az atyák biztosították róla, hogy a missziót maga a püspök kérelmezte, továbbá a császári fenség is diplomában adta engedélyét hozzá. Hathatós érvnek bizonyult ez utóbbi, mivel annak áttanulmányozása után a szenátus kénytelen volt engedni, s hozzájárulni, hogy a jezsuiták prédikációkat tartsanak, és azon bárki, a tanácsstagok közül is következmény nélkül részt vehessen. A déli prédikáción már ott is ült az emelvény előtt hat tanácsstag, akik már nem érezték megfélemlítve magukat.

A jelentés nem számol be sem bűnbánati körmenetekről, sem flagellációról, csak könnyekről és zokogásról, melyben a jelenlévő kálvinistáknak is része volt. Végül nyolc kálvinista, egy lutheránus és egy aposztata tért át a katolikus hitre, Mária vize pedig két vaknak adta vissza a szeme világát. Közülük az egyik lutheránusok gyermeke volt, akit a katolikusok vittek magukkal a misszióba a gyógyulás reményében.

³¹⁹ 1752-ben 14-en voltak, 1753-ban már 30-an. ARSI, Aust. 129, ff. 184v, 205v.

³²⁰ Az 1753-as évkönyv missziós fejezete, ARSI, Aust. 210, ff. 44–60v, itt a váradi missziókról: ff. 54v–58.

A páterek cseppet sem voltak elégedettek a katolikusok helyzetével a városban, s ezért a tiszántúli kerületi tábla katolikus urait is felelőssé tették. Úgy gondolták, hogy a kálvinisták katolikus hitre való hajlandósága, amit a misszió alatt tapasztaltak, mindenkit meg kell győzzön arról, hogy igenis van esély a változtatásra. A császári fenségnél kell eljárni ez ügyben, és kérelmezni, hogy a szenátusban katolikusok is legyenek, a misszionáriusok számára pedig egy állandó helyet biztosítson a város. A katolikusok azonban beletörődve azt felelték, hogy ők az égvilágon mindent megpróbáltak, de sem a magisztrátusba, sem a *consilium*ba nem sikerült bejutniuk, próbálkozásaik rendre kudarcot vallottak.³²¹

A katolikusok valóban igyekeztek képviselőt szerezni maguknak. 1731-ben ez még a királyi parancs ellenére sem sikerült, azonban 1753. szeptember 13-án Mária Terézia „a 12 tagú tanácsba két, a hatvantagú választott hites közönség közé pedig egy katolikus tagot nevezett ki.”³²² Nem világos, hogy ebben a döntésben szerepet játszottak-e a jezsuiták, vagy csak tudomásuk volt róla, azonban bizonyára nem a véletlen számlájára írandó, hogy hosszú évek után éppen ugyanekkor próbálkoztak missziót tartani a városban, és hogy az évkönyv írója említi a császári közbenjárás szükségességét is. Ennek alapján feltételezhető, hogy a debreceni misszió a jezsuita rend és az állami egyházpolitika összefonódásának egyik példája.

1754-ben a nép várakozásaival ellentétben nem volt misszió Debrecenben, mivel a páterek sok feladatot vállaltak magukra másutt – olvasható a *litteræ annuæ*-ban.³²³ A zengg-modrusi püspökség területén *Missio Illyrica* zajlott. Magyarországon a győri püspök kérte, hogy jöjjenek misszionáriusok egyházmegyéje területére. A misszió június 15-én vette kezdetét Igmádon, majd Tatán, Vaszaron, Pannonhalmán és Kismegyerén folytatódott. A pannonhalmi főapát mindent megtett, hogy előmozdítsa a misszió sikerét. Az eseményről a rendtörténet is megemlékezett: „1754. aug. 14-ikétől két győri jezsuita *missió*t tartott 14 napon át; délelőtt a felső templomban vagy a főmonostor udvarán, délután pedig a Boldog Asszony kápolnája körül a fák alatt volt a szentbeszéd s tömérdek nép hallgatta.”³²⁴ Szeptemberben fejezték be apostoli munkájukat az atyák, az utolsó állomás Győr egyik külső része Újváros volt.

1755-ben Barkóczy Ferenc egri püspök támogatásával tartottak magyar nyelvű missziót, melynek központjául a miskolci Szent Péter és Szent Pál apostolok tiszteletére emelt templomot választották.³²⁵ Az évkönyv szerint a missziós atyák emberséges viselkedésének

³²¹ ARSI, Aust. 210, ff. 57v–58.

³²² *Debrecen története*, 2., 1693–1849, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Megyei Városi Tanács–Csokonai, 1981, 144.

³²³ Az 1754-es évkönyv a missziókról: ARSI, Aust. 211, ff. 26–39v.

³²⁴ ERDÉLYI 1907, 115.

³²⁵ Az 1755-ös év jezsuita misszióiról az osztrák tartományban ld. ARSI, Aust. 212, ff. 32v–50v, ebben az egri egyházmegyében tartottól: ff. 43v–49v.

köszönhetően előkelő protestánsok is csatlakoztak. A katolikusok és a nem katolikusok egyaránt órákig csüggték a misszionáriusok szavain. Az atyákat segítő Ládról három pálos érkezett. A méltóságteljes *supplicatió*ról szólva az évkönyv írója dicséri azt az *ardort* és *apparatus*t, amivel azt a misszionárius celebrálta. A misszió Szikszón, Apátfalván, Szendrőn folytatódott. Szeptember 20-án értek Monokra. Az utolsó település október 4-én Tokaj volt.

Miskolcon a jezsuiták az 1759-ben kinevezett Turóczy Imre plébános ideje alatt több népmissziót is tartottak.³²⁶ A történetíró a misszionáriusok közül Henter atyáról emlékezik meg név szerint, s két esetet kapcsol hozzá. Közülük az egyiket valószínűleg tanulságként őrizte meg a hagyomány a protestánsok számára. Történt ugyanis, hogy a páter körmenetet tartott a templom körül, amit egy protestáns szőlősgazda munkásaival fentről a hegyről szemlélt, és így kommentált: „Ahon ni a pápista bika kivezette már megint a csordát”. Nem sokkal később azonban a szinte derült égből villám sújtott le rá.³²⁷

1756-ban Gorizia környékén jártak segneriánus missziós atyák. Ausztriában a katekétikai mellett – Mária Terézia és Leopold Ernst von Firmian seckauai püspök akaratából – két *missionarius de poenitentia*, Antonius Wiser és Joannes Venzl fáradoztak a lelkek üdvén.³²⁸

A következő évben az egri kollégiumból indult útjára egy segneriánus misszió.³²⁹ Az eredmények mellett ellenállással és ellenszenvvel is találkoztak az atyák. Liszván a nép csekély részvétele miatt egy bűnbánati körmenet után kénytelenek voltak továbbmenni, a kálvinista pap ugyanis megtiltotta övéinek, hogy megjelenjenek a misszión. Patakon klauzúrát tartott fenn a városi tanács, a tanulóifjúság nem vehetett részt a prédikációkon. Emellett azt terjesztették, hogy az öreg páterek magukat mások hátához kötve korbácsolják, majd miután mindenki láthatta, hogy nem így van, „jóindulatúan” megjegyezték: kétlik, hogy a páter üdvösséget nyert volna, ha esetleg a flagelláció közben meghalt volna.

Ezután Sátor(alja)újhely, Barancs, Kisújlak és Királyhelmec következett, ahol azonban maga a kálvinista pap mondott köszönetet a pátereknek, és elmondta, hogy megszidta azokat a híveket, akik nem jöttek el a misszióra. Augusztusban Kisvárdán, Máriapócsra jártak, majd szeptember elején Dorogon. Utolsóként, szeptember 17-én Polgár került sorra.

A provincia déli részein 1757-ben Horvátországban, a Stájerországhoz közeli területeken misszióztak, a *Provincia Venetá*ból jött atyák pedig Justinopolisban (Koper) tartottak *Missio Segnerianát*. A magyarországi horvátok sem maradtak misszió nélkül Padányi Bíró Márton

³²⁶ SZENDREI János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*, II., Miskolcz, Miskolcz Város Községe, 1904, 393.

³²⁷ *Uo.*, 394.

³²⁸ Az évkönyv a missziókról: ARSI, Aust. 213, ff. 35v–69v. Wiserről ld. LUKÁCS III, 1858, Venzlről *uo.*, III, 1769. Az 1754-es évből is fennmaradt egy dokumentum, mely egy ausztriai misszióról számol be, és amelyről a leírás alapján feltételezhetjük, hogy penitenciális volt: Aust. 229, ff. 139–144v.

³²⁹ ARSI, Aust. 214, ff. 20v–32v. Az egri atya működéséről: ff. 20v–22, a horvátországról: ff. 22v–23, a Justinopoliban tartottáról: f. 30v.

1751–52-ben Mulihot küldte Karádra.³³⁰ A jezsuita misszionáriusok és a veszprémi püspök között azonban nem volt mindig problémamentes a kapcsolat: a püspök feljelentette őket Rómában, mivel Szaitli Mihály misszionáriusi tevékenységével megsértette az ő joghatóságát.³³¹

1759-ben három penitenciális misszionárius járt a pécsi egyházmegyében.³³² Az atyák misszióztak Ozorán, Dombóváron, Gyula-Jováncán, Iregen és Simontornyán. A katolikus hívek még a Duna túloldaláról is jöttek. A hitoktatási missziók egyre elterjedtebbé válását igazolja az évkönyv azon megjegyzése is, miszerint a nyugat-magyarországi katekétikai missziók ott zajlottak, ahol korábban segneriánus missziók voltak.

II.2.5. AZ 1760-AS ÉVEKTŐL A JEZSUITA REND FELOSZLATÁSÁIG³³³

A régi társaság fennállásának utolsó évtizedében négy területen (Nyugat-Magyarországon, a pécsi, a zenggi, a zágrábi egyházmegyében) minden évben volt *Missio Segneriana*, egy-egy évben pedig Erdélyben is. A katekétikai és a segneriánus módszer egymás hatását erősítő használatára ebből az időből a fehérvári missziósház történetében találunk példát. 1760-ban ugyanis miután a segneriánus misszió véget ért, „ad juvandos Segnerianos profectus” a páter „Institutiones Catecheticas erexit”.³³⁴

1762-es *litteræ annuæ* a horvát penitenciális missziók kapcsán egy nyolc állomásos károlyvári misszióról ad hírt, míg a zengg-modrusi püspökségben *Missio Illyrica* zajlott segneriánus módszer szerint.³³⁵ Ugyanebben az évben penitenciális misszióknak adott otthont a győri egyházmegye Vas megyei része is. Váth, Jánosháza, Hosszú-Pereszteg, Sitke után Vasváron ütköznek nehézségekbe, ahol a legkevésbé sem örültek a páterek érkezésének. A dominikánus atyák egyenesen megtiltották nekik a templom használatát, sőt azt is, hogy a templom elé emelvényt állítsanak, ezért a páterek kénytelenek voltak a missziót a településen kívül, egy templomromnál tartani. Iváncon csoda történt: 1762. szeptember 13-án a misszionáriusok által hozott feszület verejtékezni kezdett. A jelenlévők a folyadékot megkóstolva minden kétséget kizáróan megállapították, hogy emberi verejtékről van szó. A csoda szemtanúja volt maga a plébános is. Levelét, melyben tanúbizonyságot tesz a látottakról, közli az évkönyv. Ebből tudjuk, hogy a két páter Szaitli Mihály és Csimá Antal

³³⁰ PEHM József, *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg, „Zrinyi” Nyomdaipari Részvénytársaság, 1934 (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 2.), 300.

³³¹ *Uo.*, 164.

³³² ARSI, Aust. 216, ff. 20–37v. A pécsiről ff. 20–20v.

³³³ Az 1760–61. és 1769–71. évi *litteræ annuæ*-k a bécsi nemzeti könyvtárban vannak. Ezek adatai nem kerültek bele az értekezésbe. Az 1772–73-as évekről nem készültek vagy nem maradtak fenn évkönyvek.

³³⁴ ELTE EK, Ab 82, f. 67v.

³³⁵ Az 1762-es évkönyv a segneriánus missziókról: ARSI, Aust. 217, ff. 18v–26.

voltak.³³⁶ A csoda híre gyorsan elterjedt, másnap tömegek jelentek meg a misszión. Utolsó állomásként az atyák Pinkamindszentre mentek. A misszió ideje alatt számos helyről érkeztek lutheránusok és kálvinisták, akik a katolikusokkal együtt kivették részüket a vallásgyakorlatból. Közülük végül négy lutheránus és három kálvinista katolizált.

A következő évben a győri püspök kért magyar segneriánus misszionáriusokat.³³⁷ A Rábaszentmihályon kezdődő misszió Kéthelyen (Neumarkt), (Őri-)Szentpéteren folytatódott. Szőcén katolikusok és nem katolikusok együtt vettek részt rajta. Ezt követően Győrvárra, Baltavárra és Sárvárra mentek az atyák, ahol a nép mély megindultsággal szemlélte a szokatlan spektákulumot.

1764–65-ben a *Missio Segneriana* állandó területein a szokásos rendben folyt az apostoli munka.³³⁸ 1765-ben újra volt erdélyi misszió, amely vegyes fogadtatásban részesült: egyesek *Viri Dei*-nek, *Angeli pacis*-nak, *hujus aevi Sancti*-nak, *Servatores sui*-nak, míg mások *praecursores diaboli*-nak, *Verbi Divini prophanatores*-nak és *Provinciarum perturbatores*-nak nevezték a misszionáriusokat.³³⁹ A beszámolóban egy rövid részlet olvasható az egyik prédikációból. Mivel ilyenre példát máshol nem találtunk, közöljük a beszédből megörökített sorokat: „Peccator! Si Davidem adulterum, si Dismam homicidam, si prostituta vivendi licentia Magdalenam, si hos inquam secutus es peccantes: sequere etiam poenitentes. Nec dubita, idem Coelestis Pater, qui poenitentia tactos admisit, et te benigne recepturus est eo momento, quo sincere et contrite tua peccata confessus fueris sacerdoti”.³⁴⁰ Az évkönyv szerint e szavak hatására özönleni kezdtek a megtérni vágyó bűnösök a páterhez.

1766-os erdélyi misszió Tordán, Bön, az ebesfalvi örmények között, Szőkefalván, Jobbágyfalván, Hodoson zajlott.³⁴¹ Más beszámolókkal ellentétben, ebben a segneriánus módszer hittérítő célú használata mutatkozik meg. Az évkönyv ugyanis megemlékezik egy kálvinistáról, aki az atyák szavaitól meggyőzve hosszan beszélt felekezete és a római egyház tanítása közötti különbségekről, majd a templomban *ex Tridentini formula* megtagadta kálvinista hitét. Másnap példáját sokan követték. Ugyanebben az évben, de már a magyarországi Nagykarolyban a misszionáriusok hitbéli kérdések tárgyalásába fogtak, mivel tudták, hogy a katolikusok között protestánsok is vannak. Ezt nem hagyhatta annyiban a kálvinista prédikátor és az iskolamester, s végül egyfajta nyilvános hitvita bontakozott ki,

³³⁶ Szaitli neve a következő években szerepel a segneriánusok között: 1763–64, 1766 (ARSI, Aust. 231, ff. 127, 161; Aust. 232, f. 229.). Életéről: LUKÁCS III, 1643. Csima 1760-ban és 1762-ben volt segneriánus (Aust. 129, f. 305; Aust. 230, f. 93). Róla: LUKÁCS I, 202.

³³⁷ ARSI, Aust. 218, ff. 22v–32. Ebben a segneriánusról ff. 22v–26.

³³⁸ A Nyugat-Dunántúlon Komáromból indultak és több, a pannonthalmi apátság joghatósága alá tartozó településen is jártak. A misszió továbbra is az apát támogatását élvezte. Az 1764-es missziókról: ARSI, Aust. 219, ff. 17–23.

³³⁹ Az 1765-ös missziókról: ARSI, Aust. 220, ff. 26v–43, ahol az erdélyi: ff. 40v–42.

³⁴⁰ *Uo.*, ff. 41v–42.

³⁴¹ ARSI, Aust. 221, ff. 23v–35. Az erdélyi: ff. 25–26v.

melynek alapját a *libellus Canonum Calvinianæ Sectæ* képezte.³⁴² A *litteræ annuæ* egy érdekes megjegyzését érdemes még idéznünk 1766-ból. A dalmáciai katekétikai missziókról beszélve az évkönyv írója méltatja a misszionáriusok munkáját, majd hozzáteszi: „etsi non ij fructus relati sint, qui Segnerianis in Missionibus cum strepitu quodam colligi solent.”³⁴³

A következő évek nem hoztak nagyobb változásokat a *Missio Segneriana* történetében, ezért azok részleteitől eltekintünk, helyette figyelmünket két, a hazai Segneri-recepció szempontjából nem érdektelen kéziratra fordítjuk.³⁴⁴ Közülük az egyik egy segneriánus misszionárius, Kőszegi József éveken át vezetett, elsősorban elmélkedéseket tartalmazó írása.³⁴⁵ Az első rész Kőszegi trencsényi novíciusedeje elején kerülhetett bele. Ebben a novíciusok magiszterének, Fodor Mihálynak a meditációit jegyezte le. A következő kettő a noviciátus két évében íródott, ezek is elmélkedések, melyeket a lelkigyakorlatok során használhatott. Ezek után olvasható az az útmutatás, mely Szent Ágoston és Segneri nyomán az ima módjára vonatkozóan ad tanácsokat.³⁴⁶ E szerint az imádkozónak minden nap más személy szerepét felöltve kell Istenhez fordulnia, valamint a megnevezett testrészén mortifikációt végeznie. Az imádság ezen módjáról Segneri életrajzában olvashatunk, melyet rendtársa írt nem sokkal halála után.³⁴⁷

Kőszegi ezen kívül, az utolsó két lapon, saját renden belüli előmenetelét is feljegyezte, a noviciátustól kezdve 1783-ig.³⁴⁸ E szerint először 1759-ben vett részt *Missio Segnerianában*, Eperjesen, ahol retorikai és poétikai tanulmányait végezte. A fogadalomtétel utáni évben, 1766-ban Henterrel missziózott, a következő évben Komáromban Majthényi Gáborral, majd 1768-tól egészen a rend eltörléséig segneriánus misszionárius volt, és a fehértvári missziós házhoz tartozott.³⁴⁹

Az 1784-es dátumot viselő kézirat szerzője szintén Szent Ágostont és Segnerit használta a lelkigyakorlatokhoz.³⁵⁰ Ebben Segneri *La Manna dell’Anima* című latinra fordított munkájának május 15-ére javasolt meditációjából mind a tizenkét hónapra kiemeli a gyakorolandó erényeket.³⁵¹ Ezt követi egy olasz nyelvű passió-imádság harmincegy napra, azaz egy hónap minden egyes napjára bontva.³⁵² Egyfajta meditációs jellege ennek is van, az

³⁴² Uo., f. 29.

³⁴³ Uo., f. 28.

³⁴⁴ Az 1767-es év misszióiról: ARSI, Aust. 222, ff. 20v–29. Az 1768-ban tartottakról: Aust. 223, ff. 20v–27.

³⁴⁵ OSzK, Duod. Lat. 161. Terjedelme 164 f.

³⁴⁶ Uo., f. 158.

³⁴⁷ *Breve ragguaglio*, XXXIV.

³⁴⁸ OSzK, Duod. Lat. 161, ff. 163v–164.

³⁴⁹ Valóban, a fehértvári missziós háznál az 1768–73 közötti időszakban szerepel a neve, de mellette ott áll az is, hogy a komáromi rezidenciához tartozik. ELTE EK, Ab 82, ff. 87v, 89; Ab 83, ff. 7v, 11v, 16, 21, 25v. Majthényi 1766–73 között működött segneriánus misszionáriusként: LUKÁCS II, 930.

³⁵⁰ OSzK, Oct. Lat. 1067. Affectus per singulos anni dies ex operibus S. Augustini excerpti, ff. 1–90v.

³⁵¹ Uo., ff. 91–91v. Vö. *Manna*, 224–227.

³⁵² OSzK, Oct. Lat. 1067, ff. 92–93v. Punti della Passione per ciascheduno giorno del mese à modo di preghiera.

imádkozó könyörgésében ugyanis a lábmosástól kezdve, a Krisztus által elszenvedett kínzásokon át egészen sírba tételéig végigéli a passiót, miközben mindegyikhez egy-egy kérést kapcsol.³⁵³

II.2.6. ÖSSZEGZÉS

A fejezetünkben bemutatott adatok mind azt támasztják alá, hogy Paolo Segneri missziós módszerének hatása a XVIII. században a jezsuita rend osztrák provinciájában korántsem volt elhanyagolható. Jelenléte változó intenzitással bevezetésétől kezdve egészen a rend eltörléséig adatokkal alátámasztható. Használata a század második felétől kezdve csökkent, s főleg a katolikus többségű területeken állandósult. Ennek magyarázatát többféle tényező együttes hatásában találhatjuk meg.

Az olasz módszer az osztrák provinciában, más felekezeti viszonyok között került alkalmazásra. Itt gyakran nemcsak azt várták el tőle, hogy megerősítse és formálja a katolikusok vallásos identitását, hanem azt is, hogy hatására a más vallásúak katolizáljanak. Erre a ceremóniákban, spektakulumokban gazdag, penitenciális jellegű segneriánus misszió a legtöbbször alkalmatlannak bizonyult, még ha az évkönyvek rendre számolnak is be áttérésekről. E kudarc konstatálására már 1733-ból találunk példát. Az ausztriai missziókról beszámoló évkönyv egy újfajta módszer bevezetését a területen a következőképpen indokolta: „Segnerianam hanc Missionum methodum Catholicis quidem ad poenitentiam adducendis apprimé salutare non item haereticis ab errore avocandis sat idoneam videri”.³⁵⁴ Megoldási lehetőségként jelentkezett ezért a katekétikai missziók elindítása. E téren mintaként szolgálhattak a lazaristák, vagy az 1749-től pápai jóváhagyással működő redemptoristák, akik népmisszióikban inkább a hitoktatásra fektették a hangsúlyt.³⁵⁵

Az okok között tarthatjuk számon azt a XVIII. század közepén jelentkező változást is, melyet Muratori nevével kapcsol össze leggyakrabban a szakirodalom. A vizsgált időszakban ugyanis a reformkatolicizmus eszméi egyre erőteljesebben éreztették hatásukat a barokk vallásossággal szemben.³⁵⁶ Ez a püspökök nyilvános penitenciatartáshoz való viszonyulásában is tetten érhető: az 1760-as években már nem nézték azt jó szemmel,

³⁵³ Például: „6. legato da'soldati, legate ed incatenate tutte le mie passioni”, „31. sepolto in un sepolcro nuovo: sepellite l'uomo vecchio”.

³⁵⁴ ARSI, Aust. 190, f. 55.

³⁵⁵ Vö. MEZZADRI 1996, 481–487; ORLANDI 1996, 521–524; MEZZADRI 1999.

³⁵⁶ A prédikációs gyakorlatban regisztrálta ezt a változást: SZELESTEI N. László, *A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére: Tanulmányok*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum, 2002, 263–279.

beszüntetésére tiltó rendeleteket adtak ki.³⁵⁷ Mindez nem kedvezett a segneriánus módszernek.

Ausztriára vonatkozóan egy kutatás azt állapította meg, hogy míg a barokk korban az egyház a nép felé képi és teátrális eszközökkel, rítusokkal közelített, addig a XVIII. század közepétől a szóhoz kötött kultúraközvetítés került előtérbe, médiumváltás következett be.³⁵⁸ Ez a megállapítás lefordítható missziótörténetünkre is: a látványra és a szertartásokra koncentráló segneriánus missziót felváltotta a hitoktatást, azaz a verbális kommunikációt preferáló katekétikai misszió.

Fejezetünk mindezzel együtt azt mutatja, hogy a *Missio Segneriana* története a magyar egyháztörténet szerves része. Tekinthető ugyanakkor az olasz-magyar kapcsolattörténet egy XVIII. századi példájának is, ugyanis annak ellenére, hogy a tartomány irányítása Bécsből történt, a kezdeményezés Rómából, egy olasz generálistól indult, s az első misszionáriusok közül ketten minden bizonnyal Itáliában sajátították el a segneriánus módszert, ami eredetileg ott született meg.

³⁵⁷ Az egri egyházmegyére vonatkozóan ld. KOVÁCS 1974, 48–50, 54; KILIÁN István, *Színház és közönség Egerben a XVIII. században = Egyház és barokk kor*. Az 1992. július 17–18-án Egerben lezajlott tanácskozás anyaga. Eger, Megyei Művelődési Központ, 1992–1993, 64. A váradira: Uő, *Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán = Patachich Ádám érsek emléke*. Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve, Kalocsa, 2004. november 17. Szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005, 46; Budán az érseki helynök szüntette be a flagelláns körmeneteket 1782-ben: SCHOEN 1930, 16.

³⁵⁸ James Van Horn MELTON, *From Image to Word: Cultural Reform and the rise of Literate Culture in Eighteenth-Century Austria*, *The Journal of Modern History*, 1986, vol. 58, n. 1, 95–124.

III. A PRÉDIKÁTOR SEGNERI

Ahogyan azt az értekezés első fejezete mutatja, a Segneri-életműből, beleértve ebbe a missziókat is, a prédikációk kapták a legnagyobb figyelmet, azonban korántsem tarthattak számon komolyabb irodalomtörténeti érdeklődésre. Segneri a XVII. századi uralkodó prédikációs gyakorlat állandó ellenpéldája, azonban a kérdés bővebb kifejtésével a szerzők legtöbbször adósok maradnak. Jelen fejezet nem töltheti be ezt a hiányt, három feladatra vállalkozik csupán: 1) számba veszi azokat a prédikációra vonatkozó főbb előírásokat, melyek alakítói lehetnek Segneri prédikációs gyakorlatának; 2) bemutatja Segneri három prédikációs kötetét, melyek közül a fő művének tekintett *Quaresimalénak* szentel kitüntetett figyelmet; 3) a prédikátor Segneri magyarországi hatásának nyomait kutatja. A téma bővítése több szálon is lehetséges: a prédikációs hagyomány viszonyában, más korabeli prédikatori gyakorlattal való összehasonlításban, de a normaadó szövegek száma is bizonyára gyarapítható még. Mindezek további kutatási feladatokat jelentenek.

III.1. A PRÉDIKÁCIÓ KÉRDÉSE A TRIDENTI ZSINAT DEKRÉTUMAIBAN

Ahogyan a népmisszió, úgy a prédikáció is a tridenti reformtörekvések megvalósításának, a hívek vallásossága feletti ellenőrzés fontos eszköze volt Itáliában. Először is magát a prédikáció feladatát kellett visszaszerezni az egyházmegyes papság számára, melyet a szerzetesrendek vettek át és gyakoroltak immár hosszú ideje.¹ A zsinat ezért hangsúlyossá tette, hogy a prédikáció elsősorban a püspökök feladata, valamint engedélyezési joggal ruházta fel őket abban az esetben, ha valamely szerzetesrendhez tartozó prédikálni akarna egyházmegyéjük területén.² Míg a szentírás felolvasásával, tanításával és magyarázatával foglalkozhattak kevésbé képzett személyek, akár az iskolamester is, addig a prédikáció komolyabb tudást és felkészültséget kívánt meg. Ennek ellenére a dekrétumokban a szükségesség és a hasznosság tekintetében a kettő között nem mutatkozik lényeges különbség.

A püspökök első számú kötelessége a prédikáció lett, melyet a lehető leggyakrabban kellett teljesíteniük, legalább minden vasárnap és ünnepnapokon, a nagyböjti és az adventi időszakban minden nap, vagy legalább hetente háromszor, és lehetőleg személyesen. A szentírásról és a keresztény vallás előírásairól kellett beszélniük, valamint állandóan figyelmeztetniük kellett a híveket arra, hogy gyakran menjenek Isten ígéit hallgatni.³

¹ RUSCONI 1981, 995.

² Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 9. és 13. pont, COD, 669.

³ Uo., 9. pont; Sessio XXIV, Decretum de reformatione, Canone IV, uo., 763.

Az espereseknek és a plébánosoknak is legalább vasárnaponként és a nagyobb ünnepeken kötelességük volt prédikálni. Ennek során saját maguk és a hallgatók képességétől függően az üdvözüléshez legszükségesebbeket kellett megtanítaniuk, valamint röviden és mindenki számára érthetően bemutatniuk a kerülendő bűnöket és a gyakorolandó erényeket, hogy ily módon a hívek számára elkerülhetővé váljon az örök büntetés, s elérhetővé a mennybéli dicsőség. Amennyiben valamilyen legitim oknál fogva nem tudtak ennek eleget tenni, helyettesíthette őket más, a feladatra megfelelő személy.⁴ A prédikáció tárgyának ilyenfajta behatárolása Assisi Szent Ferenchez kötődik, a ferences regula prédikációra vonatkozó részében szerepel.⁵

Ahhoz, hogy a lelkipásztor kötelességeinek eleget tudjon tenni, szükséges volt ismernie a gondjaira bízott nyájat, azaz személyesen kellett jelen lennie (rezidencia-kötelesség).⁶ A prédikáción kívül a szentségek kiszolgáltatásával és mintaként szolgáló életvitelével is a lelkek üdvén munkálkodott.⁷

Utóbbi már csak azért is különös fontossággal bírt, mivel a papi fegyelem helyreállítása a reform egyik sarokkövét jelentette. Ennek a felső papság felől kellett indulnia, amelynek tagjai különböző eszközökkel, de főleg saját példájukkal és a vizitációval fejthettek ki hathatós tevékenységet azért, hogy a reform a hierarchia alsóbb szintjein is érvényre jusson.⁸ Ezért saját üdvösségükkel is feleltek, mivel – amint az a dekrétumban olvasható – a botrányosan élő, hivatásukban hanyag papokon és feletteseiken Krisztus számon kéri majd a miattuk elveszett bárányokat.⁹

A prédikációk tartalmi vonatkozásait illetően a zsinat előírta, hogy a kevésbé tanult nép előtt kerülendők a bonyolult és szubtilis kérdések, mivel azok nem szolgálnak a lelkek épülésére, és semmiféle hasznot nem hoznak a kegyesség előmozdításában. Tilos volt továbbá olyan tanításokat említeni, melyek nem egyértelműek, vagy a hamisság látszatát keltik, valamint azok a témák is kizártak voltak, melyek csupán a hallgatóság kíváncsiságát elégítik ki, és a babonás szokásokat erősítik.¹⁰

A gyakori szentségvétel általánossá tétele szintén szerepelt a célok között, ezért a püspököknek a szentségek hatását és szükségességét – akár anyanyelven is – többször hangsúlyoznia kellett papjai előtt, akik azután – például prédikáció formájában – erre biztatták

⁴ Sessio V, Decretum II, Super lectione et praedicatione, 10–11. pont, *uo.*, 669.

⁵ Frederick J. MCGINNESS, *Right Thinking and Sacred Oratory in Counter-Reformation Rome*, Princeton N. J., Princeton University Press, 1995, 30–32. Az előírás végrehajtását Cornelio Musso példáján mutatja be Corrie E. NORMAN, *Humanist Taste and Franciscan Values: Cornelio Musso and Catholic Preaching in Sixteenth-Century Italy*, New York, Peter Lang, 1998 (Renaissance and Baroque Studies and Texts, 24).

⁶ Sessio VI, Decretum de residentia episcoporum et aliorum inferiorum, *COD*, 681–683.

⁷ Sessio XXIII, Decretum de reformatione, Canone I, *uo.*, 742.

⁸ Sessio XXII, Decretum de reformatione, Canone I, *uo.*, 737–738.

⁹ Sessio XXIV, Decretum reformatione, Canone I, III, *uo.*, 759–763.

¹⁰ Sessio XXV, Decretum de purgatorio, *uo.*, 774.

a híveket is.¹¹ Bár az anyanyelv-használat felé tett engedményeket a zsinat, az egyház továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy a liturgia és a Biblia nyelve a latin maradjon.¹²

A dekrétumok kijelölték, hogy a Biblia mely könyveit fogadja el a római egyház, és meghatározták azt is, hogy annak mely kiadása használandó. A szentírás magyarázatában senki sem hagyatkozhatott saját ítélőképességére, arra, aki az elfogadott exegetikus hagyománytól eltérően értelmezte a Biblia szavait, büntetés várt.¹³ A katolikus egyház hivatalos szentírása a *Vulgata Clementina* (1592) lett. Az *Index* összeállításával a prédikáció lehetséges forrásai közül kiostálták a dogmatikai szempontból aggályosaknak tartott műveket is.¹⁴

A reformszellemiség két kiemelkedő alakja Itáliában Carlo Borromeo, milánói és Gabriele Paleotti, bolognai bíboros érsek volt. Mindketten nagy lendülettel és buzgalommal munkálkodtak egyházmegyéjükben a tridenti határozatok végrehajtásán. A prédikáció kapcsán papjaik számára írt instrukcióikban az egyszerűség követelményét hangsúlyozták, mely a szentírás minden forrás feletti elsődlegességét, annak betű szerinti értelmezését és a hétköznapihoz közelítő nyelvhasználatot jelentette.¹⁵ Milánó érseke, a tőle fennmaradt prédikációvázlatok tanúsága szerint, beszédeit egy bibliai passzusra építette fel, amelynek magyarázatát a hívek lelki megerősítésére és morális tanítására használta fel.¹⁶

Borromeo nem titkoltan szembehelyezkedett a szerzetesrendek vándorprédikátoraival, akik egy-egy ünnepre vagy egyházi időszakra érkeztek. Prédikációjuk számos érdeklődőt vonzó látványosságnak számított, azonban az érsek azt hosszan tartó hatás kifejtésére alkalmatlannak tartotta, valamint úgy vélte, hogy a híveket nem ismerő prédikátor szavai nem lehetnek elég gyümölcsözőek rájuk nézve.¹⁷

Borromeo szerint ahhoz, hogy a pap képes legyen egyszerűen beszélve a hívekbe plántálni az alapvető katolikus hittételeket, és keresztényi magatartásra biztatni őket, nem szükségeltetik alapos humanista műveltség és retorikai felkészültség, valamint a teológia és a filozófia mélyreható ismerete sem, elegendő a szilárd grammatikai tudás.¹⁸ Nem a középkori *sermók*hoz való visszatérést szorgalmazta, hanem az antik retorikai szabályok korlátozott érvényesítését a hitszónoklatban, amelyben követendő mintának az egyházatyákat tekintette.¹⁹

¹¹ Sessio XXIV, Decretum reformatione, Canone VII, *uo.*, 764.

¹² Sessio XXII, Doctrina et canones de sanctissimo missae sacrificio, Caput VIII, *uo.*, 735.

¹³ Sessio IV, Decretum I–II, *uo.*, 663–665.

¹⁴ Sessio XVIII, Decretum de librorum delectu, *uo.*, 723–724.

¹⁵ RUSCONI 1981, 1001–1002.

¹⁶ Paolo PRODI, *San Carlo Borromeo e il cardinale Gabriele Paleotti: due vescovi della riforma cattolica*, *Critica storica*, 3(1964), 2. sz., 144.

¹⁷ RUSCONI 1981, 1002. Borromeo egyik levele, melyben éppen ezt fejtegeti olvasható itt: PRODI 1964, 145.

¹⁸ Andrea BATTISTINI, *Il «torrente d'eloquenza» di un predicatore «dell'intelletto»*, *Lettere italiane*, 55(2003), 2. sz., 206.

¹⁹ Carlo DELCORNIO, *Dal «sermo modernus» alla retorica «borromea»*, *Lettere italiane*, 39(1987), 4. sz., 469.

Fumaroli szerint a borromeói retorikák bár a belső, azaz isteni inspiráció művészet feletti felsőbbrendűségét hangsúlyozták, a Szent Pál-i és cicerói szónokesszmény összeegyeztetésén munkálkodtak.²⁰

A zsinat nem adott iránymutatást az antik retorika és a keresztény prédikáció viszonyára vonatkozóan, pedig a poszt-tridenti időszakban a meggyőzés kérdései még élesebben vetődtek fel. A prédikáció történetében kezdettől jelen lévő dilemma a korban hangsúlyozottan jelen volt. A retorika funkciója jelentős változáson ment keresztül: míg a humanizmus idején az igazságot kereső eszmecserék hatékonyságát hivatott növelni, addig a XVII. században szerepe a megkérdőjelezhetetlen igazság közvetítésében, az arról való meggyőzésben volt.

A *Tridentinum* előírásai egy olyan prédikátor képét rajzolták meg, aki prédikációjában a tanításnak egy igen szűkre szabott területén mozog, valamint keresztényi életre és élnék gyakorlati hitéletre mozgósít. A tartalmi korlátozás miatt fokozatosan előtérbe került az érzelmi megindításra és az értelem gyönyörködtetésére irányuló prédikációs modor, a forma, azaz az irodalmiság és a retorika legyőzte a sokat hangoztatott *utilitast*.²¹

A zsinat kijelölte a *res* territóriumát, a XVI. századi egyházi retorikákban pedig ennek nyomán megjelent a *res-verba* szembeállítás, amelyben megkérdőjelezhetetlenül az előbbit illette az elsőbbség, olykor a kizárólagosság.²² A gyakorlatban ez az *inventio* feladatának beszűkítését jelentette, így a prédikátor nagyobb mozgásteret a *dispositio*ban és az *elocutio*ban kapott.²³ A zsinati előírások akaratlanul olyan irányt jelöltek ki a prédikációs gyakorlat számára, hogy azt egyre inkább a szavak túláradása jellemezte, a kifejezés rafinériája szerzett uralmat a dolgok, a tartalom felett.

A jezsuita prédikációban a változás első jelei a XVII. század elején jelentkeztek, amelyre válaszképp generálisi utasítások és egyházi szónoklattanok születtek. Ezeket vesszük számba a következőkben.

²⁰ Marc FUMAROLI, *L'età dell'eloquenza. Retorica e «res literaria» dal Rinascimento alle soglie dell'epoca classica*, trad. di Emma BAS, Margherita BOTTO, Graziella CILLARIO, Milano, Adelphi, 2002, 145–146, (a továbbiakban: FUMAROLI 2002b).

²¹ RUSCONI 1981, 1004–1006; Valerio MARUCCI, *L'oratoria sacra = I Capricci di Proteo. Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002, 316–317; KECSKEMÉTI GÁBOR, „Böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok), 369.

²² Vö. Samuele GIOMBI, *Retorica sacra in età tridentina: Un capitolo per la storia dei dibattiti sull'imitazione e il ciceronianismo nel Cinquecento religioso italiano*, Rivista di Storia e Letteratura Religiosa, 35(1999), 2. sz., 279–308.

²³ Az *inventio* XVI. század végi válságának következményeként beszél erről Guido MORPUGO-TAGLIABUE, *Anatomia del Barocco*, Palermo, Aesthetica, 1987, 23–26. Gondolatmenetét az egyházi ékesszólásra alkalmazza Erminia ARDISSINO, *Il barocco e il sacro: La predicazione del teatino Paolo Aresi tra letteratura, immagini e scienza*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2001 (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, 9), 51–55.

III.2. A REGULA ELŐÍRÁSAI ÉS GENERÁLIS INSTRUKCIÓK A JEZSUITA PRÉDIKÁTOROK SZÁMÁRA

A retorika kezdetől fogva a jezsuita oktatás elválaszthatatlan része volt. A rend felismerve, hogy „az ékesszólás kultusza a hatalom kultuszával egyenrangú, mi több, az egyházi vagy politikai hatalom által kitűzött célokat az ékesszólással való meggyőzés révén lehet elérni”,²⁴ a rendtagok és a nemes ifjak képzésében fontos szerepet szánt a retorikának.²⁵ A *Ratio studiorum* Cicerót jelölte ki követendő mintaként, ugyanakkor azt is világossá tette, hogy a retorika alkalmazásának célja nemcsak az *utilitas*, hanem az *ornatus* is.²⁶ A jezsuita tanügyi szabályzat által előírt gyakorlatok során ebben a szellemben oktatták a tanulókat.²⁷

A *Ratio studiorum*hoz illeszkedve készült Cipriano Soares *De arte rhetoricája*, mely a Jézus Társaság kollégiumaiban zajló retorikaoktatás tankönyvévé vált.²⁸ Soares a klasszikus retorika három nagy alakjának munkái alapján alkotta meg szabályrendszerét, amely az ókori elvek közvetítésén túl mély tiszteletet alakított ki a növendékekben az antikvitás nagy szerzői iránt.²⁹ Az 1639 és 1653 közötti időszakban, azaz Segneri képzési ideje alatt a retorikaoktatás alapvető kézikönyve még mindig a spanyol jezsuita műve volt, s majd csak az 1660-as évektől váltotta azt fel az attól szemléletében sokban különböző, modern teoretikusokat (Tesauro, Gracián) is felvonultató *Candidatus rhetoricæ*, melyet először 1659-ben adott ki a szerző, François Pomey.³⁰

A Jézus Társasága hivatalos dokumentumai közül a regula és körlevél formájában írt generálisi instrukciók is foglalkoztak a jezsuita prédikátor feladataival. Utóbbiak közül csak azokat vettük figyelembe, melyek keletkezési dátumuk alapján hatással lehettek Segnerire.

A regula az életszentséget és a tudást jelöli meg alapvető elvárásként a hitszónokkal szemben. A mintaszerű *vita* és a *doctrina* együttesen hozza meg eredményét.³¹ Az isteni

²⁴ BÁN Imre, *Az arisztotelizmus, a barokk kor filozófiai gondolkodásának alapja* = Uő, *Költők, eszmék, korszakok*, vál. és szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai könyvtár, 11.), 161.

²⁵ Az idézett Bán Imre-i megállapításhoz hasonló fogalmazott meg, de már kifejezetten a jezsuitákra vonatkoztatva: Andrea BATTISTINI, *Il barocco. Cultura, miti, immagini*, Roma, Salerno Editrice, 2000, 39, (a továbbiakban: BATTISTINI 2000a).

²⁶ *Monumenta paedagogica Societatis Iesu*, ed. Ladislaus LUKÁCS, V, *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1586 1591 1599)*, Romae, IHSI, 1986, 424, (a továbbiakban: *Monumenta paedagogica*).

²⁷ *Uo.*, 424–428, 452–453.

²⁸ A műből magyarul is olvashatók szemelvények Mikó Gyula fordításában: *Retorikák a barokk korból*, a szemelvényeket vál., a kötetet szerk. és a zárótanulmányt írta BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003 [Csokonai könyvtár. Források (Régi kortársaink) 10.] 2003, 13–104. Lásd továbbá a zárótanulmány Soarezre vonatkozó részét: 243–249.

²⁹ Andrea BATTISTINI, *I manuali di retorica dei gesuiti* = *La «Ratio studiorum». Modelli culturali e pratiche educative dei Gesuiti in Italia tra Cinque e Seicento*, a cura di Gian Paolo BRIZZI, Roma, Bulzoni, 1981, 84–91.

³⁰ *Uo.*, 94–103; BATTISTINI 2000a, 45–49.

³¹ *Regulae concionatorum* = *Institutum* 1893, 3. pont, 17.

adottság önmagában nem elég, *zelus animarum*, *charitas*, *orationis studium* és *devotio* kell párosuljon hozzá.³²

A prédikátornak, akit *instrumentum* Deinek tekint a szabályzat,³³ felkészülése során mindenekelőtt a szentírást és az egyházatyák munkáit kell olvasnia, de ajánlatos az egész évre rendelt evangéliumi passzusokat is alaposan áttanulmányoznia, valamint feljegyezni mindent, ami a prédikáció megírása során hasznára lehet.³⁴ Érdemes saját maga számára egy kis összefoglalót készíteni mindazokról a dolgokról, amelyek a hitélethez és a keresztyéni élethez elengedhetetlenül szükségesek, továbbá egy olyan *loci communes* gyűjteményt, amely az erényre buzdítás és a bűnöktől való eltávolítás során tehet majd jó szolgálatot neki.³⁵ Ismernie kell a szónoklattani szabályokat, ezen kívül fejlesztő hatású és tanulságos lehet a jó szónokok meghallgatása is.³⁶

Bár a prédikátor szárnypróbálgatása a rend falai között kezdődik, a későbbiekben elsősorban nem a rendtagoknak, hanem a világiaknak, azon belül a nép előtt kell prédikálnia.³⁷ A regula ezen passzusa is jól mutatja, hogy a Jézus Társasága a lelkigondozásban szerepet vállalni akaró szerzetesrendként határozta meg magát.

Az előírás szerint a prédikáció hossza nem haladhatja meg az egy órát.³⁸ A prédikátor csak felkészülés, a beszéd alapos átgondolása és imádság után kezdhet hozzá annak elmondásához.³⁹ A nép előtt figyelembe kell vennie a hallgatóság értelmi képességeit, amely a hasznosság fogalmát is megszabja. A beszédnek hangsúlyosan keresztyéni tanításnak kell lennie, amelyben a kigyomlálandó vétkek és a gyakorolandó erények tárgyalása kerül előtérbe. A hitszónok általában tartózkodjon a szubtilis témáktól, a kuriózumoktól,⁴⁰ ugyanígy kerülje az új és a még megerősítés híján lévő dolgokat, és még inkább azokat, melyek kétségesek és bizonytalanok.⁴¹

Fejedelmek, világi és egyházi vezetők előtt beszélve tartsa észben, hogy semmiféle haszon nem származik abból, ha egyes jelenlévőkhöz személy szerinti feddést intéz.⁴² Ebben és a dicséretben se essen túlzásba, ahogyan a hízélgés hibájába se.⁴³

³² Uo., 2. pont, 16–17; *Pro concionatoribus Societatis = Institutum* 1893, 8. pont, 345.

³³ *Regulae concionatorum*, i. m., 2. pont, 16.

³⁴ Uo., 4. pont, 17.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo., 5. pont, 17.

³⁷ *Pro concionatoribus Societatis*, i. m., 2. pont, 344.

³⁸ *Regulae concionatorum*, i. m., 23. pont, 18.

³⁹ Uo., 17. pont, 18.

⁴⁰ Uo., 9. pont, 17.

⁴¹ Uo., 14. pont, 17.

⁴² Uo., 12. pont, 17.

⁴³ Uo., 21. pont, 18.

Egy másik instrukció szerint a prédikátornak olyan keresztényi magatartásra és cselekedetekre kell biztatnia hallgatóit, mint a *charitas*, az alamizsnaosztás, ugyanakkor olyan bűnöket, mint az *ambitio*, az *avaritia* és az *ira* kárhoztatnia kell.⁴⁴ A regula ezt olyan további témákkal egészíti ki, mint a gyakori gyónás és áldozás, a jócselekedetek, az egyházi szertartások tisztelete, a fejedelmeknek és a főpapoknak kijáró engedelmesség,⁴⁵ a bűnbánati és irgalmas cselekedetek, az imádság és más kegyességi formák gyakorlása, a lélek számára hasznos olvasmányok fontossága és a gyermekek jóra nevelése.⁴⁶ A beszéd ne legyen skolasztikus, tanítson, és főleg lelki megindulást váltson ki.⁴⁷

A prédikátor mellőze a szellemeskedést, a haszontalan dolgok részletezését és minden olyat, ami a hallgatóságot nevetésre ingerelheti.⁴⁸ Ugyanígy az önhittség és az elmefitogtatás is csak károkat okoz, ezért mindenkor *humilitas* és *modestia* sugározzon belőle, valamint mindig tartsa észben, hogy Krisztus ügyét és nem a sajátját szolgálja.⁴⁹ Az előadás során mozdulatai legyenek visszafogottak, ezzel is jelezze a tárgy súlyát és komolyságát, s ugyanígy hanghordozása is ahhoz alkalmazkodjék.⁵⁰

A regula ezen előírásaihoz fűzött továbbiakat a népmissziókat erőteljesen támogató Acquaviva generális, aki először 1599-es, majd jóval hosszabban, 1613-as körlevelében, a leendő prédikátorok képzésének, felkészítésének kontextusában foglalkozott a kérdéssel.⁵¹ A generálisi állásfoglalásra azért volt szükség, mert a kollégiumokban egyre érzékelhetőbbé vált az eltávolodás a cicerói eszménytől, megjelent egy új és *vitiosus* stílus, amelyről sokak aggodalommal számoltak be leveleikben.⁵²

A generális 1599-es levelében a prédikátorokat családfőkkel azonosítja, akik családtagjaik, azaz felebarátjaik megsegítésén fáradoznak.⁵³ E funkció betöltéséhez szilárd és hasznos tudásra van szükségük, ugyanakkor nemcsak szavakkal, de tettekkel is tanítaniuk kell.⁵⁴ Nem elég a hatásos és hatékony szó, hitbuzgalom és devóció is szükségeltetik, ha ugyanis a prédikátorból hiányzik az *affectus*, a hallgató lelkében se tudja felkelteni azt. Ezért írja elő,

⁴⁴ *Pro concionatoribus Societatis*, i. m., 2. pont, 344.

⁴⁵ *Regulae concionatorum*, i. m., 10. pont, 17.

⁴⁶ *Uo.*, 11. pont, 17.

⁴⁷ *Uo.*, 19. pont, 18.

⁴⁸ *Uo.*, 16. pont, 18.

⁴⁹ *Uo.*, 18. pont, 18.

⁵⁰ *Uo.*, 22. pont, 18.

⁵¹ *De formandis ac bene instituendis nostris Concionatoribus* (1599) = *Epistolae Præpositorum Generalium ad Patres et Fratres Societatis Iesu*, Antverpiæ, apud Ioannem Meursium, 1635, (a továbbiakban: EPG 1635) 294–297; *Monita complectens, formandis Concionatoribus accomoda* (1613), *uo.*, 365–387.

⁵² Mario ZANARDI, *Sulla genesi del «Cannocchiale aristotelico» di Emanuele Tesauro*, *Studi secenteschi*, 1982, 18–42.

⁵³ *De formandis*, i. m., 294.

⁵⁴ *Uo.*, 295.

hogy még mielőtt a prédikátor belekezdené nagybőjti prédikációiba, legalább egy hétig végezzen lelkigyakorlatokat.⁵⁵

A generális kormányzása végén kiadott intelmeiben szintén abból indul ki, hogy a rendtagok nemcsak saját, de mások lelki üdvéért is felelősek, mely kötelességnek többféle módon felelhetnek meg (*oratio, sancta desideria, confessiones, spiritualia exercitia, colloquia privata, conciones*), közülük azonban a célra legalkalmasabb a prédikáció.⁵⁶ Ezután hét *adiumentum*, tizenöt *impedimentum* rövid bemutatásával és tizenkét tanács megfogalmazásával ad átfogó képet a jezsuita prédikátor felé támasztott követelményekről, amiben több helyütt megismétli korábbi nézeteit is.

Első helyre itt is a prédikátor életének tisztasága kerül, ezt követi az alapos teológiai felkészültség és bibliaismeret, „az ember ugyanis aszerint szól több-kevesebb bölcsességgel, hogy mennyire haladt előre a Szentírás ismeretében”⁵⁷ – idézi Szent Ágostont. Szükséges ezen kívül az egyházatyák és az egyháztanítók, a szentírás-magyarázók és főleg a jezsuita teológusok műveinek mélyreható tanulmányozása is. Mindezt a kollégiumi retorikaoktatás egészíti ki, melyben a gyakorlat is nagy teret kap, valamint hasznos, ha más, arra érdemes hitszónok beszédét is hallgatja a növendék. Utolsó segítségként az *accomodatió*t jelöli meg, mely a témához és a hallgatósághoz való alkalmazkodást is magában foglalja.⁵⁸

Az akadályok sora az *intentionis obliquitas*szal kezdődik, azaz ha a prédikátor a lelkek üdvé helyett, saját dicsőségét keresi.⁵⁹ A következő pontokban megjelölt hibák többsége éppen ebből ered. Ilyen a profán erudícióval való kérkedés és a *memoriæ ostentatio* is. Az *affectatus dictionis ornatus* olyan kerülendő szövegformálási eljárásokat foglal magában, mint a jelzők és felsorolások halmozása, a túl sok metafora, a hosszas leírások, régies és már elavult kifejezések használata. Leginkább ez a rész árulkodik arról, hogy a generális egy effajta prédikátori gyakorlat ellen adta ki körlevelét.

A prédikáció eredményességének további akadály, ha a prédikátor túl sok témát és csak felszínesen tárgyal, ahelyett, hogy két-három témáról beszélve a rábeszélést, a bevésést, az értelmi meggyőzést és az érzelmi megindítást tűzné ki célként maga elé. A hitszónok feladata, hogy bizonyos dolgokról (alamizsna, imádság és a szentségvétel fontossága) meggyőzze hallgatóságát, másokról (fösvénység, gyűlölködés, érzékiség) lebeszélje. A beszédében ezek lesznek az *amplificatio*, az *exaggeratio* és az *inculcatio* tárgyai, mellettük kell majd érveket felsorakoztatnia, meggyőzve ily módon az intellektust és megindítva az érzelmeket is. A

⁵⁵ *Uo.*, 296.

⁵⁶ *Monita*, i. m., 365.

⁵⁷ Szent ÁGOSTON, *A keresztény tanításról*, ford. BÖRÖCZKI Tamás, [Bp.], Paulus Hungarus–Kairosz Kiadó, [2001], 4. könyv, 5. fejezet, 220.

⁵⁸ *Monita*, i. m., 366–367.

⁵⁹ A tizenöt akadály *uo.*, 371–381.

delectare mint szónoki feladat szinte eltűnik a szövegben, hiszen – mint ahogyan a generális írja – a szentírás önmagában, mindenféle díszítés nélkül is képes gyönyörködtetni.⁶⁰ Nem zárhatjuk ki, hogy ezzel a levelekben kifogásolt prédikatori gyakorlat kritikáját kívánta adni.

A generális hasznosnak véli, ha az okok és az érvek bemutatása *exemplumokkal*, hasonlatokkal és ellentétekkel történik, melyre példaként Aranyszájú Szent János beszédeit hozza fel. Ő a követendő minta a bűnök vehemens kárhoztatásában is, azonban óva int attól, hogy az személyeskedő legyen. Erre a nyilvánosság helyett a négy szemközti beszélgetést tartja alkalmasnak.

A nép előtti prédikáció kapcsán – Nazianzi Szent Gergelyre, Szent Ágostonra és Aranyszájú Szent Jánosra utalva – kijelenti, hogy a prédikátor a hallgatóság tetszését akkor nyerte el, ha megindult lelkeket és könnyező szemeket lát maga előtt, és nem akkor, ha tapsvihart hall. Aranyszájú Szent János egyébként a szöveg egészében prédikátor-eszményként jelenik meg, mint számos más korabeli írásban, köztük Segneri műveiben is. Mivel a XVII. századi hitszónoklatban a három szónoki feladat közül egyre inkább vezető helyre kerül a *movere*, a prédikáció egyik céljává a sírás válik, melyet a prédikátor az affektivitás eszközeinek használatával ér el.⁶¹ Ezt bizonyítja a generális megállapítása is.

Acquaviva a szentíráshoz négyféle értelmet párosít (*litteralis, allegoricus, moralis/tropologicus, anagogicus*), közülük a betű szerintit tartja a leghatékonyabbnak, ezért úgy véli, leginkább erre támaszkodhat a *suasio*. A többi értelem használatát akkor javasolja, ha mellettük tekintélyes szerzők megerősítése áll.⁶² A szentírás magyarázatakor a görög és a héber nyelvű Bibliát is haszonnal forgathatónak véli, a három nyelv együttesen ugyanis segíthet jobban megvilágítani Isten szavainak értelmét.

Az előadást illetően azt tanácsolja, hogy a prédikátor ne tanulja be szóról-szóra a szöveget, mert azzal nemcsak mesterkéltté válik, hanem ha véletlenül elfelejt egy mondatot, akkor az egész mondandójába is belegabalyodhat.

Az elmondottak világossá teszik, hogy Acquaviva elsősorban nem a prédikáció retorikai kérdéseivel – erre a generálisi körlevél már csak terjedelmi korlátai miatt sem lett volna alkalmas –, hanem célkitűzésének megfelelően a prédikátor képzésével, erkölcsével, és főleg a beszédek tartalmával foglalkozik. E mögött azonban üzenetet is sejthetünk, mely azoknak a prédikátoroknak szól, akik a panaszok szerint visszaélnek a retorika eszközeivel. A generális mindazonáltal levele tizenegyedik pontjában két jezsuita szerzőhöz utalja a rendtagokat, akik a hitszónokok használatára és oktatására alkalmas műveket írtak.⁶³ Carlo Reggióról és Giulio

⁶⁰ *Uo.*, 369.

⁶¹ ARDISSINO 2001, 78–81. TASI 2009.

⁶² A tizenkét tanács *Monita*, i. m., 381–387.

⁶³ *Uo.*, 386.

Mazariniről van szó, az ő munkáikat mutatjuk be a következőkben, előtte azonban még röviden szólnunk kell az Acquavivát követő generális, Muzio Vitelleschi egy 1617-es leveléről, melynek címzettje a római tartomány provinciálisa volt.⁶⁴

Az új generális levelének jelentősége abban áll, hogy a jezsuita prédikációban a XVII. század során bekövetkező változási folyamat egy kezdeti szakaszáról rögzít pillanatképet. Vitelleschi elmondja ugyanis, hogy több helyről is arról értesült, hogy egyes jezsuita prédikátorok ahelyett, hogy a hallgatóságot Isten szeretetére indítanák, azzal vannak elfoglalva, hogy kifinomult, csiszolt stílusú beszédet tartsanak és elmés *concettó*kat találjanak ki. Arra figyelmezteti ezért a tartományfőnököt, hogy ennek a szokásnak vegye elejét, nehogy az gyökeret eresszen a renden belül. Már azok is részesüljenek komoly figyelmeztetésben, akik a refektóriumban prédikálva haszontalan dolgokról beszélnek, vagy magamutogatásra használják a hitszónoklatot, ahelyett, hogy Krisztust prédikálnák, vagy bármi olyat tesznek, ami ellentmond az apostoli hivatásnak.

Forrásaink tehát ellentétet és feszültséget mutatnak egy régi és egy születőben lévő jezsuita prédikációs gyakorlat között. A régi a cicerói retorika mindenekfelettségét hirdeti, az új *concettó*kkal és *arguziákkal* kísérletezik, egyik teoretikusa pedig éppen a rendből kilépett Tesauro lesz. Az Acquaviva által ajánlott Reggio-féle egyházi szónoklattan természetesen a régihez áll közelebb.

III.3. CAROLUS REGIUS, *ORATOR CHRISTIANUS*

A „ciceronianisme dévot” teoretikusa, így nevezi Marc Fumaroli az 1612-ben kiadott *Orator Christianus* szerzőjét, Carlo Reggiót, aki valamivel több, mint nyolcszáz oldalon át tárgyalja a hitszónoklat kérdéseit.⁶⁵ A római provinciát irányító Reggio könyvében igaz és hamis retorikát különböztet meg, és azt vallja, hogy az *ars rhetorica* egyes tanításainak figyelembe vétele a keresztény hitszónoklat számára is hasznos lehet.⁶⁶ A hitszónokok példaképének és protektorának mégis Pál apostolt nevezi ajánlásában.⁶⁷ Fumaroli szerint Reggio ezzel az ajánlással kívánta legitimálni művének a borromeói hagyománytól a vallásos ciceronianizmus felé való elmozdulását.⁶⁸ Magunk úgy véljük, erre nem volt szüksége. A

⁶⁴ A levelet idézi: ZANARDI 1982, 39–40.

⁶⁵ Marc FUMAROLI, *L'âge de l'éloquence: rhétorique et "res literaria" de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genève, Droz, 2002³, 179, (a továbbiakban: FUMAROLI 2002a).

⁶⁶ Carolus REGIUS, *Orator Christianus*, Romæ, apud Bartholomaeum Zannettum, 1612, 193. A műből magyar nyelvű részletek olvashatók Németh Béla fordításában: *Retorikák* 2003, 157–203. Reggio művéről Bitskey István: *uo.*, 257–263. Reggióról ld. SOMMERVOGEL VI, 1586–1587.

⁶⁷ „Divo Paulo Optimo Magistro atque omnium Concionatorum Protectori dignissimo, et unico exemplari”, REGIUS 1612, az 1. szltan. oldalon. Pál ékesszólásával a negyedik könyv II. fejezete foglalkozik.

⁶⁸ FUMAROLI 2002b, 204.

Jézus Társasága sohasem vallotta magáénak a milánói érsek által meghatározott prédikációs elveket, a cicerói retorika a kezdetektől fogva nyilvánvalóan és szervesen része volt a jezsuita oktatásnak és a hitszónoklatnak is. Ennek oka valószínűleg abban is keresendő, hogy a rend elsősorban elitneveléssel és városi prédikációval foglalkozott. A műveletlen, egyszerű nép előtti prédikáció kérdése csak valamivel később, a népmissziós tevékenység XVII. század közepi intenzívebbé válása nyomán került napirendre, s olyan gyakorlatot szült, mely leginkább az érzelmi megindításra törekedett. Mindezekon túl nemsokára azt is látjuk, hogy Borromeo nemcsak, hogy nem bírt ekkora befolyással a jezsuita prédikációra, hanem egy esetben adatok bizonyítják, hogy kifogásolta is azt. A Pálnak szóló ajánlás ezért inkább topikus elemnek tekintendő, mely a korabeli szokás szerint kiemeli az apostoli hagyományhoz kötődést, ugyanakkor azt is jól mutatja, hogy a szentre való hivatkozás tekintélyérvként funkcionál, és legitimál olyan nézeteket is, melyek a páli egyszerűség-eszménytől messze állnak.

A következőkben azt foglaljuk össze, melyek azok a követelmények és szabályok, melyeknek megfelelően a hitszónok közel kerülhet Reggio eszményéhez. Mivel célunk a Segneri prédikatori formálódásában feltételezhetően szerepet játszó szövegek számbavétele és azok rövid bemutatása, nem tekintjük feladatunknak a mű részletekbe menő tárgyalását.

Reggio könyve első részében az *orator christianus* személyére vonatkozóan tesz megállapításokat. Az *instrumentum* Deinek tekintett hitszónok elhivatottsága Istentől ered, feladatai az igehirdetés, Isten dicsőségének és Krisztus kegyelmének bemutatása, a lelkigondozás és Isten törvényeinek tanítása.

A szerző megismétli a tridenti zsinat azon passzusát, miszerint lelkipásztori kötelesség a prédikáció, ha pedig annak teljesítésében elfogadható akadály áll fenn, a papnak magát megfelelő személlyel kell pótolnia. Reggio kiemeli azt is, hogy a hitszónok ne vonakodjon faluhelyre, kisebb településekre menni, hiszen ott még inkább a lelkek üdvét és Isten dicsőségét szolgálhatja. Lehetséges ezért, hogy ő is érzékelte a népmissziók kapcsán már említett problémát, provinciálisként lehetett rá alkalma, s megjegyzése erre utal.

A hitszónok életéről elmondja, hogy annak a keresztény erények fényes példajaként kell tündökölnie. A prédikátor ezért mindig Krisztust hordozza a szívében, és mindenkor az ő ügyét szolgálja. Elvárásként fogalmazza meg vele szemben, hogy szorgalmasan imádkozzon, apostoli szegénységben éljen, és alaposan vizsgálja meg, hogy Krisztus milyen feladatokat adott apostolainak, és azokat kövesse. A hitszónok a *humilitas*, a *patientia*, a *mansuetudo* és a *tolerantia* megtestesítője legyen, hév és szenvedély hassa át beszédét. Ennek elérése érdekében sokat imádkozzon, kegyes olvasmányokkal táplálja lelkét, testét időnként

büntetésekkel sanyargassa. A nagyböjti időszakban tartott prédikációk előtt végezzen lelkigyakorlatokat.

Az életszentségen túl, a hitszónoknak tudományra is szüksége van. Elsősorban a szentírást olvassa, értelmezze, elmélkedjen felette. Az exegézisben elsősorban a *sensus historicus* (*litterale*) kövesse és az egyházatyák magyarázatait. Reggio a *sensus mysticus* (*allegoricus*) használatakor óvatosságra int, az allegorikus értelmezéseket az unalom elűzésére, és a lelkek felüdítésére tartja alkalmasnak.⁶⁹ A hitszónok gyakori olvasmányai között szerepeljenek az egyházatyák művei, a kánonok, a katekizmus és a kontroverz irodalom. Megfelelően jártas legyen a skolasztikus teológiában, ismerje a szabad művészeteket, a történelmet, a görög és a héber nyelvet, egyszóval sokrétű és sokoldalú tudással rendelkezzen.

Az adottság önmagában nem elég, a hitszónoknak el kell sajátítania az *ars oratoria* szabályait. További tanácsként a jó beszédek olvasását és hallgatását, valamint a jó szónokok bölcs utánzását adja. A szentbeszéd mindig gondosan szerkesztett legyen, de sohase mesterkélts. A hitszónok az előadás előtt mindig gyakoroljon, és ilyenkor kérje ki, majd vegye figyelembe mások véleményét.

Magáról az *oratió*ról szólva Reggio először arról értekezik, mi teszi ékesszólóvá a prédikációt. Szerinte ezt a keresztény hitszónok a következőkkel biztosíthatja: a tárgyról annak méltóságához, súlyához és fontosságához illően beszél, kerüli a felesleges díszítést, a szóvirágos beszédmodot, a *copia verborum* túlzott alkalmazását és a *levitas*nak még a gyanúját is.

A hitszónok célja a meggyőzés, erre kell minden igyekezetével törekednie. A beszéd ezért illő és meggyőzésre alkalmas legyen, bármilyen korú és állású személyekből álljon is a hallgatóság. A három szónoki feladat közül először a tanítást teljesítse, hogy az értelem meggyőzése után az akarat hajlíthatóvá váljon. A *delectatio* nem önmagáért való, hanem az előbbi kettőt szolgálja, általa a hallgató szívesen figyel a szónok szavaira, hagyja magát tanítani és megindítani. A legfontosabbnak Reggio a *moverét* tekinti, mint írja: dicséretes az az *eloquentia*, mely a tudóst igen gyönyörködteti, még kiválóbb az a *doctrina*, mely a tanulatlant okítja, mégis a tökéletesség pálmája azé, aki úgy képes a hallgatóság lelkét megindítani, ahogyan csak akarja.⁷⁰ A megindításnak tulajdonított kiemelt szerepre utal az is, hogy Reggio a prédikáció eredménytelenségét sok prédikátor esetében a megindításra való képtelenségben leli meg.

A beszédek materiáját a bűnök kárhoztatása, az erények bemutatása adja. Ezeket kell tárgyalnia a szónoknak a különböző nemekben, azaz tanítva, dicsérve, vigasztalva, oktatva,

⁶⁹ REGIUS 1612, 399.

⁷⁰ *Uo.*, 813.

korholva, buzdítva, javasolva, közölük is azon a módon, amelyet az adott hallgatóság megkíván.

A Reggio által meghatározott három út (*via purgativa, illuminativa, unitiva*) közül a prédikátornak a legtöbb munkát az első, azaz a bűnösök megtérítése adja, melyet jól mutat az is, hogy ennek tizenhat fejezetet szentel, míg utóbbi kettőnek csupán hatot.⁷¹ A hitszónok feladata, hogy szenvedélyesen üldözze a bűnöket, és nagy hévvel figyelmeztesse a hallgatókat arra, kerüljék a bűnre vivő alkalmakat. A *via illuminativán* járókat fokozatosan tökéletesítse az erényekben, Krisztus imitációjára, devócióra és elmélkedésre buzdítsa őket, valamint arra, hogy még a bocsánatos bűnöktől is tartsák távol magukat.

A hitszónok érveléséhez két helyről meríthet argumentumokat, a közhelyekből, és a szentírásból, utóbbi esetében főleg az evangéliumból. Használjon hasonlatokat, *exemplum*okat és szentenciákat, de azokat mindig úgy válogassa meg, hogy méltók legyenek a tárgyhoz. A megindítás érdekében hatásos *amplificatió*kkal éljen.

A beszéd egyes részeiről szólva elmondja, hogy bevezetés a *simplicitas* és *gravitas* jegyében íródjék, a *propositio* rövidségével és könnyen érthetőségével tűnjön ki. A *narratio* rövid, érthető, világos és kellemes legyen, és főképp a *veritas*ra támaszkodjon. A *confirmatio* jellemzői a hatékonyság, a cáfolaté a hathatósság és az erőteljesség, ugyanakkor a mértéktartás is. A hitszónok *digressió*t csak akkor használjon, ha valóban szükséges, akkor is röviden. A *peroratió*ban buzdításra és megindításra törekedjen, hogy a hallgató megindultan és önmagában alapos vizsgálatot tartva távozzon.

Reggio számára a kifejezésmódot nem a szóvirágok teszik ékesszólóvá, hanem ha az orátor a nyelvet helyesen használja, beszédét érthetőség, világosság és erő jellemzi. A stílus ezért – mint írja – ne költőien díszített, hanem a tárgy komolyságához, súlyához és egyházi személyhez illő legyen, inkább a *res* tűnjön ki, mint a *verba*. Mindazonáltal elismeri, hogy a beszédet hatásossá, élővé és a lelki megindultság előidézésére igen alkalmassá teszik a megfelelően használt szó- és gondolatalakzatok, és főleg azok a leírások, melyeknek tárgyai a hasznos dolgok.⁷²

A memória kérdésére áttérve azt tanácsolja, hogy a hitszónok gyakorlatokkal tartsa frissen emlékezőképességét, majd a *pronuntiatio* és az *actio* kapcsán elvárásként fogalmazza meg, hogy a prédikátor hangja tiszta és erőteljes legyen, hangszíne a tárgyalt dolgoknak megfelelően változzon, mozdulatai természetesek, hivatásához illőek legyenek, arca derűt, egész megjelenése visszafogott komolyságot sugározzon.

⁷¹ Uo., IX. könyv, 23–38. és 39–44. fejezetek.

⁷² Uo., 814.

A mű harmadik, a prédikálók bölcs előrelátásáról és szorgalmáról szóló részében Reggio újfent hangsúlyozza az *accomodatio* és a *præmeditatio* szükségességét, valamint azt, hogy a prédikáció mindenkor az *utilitas* jegyében íródjék. A prédikátornak bármilyen állású személy előtt kelljen is beszédet tartania, az mindig a hallgatók lelki épülésére váljék, amihez jó szolgálatot tehetnek a *sylvák*. Faluhelyen prédikálva világosan és egyszerűen fogalmazzon, a hallgatókat a vallás előírásainak betartására, a bűnösöket bűnbánatra és megtérésre szólítsa. Fejedelmi udvarban ne hízelegjen, de meggondolatlanul se beszéljen, magát bölcsnek, kedvesnek és buzgónak mutassa.

Ne legyen olyan téma, melyet gyávaság miatt kerül, hiszen Isten dicsősége, Krisztus ügye és a hallgatóság lelki haszna mindenkor bátorságot kíván. Beszédét variálja: kérdezzen, intsen, kérjen számon, azonban ne túl hosszasan, ne fárassza ki a hallgatóságát.

A hitszónok gyakorlott orvosként, a beteg akarata ellenére is adjon gyógyszert. Élessze fel a hallgatókban a bűn iránti megvetést és gyűlöletet, hangsúlyozza a bűnök súlyosságát, azok ellenszereként a bűnbánatot és a gyónást javasolja. A bűnökről beszélve senkit se sértsen meg, *charitasszal* és *zelusszal* telve nyújtson gyógyírt mindenkinek. Legyen nagyon óvatos a feljebbvalók és egyháziak bűneinek kárhoztatásában, sohase ejtsen csorbát ezzel a nép előtti tiszteletükön és becsületükön.

Rövid összefoglalásunk jól mutatja, hogy Reggio műve a hitszónoklat számos területére kitér, és egy olyan keresztény szónok mintaképét rajzolja meg, aki alaposan ismeri az antik retorika tanításait, ám azokat csak keresztényhez illő mértékben és módon használja fel. Ugyanígy a beszéd ékesítésének határait is a keresztény illőség és mértékletesség szabja meg, azonban – ahogyan Fumaroli rámutat – a szerző pontosan nem definiálja ezeket, hanem nagy teret hagy a hitszónok ítéletének, egy olyan prédikáció-eszményt propagálva ily módon, mely lehetővé teszi a korabeli hallgatóság igényeihez való rugalmas alkalmazkodást.⁷³

Az *Orator Christianus* ezen kívül azoknak a retorikáknak a sorába illeszthető, amelyek a XVII. század első felében a marinista tendenciával szemben a cicerói és az egyházi szónoklattal közötti kényes egyensúly megtalálására törekedtek, ahogyan erre már a mű címe is utal.⁷⁴

⁷³ FUMAROLI 2002b, 208.

⁷⁴ Andrea BATTISTINI, *Retoriche del barocco = I Capricci di Proteo. Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002, 84–85, (a továbbiakban: BATTISTINI 2000b).

III.4. GIULIO MAZARINI ÉS AZ ÉRTELMET MEGVILÁGÍTÓ PRÉDIKÁCIÓ

Acquaviva generális idézett körlevelében – bár címet nem említ – minden bizonnyal Giulio Mazarini *Pratica breve del predicare* című munkájára utal.⁷⁵ Erre következtethetünk abból is, hogy a rendfőnök olyan műről beszél, amely röviden tárgyalja a témát, de kiváló tanácsokat és a módszer tekintetében követendő mintát ad.⁷⁶ Bár Mazarini könyve csak 1615-ben jelent meg, Acquaviva levele pedig 1613. május 28-án kelt, a generális már 1613-ban látta a kéziratot, mivel az általa adott engedély (*nihil obstat*) az 1613. október 23-i dátumot viseli.⁷⁷

A *Pratica breve del predicare* a jóval terjedelmesebb *Somma della vangelica osservanza* első részének rövid összefoglalása, amely 1615-ben a *Somma* végén és külön kiadásban is napvilágot látott.⁷⁸ Mazarini azonban már egy korábbi művében, az ötvenedik zsoltárhoz írt száz beszédében is kitért olykor a prédikáció kérdéseire.⁷⁹ A következőkben ezek alapján mutatjuk be a Marino által is nagyra tartott jezsuita hitszónok nézeteit a prédikálás tudományáról.⁸⁰

Az 1615-ben már több évtizedes prédikátori tevékenységet maga mögött tudó Mazarini a *Somma della vangelica osservanza* első kötetében szabályok és tanácsok megfogalmazásával igyekezett a kezdő prédikátorok segítségére lenni (*Ragionamenti* I–XLIX), míg a második kötetben beszédtemákat adott meg, melyekhez főleg bibliai történeteket és rövid érvelést kapcsolt (*Ragionamenti* L–CI).⁸¹ Ily módon létrehozta a prédikációk magját, egy kiindulási alapot, amelyből a hitszónokok a könyvben ismertetett szabályok alkalmazásával megalkothatják saját szövegüket.

A prédikáció tartalmi határait, ahogyan a tridenti zsinati dokumentumokban, itt is az erények és a bűnök, a jutalom és a büntetés jelölték ki. Mazarini szerint a prédikátori munka hosszú távú hatása abban mutatkozik meg, hogy egyre több jó keresztényként élő ember lesz, akik végül egy keresztény államot, sőt inkább keresztény családot alkotnak majd.⁸²

⁷⁵ Mazariniról ld. Giulio BESANA, *Mazarino (Mazarini), Giulio* = *DHCJ* III, 2589; SOMMERVOGEL V, 826–829.

⁷⁶ *Monita*, i. m., 386.

⁷⁷ Giulio MAZARINI, *Pratica breve del predicare*, Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615, (a továbbiakban: MAZARINI 1615a).

⁷⁸ Giulio MAZARINI, *Somma della vangelica osservanza. Ragionamenti sopra il sermonare del Signore*, I–II, Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615, (a továbbiakban: MAZARINI 1615b).

⁷⁹ Giulio MAZARINI, *Cento discorsi sù 'l cinquantesimo salmo e 'l suo titolo intorno al peccato alla penitenza et alla santità di Davide*, I–II, Roma, nella Stamparia di Luigi Zannetti, 1600.

⁸⁰ Giambattista MARINO, *La Galeria, distinta in Pitture, e Sculture*, Venetia, presso Gio: Pietro Brigonci, 1675, 146.

⁸¹ Később a mű folytatásaként további két kötetet töltött meg beszédmintákkal: Giulio MAZARINI, *De' ragionamenti sul Sermone del Signore in monte*, I–II, Bologna, per gli heredi di Gio. Rossi, 1618.

⁸² MAZARINI 1615b, I, a.2, 567; MAZARINI 1600, II, 6, 229.

A prédikátoreszményt számára Krisztus jelenti, ezért műve elején a hegyi beszéd kiválóságát szemlélteti (*Ragionamenti* I–XV), és az abban elmondott témákat ajánlja a leendő hitszónokoknak a második kötetben. Ezt követően tér rá a felkészülés kérdésére, hangsúlyozva annak fontosságát a prédikáció eredményessége szempontjából (*Ragionamento* XVI). Elsőként a tanulás szükségességéről beszél (*Ragionamento* XVIII), majd második kíváncsúsággal, de jóval hosszabban az erényes keresztényi életéről, és különösen az imádság hasznairól (*Ragionamenti* XIX–XXIV). Ennek kapcsán fejtegetésbe bocsátkozik arról, mivel magyarázható, ha a prédikáció kevés gyümölcsöt terem. Úgy véli, ennek felelőssége nem hárítható át kizárólag a prédikátorra, hanem annak gyakran a hallgatóság is oka, olykor pedig mindkettő. A bűnös prédikátor ugyanis nem tud eredményes lenni a mégoly érdemes hallgatóság előtt, de a tiszta életű hitszónok sem az arra érdemtelenek előtt.⁸³ Az előzetes teendőkre vonatkozó rész az olvasás lelki felkészülést segítő és tudásgyarapító szerepének tárgyalásával (*Ragionamenti* XXV–XXVIII) ér véget, és itt kezdődnek a prédikáció megírásával és előadásával, a hallgatóság jellemzőivel és a három szónoki feladattal foglalkozó fejezetek.

A prédikátornak mindenekelőtt el kell döntenie, mi lesz beszéde tárgya. Mazarini ajánlásában olyan témák szerepelnek, mint a megfelelő élethivatás kiválasztása, a feljebbvalók igazságossága és örökösége a rend felett, a gyóntatók kötelességei, a bűnök kárhoztatása, az isteni gondviselés, Isten ember iránti szeretete.⁸⁴ Általános szabályként ő is kimondja: nehéz, bonyolult kérdésekről ne beszéljen a hitszónok, és mindig alkalmazkodjon a hallgatóság értelmi képességeihez.⁸⁵ Ezt azonban korántsem úgy értette, ahogyan Carlo Borromeo, akivel vitába is keveredett: a püspöki jogkör és a jezsuita és általában a szerzetesrendi prédikációs igény ütközött egymással. A vitában azonban Borromeo a jezsuita prédikációs modorát is kifogásolta.⁸⁶ Előbbi értelmezésében, amint azt láttuk, az alkalmazkodás kizárólag egyszerű, könnyen érthető témák elővezetését jelentette. Mazarini azonban úgy vélte, hogy a hallgatóság nem fosztható meg a nagyobb intellektust igénylő dolgoktól, hiszen azok is a keresztény vallás részei,⁸⁷ sőt azokkal érzékeltetheti leginkább a prédikátor az isteni természet milyenségét és mozdíthatja elő a Mindenható iránti tiszteletet.⁸⁸

Művében Mazarini ezután a beszéd egyes részeinek tárgyalására tér át, melyben a következőket mondja el. A szokásnak megfelelően a prédikátor először a Szűzanyához

⁸³ MAZARINI 1615b, I, 269.

⁸⁴ *Uo.*, I, 568–570.

⁸⁵ *Uo.*, I, 389, 566.

⁸⁶ BATTISTINI 2003, 197–198.

⁸⁷ MAZARINI 1600, II, 208–209.

⁸⁸ BATTISTINI 2003, 199–200, ahol a szerző idéz Mazarini a *Cento discorsi* harmadik köteteként és negyedik részeként 1609-ben megjelentetett munkájából.

forduljon segítségért, azután köszöntse a hallgatóságot, majd latin nyelven adja meg beszéde tárgyát.⁸⁹ A bevezetés legyen világos, egyszerű és rövid. A *propositio* jellemzője szintén a rövidség, a *narratio* tanító célzatú legyen. A *confirmatio* és a *confutatio* feladata, hogy megerősítést nyerjenek a krisztusi tanítások, úgymint az ellenségek szeretete, az emberi dicséret és a világi dicsőség megvetése, a világi dolgokról való lemondás. Végül a prédikátor nagyon rövid befejezésben foglalja össze az elmondottakat, majd fogalmazza meg a végső konklúziót.⁹⁰

Mazarini szerint először a bűnt kell kiirtani, és utána a hívekbe plántálni az erényt, azaz először a bűnöket és a bűnösöket kell kárhoztatni, majd megoldást, gyógyírt kínálni nekik.⁹¹ Ennek sokféle módja van, a „betegektől és betegségektől” függően,⁹² azonban a prédikátor mielőtt megfeddi hallgatóit, dicsérje is őket.⁹³ Acquaviva tanácsával megegyezően Mazarini is óva int attól, hogy a hitszónok bárkit személy szerint marasztaljon el, valamint attól is, hogy a fejedelmeket és az egyházi vezetőket nyilvánosan dorgálja meg.⁹⁴ A dicséretet illetően ő is arra figyelmeztet, hogy az sohase váljon hízelgéssé.⁹⁵ További intelemként adja, hogy amikor a prédikátor hallgatóit bűneik miatt korholja, mindig szeretetteljesen beszéljen, éreztesse velük, hogy haragja, dühe nem megvetésből ered, hanem igazságszeretetből és Krisztus ügye iránti buzgalomból.⁹⁶

A hallgatóságról szólva a rossz hallgatók három csoportját különíti el, azokét akik: 1) szándékosan nem akarják hallgatni Isten igéjét; 2) meghallgatják Isten igéit, de figyelmesek az ördög szavaira is; 3) hallják Isten szavait, de nem értik, azok nem jutnak el a lelkükig.⁹⁷ A hallgatóság által megfogalmazott gyakori kritikák közül kettőt említ. Az első szerint a prédikátorok mindig ugyanazt ismétlik, a második szerint állandóan másokat idéznek, másokra hivatkoznak. Nem késnek szerzőnk válaszai sem: mivel a vallás állandó, a tartalom nem változhat; az idézés pedig mindaddig elfogadott és bevett gyakorlat, amíg nem mások műveinek plágiuma.⁹⁸

Mazarini sem kíméli azonban a hallgatókat, felrója nekik, hogy a prédikátortól azt várják, hogy komédiás legyen, színházat akarnak, mindazonáltal azt is kénytelen elismerni, hogy vannak olyanok, akik meg akarnak felelni ezeknek az elvárásoknak. Ők azok, akik a szenvedő Krisztusról beszélve szögeket kalapálnak, hatalmas lármát csapnak, gyászos trombitaszóval

⁸⁹ MAZARINI 1615b, I, 419.

⁹⁰ *Uo.*, I, 542–546.

⁹¹ *Uo.*, I, 552.

⁹² *Uo.*, I, 434.

⁹³ *Uo.*, I, 428.

⁹⁴ *Uo.*, I, 428–429.

⁹⁵ *Uo.*, I, 545.

⁹⁶ *Uo.*, I, 472.

⁹⁷ *Uo.*, I, 494–497.

⁹⁸ *Uo.*, I, 533–534.

kísértetik beszédüket, és más ehhez hasonlókat találnak ki, csak azért, hogy együttérzést ébresszenek és megindultságot váltsanak ki a hallgatókban.⁹⁹ A leírás a népmissziós prédikációkat juttatja eszünkbe, nem tudjuk azonban, hogy Mazarini milyen élményére alapozva fogalmazta meg kritikáját.

A beszéd három feladatát illetően nála egyértelműen elsőbbséget élvez a *docere*, ezt a szerző már az olvasónak írt előszavában is kijelenti, mint írja: a prédikátornak inkább feladata az értelem megvilágosítása, mint az érzelmi megindítás.¹⁰⁰ Később meghatározza, mit ért tanítás alatt: elmagyarázni a szentírás eredeti és igazi értelmét, megerősíteni a hitigazságokat, meghatározni a hittételeket, és ismertetni az erényes élet előírásait.¹⁰¹ A tét igen nagy, aki ugyanis nem tud különbséget tenni jó és rossz között, szeretni sem tudja a jót és gyűlölni sem a rosszat.¹⁰²

A beszéd második feladata a *movere*, amelynek két típusát különbözteti meg, az egyiket egyértelműen negatív előjellel.¹⁰³ Helyesen azt kellene jelentenie, hogy a prédikátor a hallgató értelmét különböző bizonyítékokkal, érvekkel meggyőzi, akarátát a jóra hajlítja és felkelti benne azt az érzelmet, amely az adott beszédben kitűzött cél eléréséhez szükséges. Nem helyénvaló azonban kizárólag arra törekedni, hogy a beszéd könnyekre indítsa a hallgatóságot, főleg ha azok nem is belső megindultságból erednek. A sírásnak helye van a prédikációban – hiszen a szentírás is dicséretesnek tartja azt, míg a nevetést elítéli¹⁰⁴ –, azonban csak a befejezésben kaphat helyet. A hallgatók könnyei végső soron a prédikátor dicséretére válnak – így tartotta ezt Acquaviva generális is – azonban a sírás önmagáért való cél nem lehet.¹⁰⁵

Mazarini feladat-hierarchiájában a *delectare* a harmadik helyre került, érezhetően lemaradva az első kettő mögött. A *Cento discorsibus* a zsoltár szavai („Docebo iniquos vias tuas: et impii ad te convertentur”) kapcsán azt fejtegeti, hogy a szentírás itt csak két feladatról (*docere*, *movere*) emlékezik meg, ugyanakkor elismeri, hogy maguk a szentek is törekedtek a gyönyörködtetésre. Ezt a funkciót szerinte a logikus szövegfelépítés, a figurák, a hasonlatok, a szentenciák, a nemes gondolatok változatossága, a kellemes stílus, a zengő és tiszta hangú előadás által töltheti be a prédikáció.¹⁰⁶ A fő szabály azonban, ahogyan Reggiónál is, a mértékletesség.¹⁰⁷ A prédikátor élhet a változatosság, az erudíció, az érdekesség kínálta

⁹⁹ *Uo.*, I, 536–538.

¹⁰⁰ *Uo.*, I, 2. sztlán oldalon.

¹⁰¹ *Uo.*, I, 562.

¹⁰² MAZARINI 1600, II, 203–205.

¹⁰³ MAZARINI 1615b, I, 585–598.

¹⁰⁴ *Uo.*, I, 454.

¹⁰⁵ *Uo.*, I, 455.

¹⁰⁶ MAZARINI 1600, II, 232.

¹⁰⁷ MAZARINI 1615b, I, 603.

lehetőségekkel, azonban csakis a hasznosság jegyében.¹⁰⁸ A gyönyörködtetésre rávetül a kortárs prédikátori gyakorlat árnyéka, azoké, akik a tanítást és a megindítást mellőzve kizárólag a csodálatkeltésre törekszenek, s ez egyértelmű oka eredménytelenségüknek.¹⁰⁹

A generális által javasolt mindkét retorikára igaz, hogy eltérő irányt képviselnek, mint a *maraviglia*-központú, elsősorban spanyol hatás alatt álló hitszónoklat, vagy mint a marinista világi irodalom, amely névadójának köszönhetően olyan egyházi műfajban is teret követelt magának, mint a prédikáció.¹¹⁰ Ezért, bár semmiféle utalás nem árulkodik Segneri műveiben arról, mely retorikai kézikönyvek tanításait tartotta szem előtt, mégis ebben a hasonlóság kétségtelen jeleit fedezhetjük fel. A következőkben részben ennek alátámasztására Segneri prédikációról és a prédikátori hivatásról tett megállapításait vesszük számba.

III.5. *PANEGIRICI SACRI* (1664)

Segneri hajlama erre a hivatásra – életrajzírója szerint – már igen korán megmutatkozott, gyermekkorában maga köré gyűjtötte a többieket, és egy kis asztalra felállva prédikált előttük, s ha társai figyelme lankadt vagy elkalandozott, lelépve a rögtönzött emelvényről, saját kezűleg kevert le nekik egy nagy pofont, vagy le se szállva onnan könyveket vágott hozzájuk.¹¹¹ Nem tudjuk, hogy topikus vagy hagiografikus elemről van-e itt szó, azonban más források is árulkodnak Segneri szónoki adottságáról és diszpozíciójáról.

Apja Rómába küldte, ahol nevelését a jezsuiták gondjaira bízta. A fiúban azonban egyre erősebb lett a szerzetesi elhivatottság, a jezsuiták közé vágyott, amelyet apja egy ideig ellenzett, majd végül elfogadott.¹¹² Így került a Szent Andrásról elnevezett novíciusházba, majd a *Collegio Romano*-ban kezdte meg tanulmányait. Ebből az időszakból témánk szempontjából különös jelentősége van, hogy professzorai között találjuk Pietro Sforza Pallavicinót is. A később bíborossá kinevezett Pallavicino nevét elsősorban a tridenti zsinat történetének megírása (*Istoria del Concilio di Trento*) tette ismertté, de szerzője volt két olyan munkának is (*Trattato dello stile e del dialogo*, *Arte della perfezion cristiana*), melyek helyenként foglalkoznak a prédikáció kérdésével is.

Az életrajz tanúsága szerint Vincenzo Carafa generális és Pallavicino is fel/elismerték Segneri szónoki tehetségét, és arra biztatták, hogy ebben a tudományban tökéletesítse

¹⁰⁸ MAZARINI 1600, II, 210.

¹⁰⁹ *Uo.*, II, 232, 235.

¹¹⁰ Giovanbattista MARINO, *Dicerie sacre* = Uő, *Dicerie sacre e La strage de gl'Innocenti*, a cura di Giovanni POZZI, Torino, Einaudi, 1960, 69–432.

¹¹¹ MASSEI 1995, 23.

¹¹² *Uo.*, 24.

magát.¹¹³ A prédikatori hivatásra való alkalmasságát megerősítik a jezsuita források, amelyek mindenkor feltüntetik, hogy az adott rendtag, milyen feladatra termett. Segnerinél 1651-ben ez a feljegyzés szerepel: „erit aptus ad omnia, praesertim ad gubernandum, et concionandum, ad quod habet talentum insigne”.¹¹⁴

1653-as pappá szentelése előtt még egyetlen olyan momentumot kell kiemelnünk, amely valószínűleg jelentőséggel bírt prédikatori formálódásában. Segneri olaszra fordította a *De bello belgico decas secunda* című művet, amelynek szerzője az a Famiano Strada volt, aki *Prolusiones academicae* munkájában a humanista és az egyházi kultúrát ötvözi egymással, és amelyben Cicero az irodalom minden területén egyeduralkodóként jelenik meg.¹¹⁵ Segneri biográfusa úgy véli, hogy ez az 1648-ban megjelent fordítás elsősorban nyelvi gyakorlatot jelentett számára.¹¹⁶ A későbbiek szempontjából fontos megjegyezni, hogy Segneri nettunói születése ellenére a toszkánt választotta fordítása nyelvének. Hogy valóban kiválóan ismerte a nyelvet, jól mutatja, hogy egy történet szerint Pallavicino VII. Sándor pápának egyszer azt mondta, hogy benne látja a toszkán *eloquentia* leendő megalapítóját és atyját, majd hozzátette, fájjalja, hogy ő maga előrehaladott kora miatt nem láthatja már meg sejtésének beigazolódását.¹¹⁷

Több levél is tanúskodik arról, hogy a Pallavicino és Segneri közötti jó kapcsolat azután is megmaradt, hogy Segneri felszentelését követően (1653) különböző itáliai városokban járva a prédikációnak szentelte magát, Pallavicino pedig a professzori munkát követően, 1659-ben a katolikus egyház bíborosa lett. Pallavicino például 1661-ben az orvietói békebiztosoknak válaszolva örömét fejezte ki, hogy a városban sikert arattak Segneri prédikációi, melyek közül az egyik Orvieto patrónusának tiszteletére hangzott el.¹¹⁸ Ugyanebben a levelében Pallavicino megvallotta azt is, hogy ő maga mindig is azért tartotta nagyra tanítványát, mert képes a gyönyörködtetés és a hasznosság közötti ritka és nehezen megvalósítható egyensúly megteremtésére, a műveltség és a természetesség megfelelő ötvözésére.¹¹⁹ Nemcsak Orvietóból, hanem más városokból is érkeztek a bíboroshoz Segnerit dicsérő szavak, köztudott lehetett, hogy a jezsuita prédikátor az ő pártfogását élvezte.¹²⁰ Pallavicino maga sem fukarkodott a dicsérettel, az akkor még pályafutása elején járó egykori tanítványnak azt írta az

¹¹³ Uo., 24–25.

¹¹⁴ Idézi BOLIS 1996, 23.

¹¹⁵ FUMAROLI 2002b, 208–222.

¹¹⁶ MASSEI 1995, 24.

¹¹⁷ Ireneo AFFÒ, *Vita del cardinale Sforza Pallavicino* = Sforza PALLAVICINO, *Opere edite ed inedite*, VII, Roma, presso gli Editori de'Classici Sacri, 1845, 103.

¹¹⁸ *Panegirici*, Panegirico XI. A beszéd olyan nagy sikert aratott, hogy a város maga is megjelentette azt, vö. SOMMERVOGEL VII, 1051. Egyik levelében Pallavicino is említi, hogy az orvietóiak kérték a beszédet: Sforza PALLAVICINO, *Lettere inedite*, Roma, Tipografia della Società Editrice Romana, 1848, 109.

¹¹⁹ PALLAVICINO 1848, 107.

¹²⁰ Uo., 121, 130, 131.

orvietói beszédéről, hogy annak szépségét méltóképp csak egy újabb panegirikusz fejezhetné ki.¹²¹ Egy másik alkalommal Segneri Rómában járva Néri Szent Fülöpről tartott beszédet, amelyen több bíboros társaságában Pallavicino is jelen volt.¹²² Ennek emlékét Pallavicino egyik levelében örökítette meg. Bár a templom teljesen megtelt hallgatósággal – írja –, a vak ember azt gondolhatta volna, hogy egy teremtet lélek sincs ott, oly hatalmas volt a csend, melyet a megfeszített figyelem és a beszéd kínálta élvezet eredményezett. A prédikáció után az egekig magasztalták a hitszónokot, aki szerintük abszolút és relatív értelemben is a többi prédikátor fölé magasodott.¹²³

Ezekből a különböző városokban elmondott szenteket dicsőítő beszédekből állt össze a *Panegirici sacri* című kötet, mely először 1664-ben jelent meg. A későbbi kiadásokban további prédikációk is helyet kaptak, végül a mű beszédeinek száma huszonegyre nőtt. Segneri az első megjelenést megelőző évben a mű újracsiszolásával foglalatoskodott, amihez Pallavicino is tanácsokat adott. A bíboros a mű érdemeinek növelése érdekében két eljárást ajánlott: Segneri először tisztítsa meg a beszédeket, majd azután gazdagítsa még őket. Előbbivel azt javasolta, hogy szabaduljon meg a kifejező, de szokványos, következőképp népies és közönséges metaforáktól, utóbbival, hogy illesszen a beszédekbe – hasonlat, vagy szentencia, vagy bármilyen más formában – olyan tekintélyes *concetti*kat, melyek éles hegyükkel képesek kellően mélyre hatolni.¹²⁴

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy Segneri a *Panegirici sacri* első kiadását Pallavicinónak ajánlotta.¹²⁵ Indoklásában elmondja, hogy a bíboros az, akinek a legtöbb hálával tartozik, mivel elsősorban neki köszönhető, hogy képessé vált a mű megírására. Magát Pallavicino gondolkodásmódjának és előírásainak követőjeként határozza meg, majd hozzáát a bíboros írói érdemeinek magasztalásához, melyhez a példát a tridenti zsinatról írott munkája jelenti. Első erényének a világosságot nevezi: bár művei általában a művelteknek szólnak, mégis oly módon fogalmaz, hogy minden olvasó, hacsak nem korlátolt értelmű, könnyen megérti azokat. Második érdeme az erő, amely egyrészt a szilárd teológiai tudásból táplálkozik, s az onnan meríthető érveket jelenti, másrészt a kifejezésmódra vonatkozik. Ez utóbbi a következőkben mutatkozik meg: választékos szóhasználat, a kifejezések gazdagsága, a hasonlatok szépsége, az *argutiák* kifinomultsága, érzelemgazdagság. Említett művének stílusa mindenkor csiszolt, kellemes, könnyed, élvezetes, de ettől sohasem veszít erejéből. Segneri szerint Pallavicino történészi pártatlanságához olyan további erények párosulnak,

¹²¹ *Uo.*, 106.

¹²² *Panegirici*, Panegirico X.

¹²³ Idézi a kiadó Segneri levelezésének egyik jegyzetében: *Lettere* 1848, 184.

¹²⁴ Sforza PALLAVICINO, *Storia del Concilio di Trento ed altri scritti*, a cura di Mario SCOTTI, Torino, UTET, 1968, 720.

¹²⁵ *Panegirici*, 3–6.

mint a bölcsesség, az éleslátás, a mérsékletesség, az igazmondás, a mély vallásosság és az erkölcsi tisztaság. Ennek a rövid, de erényekkel telezsúfolt *laudation*nak hirtelen szakad vége, Segneri kijelenti, felesleges lenne további bizonyítékokat, érveket felhozni Pallavicino írói nagysága mellett, de azért még utolsóként megemlíti, hogy Pallavicino csak vonakodva fogadta el a bíborosi kalapot. Mintha csak egykori mestere ellenére lenne a dicséret, ajánlását azzal zárja, hogy e rövid írással nem őt, hanem az általa írt, a közösség számára igen hasznos művet akarta laudálni.

A *Panegirici sacri* második, bővített kiadása 1670-ben már Bergamo püspökének, Gregorio Barbarigónak szóló ajánlással jelent meg, mivel Pallavicino 1667-ben meghalt.¹²⁶ Barbarigo, aki a tridenti püspök- és egyházeszmény megvalósításán fáradozott egyházmegyéjében, igen nagyra becsülte Segneri prédikatori, misszionáriusi és írói munkáját. A kvietizmus kapcsán később kibontakozott polémiában mellé állt,¹²⁷ papi feladatokra oktató műveit (*Il Penitente istruito*, *Il Confessore istruito*, *Il Parroco istruito*) beszerezte papjai számára és olvasmányul jelölte ki nekik azokat.¹²⁸

Az előzőnél jóval rövidebb ajánlólevél azonban a XVII. századi reformpüspök dicsérete helyett a *falsa modestia* toposzát használva és az allegória eszközével élve inkább az olvasónak ad tájékoztatást a mű tartalmára és használati funkciójára vonatkozóan. A korban nem szokatlan módon beszédgyűjteményét egy szentek képmásaival díszített galériával azonosítja, ahol az olvasó időről-időre körbesétál összekötve a kellemest a haszonnal.

A huszonegy beszéd kevés olyan megállapítást tartalmaz, mely a hitszónoki feladatokra, a prédikációra reflektálna, feltűnő azonban az a diszkrepancia, mely a többször is hangsúlyozott gyönyörködtetésre és csodálatkeltésre törekvő korabeli gyakorlattól való elhatárolódás és a szövegek retorikája között mutatkozik.¹²⁹ Segneri korát a látszatot felettébb kedvelő századnak nevezi,¹³⁰ amelynek prédikátorai olyanok, mint a madarászok, akiknek legnagyobb félelme, hogy elijeszti a madarakat, ezért nem kiabálnak, hanem füttyszóval csalogatják

¹²⁶ *Uo.*, 6.

¹²⁷ Gaetano GRECO, *Vescovo e principe in Italia alla fine del Seicento: le lettere del card. Gregorio Barbarigo al granduca Cosimo III di Toscana = Gregorio Barbarigo patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999, II, 944–946; Antonio NIERO, *Lettere del P. Paolo Segneri a S. Gregorio Barbarigo*, Studia Patavina, 9(1962), 3. sz., 520–523. Segneri vitában való részvételéhez kapcsolódó leveleket közöl: TACCHI VENTURI 1903; A Segneri és Malaval közötti polémiát tárgyalja: STROPPA 1998; STROPPA 1999.

¹²⁸ Renato ZIRONDA, *Il clero di Thiene attraverso le visite pastorali di Gregorio Barbarigo = Gregorio Barbarigo patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999, I, 830; GRECO 1999, 971.

¹²⁹ Ez az ellentét gyakran jelentkezik a korabeli prédikációkban, vö. BATTISTINI 2000b, 86.

¹³⁰ *Panegirici*, *Panegirico* XXI, 200.

őket, s mindközben folyton azon versenyeznek egymással, ki tud többet megfogni belőlük.¹³¹ Retorikus színekről beszél, melyek elfedik az önmagában is szép igazságot, és ezzel állítja szembe saját beszéde dísztelen egyszerűségét.¹³² Több alkalommal is utal a meggyőzés becsstelen technikáira, melyekkel a többi hitszónok él.¹³³ Magát úgy állítja a hallgatóság elé, mint aki kizárólag az igazságot, azaz a tartalmat tartotta szem előtt, a formát illetően pedig semmiféle *ars* tanítását nem követte.¹³⁴ Elutasítja a retorikai fogásokat, az ékesítés módozatait, melyek felcicomázzák az igazságot, amelynek szépsége ellenben legfényesebben egyszerűségében tündököl.¹³⁵

Más kortárs prédikátorok is előszeretettel hangoztatják, hogy ők a meztelen igazság közvetítői, mindeközben tudatosan használják a retorikát, és a retorika nélkülözhetetlenségének is tudatában vannak.¹³⁶ Ez az ellentmondás jól érzékelhető a *Panegirici sacri*-ban. Az olasz irodalomtörténet ugyanis a művet úgy tartja számon, mint olyat, amelyben a csodálatkeltés és a dicsőítés szolgálatába állított retorikai eszközök sokasága miatt éppen az „igazság” vész el, azaz a benne dicsőített szentek példaként állítható élettörténetei és erényei egyetlen hatalmas egésszé olvadnak össze.¹³⁷ Hozzá kell tennünk azonban, hogy Segneri panegirikuszai megfelelnek a műfaj korbeli sajátosságainak. A szenteket dicsőítő beszédek elméletben kétféle, de egymást nem kizáró módon tölthetik be funkciójukat, mely nem más, mint a hallgatóság imitációra indítása. Az egyik mód, amikor a prédikátor az erényeket a szent élettörténetéből kiragadott eseményekkel szemlélteti, a másik, amikor a hallgatókból a szent iránt csodálatot és csodálkozást akar kiváltani. Az egyik az értelmi meggyőzés, a másik az érzelmi meggyőzés útja. Az itáliai gyakorlatban a hitszónokok többnyire az utóbbit választották, miközben szívesen tettek tanúbizonyságot saját szónoki képességeikről és erudíciójukról.¹³⁸

Segneri a *Panegirici sacri* első megjelenését követő évben kapcsolódott be a népmissziókba, amelyben egészen 1692-ig tevékenykedett. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy az ott szerzett tapasztalatok is hozzájárultak prédikátori szerepfelfogásának és prédikációszerkesztési elveinek további alakulásához, melynek legbeszédesebb lenyomata a főművének tekintett *Quaresimale* kötet.

¹³¹ Uo., Panegirico XII, 169.

¹³² Uo., Panegirico I, 17.

¹³³ Uo., Panegirico VIII, 79, Panegirico IX, 89, Panegirico XII, 119.

¹³⁴ Uo., Panegirico VII, 76.

¹³⁵ Uo., Panegirico XVI, 158.

¹³⁶ BATTISTINI 2000b, 86.

¹³⁷ SCOTTI 1986, 153.

¹³⁸ Domenico AMBRASI, *Panegirici e panegiristi a Napoli tra Seicento e Settecento* = MARTINA–DOVERE 1996, 347–352.

III.6. QUARESIMALE (1679)

III.6.1. A NAGYBÖJTI PRÉDIKÁCIÓK HALLGATÓSÁGA

Segneri az 1650–60-as években több levelében is beszámolt arról, hogy a korban bevett gyakorlat szerint, a nagyböjti és az adventi időszakban itáliai városokban tartott prédikációkat.¹³⁹ 1671-ben Torquato Parisianinak, Goában misszionáriusként működő rendtársának azt írta, hogy a nagyböjt idején városokban prédikál, az év többi részében a népmissziók kötik le idejét.¹⁴⁰ Az évnek ez a felosztása valószínűleg egészen 1692-ig, a pápai udvarba szóló hitszónoki kinevezéséig fennállt. Mindenképpen előre kellett ezt bocsátanunk, mivel időnként a *Quaresimale* tévesen missziós beszédek gyűjteményeként kerül említésre.¹⁴¹

Segneri nagyböjti prédikációi városi hallgatóság előtt hangzottak el, amelyen két alkalommal maga a toszkán nagyherceg, III. Cosimo is megjelent.¹⁴² Hogy Segneri prédikátori minőségben gyakran szerepelhetett a firenzei udvar előtt, arról egy neki szóló levél is tanúskodik.¹⁴³ Jól mutatja mindez, hogy a tridenti zsinat előírásai ellenére tovább élt az a gyakorlat, hogy az egyházi év jelentős időszakaira prédikátort hívtak és nem a püspök vagy a helyi papság látta el ezt a feladatot. A prédikáció a XVII. században a társadalmi élet kiemelt eseményévé vált, amely gyakran látványos keretbe (zene, díszletek, felvonulás, szertartások) illeszkedett, beszédtemává és közönségkritikák célpontjává vált.¹⁴⁴ Erre a változásra a prédikátorok is reflektáltak beszédekben, kiadott műveikben.

Pontosabb adataink nincsenek a Segneri nagyböjti prédikációit hallgatók összetételéről, de nem is lehetnek, hiszen többéves hitszónoki tevékenység eredményeképp született meg a *Quaresimale*. Annyi azonban valószínűsíthető, hogy a hallgatók befogadóképessége és műveltsége teljesen más alkalmazkodást kívánt meg, mint amelyre a missziók tanulatlan és egyszerű népe előtt szükség volt.

Segneri más műveiből kiderül, hogy számára az eredményesség szempontjából a hallgatóság volt a legfontosabb tényező, bennük látta a prédikáció terméketlenségének

¹³⁹ *Lettere* 1848, VII. levél (1656), prédikáció Perugiában; XXI. levél (1665), advent Mantovában, nagyböjt Ferrarában; XXVI. levél, (1667) Padovába a következő nagyböjtre; XXXII. levél (1668) Mantovába adventre; XXXIII. levél (1668) Ferrarába nagyböjtre; XXXIV. levél (1669) Ferrarába nagyböjtre; XXXVI. levél (1669) az az évi nagyböjtre Modenába, a következőre Mantovába; XLVIII. levél (1673) Loretóba nagyböjtre. Ld. még *Breve ragguaglio*, XXVI.

¹⁴⁰ *Lettere* 1848, XLIII. levél.

¹⁴¹ RÉZBÁNYAY 1902, 399. Recenzió a *Quaresimale* magyar fordításának második kötetéről: Cs. E., Magyar Sion, 15(1901), 4. sz., 288.

¹⁴² STEFANELLI 1999, 282.

¹⁴³ A levélíró Francesco Redi elmaradását az az évi nagyböjti prédikációkról azzal magyarázza, hogy nem Segneri prédikál az udvar előtt, hanem két másik, akiknek hibáiról is beszámol: Francesco REDI, *Lettere*, Firenze, per Gaetano Cambiagi, 1795, 116.

¹⁴⁴ BOLZONI 1984, 1065; Michele MIELE 1996, 84–87, 91.

legvalószínűbb okát.¹⁴⁵ Aquinói Szent Tamás alapján a rossz hallgató három típusát különböztette meg: 1) aki egyáltalán nem akar prédikációt hallani; 2) aki meghallgatja, de annak tanításait nem fogadja el; 3) végül aki üdvös tanítással gazdagodott, azonban megtartani nem tudja azt. Az elsőikkel nincs dolga a prédikátornak, ők sohasem térnek meg. A második típushoz azok tartoznak, akik a maguk tetszésére akarják formálni a hitszónokot. Ha elmennek a prédikációra, azt csak azért teszik, hogy a díszes beszédekben gyönyörködjenek, és nem azért, hogy maguk számára üdvös tanításokat gyűjtsenek.¹⁴⁶ Elvárják a prédikátortól, hogy mindig újat és érdekeset mondjon, ne emelje fel szavát, ne fenyegetsen. Ha a prédikáló vehemensen kárhoztatja a bűnöket, vagy ha egy konkrét esetre tér ki csak azért, hogy beszéde gyümölcsözőbb legyen, megróják, hogy szemtelen és illetlen, továbbá megfenyegetik, hogy ha nem változtat a stílusán, megtiltják feleségeiknek, hogy részt vegyenek a szentbeszédeken.¹⁴⁷ Végül a harmadik csoportba tartozókat a hitszónok kénytelen újra és újra a megtérés útjára terelni.

A hallgatóság részéről jelentkező elvárások számos műben az isteni ígérekre való éhség és kiéhezetség hiányaként kerülnek említésre.¹⁴⁸ Segneri már a *Quaresimale* olvasókhöz írott előszavában is,¹⁴⁹ de IV. nagybőjti beszédében még részletesebben foglalkozott a problémával: bizonyítandó tételeként ezt választotta, s beszédében ennek egyes jeleit sorolta fel és elemezte. A folyton újra és kuriózumokra éhes hallgatóság – mondja – ugyanannak a prédikációnak a megítélésében sem egységes. Van, akinek az erudíció miatt száraz a beszéd, másnak nem elég kellemes a stílus, más a nem elég művelt nyelvezetet kifogásolja, és végül olyan is akad, aki szerint nem elég élénk és mozgalmas az előadás.¹⁵⁰ Ennyi elvárásnak egyféleképpen lehet megfelelni: nem deklamációkra van szükség, hanem az igazat kell mondani nekik.¹⁵¹ Igazi megoldását a problémának tehát nem adja, kinyilvánítja csupán, hogy a tartalom a fontos, nem a forma.

A hallgatósághoz való alkalmazkodást látszólag elutasítja, azonban azzal, hogy az egyszerűséget és az érthetőséget, valamint bizonyos tételek sokszori ismétlésének szükségességét hangsúlyozza, a tridenti előírások *accomodatiós* elvének elfogadását sejteti.¹⁵² Ugyanakkor a hallgató részéről is alkalmazkodást vár el, amit az üdvözülés kérdésével

¹⁴⁵ *Cristiano*, Parte I, Ragionamento II, 17–27. A továbbiakban az ebben felvázolt gondolatmenetet követem, ha attól eltérek, hivatkozással jelzem.

¹⁴⁶ *Quaresimale*, Predica XXIII, 248–249.

¹⁴⁷ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 913.

¹⁴⁸ Daniello BARTOLI, *L'eternità consigliera*, Venetia, Valentino Mortali, 1665, 71; Paolo Aresit idézi, ARDISSINO 2001, 60–61.

¹⁴⁹ *Quaresimale*, 3.

¹⁵⁰ *Uo.*, Predica IV, 42.

¹⁵¹ *Uo.*, 4.

¹⁵² Sessio V, Decretum secundum, Super lectione et praedicatione, 11. pont, COD, 669. Segneri hivatkozik is erre a dekrétumra: *Parroco*, 24.

kapcsol össze: aki nem hallgatja szívesen a prédikációt, az valójában nem kívánja Isten igéjét, azaz bűnös lélek, kárhozatra jut. Felfogásában tehát egyedül a prédikátor az, aki tisztában van azzal, mi szolgál a hallgató épülésére, mi vezeti az üdvözülés útjára, a hallgató feladata, hogy passzív befogadó legyen, aki a formára vonatkozóan se ad hangot véleményének.

A hallgatói passzivitás azonban nyomban megszűnik, amikor a tanítások végrehajtásáról van szó. Ekkor a Szent Ignác-i eredetű *electio* kerül előtérbe, mely azt hirdeti, hogy a lélek üdvözülése nagyjából választás eredménye, amelyben elsődleges szerepe a hívő akaratának van.¹⁵³ Segneri ezért beszédeiben a döntéshelyzetet vázolja fel, majd a hallgató választásától teszi függővé a prédikáció eredményességét. A prédikátornak ezért feladata csak az, hogy törekedjen a hallgatóság akaratának jóra hajlítására, ez azonban a megtéréshez nem elegendő, hisz az már a hallgatón múlik. Erről így ír a III. prédikációban: a prédikátornak nem kötelessége megnyerni és megtéríteni a lelkeket, kötelessége csupán annyi, hogy serényen és buzgalommal mindenről gondoskodjon, ami e cél elérése érdekében szükséges lehet.¹⁵⁴ A többi már a hívektől függ, mert csak az kárhozik el, aki el akar kárhozni, állítja a XXXI. prédikáció tételmondata.¹⁵⁵

Segneri a prédikátortársak, azaz egy más olvasói csoport számára készített *Il Cristiano istruito* című művében már kétfajta befogadó- és prédikációtípusról beszél: tanultakról (*scienziati*) és tanulatlan, egyszerű hallgatókról (*semplici*).¹⁵⁶ Az előbbieket képesek megérteni az ékesszóló prédikációt is (*predica di eloquenza*), az utóbbiak ellenben nem, sőt a plébánosok többsége sem képes arra, hogy ily módon prédikáljon. Hogy valóban jól mérte fel, mi várható el falvakban a helyi papságtól, azt a tartományi zsinatok dokumentumai erősítik meg, amelyek több esetben nem a prédikálást, hanem csak a tanítás más, alacsonyabb képzettséget igénylő formáit írták elő számukra.¹⁵⁷

Bár Segneri nem fejti ki nézeteit részletekbe menően a prédikáció általa megnevezett két típusáról, mintha a különbséget a beszéd ékesítésének módjában látná. A hallgatóság figyelmének fenntartása céljából megengedettnek tartja az ékesszóló prédikációban a figurák, úgymint *interrogatio*, irónia, elhallgatás, *sermocinatio* alkalmazását, azonban az egyszerű hallgatók előtt ezek nem alkalmazhatók, mert ott szemléletességre kell törekedni. Ennek eszközei szerinte a hasonlatok, a színes példák, az érdekes történetek, amelyek először a

¹⁵³ E motívum jelenléte minden bizonnyal számos olyan prédikációban kimutatható lenne, mely valamilyen módon kapcsolódik a jezsuitákhoz, Pázmány esetében ezt megtette: ÖRY Miklós, *Pázmány az ige szolgálatában*, Szolgálat, 1969/2, 50–53.

¹⁵⁴ *Quaresimale*, Predica III, 27.

¹⁵⁵ *Uo.*, Predica XXXI, 329.

¹⁵⁶ *Cristiano*, 7.

¹⁵⁷ MIELE 1996, 96–97.

képzeletre hatnak, majd elérik, hogy az értelem szívesen fogadja a tanítást.¹⁵⁸ Az értelem (*Intelletto*) és a képzelet (*Fantasia*) munkájáról Pallavicino értekezett az *Arte della perfezion cristiana* című munkájában, melyben úgy vélte, hogy a lelki életben mindkettőnek igen fontos szerepe van. Két kognitív folyamat működését, a képzelet és az értelem kölcsönösségét feltételezi: a képzelet ugyanis képet alkot és továbbküldi azt az értelemnek, ugyanakkor az értelem által megmunkált tárgyról a képzelet is képet készít.¹⁵⁹ Megállapításai főként a meditációs irodalom számára szolgálhattak elméleti háttérként, de mint látjuk, a prédikációban is kamatoztathatók voltak.

III.6.2. AZ OLVASÓKHOZ ÍRT ELŐSZÓ

A XVII. században a nagybőjti prédikációra az igehirdetés egyik kitüntetett alkalmaként tekintettek. A prédikátorok beszédek szövegét – többnyire rekonstruálhatatlan változtatások után – nyomtatásban is megjelentették, így az mintaként szolgált a prédikátortársak számára, és bizonyára hatással volt a gyakorlatra is. Az egyházi ékesszólásban bekövetkezett változások átjárást biztosítottak a prédikáció és a világi irodalom között, a nagybőjti kötetek irodalmi művekké váltak.¹⁶⁰ A prédikációk kiadásának kedvezett az anyanyelvű bibliakiadás tilalma is, ezek ugyanis lehetővé tették a szentíráshoz való közelebb kerülést, még ha a bibliai passzusokat latinul idézték is.¹⁶¹ Segneri *Quaresimaléja* is a korabeli könyvpiac e jellemző és kelendő műfajába tartozik, amely az első kiadást követően a szerző életében még legalább nyolc alkalommal jelent meg.¹⁶²

Annak ellenére, hogy a *Quaresimale* megírás körülményeiről csupán mozaikszerű adatok állnak rendelkezésre, annyi szinte bizonyos, hogy a beszédek eredetileg leírt, memorizált, majd elmondott prédikációk voltak. Ezt támasztja alá Segneri több levele is. Az egyikben megvallja, hogy sohasem prédikált rögtönözve, mindig előre megszerkesztett beszédeket mondott el,¹⁶³ míg két másik levelében arra panaszkodik – már a pápai udvar hitszónokaként –, hogy nehezebb esik a szövegek megtanulása.¹⁶⁴ Mivel a korabeli szokás szerint a nagybőjti prédikátorok ugyanazt a prédikációfüzért más-más helyeken, többször is elmondták, akár azt a

¹⁵⁸ *Cristiano*, 7.

¹⁵⁹ Sforza PALLAVICINO, *Arte della perfezion cristiana*, Venetia, presso Nicolò Pezana, 1666, 64.

¹⁶⁰ Stanislao DA CAMPAGNOLA, *La predicazione quaresimale* = MARTINA–DOVERE 1996, 243–279, különösen a 253–260. oldalak.

¹⁶¹ ARDISSINO 2001, 14.

¹⁶² SOMMERVOGEL VII, 1067.

¹⁶³ *Lettere* 1857, 225. levél.

¹⁶⁴ *Lettere* 1848, CXIV. és CXV. levél; *Lettere* 1857, 229. levél.

feltételezést is megfogalmazhatjuk, hogy az egyes előadások után, a hallgatói reakciók figyelembevételével Segneri tovább csiszolta beszédeit.¹⁶⁵

A mű születéséről Segneri levelezéséből a következőket tudjuk. 1676-ban a kötetnek nagyrészt már el kellett készülnie, ekkor tájékoztatta ugyanis a rendi generálist arról, hogy a pisai és a sienai prédikációkat is csatolta az eddigiekhez, és kérte feljebbvalóját, hogy mentse fel a prédikálás kötelezettsége alól, hogy újra átnézhesse azokat, és nyomtatásra előkészíthesse a művet.¹⁶⁶ A kiadásra szánt szöveget nemcsak a szerző ellenőrizte és eszközölt rajta javításokat, hanem az *Accademia della Crusca* egyes tagjai is, akik köréhez Segneri 1678-ban csatlakozott.¹⁶⁷ Ugyanebben az évben az Akadémia *arciconsolói* tisztét betöltő Francesco Redinek azt írta, hogy az első prédikációt már Firenzébe küldte átnézésre, és így tesz majd a többivel is, továbbá azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy azokat mutassa meg az Akadémia egy másik tagjának, Cionaccinak is. Annak ellenére kérte ezt, hogy a szintén akadémikus Coltellini és ő maga nyelvi szempontból már alapos vizsgálatnak vetették alá a szóban forgó prédikációt.¹⁶⁸

Redi igen elégedett lehetett a munkával, egy levelében ugyanis hírt adva a két-három hónapon belül elkészülő kiadásról, dicsérte Segneri tökéletes toszkánóságát és nyelvi tisztaságát.¹⁶⁹ Mindezek alapján megfogalmazható az a feltevés, hogy a *Quaresimale* mint az *Accademia della Crusca* által képviselt nyelveszmény megtestesítője – Segneri tagsága és a szerkesztésben részt vevő akadémikusok munkája miatt is – a firenzei akadémiai törekvések egyik reprezentatív alkotása lehetett.

Segneri nagyböjti prédikációi végül 1679-ben jelentek meg először Firenzében, majd még ugyanabban az évben Velencében is. A firenzei, fólió nagyságú *editio princeps* még nem, de a későbbi edíciók már tartalmazzák azt a címlap előtti oldalra helyezett metszetet, mely az athéniai előtt, az ismeretlen istennek szentelt oltárnál prédikáló Pál apostolt ábrázolja. Idézet teszi teljesen egyértelművé a kép szentírási hellyel való kapcsolatát: „Quidam irridebant / Quidam crediderunt” (ApCsel 17,32–34).¹⁷⁰ Joggal feltételezhetjük, hogy a szerzőnek szerepe volt abban, hogy ez a metszet került a kiadás élére, hiszen az előszóban a színlelt szerénység toposzát alkalmazva és esetleges kudarcára utalva felhívja a figyelmet arra, hogy az

¹⁶⁵ Ezt a prédikátori gyakorlatot említi: POZZI 1997, 272.

¹⁶⁶ *Lettere* 1848, LIII. levél.

¹⁶⁷ STEFANELLI 1999, 282.

¹⁶⁸ Giovanni FERRETTI, *Francesco Redi e il Paolo Segneri*, *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, 28(1910), 163. sz., 101.

¹⁶⁹ Redit idézi STEFANELLI 1999, 282.

¹⁷⁰ A képet ld. az értekezés végén található függelékben.

Aeropáguszon az Isten kegyelméből oly nagy ékesszólással megáldott Pál apostol prédikált, mégis volt olyan filozófus, aki kinevette őt.¹⁷¹

A Szent Pálra való hivatkozás – mint arra már korábban utaltunk – egyáltalán nem szokatlan a prédikációirodalomban. Pál apostol Isten hírnöke, aki Istentől kapja szavait, és azok ereje is az Úrtól származik. Nincs szüksége a bölcsesség meggyőző szavaira, az emberek tetszését nem keresi, kizárólag Istenét. Ékesszólását példás életével növeli.¹⁷² Így jelenik meg Pál apostol leveleiben, ezért igehirdetése mindenkor a retorika tanításait nélkülöző, egyszerű prédikáció mintáját jelentette. Segneri a *Quaresimale* előszavában kifejtett elvei alapján nyilvánvalóan ezt a prédikátor-eszményt kívánta követni.

Szent Pál másrészt a pogányok apostola is, aki népeket nyer meg a keresztény hitnek. Szinte minden jezsuita számára hön áhított feladat ez, mely Segnerinek sohasem adatott meg.¹⁷³ Esetében a térítés a bűnösök és a hittől eltávolodottak helyes útra vezetését jelentheti. A megtérés a *Vocabolario della Crusca* meghatározását alapul véve nem más, mint a gondolkodás, az értelem rosszról jóra fordítása.¹⁷⁴ Erre a prédikáció különösen alkalmas, hisz száz híres megtérésből kilencvenkilenc a prédikáció erejének köszönhetően következik be, mondja Segneri IV. nagyböjti beszédében.¹⁷⁵ Ez a változás a hívő lelkében megy végbe, azonban azt szükségszerűen külső jelek is kísérik: bűnbánatot gyakorol és meggyónja bűneit. Ez a két aktus teszi nyilvánvalóvá és nyilvánossá a megtérés tényét, és jelzi „egy új élet” kezdetét.¹⁷⁶ A *Quaresimale* célja éppen az, hogy a hallgatóság akarát a megtérésre irányítsa, hogy a negyven beszéd végére a hallgatók meggyőzessenek, és cselekedetekkel bizonyítsák, új életet kezdtek.

A katekétikai missziók elindítása mögött álló meggyőződésnek, miszerint legtöbbször a tudatlanság viszi a bűn útjára a hívőt, Segneri több művében is hangot adott, és hangsúlyozta a tanítás szükségességét.¹⁷⁷ Pallavicino egyik levele arról tanúskodik, hogy Segneri nemcsak a *docere* feladatát vallotta magáénak, hanem megtéríteni is képes volt hallgatóságát. Így ír erről az egykori mester: nem az tölt el nagy örömmel, hogy Segneri prédikációja megtölti a templomot hallgatósággal, hanem az, hogy megtölti a mennyországot megtért hívekkel.¹⁷⁸ Bár

¹⁷¹ *Quaresimale*, 5.

¹⁷² 1 Kor 2,1–5, Ef 6,19–20, 1 Tessz 2,4–7, Tít 2,7–8.

¹⁷³ Segneri számos társához hasonlóan többször kérte, hogy küldjék őt külső misszióba: *Lettere* 1848, I–IV. levelek.

¹⁷⁴ A *Vocabolario della Crusca* első három kiadásának (1612, 1623, 1691) internetes változatát használtam, amely itt érhető el: <http://morpheus.micc.unifi.it:8080/cruscle/ricerca.jsp>.

¹⁷⁵ *Quaresimale*, Predica IV, 45.

¹⁷⁶ Vö. Wietse de BOER, *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2001, különösen a 43–83. oldalak.

¹⁷⁷ Néhány példa erre: *Cristiano*, Parte I, Ragionamento II, 26; *Parroco*, Capo V, Capo VIII; *Miserere*, Versetto IV, 11; *Prediche*, 109.

¹⁷⁸ Pallavicino levelét a jezsuita P. Graneréhez idézi: SCOLARI 1845, 9.

a missziós prédikációk és a *Quaresimale* több szempontból nem hasonlítható össze, érdemes megjegyezni, hogy a falvak lakói nem ritkán úgy emlékeztek meg Segneriről és misszionárius társáról, mint arról a két atyáról, akik mindenkit a megtérés útjára vezetnek.¹⁷⁹

A *Quaresimale* ajánlása a toszkán nagyhercegnek szól, aki – ahogyan azt már említettük – két prédikációt maga is meghallgatott, miként erről a dedikáció is megemlékezik.¹⁸⁰ A nagyherceg és Segneri kapcsolata mindvégig igen szoros volt, levelezésük egy egész kötetet megtölt.¹⁸¹ Segneri számtalan alkalommal lépett fel közvetítőként III. Cosimo kérésére, illetve a nagyherceg maga is tett szívességeket a jezsuita atyának.¹⁸² Emiatt a kettejük levelezését publikáló Silvio Giannini igen elítélte őt.¹⁸³ Úgy vélte, hogy a levelek kiadásával sikerült Segneri egy addig ismeretlen arcát megmutatnia, hisz a kötetből kiderül, hogy nem más ő, mint egy udvaronc szerzetes, egy világi ügyletekben jártas szolga, ki hűséggel adózik a gonosz nagyhercegnek. Nem feladatunk itt a Segneri és III. Cosimo közötti kapcsolat részletesebb tárgyalása, azonban Giannini megállapítása minden bizonnyal felülvizsgálatra és/vagy pontosításra szorul.

Segneri ajánlása a szokásos formulákat tartalmazza, a szerző a kegyes és bölcs nagyherceg erényeit magasztalja, magát pedig felkészületlennek és prédikálásra igen alkalmatlannak mutatja. A prédikációk születését egyértelműen Firenzéhez köti, és abban a nagyhercegnek tulajdonít kiemelt szerepet. A poszt-tridenti időszakban virágkorát élő nagyböjti prédikációhoz, a szemrehányás, a feddés és fenyegetés feladatait társítja.¹⁸⁴

A dedikációnál témánk szempontjából jóval fontosabb az olvasóhoz intézett előszó, amelyben Segneri a *Quaresimale* megírása folyamán szem előtt tartott elveket gyűjti egy csokorba.¹⁸⁵ Más kérdés, hogy valójában mennyire tartotta magát ezekhez. Egyetlen más művében sem találhatók azonban ilyen hosszasan és rendszerezetten kifejtett, a saját szövegalkotási eljárásaira reflektáló megjegyzések. 1835-ben ugyan nevével jelent meg az

¹⁷⁹ *Lettere* 1848, XIX. levél.

¹⁸⁰ *Quaresimale*, 6.

¹⁸¹ *Lettere* 1857. A kiadás kritikája: Carlo M. CURCI, *Lettere inedite di Paolo Segneri d. C. d. G al Gran Duca Cosimo III, tratte dagli Autografi* – Firenze, Felice le Monnier 1857, La Civiltà cattolica, serie III, vol. VIII, 1857, 454–469.

¹⁸² Például egy határvita kapcsán: Giuseppe MICHELI, *I confini tra Borgotaro e Pontremoli*, Parma, Ditta Fiocadori, 1889. További leveleket közöl: Arnaldo BARILLI, *Lettere politiche inedite del padre Paolo Segneri*, Archivio storico per le province parmensi, n. s., vol. XI, 1911, 1–34; A nagyherceg Segneri *Concordia tra la Fatica e la Quiete nell’Oratione* című munkájának 1681-es Indexre kerülésekor és az azt követő teológiai vitákban végig Segnerit támogatta, aki maga kérte is ezt. Erről lásd TACCHI VENTURI 1903; *Lettere* 1848, CXXXVIII. levél.

¹⁸³ *Lettere* 1857, I–XVI.

¹⁸⁴ *Quaresimale*, 6.

¹⁸⁵ *Uo.*, 3–6.

Arte del predicar bene, már Sommervogel is jelezte, hogy az nem Segneri műve, majd később ez a vélemény meggyőző bizonyítást nyert.¹⁸⁶

Az előszó megírását a sokféle prédikációs gyakorlat létezésével indokolja, amelyek között – saját prédikáció-szerkesztési elveinek bemutatásával – szükségesnek látta kijelölni a maga helyét. Célkitűzése – mint mondja – mindvégig az volt, hogy minden egyes alkalommal egy igazságot bizonyítson, amely nem csupán keresztény, de gyakorlati is.¹⁸⁷ Ezzel meghatározta a témáknak azt a tridenti zsinat által leszűkített területét, amelyet a keresztényi élet szabályai és a hitre vonatkozó alapvető ismeretek jelentenek.¹⁸⁸

Segneri ezután azokat a nehézségeket tárja fel az olvasó előtt, melyeket e célkitűzés teljesítése okozott számára. Ezt a prédikátortársakkal való folyamatos összehasonlítás keretein belül teszi meg, és többnyire tőlük elhatárolódva körvonalazza saját hitszónoki programját.

Elsőként a korban divatos *conchetto*-gyűjtemények használatát veti el. Bár azok talán a leginkább alkalmasak arra, hogy csodálatot keltsenek az egyszerű népben – ismeri el –, ő maga mégsem fordulhatott segítségül az említett kötetekhez, mivel az ellentétes lett volna törekvésével, azaz hogy keresztény, ugyanakkor a mindennapi életben alkalmazható igazságokat közvetítsen. Segneri nem a csodálatkeltést ítéli el, hanem az elmefitogtatást és a teológus és más szerepekben való tetszelgést, ez ugyanis semmiképp sem lett volna összeegyeztethető kitűzött céljával: „nè anche al parlar davvero potevasi ben unire, se non m’inganno, il voler io comparir più del convenevole ora filosofo, ora fisico, ora leggista, or alchimizzatore, or astrologo, or notomista, ed or tutto questo insieme”.¹⁸⁹ A prédikátortársak effajta gyakorlatát Pallavicino egyik neki írt levelében pellengérre is állította, ellenpéldaként pedig Segneri ragyogó és gyümölcsöző torinói prédikációját említette.¹⁹⁰

Az *inventio* során ezért Segneri került a teológiai kérdéseket, ehelyett az evangéliumból merítette beszéde tárgyát, ahogyan azt a zsinati és a rendi előírások is megkívánták. Kizárta a világi erudíciót, és forrásaiként a szentíráson kívül az egyházi szerzők munkáit jelölte meg. Utóbbiak körét tovább szűkítette: elvetette a korban a hallgatóság elkápráztatására előszeretettel használt szentírás-magyarázatokat, és azokat részesítette előnyben, amelyek a *sensus litteralist* érvényesítik. Előbbiekről mondja: „S’incontran oggi in più di questi [tali libri] moltissime interpretazioni di scritture, curiose sì ma sregolate o stravolte, che di là

¹⁸⁶ SOMMERVOGEL VII, 1084. ARDISSINO 1999, 187–213.

¹⁸⁷ *Quaresimale*, 3.

¹⁸⁸ MIELE 1996, 94.

¹⁸⁹ *Quaresimale*, 4. Az idézet magyar fordításban: „az igaz beszédhez, ha nem tévedek, az sem illett volna, ha az illendően túl hol filozófusnak, hol fizikusnak, hol jogtudósnak, hol alkimistának, hol asztrológusnak, hol anatómusnak vagy egyszerre mindnek akartam volna látszani”. Amennyiben a fordító nevét nem jelzem, a fordítás az enyém.

¹⁹⁰ A levelet idézik: Claudio SCARPATI – Eraldo BELLINI, *Il vero e il falso dei poeti. Tasso, Tesaurus, Pallavicino, Muratori*, Milano, Vita e Pensiero, 1990, 160.

passano a trionfar poi su' pergami, con applauso sensibilissimo, benché ingiusto".¹⁹¹ Egy rövid kitérőben mindenesetre elmagyarázza, hogy a *sensus mysticist* sem utasítja el, hisz Krisztus is alkalmazta olykor, azonban annak argumentatív erejét jóval kisebbre tartja. A betű szerinti értelem preferálását végül még azzal indokolja, hogy ebben is Krisztust kívánta követni.¹⁹² A kérdésnek nem szentel több figyelmet, Fabris vizsgálatából azonban tudjuk, hogy nemcsak a *sensus litteralist* vette figyelembe, hanem több esetben is a bibliai szöveg allegorikus-spirituális értelmezését adta.¹⁹³

A kizárólag csodálatkeltésre törekvő hitszónok és az igazat illő komolysággal előadó prédikátor szembeállítása végigvonul az előszón. Természetesen utóbbi megtestesítője Segneri, aki kritikával illeti kortársait a végeláthatatlan idézetek, a terjengős leírások, az emlékezőképességet fitogtató tirádák miatt, ezek ugyanis nem felelnek meg a nép befogadóképességének, csak arra jók, hogy a prédikátor erudíciójával kápráztassa el a hallgatóságot.¹⁹⁴ Szinte ugyanezt találjuk a szintén jezsuita Daniello Bartolinál is, aki a leírásokat, a tirádákat és az elmés *concettó*kat kárhoztatja, melyek a tudatlan népet csodálatra indítják, de nem szolgálják a lelkek üdvét.¹⁹⁵ Bartoli nézeteire azért érdemes utalnunk, mert az irodalomtörténet igen gyakran Pallavicino és Segneri mellett őt említi a XVII. század nagy jezsuita triászának harmadik tagjaként.¹⁹⁶

Segneri előszavában azt vallja, hogy minden igyekezetét és tudását az *elocutió*ra fordította, talán erre utalt azzal is, hogy az elrendezésre vonatkozó megjegyzéseit csak ezután tette meg. Leginkább a prédikációk nyelvi megformálásának kérdése foglalkoztatja, aminek kapcsán újra az *Accademia della Crusca* tevékenységére kell utalnunk. A nemrégén akadémikussá lett Segneri Redinek írja egyik levelében, hogy tökéletesen betartja azokat a szabályokat, melyeket a levél címzettje írt elő számára.¹⁹⁷ Ezt megerősít a *Quaresimale* előszavában is, ahol elmondja, hogy a nyelvet illetően kötelességének tartotta nagyon szigorúan alávetni munkáját a Firenzében általánosan elfogadott és általa is helyesnek tartott nyelvi normáknak.¹⁹⁸ Felhasználva az Akadémia mottóját („il più bel fior ne coglie”) kijelenti,

¹⁹¹ *Quaresimale*, 3. „Manapság ezeken [effajta könyveken] kívül számtalan szentírás-magyarázattal találkozik az ember, amelyek érdekesek ugyan, de zavarosak vagy erőltetettek, ezek aztán a szószerűségeken folytatják dicsőséges útjukat, hatalmas, bár meg nem érdemelt tapsvihar közepette.”

¹⁹² *Uo.*, 4.

¹⁹³ Rinaldo FABRIS, *Uso della Bibbia nella predicazione dal Concilio di Trento alla fine del Settecento* = MARTINA–DOVERE 1996, 66–68.

¹⁹⁴ *Quaresimale*, 4.

¹⁹⁵ BARTOLI 1665, 66–67.

¹⁹⁶ Vö. FORNACIARI 1906, 196; BORSELLINO–PADULLÀ 1999, 443; Daniello Bartoli e i prosatori barocchi, a cura di Franca ANGELINI e Alberto ASOR ROSA, Roma–Bari, Laterza, 1975, 3–5.

¹⁹⁷ FERRETTI 1910, 101.

¹⁹⁸ *Quaresimale*, 4.

igyekezett azokat a kifejezéseket használni, amelyeket a város, mely sokat fáradozik azért, hogy közhasználatra összegyűjtse a szavak legjavát, tisztának ítél.

Nem feladatunk a nyelvkérdés bemutatása, ennek kapcsán csupán arra szeretnénk utalni, hogy a prédikáció a nyelvtörténeti kutatások számára is termékeny talajt kínál. A római egyház ugyanis a *Tridentinumot* követően immár a protestánsokkal való szembenállás nyilvánvaló jeleként is ragaszkodott a latin nyelvűséghez: a vernakuláris nyelv használatát azonban a prédikációban engedélyezte. A nyelvkérdés vizsgálatába ezért mindenképpen érdemes lenne nagyobb súllyal bevonni a prédikációelméleti traktátusok és prédikációs kötetek ide vonatkozó passzusait, valamint számolni azok normatív erejével is, hiszen a prédikáció meghallgatása a mindennapi élet része volt.¹⁹⁹ Kutatások tárgya lehetne továbbá az is, hogy a korabeli szövegekben felmerül-e az a prédikátori szereppel is összefüggő kérdés, hogy melyik az az itáliai népnyelv, amely alkalmas és méltó arra, hogy az isteni szó közvetítője legyen.

Segneri olvasókhöz írt előszavában nem reflektál erre a problémára, inkább a stíluserények kötik le figyelmét. A nyelvi tisztaságot a *decorummal* és a prédikáció funkciójával hozza összefüggésbe. Kétféle prédikációt különböztet meg: védekezőt (*predica da barriera*) és támadót (*predica da battaglia*), a magáét az utóbbihoz sorolva. További kifejtés hiányában azonban csak találgatni tudunk, mit értett egyik s másik alatt.

A tárgyból vezeti le a beszéd tisztaságának, világosságának és egyszerűségének követelményét, amelyhez – folytatja – mindvégig hű maradt, egyetlen prédikáción belül is rendkívüli módon ügyelt arra, hogy a részek jól illeszkedjenek egymáshoz a tárgy, a módszer és a stílus tekintetében. A *decorum* kapcsán még hozzáteszi, hogy a komolyságot részesítette előnyben a játékos könnyedséggel szemben. Az *Il Parroco istruitó*ban ugyanezt tanácsolja a plébánosoknak, azaz hogy beszédük legyen illő, távol álljon mindenféle bohóckodástól, nélkülözze a meseszerűséget, a tréfákat és a szellemeskedő ostobaságokat.²⁰⁰

Egyszóval, ne legyen vásári komédiás, amitől óva intenek mind a rendi előírások, mind más korabeli tanácsok. Bartoli például szembeállította egymással az apostoli (*apostolico*) és a színpadi(as) (*scenico*) prédikátorokat. Utóbbiak a nagyobb hallgatóságra érdekében mesemondó Apuleiusokká válnak, a templomokból színházat, a prédikációból komédiát csinálnak.²⁰¹ Pallavicino is kétségeit fogalmazta meg a színházzal szemben, amelyhez a

¹⁹⁹ A prédikáció és a nyelvtörténet összefüggéseit Rita Librandi több írásában is vizsgálja. Közülük itt arra hivatkozunk, amely a problémával a XVII. századra vonatkozóan általánosabban, nem egy-egy szerző szintjén foglalkozik, azonban jól láttatja a prédikáció és a nyelv viszonyában lezajló folyamatokat, változásokat és azok lehetséges okait is: LIBRANDI 1993, a zsinat utáni időszakra ld. a 351–370. oldalakat. Paolo Aresi és Francesco Panigarola nyelvkérdésben tett állásfoglalását ismerteti: ARDISSINO 2001, 87–95.

²⁰⁰ *Parroco*, 34. Reggio is óva int ettől: REGIUS 1612, 240–241.

²⁰¹ BARTOLI 1665, 61–62, 70–71.

spanyolok prédikációs modorát érezte közel állónak. Úgy vélte, hogy a képzeletet erőerőteljes hatások nem idézhetnek elő hosszú életű változásokat.²⁰²

A világi színház minden formájától való elhatárolódás kinyilatkoztatásának a prédikátorok is állandó szükségét érezték. Segneri *Il Cristiano istruito* című munkájában egy egész fejezetet szentel a kérdésnek, amelyben a profán színházat az ördögi manipulációk melegágyának állítja be.²⁰³ Világossá teszi azonban, hogy nem minden színházat ítélt el, csak azokat, amelyek bűnös életmintákat közvetítenek, a vallásos színdarabokat nem. A dramatikus és szcenikus elemek, az alkalmazott színpadi technikák azonosságát elismeri, a különbséget abban látja, hogy eme eszközökkel milyen célt szolgálnak.²⁰⁴ Az előadás során – mondja – a látás összekapcsolódik a hallással, a szavak a gesztusokkal, ami tapssal és zenével egészül ki, azonban a világi színházban mindezt, amit Isten igazából azért teremtett, hogy az ember azokkal őt tisztelje, az ördög az Úr ellen fordítja.²⁰⁵

E rövid kitérő után térjünk vissza Segneri előszavára, mely az *elocutio* után röviden szól a *dispositiőről* is. Segneri a korabeli szokás szerint prédikációit két részre osztotta, amelyeknél saját bevallása szerint igen ügyelt arra, hogy azok egymáshoz szorosan illeszkedjenek, mivel el akarta kerülni azoknak a prédikátornak a hibáját, akik tudásukkal már a bevezetésben annyira kérkednek, hogy *principium* felülkerekedik a *peroratió*n. Az érvelés rendjét illetően nagyon pontosan jellemzi a módszerét: mindig szép lassan kell előrevinni az ügyet egyre erősebb érveket alkalmazva, vagy az érveket sorolva, vagy megcáfolva az ellenérveket, azért, hogy végül a beszédek olyanokká váljanak, mint a prés, amelyet minél jobban teker az ember, annál jobban szorít.²⁰⁶

Az előszó befejezéseképp figyelmezteti olvasóit, a prédikációkat mindenféle későbbi lényeges változtatás nélkül, úgy adja közre, ahogyan azok elmondásra kerültek, nem szépítgette, nem bővítette őket tovább.²⁰⁷ E megjegyzése a *Quaresimale* korábban felvázolt keletkezéstörténete alapján nyilvánvalóan egy prédikatori toposz, amit megismételt a *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* kötetre vonatkozóan XII. Incének szóló ajánlásában is.²⁰⁸

²⁰² PALLAVICINO 1666, 21–25.

²⁰³ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 904–920. A barokk színházról többféle korabeli véleményt ismertet, köztük Segneriét is, akinek a színházról írott fejezetét közli is: Ferdinando TAVIANI, *La Commedia dell'Arte e la società barocca. La fascinazione del teatro*, Roma, Bulzoni, 1970, 287–309. Segneri ugyanezen írásával, de főleg a női szereplők elleni kifogásai miatt foglalkozik: MAJORANA 1996b, 16–31.

²⁰⁴ Az itáliai prédikációtörténetben az evangéliumi történeteket dramatizáló prédikáció a XV. században a ferences prédikatori gyakorlatban születik meg, vö. Carlo DELCORNO, *La trasmissione nella predicazione = La Bibbia nel Medio Evo*, a cura di Giuseppe CREMASCOLI e Claudio LEONARDI, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1996, 80–83.

²⁰⁵ *Cristiano*, Parte III, Ragionamento XXXI, 911.

²⁰⁶ *Quaresimale*, 5.

²⁰⁷ *Uo.*, 5–6.

²⁰⁸ *Prediche*, 1.

Végül rövid fejtegetésbe kezd arról, hogy a szem és a fül másképp ítél, az előbbi általában szigorúbb és figyelmesebb bíró, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ami a fülnek készült, ne lehetne kellemes a szemnek is.²⁰⁹ Ehhez elegendő, ha az olvasó, úgy tesz, mintha nem olvasná, hanem hallaná azokat. A kötetben megjelent prédikációk akkor töltik be funkciójukat, ha újra szóbelivé válnak, nem derül ki azonban, hogy a felolvasás vagy a képzelet munkája révén. Úgy tűnik, Segneri a lelkigyakorlatok hatásmechanizmusát kívánta a nyomtatott prédikációk olvasásakor működtetni.

Valerio Marucci szerint ezen túl arról van szó, hogy Segneri tudatában van annak, hogy az érzelmekre nagyobb hatással vannak a látottak, mint a hallottak, azaz az érzelemkeltésben elsőrendű szerepe a látásnak és nem a hallásnak van,²¹⁰ arra azonban nem utal, hogy a szem és a fül viszonya történetileg nem állandó, s a korban felekezeti függő is: a katolikusoknál a kép kerül ki győztesen a szóval szembeni konfliktusból.²¹¹

A jezsuita retorikatörténetbe, majd még tágabb kontextusba helyezi a kérdést Andrea Battistini, aki azt állapítja meg, hogy míg a XVI. században a jezsuita retorikában a cicerói elvek érvényesülése nyomán az írott szó elsőbbséget élvez a kimondottal szemben,²¹² addig a XVII–XVIII. században a meggyőző beszéd kulcsa a szem lesz. Ezt egy nagyobb folyamathoz, az érzékelésben bekövetkező változásokhoz kapcsolja, amelyek eredményeképpen a szem válik a világ megtapasztalásának és a befogadásnak is az elsőszámú érzékszervévé. Ezt a mikroszkóp megjelenésével hozza még összefüggésbe, ami a tudomány új útjainak elsőszámú segédeszköze a korban.²¹³

Az előszó végén elmondottak tehát tökéletesen illeszkednek abba a szemléletbe, amelyet a XVII. század az érzékszervek, pontosabban a szem és a fül viszonyáról alkotott. Sajnos Segneri sem ezzel, sem a prédikáció egyéb kérdéseivel – számos prédikátortársával ellentétben – önálló kötetben nem foglalkozott, ide vonatkozó nézetei prédikációinak egyes megjegyzéseiből sejthetők, illetve azok alapján valamennyire rekonstruálhatók. Erre teszünk kísérletet a továbbiakban.

²⁰⁹ Ugyanezt fogalmazza meg Mazarini, idézi BATTISTINI 2003, 203.

²¹⁰ MARUCCI 2002, 328–329.

²¹¹ FABINY Tibor, *A szem és a fül: Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa*, Pannonhalmi Szemle, 1995, III/1, 39–51.

²¹² BATTISTINI 1981, 90.

²¹³ BATTISTINI 2000b, 95–99. A látás megnövekedett szerepét a korban irodalmi és képművészeti alkotásokban használt illúziókeltő eszközökön keresztül mutatja meg: Marco ARNAUDO, *Il trionfo di Vertunno: Illusioni ottiche e cultura letteraria nell'età della Controriforma*, Lucca, Maria Pacini Fazzi Editore, 2008 ("Morgana", 10).

III.6.3. A KÖTETBELI PRÉDIKÁCIÓK

A *Quaresimaléban* negyven prédikáció olvasható, valójában azonban csak harmincnegyzhármasban a nagyböjti időszakhoz, s maga a szerző is ezeket tekinti szervesen egymáshoz tartozóknak. Az utolsó kettő azért került bele, hogy végül összesen negyven legyen.²¹⁴ A Bibliában gyakran előforduló szimbolikus szám itt talán a böjti időszak napjaira utal. A két utolsó szenteket dicsőítő beszéd: az egyik Szent József ünnepére, a másik Gyümölcsoltó Boldogasszony napjára íródott.

A témák tekintetében három csoportot különíthetünk el: teendők az üdvözülés érdekében (bűnbánat, bűnre vivő alkalmak kerülése, Isten ígéinek meghallgatása stb.), bűnök és azok következményei (rágalmazás, ellenségeskedés, földi csapások, üdvösség elvesztése stb.) és hittételek (purgatórium, Krisztus istensége, feltámadás stb.).²¹⁵ Az első kettő egymáshoz képest szinte azonos (16–15 prédikáció), de a harmadiknál jóval nagyobb súllyal szerepel a kötetben (7 prédikáció). Ez megfelel a tridenti zsinati előírásnak, mely szerint a prédikációban a kerülendő bűnökről kell beszélni, hogy ily módon elkerülhetővé váljon az örök büntetés, és a gyakorolandó erényekről, hogy ily módon a hívek égi dicsőségre jussanak.²¹⁶ Talán a témaválasztás ilyenén jellegére utalt Segneri a támadó és védekező prédikáció említésekor, azaz nem teológiai álláspontokat kívánt védelmezni, hanem a bűnök ellen indított harcot.

Az *Il Parroco istruitó*ban az anyag feltárásáról szólva a katekizmusokhoz utalja a prédikátorokat, és további tanácsokat is ad. Egyes hasznos, de kényes hitbéli kérdéseket ne tárgyaljanak túlságosan elvontan, részletekbe menően, és igyekezzenek mindent hasonlatokkal, példákkal érthetőbbé tenni.²¹⁷ A beszéd materiáját jelenthetik a keresztényi magatartásra vonatkozó tanítások is, ez esetben azonban sohasem szabad úgy beszélni a bűnökről, hogy annak alapján a hallgatóság konkrét személyeket azonosíthasson be.²¹⁸ Ezt hangsúlyozza a *Quaresimaléban* is, a XVII. prédikáció témájának ismertetésekor, a következőképpen fogalmaz: bemutatjuk, de csak általánosságban, hogy senkit személyében meg ne sértsek, hogy mily nagy hálátlanság a nagy jószágú Istennek rosszal fizetni a jóért.²¹⁹

Általános szabályként a plébánosok számára az erényes és bűnös cselekedetek gyakori ismétlését adja, ilyen például az ellenségeskedés bűne és a békeszeretet erénye. Utóbbiról beszélve a prédikátornak a béke jótékony hatásairól kell értekezni a szentek példáját idézve,

²¹⁴ *Quaresimale*, 422.

²¹⁵ Az *Il Cristiano istruito* is ezt a hármas felosztást követte.

²¹⁶ Sessio V, Decretum secundum, Super lectione et praedicatione, 11. pont, COD, 669.

²¹⁷ *Parroco*, 33.

²¹⁸ *Uo.*, 35.

²¹⁹ *Quaresimale*, Predica XVII, 178.

és be kell mutatni annak veszélyes állapotát, aki visszautasítja a békejobbot.²²⁰ Segneri ezt valósítja meg a *Quaresimale* III. beszédében, de – amint azt láttuk – a missziós prédikációkban is igen kedvelt téma volt ez.²²¹

Segneri nagybőjti prédikációinak szinte mindegyikét az aznapi evangéliumból vett egy-két soros idézet vezeti be, illeszkedve a nagybőjti időszakra előírt liturgiához. Egyetlen kivételtől eltekintve a szövegek két nagyobb részből állnak, amelyeket római számok tagolnak kisebb egységekre.²²² A beszédek szerkezete követi a klasszikus retorikai felosztást. Az első beszédegység az *exordium*, melynek funkciója a hallgatóság jóindulatának megnyerése, figyelmének felkeltése. A következőkben a *Quaresimale* egyes prédikációinak bevezetésében használt toposzokat vesszük sorra, majd az első beszéd *exordium*-át tesszük alaposabb vizsgálat tárgyává, amely tekinthető az egész kötetet bevezetésének is.²²³

A hallgatóság jóindulatának megszerzése érdekében Segneri többféle eszközzel él, közülük az egyik, amikor a prédikátor hallgatóinak vagy a városnak erényeit dicséri. A hívek rangjuk és szellemi adottságaik tekintetében is kiválóságok, lelkükben ártatlanok, civilizáltak, műveltek, istenfélők, nagylelkűek, szeretetre méltóak, a város egésze kegyes, minden jóra érdemes.²²⁴ Máskor a prédikátor hallgatósága érdemeit és az ügy fontosságát úgy juttatja kifejezésre, hogy miattuk érzett aggodalmának ad hangot, megvallja, hogy ő maga is igen szívén viseli a sorsukat.²²⁵ Olykor annyira nagy bizalommal viseltetik irántuk, hogy képesnek tartja őket arra is, hogy általa ők maguk is az apostoli hivatás részeseivé váljanak.²²⁶ Természetesen ehhez a prédikáció alatt figyelem kívántatik részükről.

A figyelem felkeltése a legtöbbször közvetlen felszólítással,²²⁷ de nem ritkán „közvetett” módon történik, azaz a prédikátor az ügy kiemelt fontosságát hangsúlyozza,²²⁸ egy már jól ismert téma a szokásostól eltérő tárgyalását ígéri,²²⁹ vagy (látszólag) megkérdőjelezi egy jól ismert keresztény tanítást.²³⁰ Az érdeklődés felébresztése a cél akkor is, amikor saját lelkiállapotát, érzelmeit, gondolatait tárja fel előttük. Ha a hallgatók azokkal azonosulnak, nincs szükség további meggyőzésre a kérdés relevanciáját illetően.²³¹

²²⁰ Parroco, 35.

²²¹ A kérdésről a korabeli társadalmi gyakorlat vonatkozásában ld. NICCOLI 2007.

²²² A XXXV. prédikáció ebből a szempontból eltér a többitől: három nagyobb szerkezeti egységből áll.

²²³ Ennek során a következő összefoglaló fejezeteket használjuk: Ernst Robert CURTIUS, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, a cura di Roberto ANTONELLI, Milano, La Nuova Italia, 2006, 97–104.

²²⁴ *Quaresimale*, Predica V, 49, Predica IX, 91, Predica, XXII, 231.

²²⁵ *Uo.*, Predica III, 28, Predica XIV, 445.

²²⁶ *Uo.*, Predica XVIII, 189.

²²⁷ *Uo.*, Predica II, 18, Predica III, 28, Predica X, 102, Predica XIII, 135, Predica XVI, 167.

²²⁸ *Uo.*, Predica III, 28, Predica XVIII, 189.

²²⁹ *Uo.*, Predica V, 48, Predica IX, 91.

²³⁰ *Uo.*, Predica XX, 209.

²³¹ *Uo.*, Predica XX, 209, Predica XXI, 219.

Az *exordium*okban többször megjelenik a prédikátor részéről az „excusatio propter infirmitatem”,²³² és az attól való félelem, hogy felkészültsége nem lesz elegendő az Isten által rá bízott feladat elvégzéséhez.²³³ Az emiatti aggodalmat azonban rendre legyőzi a kötelességtudat.²³⁴

E rövid áttekintés után érdemes hosszabban elidőzni az első prédikáció *exordium*án, amely különösen nagy elégedettséggel töltötte el a szerzőt. Francesco Redinek azt írta róla, hogy olyan jól sikerült, hogy az felülmúlja saját maga és mások várakozásait is, benne egy erőteljes hangú, de mégsem mesterkéltnak jelenik meg.²³⁵ A szóban forgó *exordium*ban a prédikátor Isten hírvivőjeként érkezik, az Úr általa tudatja a jelenlévőkkel, hogy egyszer mindenkinek meg kell halnia. Ez a kötet első prédikációja és egyben az első alkalom, hogy prédikátor és hallgatósága találkozik.

„Un funestissimo annunzio son qui a recarvi, o miei riveriti uditori: io vi confesso che non senza una strema difficoltà mi ci sono addotto, troppo pensandomi di avervi a contristar sì altamente fin dalla prima mattina ch’io vegga voi, o che voi conosciate me. Solo in pensar a quello che dir vi devo, sento agghiacciarmi per grande orrore le vene. Ma che gioverebbe il tacere? il dissimular che varrebbe? ve lo dirò. Tutti, quanti qui siamo, o giovani o vecchi, o padroni o servi, o nobili o popolari; tutti dobbiamo finalmente morire: *Statutum est hominibus, semel mori*.”²³⁶

Bár nagyon valószínű, hogy a beszédek nem ugyanott és nem ugyanabban a nagybőjti időszakban hangzottak el, a szerző ezt az illúziót kívánja megteremteni, és ennek alapján rendezi egységes szerkezetbe a harmincnycs beszédet. A kötet első prédikációja egy megtérési folyamat kezdőpontja, az utolsó a befejezése, a közbensők a megtérés fontosságát, lépéseit, és következményeit mutatják be.

A prédikátor úgy jelenik meg a hallgatóság előtt, mint aki minden nehézséget vállalt, hogy odaérkezve megnyerje a bűnösök lelkét azzal, hogy emlékezteti őket halandóságukra:

„mi era qual banditore divino fin qui condotto, per nebbie, per piogge, per venti, per pantani, per nevi, per torrenti, per ghiacci, alleggerendomi ogni travaglio con dire: Non può far che qualche anima io non guadagni, con ricordare a’ peccatori la loro mortalità.”²³⁷

²³² CURTIUS 2006, 97.

²³³ *Quaresimale*, Predica IX, 91, Predica XI, 113.

²³⁴ *Uo.*, Predica XIX, 199.

²³⁵ FERRETTI 1910, 101.

²³⁶ *Quaresimale*, Predica I, 7. „Igen szomorú hírt hozok nektek, Á. H.! s megvalloim őszintén, nem minden belső küzdelem nélkül határoztam el magamat arra, hogy szavaimat ma e helyről hozzátok intézzem, mert fölötte nehezemre esik szíveteket mindjárt az első beszédemmel, midőn jelenlétetekkel először szerencsétlenné, megszorítani. Óh, ha csak rágondolok is arra, miről ma beszélnem kell, hajam égnek mered a borzalomtól s ereimben megjéged a vér. De hát mi haszna hallgatnék, mi haszna titkolódnám? Kimondom, amit ki kell mondanom: mindnyájunknak, kik itt vagyunk, ifjunak és öregnek, úrnak és szolgának, magas rangúnak és alacsony sorsúnak – szóval mindnyájunknak meg kell egyszer halnunk. «El van végezve, hogy az emberek egyszer meghaljanak.»” *Segneri Pál nagybőjti szent beszédei*, Sátor-Alja-Ujhely, Zemplén Könyvnyomtató Intézet, ford. SZOKOLSZKY Bertalan, I. kötet, 1894, II. kötet, 1901, (a továbbiakban: *Nagybőjti beszédek*), I., 1.

²³⁷ *Quaresimale*, Predica I, 7. Szokolszky fordításában: „s azért nem törődve köddel és esővel, széllel és mocsárral, nem hóval és jéggel, melyek oly terhéssé tévők utamat, sietve jöttem hozzátok, mint Istennek követe;

De csalódnia kellett, mert a jelenlévő hallgatók olyanok, mint a mohó és fegyelmezetlen bárányok, akik bár látják, hogy közeleg a vihar, mégis nyugodtan legelésznek.²³⁸ A prédikátor feladata ezeket a bűnös bárányokat átformálni a XXXVIII. beszéd végére, hogy belőlük bűnbánó, a megtérést magukban szilárdan elhatározó hívő lélek váljon.

A változáshoz a prédikátor a hallgatók mellett álló őrangyalok, a bazilika alatt nyugvó szentek, és elsősorban Szűz Mária segítségét kéri, miközben nyilvánvaló utalást tesz az előszóban felsorolt prédikatori hibákra.

„Angeli, che sedete custodi a lato di questi a me sì onorevoli ascoltatori: santi, che giacete sepolti sotto gli altari di questa a voi sì maestosa basilica: voi da quest’ora io supplichevole invoco per ogni volta ch’io monterò in questo pergamo, affinché vogliate alle mie parole impetrare quel peso e quella possanza che non possono avere dalla mia lingua. E tu principalmente, o gran Vergine, che della divina parola puoi nominarti con verità genitrice; tu che di lei sitibonda la concepisti per gran ventura nel seno; tu che di lei feconda la partoristi per comun beneficio alla luce; tu che di nascosta ch’ella era ed impercettibile la rendesti nota e trattabile ancora a’ sensi; tu fa che io sappia maneggiarla ogni dì con tal riverenza, ch’io non la contamini con la profanità di formole vane, ch’io non l’adulteri con la ignominia di facezie giucose, ch’io non la perverta con la falsità di stravolte interpretazioni; ma che sì schietta io lo trasfonda nel cuore de’miei uditori, qual ella uscì da’segreti delle tue viscere. Sprovveduto vengo io di ogni altro sostegno, fuor che d’una vivissima confidenza nel favor tuo. Però tu illustra la mente, tu guida la lingua, tu reggi il gesto, tu pesa tutto il mio dire di tal maniera, che riesca di lode e di gloria a Dio, sia di edificazione e di utile al prossimo, ed a me serva per acquisto di merito, non si converta in materia di dannazione.”²³⁹

Az *exordium*ot általában az aznapi evangélium rövid magyarázata követi, majd ebből kiindulva fogalmazza meg bizonyítandó tételét. Az *argumentatio* teszi ki a szöveg legtetemesebb részét, hét-kilenc kisebb, római számmal jelölt szövegegységet foglal magába, amit a második rész, a *peroratio* követ. Az érvek és ellenérvek cáfolata logikusan, és általában kitérők nélkül következik egymás után, nagyon gyakran párbeszédes vagy kérdések formájában, ami ezért egyes kutatókat az inkvizíció módszereire emlékeztetett.²⁴⁰ Ha Segneri maga nem is hozta kapcsolatba metódusát az inkvizícióval, azzal tisztában volt, hogy a kérdések az irányítás kiváló eszközei, azokkal könnyen az ellenfél pozíciójába kényszerített

a sok viszontagság közepett meg-megvígasztalt e gondolat: lehetetlen, hogy hacsak egy lelket is vissza ne nyerjek Istennek, ha a halálról említést teszek.” *Nagybőjti beszédek*, I., 2.

²³⁸ *Quaresimale*, Predica I, 7.

²³⁹ *Uo.*, 8. „Óh ti angyalok, kik hallgatóim mellett őrző szellemek gyanánt állotok; szentek, kik e magasztos templom oltárai alatt pihentek, hozzátok fohászokodom, hogy – mire magamtól képtelen vagyok – most és valahányszor e szószékre lépek, a ti segítségekkel hathatósan, meggyőző erővel beszélhessek. S főleg te, óh dicső Szűz, kinek méhében testté lőn az Ige, ki az emberiség üdvére az Isten Fiát e világra hoztad, állj mellettem, hogy ez isteni Igéről mindenkor a legnagyobb tisztelettel szóljak s nemcsak méltatlan szavakkal meg ne szentségtelenítsem, gyalázó gúnynyal ne illessem, vagy balúl ne értelmezzem azt, hanem olyan tisztán vigyem hallgatóim szívébe, mint ahogy szüzi méhedből e világra jött. Világosítsd meg tehát értelmemet, vezérelj nyelvemet, előadásomat, adj erőt szavaimnak, hogy az Isten dicsőségét és felebarátaim üdvösségét előmozdíthassam s magamat ne az örök kárhozatra, hanem az örök életre tegyem méltóvá!” *Nagybőjti beszédek*, I., 3.

²⁴⁰ CONRIERI 1999, 372.

hallgatók fölébe kerekedhet.²⁴¹ Az *interrogatio* ezen kívül az érzelmeket sem hagyja érintetlenül.

Érvelése elején általában az emberi vagy más természeti sajátosságból indul ki, egy általános törvényből vagy egy ellentétből. A III. prédikációban így értekezik a harag természetéről:

„Io so molto bene, uditori, che la passione offusca l'intelletto di modo, che, come in un'alta notte, non gli lascia punto discernere il ben dal male... Chi opera trasportato da essa, non opera mai con prudenza, ma con temerità. Si finge agevoli tutte le difficoltà, sicuri tutti i pericoli, favorevoli tutti gli eventi; e non considera quante volte è avvenuto, che cada vinto chi si fidava di rimaner vincitore. Quindi Aristotile paragonò l'ira al cane. Avete osservato il cane, quand'egli sente picchiare all'uscio di casa? Tosto egli abbaglia, e si accende, e corre alla soglia per avventarsi alla vita di chiunque accostisi. E non considera prima se quei, cui egli va incontro, sien pochi o molti, se forti o deboli, se inermi o se bene armati: ond'egli molte volte è costretto a tornare indietro col collo chino, e spesso anche col capo rotto. Il che non gli avverrebbe, se avesse un poco di pazienza di veder prima chi è; e poi se lo conoscesse suo pari, sfidasselo co'latrati e lo assalisse co'morsi. Così appunto fa, se bene guardasi l'uomo irato.”²⁴²

Az *argumentation* belül többször is változtat beszédmódján: könyörög, kér, tényszerűen ismerteti, ígér, dorgál, felszólít, fenyeget, folyamatosan fenntartva ily módon a hallgatóság figyelmét. Az I. prédikáció végén Krisztussal beszélgetve az egyik Szent Pál-i levélre, a Tít 1,13-ra tesz nyilvánvaló utalást.

„Gesù mio caro: e donde mai tanta audacia ne'cuori umani? Chi gli ha renduti sì stupidi? Chi gli ha fatti sì sconsigliati? Forse è così grande il diletto che hanno in offendervi, che niente ad essi rilevi ogni loro danno, purchè disgustino voi? Oh s'io sapessi qual via dovessi almeno io qui praticare in questa quaresima per umiliarli, per umandarli, per renderli tutti vostri! Volete ch'io li prieghi *in omni patientia*? li pregherò. Volete che io gli ammonisca? gli ammonirò. Volete che io gli atterrisca? gli atterrirò. Volete ch'io severo ancor gli sgridi, *et increpem illos dure*? gli sgriderò. Son qui per voi.”²⁴³

E rész azért figyelemre méltó, mert míg a Bibliában: ints, kérj, buzdíts, fedd meg szerepel, addig Segneri a buzdítást elrettentésre cseréli. Erre természetesen a legjobb alkalmat a

²⁴¹ *Quaresimale*, Predica XI, 115.

²⁴² *Uo.*, Predica III, 28–29. „Jól tudom, Á. H.! hogy a szenvedély annyira elhomályosítja az észet, hogy az, mintha a legsötétebb éjben volna, a jót a rosztól nem tudja megkülönböztetni... Akit az izgat [a harag], semmit se tesz megfontolva, mindent vakmerőn. Az ilyen ember előtt misem nehéz, misem veszélyes; nem ismer akadályt, mindent biztosnak tart s azt hiszi, hogy amit tesz, mindennek jó vége lesz, meg nem gondolva, hogy nem egyszer bukott már el, ki győzelmet remélt. Aritoteles a kutyához hasonlítja a haragot. S méltán. A kutya – bizonyára megfigyelték, – ha valaki az ajtón kopogtat, ugatni kezd, majd felbőszülve az ajtóhoz rohan, hogy ott a belépőre ráugorjék. Nem nézi, egy, vagy többen jönnek-e be, van-e fegyverök, vagy nincs, erősek, gyengék-e azok, kiket megtámadni készül s innen van, hogy nem egyszer lehorgasztott, véres fejjel kell visszakotródnia; mit pedig kikerülhetne, ha dühét mérsékelni tudná, ellenfelének erejét kipuhatolná s csak akkor ugatná, vagy marná meg. Ugyanígy járja meg a haragos ember...”. *Nagybőjti beszédek*, I., 41–42.

²⁴³ *Quaresimale*, Predica I, 17. „Óh Jézusom! honnan e főnhéjazás az emberi szivekben? Mi tette oly érzéketlenekké, oly meggondolatlanokká őket? Oly nagy az ő örömük, ha téged megsérthetnek, hogy a saját veszedelmöket semmibe se veszik? Bárcsak jobb észre hozhatnám, bárcsak megszabadíthatnám lelköket a méletytől s hozzád téríthetném őket! Kívánod talán, hogy „teljes türelemmel” kérjem őket? Megteszem. Megintsem? Megintem. Megfélemlítsem őket? Megfélemlíttem. Vagy dorgálással forduljak hozzájuk? Óh, én teljes szigorúsággal teszem meg azt. Itt vagyok, parancsolj velem...”. *Nagybőjti beszédek*, I., 19.

pokolról való prédikáció kínálja, de ez a törekvés jellemző az egész kötetre. Emiatt Segnerit több bíráló is érte az utókor részéről, pedig a tridenti zsinat is úgy vélte, hogy a bűnökről és az erényekről kell beszélni, és főképp a bűnről, mert leginkább ez indítja bűnbánatra a híveket. A zsinat Jónás példáját idézi, aki fenyegetéseinek köszönhetően, hogy Ninive lakói bűnbánatot tartottak és Isten végül megkönyörült rajtuk.²⁴⁴ Segneri követi a próféta példáját és maga is ezt a szerepet veszi fel a XV. prédikációban.²⁴⁵

Pallavicino is úgy tartotta, hogy a büntetéssel való fenyegetés jóval hatékonyabb eszköze a megindításnak, mint a jóban, az égi jutalomban való reménység táplálása, és ő is a pokolbéli szenvedések leírását tartotta erre a legmegfelelőbbnek.²⁴⁶ Segneri szerint annak semmi haszna sincs, ha a prédikátor ok nélkül kelt rettegést, azonban a lélek üdvösségének kérdése nem ilyen, az igazsággal való szembenézés természetes módon váltja ki ezt a hatást.²⁴⁷ Az igazság pedig nem más, mint hogy az üdvösség egy elsőre jelentéktelennek látszó dolgon is múlhat.²⁴⁸ E meggyőződés még pontosabb és tömörebb kifejeződést nyer egy a prédikátor és a hallgatóság között zajló párbeszédben:

„O padre (voi mi direte), com'è possibile? Volete dunque, che da una minuzia dipenda la salute eterna di un uomo? Mentre parlate così, voi volete atterrirvi, non istruire. Voglio atterrirvi? ah sì, ch'io voglio atterrirvi (ve lo confesso) ma perch'io sono atterrito: *Territus terreo*, dirò tremante col padre sant'Agostino. Non però voglio atterrirvi con vane esagerazioni, voglio atterrirvi con sode verità”.²⁴⁹

A félelem érzését a XVII. században a katolikus egyháznak sikerült a bűnökre és azok következményére, a kárhozatra irányítania.²⁵⁰ A bűnöktől megtisztító félelem központi szerepet kapott az itáliai segneriánus missziókban is.²⁵¹ Egy kutatás kimutatta, hogy a missziós beszédek túlnyomó többsége ehhez az érzéshez kapcsolódott, és csak jóval kisebb része a szeretetethez.²⁵²

Az iménti idézetben is megfigyelhető párbeszédeség Segneri nagybőjti prédikációinak általános jellemzője. Az érvek láncolatát időnként a hallgatóság feltételezett ellenérvei szakítják meg, melyeket elképzelt dialógusként ad elő. A megcáfolt ellenérvek azután a

²⁴⁴ Sessio XIV, Doctrina de sanctissimis poenitentiae et extremae unctionis sacramentis, Caput IV, COD, 705.

²⁴⁵ *Quaresimale*, Predica XV, 156.

²⁴⁶ PALLAVICINO 1666, 53–56.

²⁴⁷ *Quaresimale*, Predica XIX, 206.

²⁴⁸ *Uo.*, Predica XXI. Ez a beszéd bizonyítandó tétele.

²⁴⁹ *Uo.*, Predica XXI, 219. Szokolyszky fordításában (*Nagybőjti beszédek*, II., 4.): „Igy, sz. atyánk! – kérditek talán – hát te úgy vagy meggyőződve, hogy a legigénytelenebb dologtól is függhet az ember üdvössége? Te bizonyára csak azért mondod ezt, hogy ránk ijeszsz és nem azért, hogy oktass minket. – Hogy rátok ijeszszek? Igen, bevallom hát, csakis ezért mondom azt nektek, mert sz. Ágostonnal szólva, magam is «egész valómban reszketek». Igen, rettegésbe akarlak ejteni, de nem tulságokkal, hanem a legalaposabb igazságok föltárásával.”

²⁵⁰ Vö. Jean DELUMEAU, *Il peccato e la paura: L'idea di colpa in Occidente dal XIII al XVIII secolo*, trad. di Nicodemo GRÜBER, Bologna, Il Mulino, 2006, különösen az 599–882. oldalak.

²⁵¹ A félelem eme funkcióját Pallavicino említi: PALLAVICINO 1666, 56.

²⁵² ORLANDI 1996, 533.

bizonyítás hasznos eszközeivé válnak, ahogyan a II. prédikációban, ahol az emberi barátság állhatatlanságáról akarja meggyőzni hallgatóit.

„Ma voi mi direte ch’egli [Giobbe] ebbe pure in quello stato tre amici, i quali unitamente ne andarono a consolarlo; nè prima il videro, che proruppero in lutto da disperati, in gemiti, in grida, e si lordaron di polvere insin la chioma. Verissimo. Ma questi tre amici appunto son quei che vengono a confermar maggiormente l’intento mio. Perocchè, ditemi con tutta la loro altissima compassione, non lasciarono essi il povero Giobbe in quella stessa nudità nella quale il ritrovarono? Lo soccorser d’un soldo? lo sovvennero di uno straccio?”²⁵³

Az érvelés leggyakrabban analógiára épül, melynek kiindulópontjai bibliai példázatok, szentek életéből vett események, antik művekből vett rövid erkölcsi tanulssággal szolgáló történetek vagy egyszerű, hétköznapi példák.

Az idézetek legnagyobb részt a Bibliából származnak. A szentírás után a hivatkozott művek között elsősorban az egyházatyák írásait találjuk, de helyet kapnak antik szerzők is, akik közül Seneca, Cicero és Plutarkhosz szerepel a legtöbbit. Bibliahasználatát vizsgálva a következő eredményekre jutott Rinaldo Fabris: Segneri leginkább olyan bibliai személyeket, epizódokat választ, amelyekkel valamilyen erényt mutathat be, szívesen fordul a bölcsességi könyvekhez, ahonnan rövid, szentenciózus passzusokat idéz.²⁵⁴

A prédikációkban helyet kapnak a korabeli események, és képet kapunk a XVII. század társadalmáról is, melyet bűnei miatt Isten járványokkal, természeti csapásokkal büntet. Ezt bizonyítja a pestis, mely újra és újra felüti fejét, a földrengések Itália-szerte, és más figyelmeztető jelek, mint például a budai ólomeső.²⁵⁵ A XV. prédikációban hosszasan mutatja be, hogyan sújtja a *virga Dei* egész Európát. Ebből csupán egy részlet idézésére van itt módunk:

„E non hai tu forse occhi in fronte da rimirare tanti rivi di sangue, tante cataste di ossa, tanti cumuli di cadaveri? [...] Apri pur gli occhi tuo malgrado, e rimira in breve giro di anni le sollevazioni sì strane di tanti popoli; [...] In qual altro secolo si raccontano litigj più pertinaci, o congiure più frequenti; tradimenti più ingiuriosi, o saccheggiamenti più ingiusti; uccisioni più barbare, o crudeltà più nefande? [...] si è veduto per tutto il volgo famelico marcire, consumato dall’inopia ed inabile alla fatica. [...] Oh cecità che non hai voluto mirare i contagi, le pestilenze, le mortalità sì comuni a tutta l’Europa! [...] Che orrore è stato vedere città, dianzi sì adorne, sì allegre, sì popolate riempirsi ad un tratto di squallore, di urla, di solitudine?”²⁵⁶

²⁵³ *Quaresimale*, Predica II, 20. „De nem volt-e [Jóbnak] három barátja – kérdeitek – kik vigasztalására siettek, s midőn rája esett pillantásuk, fájdalmas jajkiáltásban törtek ki s fejöket hamuval hinték meg? Igaz, volt; de épen ez bizonyít állításom mellett. Avagy e látszólag legönzletlenebb barátok minden részvétők dacára nem hagyták-e Jóbot abban a meztelenségben, melyben találták? Segítettek-e rajta csak egy fillérrel is? Adtak-e reá valami rongydarabot?” *Nagyböjti beszédek*, I., 25.

²⁵⁴ FABRIS 1996, 66–68.

²⁵⁵ *Quaresimale*, Predica VI, 61, Predica XV, 159. Segneri valószínűleg az „1642-es ólomesőre” utal, melyet a korábbi kutatás meteoritesőnek vélt, a legújabb pedig erős jégesőnek tart: Gábor PAPP, *A critical review of 16–17th century reports on meteorite falls in and around the Carpathian Basin: (Additions and corrections to the NHM Catalogue of meteorites)*, *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici*, vol. 96, 2004, 24–25.

²⁵⁶ *Quaresimale*, Predica XV, 157–159. „Ki nem látja a dagadó vérpatakokat, a sok csonthalmot, a teméntelen holttestet? [...] Nyisd csak ki a szemed, még ha akaratod ellenére van is, és nézd meg, hogy néhány év alatt teljesen szokatlan módon milyen sok nép lázadt fel; [...] Melyik században voltak elkeseredettebbek a háborúk,

Segneri prédikációiból kitűnik az is, hogy nemcsak az itáliai politikai-társadalmi helyzetet ismerte, hanem nyomon követte az európai eseményeket is. Az írek és angolok között harcok folynak, I. Károly angol királyt lefejezték, a lengyeleknél lázadások törtek ki, a törökök győzelmeiket arattak, Várad és Nyitra elesett, ilyen és hasonló eseményekről tudósítja hallgatóságát.²⁵⁷

Tájékozottságát valószínűleg nem kiterjedt, de annál rendszeresebb levelezésének köszönhető, amiben két alkalommal Magyarország is említésre került. 1690. október 7-én Genovában kelt levelében arról számolt be, hogy megerősítés híján még nem mer teljes szívéből örvendeni annak a hírnek, hogy az általa „Techeli”-nek írt Thököly immár Badeni Lajos foglya.²⁵⁸ Egy másik levelében (1692-es) annyit közöl, hogy a törökök magyarországi helyzete miatt egyre inkább Milánó megerősítésén gondolkodnak.²⁵⁹

E rövid kitérő után térjünk rá a *Quaresimale* leghatásosabb illúziókeltő eszközének bemutatására, amit Segneri egy másik művében szín- és szereplőváltásnak nevez.²⁶⁰ Pallavicino a dialógust a tanítás kiváló módjának tartja *Trattato dello stile e del dialogo* című munkájában.²⁶¹ A dialógus használatának köszönhetően az olvasó nemcsak mintha hallaná a párbeszéd szövegét, hanem mintha látná is maga előtt a beszélőket – mondja Pallavicino. Pontosan ezt valósítja meg Segneri prédikációiban. Beszédei dinamikussá válnak azáltal, hogy a prédikátori szerepek, hallgató és beszélő távolsága folyamatosan módosul, sőt a prédikátor a hallgatót is az előadás résztvevőjévé teszi, bár szerepét ő maga játssza el.²⁶²

Az első prédikáció *exordium*ában már láttuk, hogy a prédikátoron és a hallgatóságon kívül jelen vannak őrangyalok, szentek és Szűz Mária is. Nyilvánvaló tehát, hogy nem hiányozhat Isten és Krisztus sem. Egy esetben tűnik fel még további szereplő, ő Salvianus, akit a prédikátor mesterének nevez, és tanítványként beszélget vele. A jelenlévő személyek által

gyakoribbak az összeesküvések, igazságtalanabbak a fosztogatások, embertelenebbek a gyilkosságok, irtóztatóbbak a kegyetlenségek, mint épen a mi századunkban? [...] a szerencsétlen nép, az éhínség folytán elvannya, úgy a föld művelésére, mint minden más munkára képtelen lőn, pusztulásnak indult. [...] Óh vakság, mely e járványokat, e sok nyavalyát, e nagy mérvű haladását, mely Európában oly általános, látni nem akarod! [...] Mi borzasztó vala látni azokat a városokat, melyek az imént még virágzók, népesek voltak, mindenben bővelkedtek, most meg szomorúan, elhagyatottan állnak s csupán a szerencsétlenek jajkiáltásaitól hangzanak!” *Nagybőjti beszédek*, I., 278–281. A kiemelt mondat fordítása az enyém, mivel Szokolszkyé túlságosan eltért az eredetitől.

²⁵⁷ „S a török, ki Váradot, Nyitrát már hatalmába kerítette, mind nagyobb veszedelemmel fenyegeti a keresztényeket; minden igyekezete oda irányúl, hogy minél több rabszolgát hajthasson el s a győztes félhold diadalmenetet tartson a föld minden tájain.” *Nagybőjti beszédek*, I., 279.

²⁵⁸ *Lettere* 1848, CVIII. levél.

²⁵⁹ *Uo.*, CXIV. levél.

²⁶⁰ *Cristiano*, 7.

²⁶¹ A művet Pallavicino többször is átdolgozta: *Considerazioni sopra l'arte dello stile e del dialogo* (1646), *Arte dello stile* (1647), *Trattato dello stile e del dialogo* (1662). A fejezet megírásához ezt munkát használtam: Sforza PALLAVICINO, *Trattato dello stile, e del dialogo*, Venetia, appresso Lorenzo Basegio, 1698, capitoli XXXI–XXXII.

²⁶² CONRIERI 1999, 355–377. A prédikátori szerep változásairól magyar prédikációkat elemezve beszél: TASI 2009, 204–218.

betöltött szerepek nem állandóak, a beszélgetés mindig két szereplő között zajlik. Isten könyörületes vagy igazságos, Krisztus Isten önfeláldozó és szenvedő fia, az utolsó ítélet könyörtelen bírása vagy éppen szülő. A hallgatók bűnösök vagy igazak, a prédikátor általában közvetítő, de olykor maga is azonosul a hallgatókkal, és bűnősként szól az Úrhoz. Egyes prédikációkban a prédikátor kimondottan a rendező szerepét veszi fel: kijelöli az eljátszandó szerepeket, és időnként jelzi a szerepváltásokat.²⁶³ Az ő szereprepertoárja a legváltozatosabb: hírvivő, békekövet, védőügyvéd, a hallgatóság kísérője a mennyországig, próféta, orvos, az utolsó ítélet napján tartott perben pedig vádló és tanú is egyben. A következőkben példaképp egy szerepváltás menetét mutatjuk be. Így szól az utolsó ítéletről szóló prédikáció befejező része:

„Orsù, ditemi ora un poco alla buona, signori miei, non vi pare una bella favola quella che abbiám raccontata questa mattina? O padre, e che inaspettata interrogazione è cotesta che voi ci fate! parlate voi da scherzo o da senno? S’io parlo da senno? così voleste voi dirmelo. Non vi vergognate no: confessatela schiettamente, non è stata una bella favola questa dianzi? dite su, non è stata una bella favola? Favola? ma voi ci volete far incollorir daddovero. Come favola? come favola? Noi la teniamo per istoria evangelica, per verità eterna; ... Certo è, che noi non teniamo per favola, doverci essere il giudizio universale del mondo: lo crediamo per fede. Sì eh? oh quanto felice nuova sarebbe questa, se fosse vera! [...] Mi date voi questa mattina licenza di parlare con libertà? Benchè non la voglio no, quando ancora voleste darmela, perchè non conviene a me arrogarmi licenza tale in un consesso sì nobile, dove ho tanti che mi potrebbero essere padri per senno, padroni per dignità. Piuttosto io voglio cedere questa poca parte di predica, la quale mi rimarrebbe, ad un gran prelato riguardevole per natali, per antichità, per dottrina, per santità. V’offenderete voi punto, s’ io fo volare da Marsiglia Salviano a montare su questo pergamo, ed a tonarvi con la sua facondia divina? Su dunque definisca egli come maestro, ch’io solo interogherollo come scolare...”²⁶⁴

Sokan sokféleképpen igyekeztek meghatározni, hogy a kortársaitól eltérő prédikációs modor ellenére mégis mi teszi barokká Segneri nagybőjti prédikációit. Nem kérdőjelezve meg az általuk mondottakat mégis azt gondoljuk, hogy műve leginkább ezen állandó szerep- és beszédhelyzet teremtette mozgás és mozgalmasság miatt tekinthető jellegzetesen barokk alkotásnak.

²⁶³ *Quaresimale*, Predica XX, 209.

²⁶⁴ *Uo.*, Predica V, 56–57. „És most mondjátok csak meg nekem, nem tartjátok ti ezt ügyesen szőtt mesebeszédnek? Óh szent atyánk, – fogjátok válaszolni – micsoda kérdés ez? Tréfál, vagy komolyan beszél? Mi a mondottakban nem mesét, ha’ valóságot látunk. Én azonban ennek dacára is megismétlem kérdésemet s kérlek, mondjátok meg nekem, nem támadt-e lelketekben a gondolat, hogy én csak elmés mesét beszéltem el? De szinte látom nehezteletéket s szinte hallom a nem minden fölindulás nélkül való feleletet, hogy t. i. az evangéliumi történeteket s az örök igazság tételeit sokkal nagyobb tiszteletben tartjátok, semhogy azokat a költött dolgok világába utasítanátok. Az utolsó ítélet – mondjátok – nem vénasszonyi pletyka, hanem kinyilatkoztatott hitigazság, annak tiszteljük azt. Mily örvendetes felelet volna ez, ha csakugyan ezt válaszolnátok! [...] Megengeditek, hogy ma egészen szabadon beszéljek hozzátok? De nem, el sem fogadhatnám engedélyeteket; méltatlannak érzem magam reá egy olyan gyülekezet részéről, hol annyi, tudományokban megöszült főt s annyi kiváló méltóságot viselő egyént szemlélek. Átengedem tehát a szót annak az egyháznagynak, ki magas származása mellett a tudományokban, a jámborságban, s az erkölcsösségben egyaránt dicső vala. Nem lesz tán ellenetekre, ha marseillei Salviánt vezetem e szószerűkre, hogy isteni ékesen szólásával tanítástokra adja magát. Hadd mondja ő ki, mint mester, a határozatokat, én meg mint tanítvány, hadd intézzem hozzá a kérdéseket!” *Nagybőjti beszédek*, I., 92–94.

A prédikációk érvelő része a tétel megismétlésével zárul le, ezt követi (az előadásban rövid szünet után) a második rész, a *peroratio*, ami egy szenvedélyes, megindításra törekvő buzdító beszéd. A záróbeszéd teljesíti a retorikai hagyományban kijelölt feladatokat (*captatio benevolentiae, recapitulatio, affectuum motus*). A prédikátor tételt már bizonyítottnak veszi, és elősorolja az abból következő teendőket. A hallgatói jóindulat megszerzésére ugyanazokat eszközöket használja, mint az *exordiumban*. A prédikáció mindig egy párbeszéddel zárul, amelynek résztvevői a prédikátor, Krisztus és a hallgatóság. Segneri szól elsőként: Krisztushoz könyörög bocsánatért hallgatósága nevében, vagy a bűnösök megbüntetését kéri, vagy azt, hogy prédikációja eredményes legyen, azaz az eltévelyedettek visszatérjenek az Úrhoz. Ezt követően újra hallgatóihoz fordul, még egyszer elismétli a tételmondatot, majd az üdvözülés érdekében keresztényhez illő életre biztatja őket. A *peroratióban* az érzelmi ráhatás eszközeinek használata dominál. Saját felfokozott érzelmi állapotának feltárásával igyekszik imitációra indítani hallgatóságát. Felkiáltások és kérdések végtelen sora jellemzi ezt a részt. Az *affectuum motust* szolgálja a lelkiigyakorlatai során többször átélt krisztusi fájdalom érzékletes leírása, a lelkiismeret-furdalás, a hálátlanság érzésének felkeltése a hallgatókban és a fenyegetés, mely a jók csoportjából való kizárást helyezi kilátásba. A következő példa a harmadik prédikáció záró része, amelyben a prédikátor egy békekötési aktus részeseivé teszi a hallgatóságot:

„Sì sì, venite ch'io voglio questa mattina pigliar la penna, e, genuflesso a questi piedi santissimi, la voglio intignere in queste venerabili piaghe, e così scrivere col sangue d'esse la formola del perdono. Io, Signore, per quell'uffizio che indegnamente sostengo su questo luogo, a nome di questo popolo vi dichiaro, come noi deponghiamo a' vostri sagratissimi piedi tutte le ingiurie che abbiamo mai ricevute, o che saremo mai per ricevere. [...] Offriremo la pace, s'ella non ci venga richiesta; [...] Cristiani, c'è veruno, il quale ricusi di sottoscrivere? c'è veruno? Se v'è, si dichiarì: ché allor io divenuto tutto di fuoco, con questo sangue medesimo scriverò per lui la sentenza di eterna condannazione. [...] Ma tolga Dio dal mezzo nostro persona sì scellerata. Se v'ha chi voglia negar a Cristo la grazia che ci addimanda, s'apparti pure, si scosti da questo luogo. Noi che qui rimanghiamo, tutti umiliatici a' piedi del Crocifisso perdono chiederemo a' nimici, perdono a noi, perdono a tutti i peccatori, perdono.”²⁶⁵

A XXXVIII. beszéd *peroratiója* az egész kötetet zárja le. Segneri itt összefoglalja, milyen cél vezérelte, ennek elérése érdekében milyen módszereket alkalmazott, és milyen eredménnyel. A bűnöket akarta kárhoztatni és az erényes életre buzdítani, amelyek

²⁶⁵ Uo., Predica III, 38. „Jöjjetek hát, jöjjetek! Én Krisztus lábaihoz borulva, szent sebeibe mártom tollamat s az ő drága vérével megírom a kiengesztelődési okmányt. Én Uram, Istenem! Ama tisztetnek erejénél fogva, melyet e szószéken viselek, az összes itt jelenlevők nevében kijelentem előtted, hogy minden méltatlanságot, melylyel minket illelt, vagy melyet mi követtünk el mások ellen, legszentebb lábaidhoz teszszük le. [...] Ellenségeinknek följajnljuk a békejobbot, habár talán nem is kéri azt [...] Van-e valaki köztetek, ki ez okmányt alá nem írja? Ha van, ám álljon ki a középbe, hadd lássuk! Mert akkor megváltoztatom szövegét s lelkem buzgóságában ugyanazzal a sz. vérrel, az örök kárhozat ítéletét írom meg. [...] Távoztassa el Isten közülünk azt a bűnöst, ki Krisztusnak makacsul ellenszegül! Távozzék innen az ilyen, mi pedig, kik itt maradunk, Krisztus lábaihoz borulva, bocsánatot esdünk majd ellenségeinknek, bocsánatot önmagunknak, bocsánatot minden bűnösnek. Bocsánatot mindenkinek, bocsánatot...” *Nagybőjti beszédek*, I., 59.

teljesítéséhez latba vetette minden tudását, észérveket és tekintélyérveket sorolt, majd példákat hozott fel, fenyegetett, ígért, térden állva könyörögött, és most az igazak megerősítésének biztos tudatában és a bűnösök megtérésének reményében távozik.²⁶⁶ Így búcsúzik hallgatóságától:

„Mi giova credere che in questa chiesa non ci sien peccatori, o se pur ci sono, sieno già penitenti, e non più ostinati. Però a voi tocca, amantissimo Redentore, e di stendere su i lor colli le vostre braccia e qual amoroso padre pietosamente accogliere i figliuoli ravvisti, strignerli al vostro seno, accostarli alla vostra faccia, ammetterli al vostro bacio. [...] Benedite le loro persone, benedite le loro case, benedite i loro campi, benedite ciò che hanno di bene al mondo. E voi frattanto, o miei riveriti uditori, restate in pace, nel cuor di questo Gesù, dentro cui vi lascio.”²⁶⁷

* * *

Mindezek alapján Segneri prédikációs gyakorlatát az értelemre ható racionális érvelés és az érzelmekre ható retorikai eszközök használata közötti egyensúly által látjuk leírhatónak. Előbbi szokatlan volt a XVII. századi olasz prédikációban, ezért a későbbi kritika nagybőjti beszédeit olykor túlságosan intellektuálisnak ítélte, máskor pedig az affektivitás eszközeinek használata miatt bélyegezte secentistának.

Ami beszéd ékesítését illeti, Segneri mestere, Pallavicino a meztelen igazság felsőbbrendűségét hirdette, azonban úgy tartotta, hogy az emberi természet miatt az igazságnak szüksége van díszekre.²⁶⁸ Reggio, Mazarini, Pallavicino: elméleti munkáikban mindannyian a *res* és a *verba* összeegyeztetésére törekedtek, és szembehelyezkedtek a látszatot, a pompát kedvelő prédikációs modorral, mely a század végére olyannyira uralkodóvá vált, főleg Dél-Itáliában, hogy maga a pápa is fellépett ellene.²⁶⁹ Mindhárom említett szerző meg volt róla győződve, hogy az a prédikáció, mely kizárólag az érzelemkeltésben, vagy a gyönyörködtetésben leli meg célját nem alkalmas arra, hogy a hallgatóság akaratát a jóra irányítsa. Nem zárták ki sem egyik, sem másik eszközeinek alkalmazását, azonban azok mértékkel való, kiegyensúlyozott használatát támogatták.

²⁶⁶ Uo., Predica XXXVIII, 420.

²⁶⁷ Uo., Predica XXXVIII, 421. „Hinni akarom, hogy e templomban nincs egyetlen bűnös se s ha találkozik néhány, hiszem, hogy azok készek a bűnbánatra s nem csökönyösek többé. S épen azért rajtad van most már a sor, én szerelmes Megváltóm. Terjeszd feléjük karjaidat s mint szerető atya, ki megtért gyermekeit visszafogadja, öleld kebledre őket. Engedd őket magadhoz, hadd leheljék reád csókjaikat. [...] Áldd meg őket, áldd meg házaikat, mezeiket s mindent, amijök csak van. Ti pedig, Á. H.! élvezzétek a békét az Úr Jézus szívében, amelyben utoljára hagylak.” *Nagybőjti beszédek*, II., 362.

²⁶⁸ Idézi BATTISTINI 2000a, 146–148.

²⁶⁹ XI. Ince 1680-ban levélben szólította fel Nápoly érsekét, hogy lépjen fel az ilyen prédikátorok ellen. MIELE 1996, 103–104, a levél a 108–109. oldalakon. Miele szerint nem a véletlen műve, hogy a levél és a Segneri-féle „reform” (melyet a *Quaresimale* megjelenéséhez kapcsol) között csupán egyetlen év telt el. Feltételezését azonban bővebben nem fejti ki.

Vizsgálatunk alapján úgy látszik, hogy Segneri ezeket az elveket követte a gyakorlatban, s ennek alapján joggal sorolhatjuk őt is a mérsékelt barokk képviselői közé.²⁷⁰

III.7. *PREDICHE DETTE NEL PALAZZO APOSTOLICO* (1694)

1692. február 6-án Paolo Segneri levelet írt Tirso Gonzalez generálisnak, akitől azt kérte, mentse fel XII. Ince pápa kérésének teljesítése alól, mely Rómába, az apostoli palotába szólította őt prédikálni.²⁷¹ Nem tudjuk, hogy a generális tett-e lépéseket az ügyben, azonban az életrajz tanúsága szerint Segneri a nagybőjti időszak kezdetén Rómába érkezett.²⁷² Innen szeptember 7-én kelt levelében arról ad hírt, hogy befejezte az adventi és a nagybőjt prédikációkat, azonban azok megtanulása nem kis nehézséget okoz számára.²⁷³ A felkészülési időt követően november 10-én barátjának, Cristoforo atyának levélben számolt be arról, hogy elmondta első két prédikációját a szentatya előtt, aki igen elégedett volt vele.²⁷⁴

Decemberben Niccolò Maria Pallavicino halála után a pápa az Apostoli Penitenciária teológusának és püspöki vizsgálónak akarta Segnerit kinevezni. Előbbi feladatot az udvari prédikátori helyett elfogadta, utóbbi alól végül rossz hallására hivatkozva sikerült felmentést kapnia. Mivel a prédikációk már készen voltak, a hivatalváltást kitolták a következő év húsvétiáig.²⁷⁵

A pápai udvar hitszónokaként elmondott beszédek 1694-ben jelentette meg *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* címmel. A kötet valószínűleg az elmondás kronológiai sorrendjét követi, ezért az első kettő nagybőjti prédikációt három követi az adventi időszakból, majd újra nyolc nagybőjti következik. Ha a mű népszerűségét a további kiadásokkal mérjük, ebben az esetben visszafogott sikerről számolhatunk be, bár ez minden bizonnyal összefüggésben van azzal is, hogy ez a műfaj szűkebb olvasóközönségre tarthatott számot, mint a *Quaresimale*.²⁷⁶

Az ajánlás XII. Incének szól, aki a *Collegio Romano*-ban tanult, majd évekkel később nápolyi érsek lett. Ezt az időszakot az érsekség fénykoraként tartják számon. Reformtevékenységét pápává választása után is folytatta, 1692. június 22-én kiadta *Romanum decet pontificem* kezdetű bulláját, amellyel a nepotizmus ellen vette fel a harcot. Ezen kívül a papság számára kötelezővé tette a lelkigyakorlatokat, a szegények megsegítésén fáradozott,

²⁷⁰ A mérsékelt barokk kifejezés Franco Croce nevéhez kötődik, melynek képviselői közé sorolja Pallavicinót: Franco CROCE, *Tre momenti del barocco letterario italiano*, Firenze, G.C. Sansoni, 1966 (La civiltà europea), 161–220.

²⁷¹ *Lettere* 1848, CXI. levél.

²⁷² MASSEI 1995, 48.

²⁷³ *Lettere* 1848, CXIV. levél.

²⁷⁴ *Uo.*, CXIX. levél.

²⁷⁵ *Uo.*, CXXI., CXXII. levél.

²⁷⁶ Vö. SOMMERVOGEL VII, 1079.

valamint a szerzetesrendi fegyelem javítására kongregációt hozott létre.²⁷⁷ Segneri ajánlásában örvendve fogadja és ünnepli ezeket a régóta várt rendelkezéseket.²⁷⁸

Mivel Segneri hallgatósága az apostoli palota klérusa volt, a témák kiválasztásakor a felsőpapságra jellemző bűnök (egyházi jövedelmek osztogatása arra érdemteleneknek, nepotizmus, korrupció, érdekkapcsolatok fenntartása tekintélyes világi vezetőkkel, hiábavalóságokkal töltött idő, fényűző életmód), az egyháziak feladatai, erényei és az isteni kiválasztottság tudatosítása kapott kitüntetett szerepet. Segneri nem riadva meg attól, hogy az egyházi hierarchiában nála jóval magasabb pozícióban lévőkhöz szól, nyíltan és határozottan elítélte mindazokat az egyházi személyeket, akik valamilyen módon beszennyezik az isteni szolgálatot. Így oktatja és rója meg a papságot a IV. prédikációban:

„Il mal però, signori miei, non è questo. Il male è che alcuni degli ecclesiastici non vogliono porre a conto di falli, almeno riproverabili, quei che sono comuni a tutti. Si dice subito: tutti fanno così; tutti spendono su le forze; tutti ambiscono; tutti adulano; tutti si aiutano ad arricchire la casa col patrimonio de'poveri più che sanno. Oh questo linguaggio sì che non è comportabile in uomo tale!”²⁷⁹

A VIII. beszédben pedig így kárhoztatja a pazarlást és a fényűző életmódot, s biztat a szegények megsegítésére:

„Oh se si andasse per li palazzi di Roma! Quante volte vedrebbesi che le mense apprestate in tre solamente delle sue sale magnifiche e maestose basterebbono a tutti gli spedali della città, che pur sono tanti! E perché ciò, se non per colpa del lusso, che è l'orco vero, ingoiatore di quanto v'è, non mai stucco, non mai satollo?”²⁸⁰

Úgy tűnik ezért, hogy a kötet tematikája a pápai reformtörekvésekkel összhangban született meg. Ajánlásából kiderül az is, hogy XII. Ince kormányzásának idejét olyan boldog időszaknak tartja, amikor teljesen szabadon lehet fellépni e bűnök ellen, mivel azt, helyesen, a jó előmozdításaként értékeli.²⁸¹

A prédikációk két részből állnak. Az első rész a papság feladatait és bűneit mutatja be, míg a második előbbiekre végrehajtására és utóbbiaktól való megszabadulásra buzdít. A témát egy latin bibliai passzus jelöli ki, melynek Segneri magyarázatát adja a *narratió*-ban, tanulságát pedig az egyházi személyekre vonatkoztatja.

²⁷⁷ Battista MONDINI, *Pápák Enciklopédiája*, Bp., Szent István Társulat, 2001, 526–531.

²⁷⁸ *Prediche*, 1. sztan. oldal.

²⁷⁹ *Uo.*, Predica IV, 38. „A baj azonban, uraim, nem ez. A baj az, hogy néhány egyházi személy nem tartja hibának, melyért legalább szemrehányás jár, azt, amelyet mindenki más is elkövet. Rögtön azt mondják: mindenki ezt csinálja; mindenki költ fegyveresekre; mindenki egyre magasabbra törekszik; mindenki hízeleg; mindenki úgy gazdagítja a sajátját a szegények kárára, ahogyan csak tudja. Ez az a beszéd, amely egyáltalán nem tűrhet el egy egyházi embertől!”

²⁸⁰ *Uo.*, Predica VIII, 68. „Oh, ha az ember végigjárna a római palotákat! Hányszor látná, hogy a fenséges és pazar termekben a csupán három személynek megterített asztalok elegendőek lennének a város összes kórházának, amelyekből pedig jó sok van! Miért van ez, ha nem a fényűzés bűne miatt, ami igazi szörnyeteg: mindent elnyel, ami csak van, nem csömörlik meg soha, nem lakik jól soha.”

²⁸¹ *Uo.*, 1. sztan. oldal.

A prédikációk rövidebbek a *Quaresimale* beszédeinél, s más tekintetben is különböznek azoktól. Leginkább abban, hogy jóval elvontabbak, teológiával átitatottak, hiszen az egyházi tudományokban jártas hallgatóság effajta alkalmazkodást igényelt. A teológia azonban sohasem áll önmagában, a fejtegetések mindig a gyakorlatba vezetnek át, ahol a konklúziókat a papi hivatásra alkalmazza. Szembetűnő még, hogy Segneri itt kisebb teret hagy a profán erudíciónak, többször fordul a szentíráshoz, valamint hosszasan idéz latinul.

Az I. prédikáció arra tanít, hogy az egyházi személy gondosan ügyeljen magatartására, minden körülmények között Istenre, a vallás érdekeire gondoljon. A figyelmeztetésre igen is szükség van, hiszen:

„Non può avvenire che i beneficij ecclesiastici vengano da taluno distribuiti, non a chi merita più, ma a chi più corteggia, ma a chi più deferisce, ma a chi più dipende, ma a chi fa sperare più fedele la mano al girar dell’urna? [...] Queste ed altre mancanze simili, perché paiono, dirò così, delicate, oh quanto facilmente s’inoltrano in ogni seno!”²⁸²

E gondolatok folytatásaként is értelmezhető a VIII. beszéd, amely az önszeretet és Isten szeretetének kérdését egy konkrét esetben, az egyházi javadalmak felhasználásában vizsgálja meg, majd eljut a büntetésig is, amely a rossz célok támogatásáért jár. Hasonló témával foglalkozik a XI., melyben a prédikátor azt kívánja bemutatni, milyen kárhozatos annak a főpapnak az eljárása, aki a lelki dolgokra hivatkozva akarja világi jogkörét, hatalmát kiterjeszteni.²⁸³

A rezidencia-kötelezettség többször előkerül a kötetben, melynek betartását Segneri erénynek és dicsőségnek tartja. Az egyházmegye fejének mindenről tudnia kell, hiszen a tudatlan nép kegyességgyakorlás gyanánt sokszor babonás rítusokat végez.²⁸⁴ Igen szerencsétlenek tehát azok az egyházmegyék – mondja –, amelyek sohasem látják püspökük arcát.²⁸⁵

A jelenléten és ellenőrzésen kívül olyan kötelességek kapcsolódnak a főpapi hivatáshoz, mint a beteglátogatás, a helyi papság és a gyermekek oktatása, a falvakban, az elszigetelt hegyi településeken élők lelkigondozása.²⁸⁶ Mindehhez a püspöknek buzgó prédikátorokról, megbízható gyóntatókról kell gondoskodnia, és olyanokról, akik szeretetteljesen javítják ki a hívek hibáit. Olykor-olykor pedig missziókkal kell felráznia az egyházmegyét bűnös

²⁸² Uo., Predica I, 10. „Nem történhet-e meg, hogy az egyházi javakat valaki nem annak adja, aki jobban megérdemli, hanem annak, aki többet udvarol, annak, aki készségesebb, annak, aki engedelmesebb, annak, akitől nagyobb hűséget remélhet választáskor? [...] Ezek és más hasonló fogatkozások, mivel úgymond apró gyengeségnek látszanak, óh, mily könnyen beférkőznek minden kebelbe!”

²⁸³ Uo., Predica XI, 90.

²⁸⁴ Uo., Predica VII, 60.

²⁸⁵ Uo., Predica VII, 58.

²⁸⁶ Uo., Predica III, 28.

nyugalmából.²⁸⁷ A püspök nem lehet elnéző, nemtörődöm papjaival szemben, hiszen amikor a püspök alszik, alszanak a prépostok, alszanak a plébánosok, és alszanak a kisebb hivatalokat betöltők is.²⁸⁸

Segneri szinte mindegyik beszédében Krisztust állítja példaként a főpapok elé, akinek törvényeit minden körülmények között be kell tartani. Krisztus két szerepét, a bírót és a megváltót a papságnak egyesítenie kell magában.²⁸⁹ Ha így tesznek, a jutalom sem marad el. A IX. prédikáció szerint háromféle kegyelemben részesülnek a példás életű papok, ahogyan a szamariai asszony is. Ezt a gondolatmenetet viszi tovább az utolsó beszédben, ahol még jobban hangsúlyozza, hogy Krisztus jutalmaiból csak azok kapnak, akik szentként élnek.

A VI. prédikáció az egyházon belüli ellentétek elítéléséből kiindulva jut el a papi szerep egyetemességéig. A reneszánsz idején fejlődésnek induló szemlélettel szemben, mely Európát a különböző nemzetek egységének tekintette, Segneri a középkori *Respublica Christiana*-felfogáshoz közelít, amennyiben az egyházi személyt úgy határozza meg, mint aki minden nemzet javát akarja, élete a *caritas* egyetemes szellemiségének jegyében telik, s országa, nemzete a világ összes keresztényének közössége. Segneri nem kérdőjelezi meg a nemzetállamok létjogosultságát, hanem az ott élő egyháziak szerepéből zárja ki a nemzettudatot.

A kötetben szerepelnek fiktív beszélők, azonban a beszédmódok és a megszólalói szerepek gazdag változatossága, mely a *Quaresimale* sajátja, itt nem jelentkezik. Az érzelmeltetés eszközeinek visszafogottabb használata figyelhető meg, hiányoznak a nagybőjti prédikációkra jellemző gyakori felkiáltások, kérdések. A kötet egy egyházi tudományokban igen jártas prédikátort állít elénk, aki azonban sohasem öncélúan, hanem az *utilitas* szolgálatában használja ezt a tudást: tanítja a papságot, és arról akarja meggyőzni őket, hogy hivatásukat minél tökéletesebben töltsék be.

A *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* című kötet ennek alapján jól illeszkedik a Segneri-életműbe, melynek célja, hogy mindenkit állapotától, hivatásától függően feladataira és keresztényhez illő életre neveljen. Azt hirdeti, hogy az individuum társadalomban betöltött státusza olyan adottság, amelyet Isten akarataként kell elfogadni. Azonban minden körülmények között meg lehet és meg kell találni a módját annak, hogy az ember Isten dicsőségét és önmaga üdvösségét szolgálja, laikusként és egyházi személyként egyaránt. Ebben a főpapokra még nagyobb felelősség hárul, amelyet csak is az örök kárhozat terhével háríthatnak el maguktól.

²⁸⁷ Uo., Predica V, 42.

²⁸⁸ Uo., Predica V, 40.

²⁸⁹ Uo., Predica III.

III.8. SEGNERI PRÉDIKÁCIÓINAK HATÁSA A XVIII–XIX. SZÁZADBAN

Amint azt az értekezés első fejezetében láttuk, a prédikátor Segneri, s főleg a *Quaresimale* című munka az egyházi hitszónoklatra oktató XVIII. századi kiadványok gyakori példájává vált Itáliában. Az egyházi retorikákon kívül más adatok is arra mutatnak, hogy prédikációja mintaként szolgált a XVIII. századi itáliai hitszónokok számára.

A népmisziók kapcsán már említett Fulvio Fontana például Segneri nagybőjti prédikációiból kompilálva hozta létre saját *Quaresimaléját*.²⁹⁰ De nemcsak a jezsuiták, hanem a ferencesek is követendőnek tartották prédikációs modorát: 1741-ben a ferences generális, Gaetano da Laurino körlevelet adott ki, amiben elrendelte, hogy a novíciusok hozzák magukkal a noviciátusba lépve az *Il Cristiano istruitót*, valamint olvassák is azt, mivel a kötet kiváló instrukciókat ad. Ezen kívül azok, akik már fogadalmat tettek vagy tanulóidejüket töltik, minden vasárnap prédikáljanak a *Quaresimaléból*, hogy beléjük ivódjék a helyes kifejezésmód és az erőteljes érvelés.²⁹¹

Értekezésünk utolsó fejezete XVIII. századi könyvjegyzékek és beszerzési katalógusok alapján bizonyítja, hogy az olasz jezsuita prédikációs kötetei, valamint az *Il Cristiano istruito* része volt a magyarországi felsőpapság, a szerzetesrendek és olykor az alsópapság könyvtárának is. Hogy Segneri prédikatori munkássága nem volt ismeretlen a XVIII. századi magyarországi jezsuiták körében, azt jól mutatja Kaprinai István egyházi ékesszólásról írott kétkötetes tankönyve.²⁹²

Bán Imre Kaprinai munkáját olyan népszerű elméleti kézikönyvként definiálja, amely „az elavult jezsuita prédikáló modor megjobbítására is törekszik”,²⁹³ valamint „[...] nem szakít gyökeresen a barokk prédikáció technikájával és stílusával, de ezt mindenütt mérsékelni, a józan ész, az értelmes érzelemkeltés, az egyszerűség felé kívánja irányítani”.²⁹⁴ Kaprinai ezért a modern prédikátorok közül elsősorban a franciákat állítja példaként a leendő és kezdő

²⁹⁰ FONTANA 1721. Fontana művéről többnyire meg sem emlékeznek a prédikációtörténetek, és egyéb szakirodalmat is nehéz róla találni. Ha beszélnek róla, a kompilációt nem említik, csupán azt, hogy prédikációs modora hasonló Segneriéhez, ill. hogy mintája bizonyára Segneri volt: VENTO 1916, 436–438; Edoardo VILLA, *L'eloquenza sacra fra Barocco e Arcadia = Alfonso M. de' Liguori e la civiltà letteraria del Settecento*, Atti del Convegno internazionale per il tricentenario della nascita del Santo (1696–1996), Napoli 20–23 ottobre 1997, a cura di Pompeo GIANNANTONIO, Firenze, Leo S. Olschki, 1999 (Biblioteca dell'«Archivum Romanicum», Serie I: Storia, Letteratura, Paleografia 286), 49–52.

²⁹¹ Benedetto INNOCENTI O. F. M., *Lo studio del Segneri dal Min. Gen. P. Gaetano da Laurino proposto ai Francescani italiani nel 1741*, Studi francescani, 9(1937), 2. sz., 200.

²⁹² Stephanus KAPRINAI, *Institutio eloquentiæ sacræ generatim*, tom. I, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1758; Uő, *Institutio eloquentiæ sacræ speciatim*, tom. II, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1763.

²⁹³ BÁN I. 1971, 79. Ugyanezt a változtatási igényt regisztrálja egy másik szöveg kapcsán: SZELESTEI N. 2002, 263–279.

²⁹⁴ BÁN I. 1971, 88.

hitszónokok elé, utánuk következnek az olaszok, közülük a jezsuita Cesare Calinóra és Carlo Ambrogio Cattaneóra, a kapucinus Francesco Maria Casinire és a legtöbbször Segnerire hivatkozik.²⁹⁵

A magyar jezsuita Segnerit a legjobb olasz prédikátorok között tartja számon, ő Itália Cicerója,²⁹⁶ aki Démoszthenész és Cicero után következik az utánzásra érdemes szónokok sorában.²⁹⁷ Műveinek olvasását, prédikációs modorának követését javasolja a tanulóknak. Az olasz jezsuita munkáinak széleskörű ismeretéről tesz tanúbizonyságot, forrásai között említi három prédikációs kötetét, az *Il Cristiano istruitót*, a *La Manna dell'Animát* és az *Esposizione del Miserere* című művet, de találunk hivatkozásokat az *Il Parroco istruitóra* is. Jegyzetei szerint mindegyiket latin nyelvű kiadásban ismerte. Kaprinai tankönyvében a Segneri-művek a szabályok illusztrálására példák gazdag tárházát jelentették, vagy olyan további forrásokat, ahová a szerző olvasóit a tárgyalt kérdés mélyebb tanulmányozása céljából utalhatta. A *Manna animæ* című művet ezen kívül a hitszónok lelki felkészülése során is használandónak tartotta.²⁹⁸

Kaprinai művének I. kötete három könyvből áll, melyek a következő felosztást követik: 1) a beszéd megírása előtti tudnivalók (az egyházi szónoklatról általában, a hitszónokról); 2) a beszéd megírása közbeni feladatok (*inventio, dispositio, elocutio*); 3) a megírás utáni teendők (*memoria, pronunciatio, actio*). A jegyzetekben, vagy példaként idézett passzusok formájában többször is történik utalás Segnerire, azonban csak azokra a részekre térünk ki, ahol a szerző a főszövegben említi őt.

Kaprinai az érvek feltárásának módjait tárgyalva a hasonlatról elmondja, hogy az nem bizonyításra, hanem ékesítésre, magyarázatra és szemléltetésre szolgál, ezért a racionális érveléshez szokott francia szónokoknál nem túl gyakori, ellenben a kellemesebb beszédformát kedvelő olaszok szívesen szórják tele beszédeiket szép hasonlatokkal és példákkal. Ezután Segneri *Institutio parochi* művének VII. fejezetére (Milyen eszközökkel kell élnie a plébánosnak, hogy prédikációja gyümölcsöző legyen?) hivatkozva azt tanácsolja, hogy a szónok miután erős érvekkel bizonyította tételét, alkalmazzon hasonlatokat és *exemplumokat*, főleg tanulatlanabb hallgatóság előtt.²⁹⁹ Ahogyan azt korábban fejezetünkben már láttuk, Segneri az említett műben valóban arra biztatta az alsópapság tagjait, hogy hallgatóik számára közérthető példákkal, hasonlatokkal tegyék befogadhatóvá a hit elvont dolgait.³⁰⁰ Kaprinai a

²⁹⁵ KAPRINAI 1758, 6.

²⁹⁶ *Uo.*, 62.

²⁹⁷ *Uo.*, 81.

²⁹⁸ *Uo.*, 66.

²⁹⁹ *Uo.*, 210.

³⁰⁰ *Parroco*, 33.

hasonlatok lehetséges forrásai között a történelmet és a természetrajzot is említi, amelyek kellemessé teszik a beszédet, s példaként az olasz szónokokat, Segnerit és Cattaneót hozza.³⁰¹

Még mindig az *inventi*ónál maradva, de már az affektusokról értekezve Kaprinai az érzelmek felkeltésének módjai között a segneriánus/penitenciális népmissziókban alkalmazott technikák leírását adja, s úgy is emlékezik meg róluk, mint amelyek a missziókban is használatosak.³⁰² Ilyenek az engesztelő körmenetek, az olyan tárgyak, mint a koponya, mely minden ember közös sorsára figyelmeztet, az elkárhozott lelkeket ábrázoló kép, vagy a pokolbeli tüzet felidéző fáklya. Ide tartozik Krisztus szenvedésének megidézése képek vagy a passió eszközeinek használatával (kötél, töviskorona, vessző, stb.), azaz részesülés a Krisztus által kiállott kínokból. Mindezek az érzelmekeltetés szolgálatába állíthatók, azonban csak a nép előtt, s nem alkalmazandók tanult publikum esetén. Kaprinai egyébként Segnerit, és általában az olasz szónokokat kiemelkedőnek tartja az affektusok felkeltésének és irányításának terén.³⁰³

A *dispositio* tárgyalásakor három esetben kerül elő Segneri neve. Először az *exordium* kapcsán, ahol a szerző Bourdaloue, Segneri és Casini műveihez utalja a tanulókat, mert azokból kitűnő ötleteket meríthetnek saját bevezetések számára.³⁰⁴ Másodszor az *exemplum* megerősítésben betöltött szerepéről beszélve jelenti ki, hogy ebben a funkcióban gyakran használják azt az olasz szónokot, köztük Segnerit, aki beszéde második részét egy illusztris példával szokta zárni.³⁰⁵ Harmadikként a moralizáló kitérők létjogosultságát fejtegetve említi őt. Kaprinai szerint a prédikáció nem nélkülözheti az effajta *digressió*kat, főleg ha tanulatlanabb hallgatóságról van szó. Ilyenkor, ahogyan azt Segneri is tanácsolja az *Institutio parochi*ban,³⁰⁶ a részletek tárgyalásába kell bocsátkozni, különben érthetetlen lesz a tanítás. Kaprinai azonban ebben is óvatosságra int: mindig figyelembe kell venni a hallgatóság összetételét, mert – mint mondja – a hunyor étek a gerlicének, a galambnak azonban méreg.³⁰⁷

Az *elocutio* szabályait ismertető részben Segnerire csak rövid utalásokat találunk. Ilyen például a *sermocinatio*t definiáló és annak használati funkcióját ismertető paragrafus, amelynek végén a szerző a *Quaresimale* II. prédikációjára mint elegáns példára hivatkozik.³⁰⁸

Kaprinai könyvének második kötete a hitszónoklaton belül, az egyes nemek (*genere didactico, panegyrico, morali*) alapján elkülönülő műfajok szabályaival foglalkozik. Segneri prédikációs kötetei mindegyik számára tudnak mintát adni. A gyerekeknek, tanulatlanok

³⁰¹ KAPRINAI 1758, 212.

³⁰² *Uo.*, 339–341.

³⁰³ *Uo.*, 355.

³⁰⁴ *Uo.*, 387.

³⁰⁵ *Uo.*, 495.

³⁰⁶ *Parroco*, 34.

³⁰⁷ KAPRINAI 1758, 530.

³⁰⁸ *Uo.*, 658–659.

tartott katekétikai beszédnél (*catechesis infima*) Kaprinai újfent Segneri plébánosoknak írott művéből idéz, s osztja véleményét, miszerint a gazdáknak és a szülőknek a szolgák és a gyermekek nevelésében igen nagy a felelőssége.³⁰⁹ A művelt, tanult, városi hallgatóság előtti hitoktatási beszéd kiváló példájának tartja Segneri *Homo Christianus* című művét, ezért a tanulóknak azt tanácsolja, hogy gyakran és szorgalmasan forgassák azt.³¹⁰

Az *oratio paraphrastica* esetében, melyet a didaktikus beszéd másik típusaként határoz meg, a tanulóifjúságot a *Manna animæ* elmélkedéseihez utalja,³¹¹ majd később a kötet december 8-i elmélkedését ajánlja egy magyarázó-oktató beszéd matériájának.³¹²

A polemikus hitszónoklattal foglalkozó cikkelyekbe Segneri egyetlen beszéde, a *Quaresimale* XX. prédikációja került bele.³¹³ Ez azzal érdemelte ki Kaprinai dicséretét, hogy abban a prédikátor szilárd érveléssel bizonyítja Krisztus istenségét, valamint ötvözi a polemikus és moralizáló beszédek jellegzetességeit.³¹⁴

A szentekről szóló prédikációkat tárgyaló részben lépten-nyomon a *Panegyrici sacri* című kötettel találkozunk az olvasó, míg a morális beszédeknél Kaprinai Bourdaloue és Segneri epilógusait emeli ki, és elismeréssel szól az abban használt érzelemkeltő retorikai alakzatokról.³¹⁵

Ez a rövid összefoglalás is érzékeltethette, hogy a Kaprinai által megrajzolt hitszónok-eszmény számos vonása megegyezett a prédikátor Segneriével, az olasz jezsuita prédikációs gyakorlata sokszor a tankönyvben megfogalmazott elvek és szabályok megvalósulását jelentette. Ahogyan Itáliában, úgy Magyarországon is az olasz jezsuita mintaként szolgált a XVIII. században a barokk prédikációs modor leváltását szorgalmazók számára, az egyházi retorikák kedvelt példájává vált.

A Segneri prédikációk hatástörténetében egy másik időszakot is feltétlenül meg kell említenünk. A XIX. század elejétől egészen a XX. elejéig egyfajta Segneri-reneszánszról beszélhetünk, amennyiben művei, köztük prédikációs kötetei nagy számban és nemzeti nyelveken jelentek meg Európa-szerte.³¹⁶

Az összesen tizenhárom nagybőjti beszédet németre fordító Ignaz Kollman választását azzal indokolta, hogy azok hasznosak a mai prédikátoroknak, de minden olyan embernek is,

³⁰⁹ KAPRINAI 1763, 31; *Parroco*, cap. VIII.

³¹⁰ KAPRINAI 1763, 95.

³¹¹ *Uo.*, 138.

³¹² *Uo.*, 202.

³¹³ *Uo.*, 228.

³¹⁴ *Uo.*, 319.

³¹⁵ *Uo.*, 787.

³¹⁶ SOMMERVOGEL VII, 1050–1089; Lásd még az értekezés végén közölt bibliográfiában szereplő magyar fordításokat.

aki üdvösségét fontosnak tartja.³¹⁷ A *Quaresimale* magyar fordításáról (I. kötet, 1894, II. kötet 1901) írt könyvismertetések arra adnak választ, hogy a korabeli magyar olvasók és prédikáló papok, miért értékelték nagyra egy XVII. századi olasz jezsuita beszédeit.³¹⁸

Az első recenzió szerzője a *Quaresimale* fő jellemvonásának „a szívhez szóló bensőség”-et tartja, amelyet a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokra vezet vissza. Másik fő erényének a szentírás alapos ismeretét és gyakori használatát véli. Szerinte Segneri nagybőjti prédikációinak e két jellegzetesség miatt van hatása és létjogosultsága még a XIX. század végén is. „Beszédei ciceroi műremekek, eszméinek mélysége, bizonyítékainak megdönthetetlen ereje, hasonlatainak fönsége, képeinek elevensége, megkapó, bámulatot keltő fordulatai s az a kedves poesis, melynek fényében itt úgyszólván minden tudomány megjelen: ellenállhatatlanul ragad magával.”³¹⁹ A szerző egyértelműen utal rá, hogy a művet a prédikáló papok használhatják: a kötet prédikációi túl hosszúak, azonban szakaszokra vannak osztva, ezért ezek a kisebb részek vázlatként szolgálhatnak beszédek elkészítésekor.³²⁰

A második kötetéről készített könyvismertetés is azt mutatja, hogy a *Quaresimalét* megfelelőnek tartották arra, hogy a magyar papság segédkönyve legyen. A recenzió tárgyalja használhatóságának mibenlétét és korlátait is. A szerző szerint „Segnerinek főbecsét a tartalom teszi, mely tehát átültethető”.³²¹ Annak, aki tökélyre akarja fejleszteni prédikátori tudományát, elengedhetetlen, hogy őt is tanulmányozza, mert „a beszéd számtalan titkát lehet belőle tanulni. A pszichologikus számítás, a logikai elrendezés kiváló példáit mutatja, a szónoki amplifikációban pedig majdnem páratlan”.³²² Prédikációi azonban a gyakorlatban csak változtatások után használhatók, mivel a mitológiai példákat és az ókori bölcsesket a hallgatóság felkészültség hiányában már nem érti, és egyébként is kimentek a divatból.³²³ Műve arra is felhívja figyelmet, mennyire fontos a példák gyakori alkalmazása, s mivel benne számtalan bibliai és egyháztörténeti *exemplum* is van, ebből a szempontból is kiváló segítsége lehet a prédikáló papságnak.³²⁴

Érdemes ezután röviden szólnunk a magyar katolikus egyház XIX. század végi történetéről, amely magyarázatként szolgálhat Segneri prédikációinak újbóli népszerűségére. Az 1890-es éveket az egyháztörténet a katolikus reneszánsz időszakaként tartja számon,

³¹⁷ SOMMERVOGEL VII, 1070; Werner WELTZIG, *Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen*, II, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, 479, Nr. 875.

³¹⁸ KERESZTY Viktor, könyvismertetés, *Segneri Pál nagybőjti szent beszédei*, a «Zemplén» Könyvnyomtató Intézetéből, Sátor-Alja-Ujhely, 1894, I. kötetéről, Magyar Sion, új sorozat 9(1895), 145–146. Recenzió a II. kötetéről: Cs. E. 1901.

³¹⁹ KERESZTY 1895, 145–146.

³²⁰ *Uo.*, 146.

³²¹ Cs. E. 1901, 288.

³²² *Uo.*

³²³ *Uo.*, 289.

³²⁴ *Uo.*

amely Nyugat-Európához képest Magyarországon fél évszázados késéssel köszöntött be.³²⁵ A katolikus egyház belső megújulási igénye és törekvései nyomán templomokat építettek, nagyobb hangsúlyt helyeztek az igehirdetésre, Mária-kongregációk alakultak, papneveldeket hoztak létre, hitbuzgalmi folyóiratok indultak, a lazaristák és jezsuiták missziós tevékenységbe kezdtek, a katolikusok hallatták hangjukat a politikai életben is. Ennek az újjászületési mozgalomnak volt emblemikus alakja Prohászka Ottokár, akinek hagyatékában, melynek örököse a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, megtalálható Segneri összes műveinek 1733-as velencei kiadása.

Ugyanebben az időszakban a magyar egyházi szónoklatban is komoly változások következtek be, egyre több prédikáció-gyűjtemény jelent meg, hogy a papság meg tudjon felelni az igehirdetéssel szemben támasztott igényeknek és elvárásoknak.³²⁶ Segneri nagyböjti beszédeinek magyar fordítója tehát minden bizonnyal a kereslet ismeretében látott hozzá munkájához.

Nemcsak a prédikációk, hanem Segneri más művei is népszerűségnek örvendtek Magyarországon, elsősorban a XVIII. században. Az olasz jezsuita hatástörténetének ezen részével az értekezés következő fejezete foglalkozik.

³²⁵ Ehhez a következő munkákat használtam: KATUS László, *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás)* = *A katolikus egyház Magyarországon*, szerk. SOMORJAI Ádám és ZOMBORI István, Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991 (*Ecclesia Sancta*, 1.), 70–73; SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, II, Bp., Ecclesia, 1985, 501–508; HERMANN 1973, 495–497.

³²⁶ HERMANN 1973, 505.

IV. PAOLO SEGNERI MŰVEI MAGYARORSZÁGON

Sommervogel bibliográfiájának Segnerire vonatkozó részeinek áttekintése után nyilvánvalóvá válik, hogy az olasz jezsuita művei a XVII. századtól a XX. század elejéig terjedő időszakban számos országban és számos nyelven jelentek meg.¹ Várady Imre néhány magyarországi kiadás alapján már jelezte, hogy e művek magyarországi hatása sem elhanyagolható, sőt kijelentette, hogy a XVIII. században Lorenzo Scupoli népszerűségével csupán az övé vetekedhetett.² A magyar szakirodalom azonban csak érintőlegesen foglalkozott vele, fejezetünk ezért a Segneri-művek magyarországi recepciójának adatokkal alátámasztott bemutatását tűzi ki célul.

Az első részben a Segneri által írt vagy neki tulajdonított Magyarországon megjelent könyveket tekintjük át bibliográfiák és könyvtári kutatásaink alapján.³ A másodikban könyv- és könyvtártörténeti források felhasználásával kívánunk árnyaltabb képet adni műveinek hazai jelenlétéről. E források a használók három csoportját jelölik ki: 1) az egyházmegyei és az érseki könyvtári katalógusok kötetei leginkább a felsőpapsághoz köthetők; 2) a kéziratban fennmaradt könyvjegyzékek és katalógusok szolgálnak adatokkal a szerzetesi könyvtárak egykori állományáról; 3) possessorbejegyzések és a *canonica visitatiók* alkalmával készült, később nyomtatásban megjelent könyvlisták adnak képet az alsópapság olvasmányairól.

IV.1. SEGNERI MŰVEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI

IV.1.1. PASZTORÁCIÓ ÉS VALLÁSGYAKORLAT

Paolo Segneri nemcsak a kötetek számát tekintve hagyott gazdag életművet maga után, hanem a témákat és a műfajokat illetően is. Művei között találunk prédikációkat,⁴ morálteológiával, pasztorációval és vallásgyakorlattel foglalkozó köteteket,⁵ devóciós

¹ Vö. SOMMERVOGEL VII, 1050–1089; Segneri műveinek fordításairól, Itálián kívüli kiadásairól és azok hatástörténetéről: CÂNDEA 1989; Elia CITTERIO, *Nicodemo Aghiorita e i suoi rapporti con l'occidente latino*, mely a következő internetes címen érhető el: <http://www.esicasmo.it/ESICASM/Nicodemo%20occidente.htm>; Bernard HEYBERGER, *Livres et pratique de la lecture chez les chrétiens (Syrie, Liban) XVIIe–XVIIIe siècles*, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 1999, 87–88. sz., 218–219, 221; Ioan GEORGESCU, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, "Quaresimale"*, *Studii italiene*, 7(1940), vol. 7., 11–22.

² VÁRADY 1933–1934, I, 241, 246–247.

³ Itt köszönöm meg P. Vásárhelyi Juditnak, hogy segítségemre volt a kutatásban, és hogy rendelkezésemre bocsátotta az OSzK RMNy-csoport nyilvántartását.

⁴ A művek első megjelenését adom itt meg: *Panegirici sacri*, Bologna, per Giacomo Monti, 1664; *Quaresimale*, Firenze, per Iacopo Sabatini, 1679; *Prediche dette nel Palazzo Apostolico*, Roma, a spese di Gio. Giacomo Komarek, 1694.

⁵ *Il Penitente istruito*, Bologna, per l'erede del Benacci, 1669; *Il Confessore istruito*, Brescia, per Giacomo Turlino, 1672; *Il Cristiano istruito nella sua legge*, nella stamperia di S. A. S., Firenze, 1686; *Il Parroco istruito*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1692.

könyveket,⁶ a Mária-kultuszt propagáló írásokat,⁷ de teológiai és apologetikai munkákat is.⁸ Az imént felsoroltakon kívül további két munkát adtak ki a neve alatt, melyek Sommervogel szerint először a szerző megjelölése nélkül, majd később egyes kiadásokban az ő nevével jelentek meg.⁹ Ezeket valójában Segneri missziós társa, Giovanni Pietro Pinamonti írta.¹⁰

Szükséges előrebocsátanunk, hogy áttekintésünkben az új kiadásokat és a címlapkiadásokat (azokat is, melyek más nyomda termékének a felhasználásával készültek) egyaránt beleszámítottuk a magyarországi megjelenések összesített számába. Azokban az esetekben, ahol feltehetően címlapkiadásról van szó, külön jelezzük azt.¹¹

Segneri munkái közül Magyarországon az első igen hamar, 1697-ben, csupán három évvel a szerző halála után jelent meg latin nyelven.¹² Az *Instructio confessarii* címet viselő írás egy másik első hellyel is büszkélkedhet: hazánkban a legtöbb kiadással – szám szerint tizenkettővel – ez a kötet rendelkezik. Az alcímben a szerző írását a missziók számára ajánlja, amelyek egyik célkitűzése – amint azt láttuk – éppen a gyónások számának gyarapítása volt.¹³

A tridenti zsinat kiemelt fontosságot tulajdonított a gyónás szentségének, ami így a gyakorlati hitélet meghatározó részévé vált.¹⁴ A jezsuita rend a gyóntatás feladatának kezdetektől nagy figyelmet szentelt,¹⁵ vigasztalásként és segítségnyújtásként értelmezve azt.¹⁶ A jezsuita gyóntatók alapos felkészültségükről voltak híresek, ezért a magasabb társadalmi csoportok tagjai is előszeretettel választották őket gyóntatójuknak.¹⁷

A gyónás szerepének felértékelődését szükségszerűen a gyóntatóknak és a gyónóknak szóló kézikönyvek számának megsokszorozódása követte. Ezek a munkák sokszor a laikusok

⁶ *La Manna dell'Anima*, Bologna, per Giuseppe Lunghi 1673, (ez csak az 1. negyedét tartalmazta, a további három kötet folyamatosan, néhány éves eltéréssel jelent meg); *Esposizione del Miserere*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1692.

⁷ *Il Divoto di Maria Vergine*, Bologna, per Gio. Recaldini, 1677; *Il Magnificat* (befejezetlen), posztumusz kiadásai: Parma, per Alberto Pazzoni e Paolo Monti, 1701 (összes művei részeként), önálló kötetben *Spiegazione del Magnificat* címmel, Venezia, presso Leonardo Pittoni, 1702.

⁸ *L'Incredulo senza scusa*, Firenze, nella stamperia di S. A. S., 1690; *Concordia fra la Fatica e la Quietè nell'Oratione*, Firenze, per Ippolito della Nave, 1680.

⁹ Ez a két mű: a *Lo Specchio che non inganna* és a *La Vera Sapienza*.

¹⁰ SOMMERVOGEL VII, 1088.

¹¹ A címlapkiadásról ld. PAVERCSIK 1992, 235–247. Köszönöm Szelestei Nagy Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemre e szükséges különbségtételre.

¹² *Instructio confessarii, sive opusculum, in quo traditur praxis cum fructu administrandi sacramentum Pœnitentiæ*. Authore R. P. PAULO SEGNERI, è Societate Jesu. Illustrissimis, Admodum Reverendis, Nobilibus, Excellentibus, ac Doctissimis Dominis, AA. LL. & Philos. Magistris, SS. Theolog. Baccalaureis Formatiss, Dum in Alma Archi-Episcopali Universitate Tyrnaviensi Anno 1697. Die X. Julij. Per Reverendum, Clarissimum Patrem Joannem Pathaticum è Soc. Jesu, SS. Theologiæ Doctorem, ejusdémque Professore Ordinarium, nec non Inclytæ facult. Theol. Decanum Spectabilem. In Academica Divi Joannis Baptistæ Basilica, Doctorali SS. Theologiæ Laureâ, solenni ritu inaugurarentur, A Theologis Tyrnaviensibus dicatum. Repressum Tyrnaviæ Typis Academicis. Vö. RMK II 1902; SOMMERVOGEL VII, 1058.

¹³ A mű bemutatásához ezt a kiadást használtam: *Confessore*.

¹⁴ Roberto RUSCONI, *L'ordine dei peccati: La confessione tra Medioevo ed età moderna*, Bologna, Il Mulino, 2002, 311.

¹⁵ *Uo.*, 316.

¹⁶ PROSPERI 2009, 485.

¹⁷ *Uo.*, 489.

olvasmányává is váltak, a gyónásra való felkészülésben segítették őket. Úgy véljük, Segneri műve kevésbé volt alkalmas erre, inkább a gyóntatók praktikus szakkönyvének tekinthető, a hívek számára inkább az *Il Penitente istruito*t szánta.

Az *Il Confessore istruito* tizenhárom fejezetben ismerteti a gyóntatók feladatait, akiknek szerepe hagyományosan kettős: bírák és orvosok egyszerre.¹⁸ Segneri hasznos tanácsokkal látja el őket, és konkrét bűnök kezelésére is kitér, úgymint a gyűlölködés, a paráznaság, a káromkodás, valamint elmondja, hogyan járjon el a gyóntató, ha tudatlan vagy megkeményedett szívű emberekkel van dolga. Műve joggal sorolható a pasztorációs kézikönyvek közé, melynek nemcsak a missziós atyák vehették hasznát, hanem általában a papság, amit a könyv hazai és más országokbeli népszerűsége is mutat.

Az 1697-es első magyarországi kiadást egy évvel később követte a második, mely társulati kiadványként látott napvilágot Nagyszombatban: a papi szeminárium Gyertyaszentelő Boldogasszony Társulatának tagjai kapták ajándékba,¹⁹ majd ezt követte egy újabb, 1699-ben.²⁰ Úgy gondoljuk, hogy a mű második és harmadik megjelenése címlapkiadás.

Ezután még kilenc alkalommal jelent meg, az utolsó 1779-ben. Közülük kettő (1719, 1725) az *Instructio pœnitentis* művel közösen, és mindkétszer Nagyszombatban.²¹

Az edíciók mindegyike latin nyelvű. A kiadások helye hét esetben Nagyszombat,²² egy esetben Kassa²³ és Eger.²⁴ A fennmaradt példányok azt mutatják, hogy Segneri

¹⁸ RUSCONI 2002, 74–78.

¹⁹ *Instructio confessarii, sive opusculum in quo traditur praxis cum fructu administrandi Sacramentum Pœnitentiæ*. Authore R.P. PAULO SEGNERI, è Societate JESU. Ab Alma Sodalitate B. M. Virginis sub titulo Purificatæ, in Collegio Generali Cleri Rgni Ungariæ erecta & Confirmata. In Xenium Illustrissimis, Reverendissimis, Spectabilibus ac Magnificis, Admodum Reverendis DD. Consodalibus in eadem Virgine Purificata conjunctissimis Oblatum & Dicatum. Repressum Tyrnaviæ Typis Academicis, per Joan. Andr. Hoermann, 1698. Vö. RMK II 1941/a; SZTRIPSZKY 2688. A barokk kori társulati kiadványokról ld. KNAPP Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9.).

²⁰ *Instructio confessarii, sive opusculum in quo traditur praxis cum fructu administrandi Sacramentum Pœnitentiæ*. Authore R.P. PAULO SEGNERI, è Societate JESU. Repressum Tyrnaviæ Typis Academicis, per Joan. Andr. Hoermann, 1699. Vö. RMK II 1972/a.

²¹ *Instructio confessarii, et poenitentis*, Authore R. P. Paulo Segneri E Societate Jesu, Honoribus Admodum Reverendorum, ac Clarissimorum Dominorum, SS. Theologiæ Doctorum, Per Reverendum Patrem Georgium Raicsani, è Societate JESU, SS. Theologiæ Doctorem, ejusdémque Professorem Ordinarium, Inclytæ Facult. Theologiæ Decanum Spectabilem, in Academia Societatis JESU Basilica Divi Joannis Baptistæ Tyrnaviæ 31. Augusti Anno M. DCC. XIX. Recens creatorum, a SS. Theologiæ auditoribus oblata. Tyrnaviæ Typis Academ. per Fridericum Gall. Vö. PETRIK III/1, 363; Az 1725-ös ugyanennek az új tézisekkel és új címlappal kiadott változata. Vö. PETRIK V, 460.

²² 1716-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 471. 1719-ben (Typ. Acad.): *uo.*, 459–460, SOMMERVOGEL VII, 1058. Feltételezésünk szerint utóbbi az 1716-os tézisekkel bővített címlapkiadása. 1727-ben (Typ. Acad. per Fridericum Gall.): PETRIK V, 460. és SOMMERVOGEL VII, 1058. 1730-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 470–471. 1733-ban (Typ. Acad.): PETRIK VII, 471. Mindegyiket az 1719-es *Instructio confessarii, et poenitentis* (ld. az előző jegyzetet) kötetben található első mű címlapkiadásainak tartjuk.

²³ 1734-ben (Typis Academicis per Joan. Frauenheim): PETRIK VII, 470. Kassai címlappal megjelentetett nagyszombati kiadvány, az *Instructio confessarii, et poenitentis* (1719) felhasználásával. Vö. PAVERCSIK 1992, 86–87.

²⁴ 1779-ben (Typis Scholæ Episcopalis): SOMMERVOGEL VII, 1059. Új kiadásról van szó.

munkájához számos alkalommal hozzákötötték a nagyszombati és a kassai diákok téziseit, vagy a tanárok előadásait.

A kiadások számát tekintve a második helyen a plébánosok számára írt *Il Parroco istruito* áll nyolc magyarországi megjelenéssel.²⁵ A szintén latin nyelven kiadott mű több alkalommal *liber gradualis* volt.²⁶

A jóval szűkebb olvasóközönségre számító kötet célja, hogy az olvasókból jó plébánosok váljanak, tőlük függ ugyanis a nép, mely általuk formálódik vagy reformálódik meg.²⁷ Ehhez három fő eszköz áll a papi személy rendelkezésére: a prédikáció, saját életének példaadása és a szentségek kiszolgáltatása.²⁸ A plébánosok munkájának jelentőségét végig hangsúlyozza a szerző, felhívva a figyelmet arra, milyen komoly különbségek mutatkoznak a vallásismeret és a vallásgyakorlat terén város és vidék között.²⁹ A tridenti zsinat előírásaihoz való alkalmazkodás teljesen nyilvánvalóan van jelen benne, gyakran a zsinati dekrétumok egyes passzusainak formájában.

Az eredetileg huszonegy fejezetből álló munka három fejezete, *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus Propositum* címmel a nagyszombati Gyertyaszentelő Boldogasszony Társulat ajándékkönyveként került kiadásra 1700-ban és 1707-ben a kongregáció papi pályára készülő vagy papként működő tagjai számára.³⁰ A kiválasztott részek a prédikációval (VII. fej.), a gyermekek nevelésével (VIII. fej.) és az eltévelyedett hívek jó útra vezetésével foglalkoznak (IX. fej.).

²⁵ *Institutio parochi liber, quo Pastor animarum id muneris recens aggressus docetur, et quæ officii sui partes sint, & qua via ac ratione eas possit adimplere*; In lucem datus a R. P. PAULO SEGNERI è Societate JESU ex Italico Latinum fecit, R. P. MAXIMILLIANUS RASSLER, ex eadem Societate. Tyrnaviæ, Typis Academicis Societ. JESU, 1746. Ennek tézisekkel bővített és új címlappal ellátott kiadása jelent meg 1749-ben ugyanitt. Vö. PETRIK III/1, 363. Míg az 1759-es egri az 1746-os nagyszombati címlapkiadása, addig az 1779-es teljesen új kiadás. Ld. még a 30. és a 37–38. lábjegyzeteket.

²⁶ Az OSzK-ban például az 1746-os nagyszombati kiadásból kilenc példány található. Ezek között csupán egyetlen olyan van, amely elé nem kötöttek téziseket.

²⁷ *Parroco*, 4. Az *Il Parroco istruito* nem „műveltség eszmény”-t jelenít meg (SÁRKÖZY 2008, 82.), hanem a papi hivatás feladataira készít fel. Egy olyan kézikönyv, mely a legfontosabb papi köteleességekre emlékeztet, és azok végrehajtásához ad útmutatást. Ez a mű először 1692-ben jelent meg, ezért sem az *Il Penitente istruito* (1669), sem az *Il Confessore istruito* (1672) nem lehetett annak folytatása (SÁRKÖZY, *uo.*).

²⁸ *Parroco*, 6.

²⁹ *Uo.*, 31, 117.

³⁰ *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus Propositum*, Ex Institutione Parochi R. P. PAULI SEGNERI è S. J. Desumptum. Ac Illustrissimo & Reverendissimo Domino, Domino Comiti Gabrieli Antonio Erdödi Montis Claudij & Comitatus Varasdiensis perpetuo Comiti, Præposito Albæi, Bneficiato Sopron, &c. Domino Consodali Suo Ab Alma Sodalitate Beatissimæ Virginis Mariæ sub Titulo PURIFICATÆ In Collegio Generali Cleri Regni Hungariæ Strenæ loco Anno Viatoris DEI M.DCC. oblatum. Tyrnaviæ, Typis Academicis per Joannem Andream Hoermann. Vö. RMK II 2021; RMK II 2302: *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus propositum*, Ex Institutione Parochi R. P. PAULI SEGNERI è S. J. desumptum, Ac Admodum Reverendo Domino Stephano Nagy Plebano Ersek-Ujváriensi, & Districtus Ejusdem Vice-Archidiacono, nec non Præposituræ B. V. Mariæ de Thurócz Administatori &c. Domino Consodali Suo. Ab Alma sodalitate Beatissimæ Virginis Mariæ Sub Titulo Purificatæ In Collegio Generali Cleri Regni Hungariæ Strenæ loco Anno Viatoris Dei M.DCC.VII. oblatum. Tyrnaviæ, Typis Academicis. Az 1707-es az előbbi címlapkiadása.

Segneri művében sorra veszi a zsinat legfontosabb határozatait, úgymint a papi képzés és elhivatottság szükségessége, a prédikálás kötelezettsége, a gyermekek nevelésének feladata, a pap mint mintaadó felelőssége, a szentmise és a szentségek kérdése, továbbá a rezidencia-kötelesség. A prédikálás kötelezettségének az V. fejezetet, a termékeny prédikáció eszközeinek a magyar kiadás számára is kiválasztott VII.-et szenteli.

Emlékeztet az ide vonatkozó előírásokra, melyek szerint a tanítás ugyanolyan hatékony módja a prédikáció, mint a szentírás felolvasása és magyarázata. A prédikálás a püspökök fő feladata, amelyet személyesen kell ellátniuk, hacsak abban valamilyen nyomós ok nem akadályozza meg őket. Ez a kötelesség vonatkozik azonban mindenkire, aki a lelkek gondozására hivatott, ezért a plébánosoknak is legalább vasárnaponként vagy ünnepnapokon a saját és a hívek képessége szerint üdvöztető igékkel kell táplálniuk a népet, ennek hiányában pedig le kell mondaniuk a plébániáról.³¹

A beszédek tárgyát a plébánosok elsősorban a katekizmusból meríthetik, a megértést pedig a mindennapi tapasztalatból ismert példákkal, hasonlatokkal segíthetik. Ha olvasmányaikban találkoznak ilyenekkel, érdemes feljegyezniük azokat, hogy azután alkalmazzák, vagy belőlük újakat alkossanak.³² A hit alapvető ismeretein kívül prédikációjukban a helyes erkölcsi magatartásról beszéljenek, azonban mindvégig ügyeljenek arra, hogy beszédük illő, tréfálkozástól, meseszerűségtől és semmitmondó szórakoztatástól mentes legyen.³³ Ezen útmutatások követésével biztosítják, hogy prédikációjuk gyümölcsöző legyen a hallgatóságra nézve.

A gyermekek nevelésének szentelt VIII. fejezet újfent a tridenti zsinat előírásaiból indul ki, mely a papság kötelességévé teszi a gyermekek tanítását. Fontos eleme ennek, hogy a plébános ne csak papagáj módjára ismételtesse velük a hitigazságokat és hittételeket, hanem értesse meg velük azokat. Ennek érdekében anyanyelven folytassa a hitoktatást.³⁴ A nevelés módjáról kifejtett nézetekben a jezsuita oktatás elvei köszönnek vissza. A plébánosnak a gyerekekhez szelíden, kedves szavakkal, ígéretekkel és ajándékokkal kell megtalálni az utat, a büntetés egy másik, erre kijelölt személy feladata kell legyen. A fejezet kitér a szülők felelősségére is, akik szintén nem vonhatják ki magukat ez alól: gyermekeiket tanítaniuk kell, és jó példával kell előttük járniuk. Kötelességük elmulasztása esetén akár a szentségek kiszolgáltatása is megtagadható tőlük. Mint láttuk, a szülők és gyermekek egymás iránti

³¹ *Parroco*, 27.

³² *Uo.*, 33–34.

³³ *Uo.*, 34.

³⁴ *Uo.*, 38.

kötelességei a népmissziós beszédekben és Segneri *Quaresimaléjában* is egy-egy prédikáció témája voltak.³⁵

Az utat vesztett hívek jó útra terelésének kétféle módja lehet. Az egyik a prédikáció, mely a bűnök kijavításának nyilvános módja (*correzione pubblica*), ennek azonban ki kell egészülnie a plébános és a bűnös közötti személyes beszélgetéssel is (*correzione privata*). Utóbbi részleteiről értekezik a szerző a harmadik fejezetben. A feddésnek tanítással kell párosulnia, s hogy mindez meghozza gyümölcsét, a lelkipásztornak három képességre van szüksége, melyek a *caritas*, a *prudencia* és a *virtus*. Ha a bűnös megtérítésére e képességek nem elegendők, és rossz példája a közösség egészére nézve káros, a plébános végső megoldásként a bűnösök megnevezésével értesítheti a problémáról a püspököt. Ennek a témakörnek is megvan a prédikációbeli megfelelője, a botránkoztatás iszonyatos vétkéiről szóló beszédben találjuk meg azt.³⁶

A fejezetek rövid ismertetése után nyilvánvaló, hogy a mű hasznos olvasmány lehetett a leendő és hivatását már gyakorló magyar papság számára. Ezt támasztja alá többszöri magyarországi megjelenésük is. A teljes mű 1716-ban Nagyszombatban látott napvilágot a pozsonyi jezsuita Angyali Üdvözlét Társulat kiadásában.³⁷ A három bemutatott fejezet, más szerzők munkáiból vett részletekkel kiegészítve 1801-ben *Summa pastoralis officii* címmel került újrakiadásra a római *Collegium Germanicum Hungaricum* egykori diákja, Zerdahelyi Gábor jóvoltából, aki 1800-ban Besztercebánya megyéspüspöke lett, s ez alkalomból jelentette meg a kötetet, majd – Várady Imre szerint – egyházmegyéjében minden papnak el is küldette azt.³⁸

Segneri „*Istruito*-sorozatának” egy másik tagja, az *Il Penitente istruito* önálló kötetben öt alkalommal jelent meg hazánkban, valamint kétszer az *Il Confessore istruito* című munkával egybekötve,³⁹ de mindannyiszor latin nyelven.⁴⁰ Ezt a művet is többször a vizsgátelekkel adták ki, s egy alkalommal a pozsonyi Angyali Üdvözlét Társulat ajándékkönyve volt.⁴¹

³⁵ Lásd a függelékben közölt táblázatot, valamint Segneri XXV. nagybőjti prédikációját: *Quaresimale*, 265–276.

³⁶ Lásd a függelék táblázatát.

³⁷ *Parochus instructus, sive Opusculum, in quo Pastor animarum recens id munus aggressus, Docetur Officii sui Partes, & quā viâ, ac ratione eas possit adimplere*, Authore R. P. PAULO SEGNERI E Societate JESU, Italico Idiomate conscriptum, nunc in Latinum translatum, Deiparæ ab Angelo Gabriele Salvatæ Parthenii Posenienses in strenam obtvlère. Tyrnaviæ, Typis Academicis per Frider. Arnold. Gall., [1716]. Vö. PETRIK V, 460. Ez a mű az *Il parroco istruito* első kiadása hazánkban.

³⁸ *Summa pastoralis officii*, ex Institutione Parochi, eximii olim praeconis Verbi Dei P. Pauli Segneri e S.J. extracta ad usus Cleri Diocesis Neosoliensis recusa et textibus scripturae sententiis PP. Ecclesiasticisque Constitutionibus adaucta, et illustrata, Vacii, Typis Antonii Gottlieb, 1801. Vö. PETRIK III/1, 363. Zerdahelyiről ld. VERESS Endre, *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai, I: Anyakönyv (1559–1917)*, Bp., Stephaneum, 1917, 199–200; VÁRADY 1933–1934, II, 246–247.

³⁹ Lásd a 21. jegyzetet.

⁴⁰ Tyrnaviæ, Typis Acad. per Frid. Gall., 1727: PETRIK III/1, 363, SOMMERVOGEL VII, 1055. Az 1719-es nagyszombati közös kiadás új címlappal és önálló műként megjelentetett változata; Tyrnaviæ, Typ. Acad., 1730:

Míg az *Il Confessore istruito* gyóntatóknak szóló kézikönyvnek készült, addig ez az írás a híveket kívánta felkészíteni a gyónásra. Erre a szerző a legalkalmasabb eszköznek az alapos lelkiismeret-vizsgálatot tartotta, mely a Szent Ignác-i lelkigyakorlatok első hetének feladatai közé tartozik.⁴² A jezsuita misszionáriusok igyekeztek a néppel is elsajátíttatni ennek módját. Az *Il Penitente istruito* bevezetőjében Segneri is a missziók során szerzett személyes tapasztalataival indokolja a könyv megírását, mely azt mutatta, hogy a hívek nincsenek tisztában a gyónás jelentőségével, kevesen ismerik a gyónás elvégzésének helyes módját, és sokak éppen emiatt jutnak a pokolra.⁴³ Művével ezt a problémát akarta orvosolni.

A szerző gyakorlati szemlélet jegyében vezeti végig őket a lelkiismeret-vizsgálat egyes lépésein, felhívja a figyelmet az ennek során elkövetett leggyakoribb hibákra, bemutatja, milyen érzelmeket kell felkeltenie magában a bűnbánónak, mikor áll készen gyónásra, milyen teendői vannak a gyónás után, majd végül az önvizsgálat elvégzésére alkalmas kérdéssort is közöl, valamint a hét minden napjára egy rövid imádságot csatol.⁴⁴

IV.1.2. LEKGYAKORLATOK ÉS MÁRIA-TISZTELET

A kiadások számát tekintve a következő hely a *La Vera Sapienza* című művet illeti, mely Magyarországon négy alkalommal látott napvilágot úgy, hogy szerzőként Paolo Segnerit tüntették fel. A magyar fordításban az *Igazán való Bölcsesség* címet kapta.⁴⁵ Az első, 1705-ös bécsi megjelenést két másik magyar nyelvű kiadás követte: 1740-ben és 1763-ban Kassán,⁴⁶ valamint létezik egy pozsonyi német nyelvű edíció is.⁴⁷ Bár címük eltérő, ugyanazokat az elmélkedéseket tartalmazza két latin nyelvű kassai kiadás is, melyek az eperjesi Nagyboldogasszony Társulat kiadványaként jelentek meg.⁴⁸

PETRIK V, 460; Tyrnaviæ, Typ. Acad., 1733: PETRIK VII, 471. Mindkettőn a címlapot cserélték le. Agriæ, Typis Scholæ Episcopalis, 1779: SOMMERVOGEL VII, 1056. Új kiadás.

⁴¹ *Instructio poenitentis. ...sodalibus Beatissimæ Virginis Mariæ ab Angelo Salutata in strenam oblata*, Posonii, Royer, 1730. PETRIK VII, 471.

⁴² Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatok*, Kecskemét, Korda, 2009⁴, 72–94.

⁴³ *Penitente, Introduzione*, [185].

⁴⁴ *Uo.*, 226–232.

⁴⁵ Az *Igazán való bölcsesség* nem a *Le meditazioni per tutti i giorni del mese* magyar fordítása (SÁRKÖZY 2008, 82.), hanem a *La Vera Sapienzáé*. Előbbi Segneri *La Manna dell'Anima* című munkájának kivonata, utóbbi Pinamonti műve, mely időnként Segneri neve alatt jelent meg.

⁴⁶ *Igazán való Bölcsesség avagy mindennapi idvösséges gondolkodás az isteni félelemről, és A' Bűnnek büntetéséről*. A' Jesus Társaságabéli P. SEGNERI Pál írásból. És más azon szent Társaságabéli Szerzetesnek oktatása a' szent Gyónásról. Nyomtatott Bécsben Schlegel János György által, 1705. Vö. RMK I 1700; PETRIK VII, 470. Az 1740-es kiadásra ld. PETRIK III/1, 363, PAVERCSIK 1992, 162–163, az 1763-asra PETRIK VII, 470, PAVERCSIK 1992, *uo.* Három különböző kiadásról van szó.

⁴⁷ *Wahre Weissheit, oder nützliche Betrachtung die heilige Forcht Gottes zu erhalten; für jedwedern Tag der Wochen abgetheilet*, Pressburg, Royerin, [1736–1740]. PETRIK VII, 471.

⁴⁸ *Facilis descensus averni, sed et revocatio exinde gradus fortunata, seu salutaris ad inferos descensus, hominibus Christianis propositus: Ut descendant viventes in locum illum tormentorum, per tempestivam & seriam Infernalium pœnarum Considerationem. Juxta illud S. Regis monitum: Descendant in Infernum viventes.*

A mű a jezsuita lelkigyakorlatos könyvek sorába illeszkedik, követi azok szerkezeti sémáját: a hét minden napjára tartalmaz egy-egy elmélkedést, amelyeket imádság követ. A bűnről és annak következményéről, a büntetésről való meditációhoz, azaz az értelmi megfontoláshoz, a képzelet munkája és az imádság révén az érzelmi mozzanat is szorosan hozzákapcsolódik. A kötet deklarált célja: receptet nyújtani az olvasóknak, „miként lehessen embernek az Isteni Félelmet meg tanulni, és a bűnnek el-távoztatásából a bűnnek büntetését el kerülni”.⁴⁹

A szintén az egyéni áhítatgyakorlatra tanít a *Lo Specchio che non inganna*, mely az iméntihez hasonlóan hét elmélkedést tartalmaz. Az *Exertitia spiritualia* hatásának kétségtelen nyomait viselő írás két alkalommal latinul, egyszer magyarul jelent meg.⁵⁰

A könyv segítségével az olvasó mintegy tükörben látva ismeri meg önmagát, azaz belátja önmaga semmiségét, elmélkedik az eredendő bűnről, a poklóról. Mindegyik elmélkedés után alázatosságot gyakorol (Isten iránt, önmaga iránt és felebarátja iránt), végül egy imával fejezi be a gyakorlatot. A kötet szerkezetének megválasztását a következőképpen indokolja a szerző: „Hasznosnak találtam pedig a’ rendetlenség’, és unalom’ el-távoztatására; ezen magad’esmeretére készített elmélkedést több szakaszoknak a’ hét napjai közzül egyet rendelni, hogy így ezen Mennyei bölcsességnek tanulása mindennapi lehessen.”⁵¹

A XVII–XVIII. századi magyarországi Segneri-kiadások közül a Mária tiszteletét terjesztő *Il Divoto di Maria Verginét* kell még megemlíteni,⁵² amelynek egyes részletei *Defensio Beatae Virginis Mariae* címmel 1721-ben a Mária-kultusz védelmében, Adam Widenfeldt könyve ellenében láttak napvilágot Nagyszombatban.⁵³

Psalm 54. Ne videlicet post mortem eo deveniant, ad experimentalem eorundem suppliciorum perpersionem. Sive Considerationes De Pœnis Infernalibus, per totius Hebdomadæ Dies distributæ; et primo quidem Italico idiomate propositæ à quodam Societatis JESU Patre, dein latinitate donatæ ab alio ejusdem Soc. JESU Presbytero, nunc iterum Industriâ cujusdam Soc. JESU Sacerdotis ex Operibus posthumis, R.P. PAULI SEGNERI, Soc. JESU Missionarii Apostolici excerptæ. Cassoviæ, Typis Academicis, 1721. PETRIK III/1, 363. Az 1722-es ennek a címlapkiadása lehet. PETRIK VII, 470.

⁴⁹ *Igazan-valo bölcseseg, Ajánlo Level A Kegyes Olvasóhoz*, 3.

⁵⁰ *Speculum non fallax*, seu doctrina speculativa et practica de cognitione sui ipsius, explicata septem considerationibus, distributis in singulos hebdomadæ dies. Ex Italico R. P. PAULO SEGNERI S. J. in Latinum traducta. Reimpressa Agriæ, Typis Episcopalibus. Anno M.D. DCC. XCV. Vö. PETRIK III/1, 363; Új kiadása: Tyrnaviæ, Litteris Venc. Jelinek, 1803: PETRIK III/1, 363; *Igazat mutató tükör vagy a’ magunk ismeretéről való tudomány, és annak gyakorlása. Hét elmélkedésre fel-osztva, a ’Hétnek Napjai-szerént*. Írta olasz nyelven Pater SEGNERI Pál, Jéhus Társaságából-VALÓ Pap, Vác, Marmarossy Gottlieb Antal, 1799, (a továbbiakban: *Igazat mutató tükör*). Vö. PETRIK III/1, 363.

⁵¹ *Igazat mutató tükör*, 10.

⁵² A műnek több bécsi kiadása (1679, 1713, 1759, 1767) is volt, melyek rendre feltűnnek a korabeli magyarországi könyvjegyzékeken.

⁵³ *Defensio B. Virginis Mariae, et Piorum ejus Cultorum*, Contrà libellum, cui Titulus: Monita salutaria, B. Virginis Mariae, Ad cultores suos indiscretos: Et, contrà Epistolam Apologeticam productis Pseudo Monitis, gallicè editam; A Francisco Ludoviscio Bonâ, Theologô, anno 1674. primùm vulgata. Authore quodam Soc. Jesu Sacerdote, Nunc autem, additis, ad syncerum DEI-paræ cultum, R.D. Henrici de Cerf, Monitis Christi JESU; et R.P. Pauli Segneri è Soc. JESU, Adminiculis, Ejusdem cultûs Mariani, aucta. A címlap belső oldalán:

Sommervogel szerint az egész mű 1661-ben Nagyszombatban latin fordításban is megjelent, majd ezt az adatot az RMK II is átvette 971a tételként.⁵⁴ Ilyen kiadásból példány nem ismert, Sommervogel bibliográfiájában a *Cliens Marianus* 1679-es bécsi kiadásának impresszumára hivatkozik, amit mi itt az 1686-os passauiból idézünk: „Neapoli, Catanæ, Messanæ, & Panormi, Anno M. DC.XXXVIII. Viennæ Austriæ, Anno M. DC.XLIII. Tyrnaviæ, Anno M. DC.LXI. Iterum Viennæ Austriæ, Anno M. DC.LXXIX. Nunc verò Passavii, Anno M. DC.LXXXVI.”.⁵⁵

Az itt megjelölt 1638-as első kiadás több szempontból is kétségessé teszi az impresszumban közölt adatok helyességét. Segneri 1637. december 1-jén került a *Sant’Andrea al Quirinale* noviciátusába.⁵⁶ Teljesen valószínűtlen, hogy egy tizennégy éves novícius írta a művet, s hogy azt a rend engedélyével ki is adták. Gyanúnkat tovább fokozza, hogy négy kiadási hely szerepel az *editio princeps*nél, amelyek ráadásul olyan dél-itáliai városok, amelyekben Segneri művei sohasem jelentek meg első kiadásként. Firenzében, Velencében, Bolognában és Rómában adta ki könyveit.

Az *Il Divoto di Maria Vergine* – Sommervogel szerint is – először 1677-ben jelent meg Bolognában.⁵⁷ Ha mégis kételkednénk az adat megbízhatóságában, egy levél is komolyan valószínűsíti annak helyességét. Segneri egy 1676-os levelében Giovanni Paolo Oliva generálist többek között arról tájékoztatta, hogy már majdnem kész egy kis írása Szűz Máriáról, amit szeretne a következő télen megjelentetni.⁵⁸ Bár dátumot nem visel, az *Il Divoto di Maria Vergine* dedikációja is az 1638-as *editio princeps* ellen szól. A szerző ugyanis ebben a mű megírását a *La Manna dell’Animához* kapcsolja, mint mondja, utóbbi írása közben elkalandozott egy kicsit, s ebből született ez az írása.⁵⁹ Mivel a *La Manna dell’Anima* első negyedévre vonatkozó elmélgedései 1673-ban jelentek meg először, a szóban forgó mű kiadási dátuma csak annál későbbi lehet.

Úgy véljük, hogy a felsorolt érvek elég erősek ahhoz, hogy komolyan kétségbe vonjuk az idézett impresszumban közölt adatokat, így az 1661-es nagyszombati kiadás létezését is. Azt feltételezzük, hogy az első három indikáció tévesen egy másik műre vonatkozik, azonban ennek megerősítésére vagy cáfolatára sajnos mindeddig semmiféle adatot nem találtunk.

Illustrissimis, Reverendissimis, Admodum Reverendis Dominis Dominis Sodalibus sub Purificatæ DEI-paræ Titulo Tyrnaviæ in Collegio Gen. Cleri Regni Hung. in strenam oblata, [Tyrnaviæ], [1721]. Vö. PETRIK I/2, 511.

⁵⁴ SOMMERVOGEL III, 876.

⁵⁵ Paulus SEGNERI, *Cliens Marianus, in Vera Devotione Erga Deiparam Instructus; Per Motiva, et Praxes Eidem serviendi*. [...] Almæ, ac Venerabilis Congregationis B. M. V. in Cælos Assumptæ, Passavij, Typis Georgii Höller, 1686.

⁵⁶ BOLIS 1996, 22.

⁵⁷ SOMMERVOGEL VII, 1064.

⁵⁸ *Lettere* 1848, LIII. levél. A művet ekkor még Segneri ezen a címen említi: *Scorta alla vera divozione della Madonna*.

⁵⁹ *Divoto di Maria*, 3.

Az *Il Divoto di Maria Vergine* latin nyelvű kiadásának ismeretéről tesz tanúbizonyságot Hevenesi Gábor két munkája is (*Ars bonæ mortis*, *Scintillæ Ignatianæ*). Ezekben a szerző több alkalommal Segneri művéhez utalja olvasóit.⁶⁰

IV.1.3. PRÉDIKÁCIÓK

Az olasz irodalomtörténetben elsősorban hitszónokként számon tartott Segneri prédikációi csak a XIX. század végén, a XX. század elején kerültek kiadásra Magyarországon. Nagyböjti beszédeit egy felvidéki plébános, Szokolszky Bertalan fordította le, aki a következőképp indokolta választását: „Egy nagypénteki sz. beszédet hallgattam meg egy ízben. Remek volt. Krisztus keserves kínszenvedéséről szólt. A szónok fölkísérte Krisztust a Golgothára; ott állott a megrendítő dráma befejeztéig, mígnem elhangzott a szeretet Áldozatának utolsó kiáltása: «Beteljesedett.» Oly megrázó szavak kíséretében mutatott rá minden lépten a kínlódo Megváltóra! Minthacsak szívem mélyébe csorgott volna az a véres verejték, mely fönséges homlokán gyöngyözött; egész valómon előmlött a fájdalom, szemeimből könnyek peregtek. ... A beszéd Segnerié vala.”⁶¹

A nagyböjti prédikációk első húsz szentbeszéde 1894-ben Sátoraljaújhelyen jelent meg, majd a mű második kötete ugyanott 1901-ben, ez tartalmazta a további húsz beszédet.⁶² A fordító Szokolszky Bertalan 1868-ban született Kassán. Tanulmányait Kiszébenben, Eperjesen és Kassán végezte. 1890-ben a mónosbéli Elek Dezső családjánál volt nevelő. 1891-ben szentelték pappá. Több helyen káplán volt, majd Szilvásújfaluban lett plébános és szentszéki tanácsos.⁶³ Fordítását a prédikációk latin nyelvű kiadásából készítette el, arra, hogy milyen eseményre utal az előszóban, mindeddig nem sikerült semmilyen adatot találni. Várady szerint a kötet a papság egyik legkedveltebb segédkönyve volt, azonban állítását semmivel sem támasztja alá.⁶⁴

A XIX. század folyamán egy egri egyházmegyes pap, Buziássy László fordította le az *Il Parroco istruito* szentmiséről szóló fejezetét,⁶⁵ majd a *Panegirici sacri* és a *Quaresimale*

⁶⁰ Gabriel HEVENESI, *Ars bonæ mortis*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Fridericum Gall., 1728, 7–8, 11, 49, 133; Uő, *Scintillæ Ignatianæ*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Georg. Andr. Roden, 1714, 654, 666.

⁶¹ Nagyböjti beszédek, I., *Előszó*, 1. sztan. oldalon.

⁶² A műnek tehát nem két kiadása volt (SÁRKÖZY 2008, 82–83.), hanem két kötetben jelent meg, amelyeket két különböző évben adtak ki.

⁶³ *Catalogus Cleri Cassoviensis*, Cassoviae, Typis Caroli Werfer, 1899, 286. SZINNYEI XIII, 1039–1040.

⁶⁴ VÁRADY 1933–1934, I, 362.

⁶⁵ A' szent mise szolgálatról. *Segnerei* (sic!) Pál „*Parocco Istruito*” Czimű munkájának 14. fejezete mutatványúl, ford. BUZIÁSSY László, Munkálatai a' pesti nevendék papság magyar iskolájának, 1839, VI. kötet, 32–40. Vö. SZINNYEI I, 1431. Adatát helyesbíti GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1942, 325.

kötetektől láttak napvilágot prédikációrészek magyar fordításban.⁶⁶ 1931-ben egy erdélyi katolikus apátplébános ültette át magyar nyelvre Segneri befejezetlen írását, a *Magnificat*ot.⁶⁷ A fordító, Péter Antal feltehetően a római *Collegium Germanicum Hungaricum*-ban folytatott tanulmányai alatt találkozott az olasz jezsuita művével.⁶⁸

IV.1.4. KIADÁSTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁS

A kiadástörténet áttekintése után megállapítható, hogy a Magyarországon megjelent művek között a gyakorlati hitélettel, a lelkipásztori feladatokkal foglalkozó könyvek vannak túlsúlyban, melyeket szerző a tridenti zsinat utáni olasz papság számára, a zsinati reformszellem jegyében írt meg. Célja feladatait ismerő és végre is hajtó, elhivatott, a vallásgyakorlat fellendítésén munkálkodó papok kinevelése volt.

Ezek a művek a XVII. század második felében készültek, megszületésük és népszerűségük mutatja, hogy a reformok Itáliában nem úgy teljesültek, ahogyan azt kidolgozóik elképzelték. Az egyház száz évvel a zsinat után is a képzett és kötelességeit nem elhanyagoló papok hiányával küzdött. Segneri erről mint misszionárius közvetlen tapasztalatokat is szerezhette. Nem véletlen, hogy az *Il Confessore istruito*, az *Il Penitente istruito* és az *Il Parroco istruito* címében ez szerepel: „a szent missziók nagyobb hasznára”. Mindhárom kötet megtalálható a lipótvári missziósállomás 1773-as könyvjegyzékén, ami azt mutatja, hogy nemcsak az olasz misszionáriusok forgathatták azokat haszonnal, hanem a magyarországi jezsuita missziós atyák is.⁶⁹ E három íráson kívül még négy latin nyelvű, egy olasz és egy német munka áll Segneri neve mellett az említett könyvlistán.

A Magyarországon megjelent művek kiadási dátumai igen egyértelműen mutatják, hogy az olasz jezsuita írásai az első, 1697-es kiadástól kezdve egészen a XVIII. század végéig folyamatosan jelen voltak a hazai könyvkiadásban,⁷⁰ a kiadásra kiválasztott könyvek pedig jelzik, hogy a szerző szerteágazó írói tevékenységéből a papi feladatokkal foglalkozó, gyakorlati szemléletű munkák kaptak nagyobb figyelmet a magyar szellemi életben.

⁶⁶ *Szent István vértanú. Sz. István nagy érdemeket szerzett az anyaszentegyház körül*, Külföld Szónokai, 6(1891), IV. kötet, 220–228; *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra. A bűnösnek hirtelenül való elkárhozása*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 223–226; *Pünkösöd után XXIV. vasárnapra. A kereszténynek az utolsó ítélet iránt való közönyössége*, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 227–230; *Husvet után 5. vasárnapra. Miért nem hallgattatik meg minden ima*, Külföldi Egyházi Szónoklatok, 14(1899), II. kötet/1, 29–36.

⁶⁷ „*Magnificat*” P. Paolo Segneri olasz jezsuita atyának a halál által megszakított hattyúdala, ford. PÉTER Antal, Brassó, Hunyady L. Könyvnyomda, 1931.

⁶⁸ Életéről ld. *Magyar Katolikus Lexikon*, X, főszerk. DIÓS István, Bp., Szent István Társulat, 2005, 896.

⁶⁹ *Elenchus librorum missionis Leopoldopoliensis 1773*. ELTE EK, jelzete: J 8.

⁷⁰ Ezért nem helytálló, amikor Knapp Éva kivonja Segneri írásait azon művek köréből, melyek „konkrét társulathoz kapcsolódó kiadásaiakon kívül Magyarországon is többször megjelentek, mindegyiket több nyelvre lefordították és számos helyen kiadták, s a 17–18. századi Európában széles körben ismert olvasmányanyagoknak tekinthetők.” KNAPP 2001. 66. Segneri műveinek több magyarországi, társulathoz nem köthető kiadása is van, továbbá az említett időszakban számos nyelvre lefordították.

Magyarországon a tridenti megújulás nem érvényesülhetett a XVI–XVII. században. Az egyházmegyék a török hódoltság megszűnése után, csak a XVIII. században kezdtek újjászerveződni. A század főpapjai, akik többsége a római *Collegium Germanicum Hungaricum*ban tanult, az egyházreform támogatói és végrehajtói lettek hazánkban. Feladataik közé tartozott a színvonalas magyarországi papképzés megszervezése, a plébániaszervezés, a helyes vallásgyakorlat elsajátíttatása és a hitélet fellendítése. Segneri ezen munkái használati funkciójukat tekintve a leendő és a gyakorló papok tankönyvei, segédkönyvei lehettek. Erre utal az is, hogy latin nyelven kerültek kiadásra.⁷¹

A Segneri műveként megjelent lelkigyakorlatos könyvek az Istennel való személyes kapcsolat megteremtésének igényét elégítették ki. A hét minden egyes napjára rendelt elmélkedések a XVIII. században igen népszerű jezsuita kegyességi írások sorába tartoznak. E művek megírásakor és olvasásakor a jezsuita szellemiségben igen hangsúlyosan megjelenő *pietas* eszményéhez való közelebb kerülés vágya motiválta a szerzőket és az olvasókat egyaránt. A Szent Ignác-i *Exercitia spiritualiá*ból merítő devóciós művek iránt megnövekedett érdeklődés motiválhatta a magyar fordítások elkészítését, így azok a latin nyelvet nem ismerő olvasók számára is hozzáférhetővé váltak.

Igen szembevetendő ugyanakkor a Segneri-prédikációk csekély száma. Három prédikációs kötetéből csupán egy jelent meg hazánkban, az is – a többi kiadáshoz képest – igen későn, továbbá nincs magyar kiadása az *Il Cristiano istruito* című munkájának sem. Ez az igen terjedelmes mű három részből áll: az első a keresztény vallás előírásait tartalmazza, a második a bűn következményeivel foglalkozik, a harmadik különböző megoldásokat kínál arra, hogyan kerülhető el és hogyan tehető jóvá az elkövetett bűn.⁷²

A nyolcvankilenc beszéd mindegyike témát és érveket adhat a prédikátornak, ahogyan az a szerző szándéka volt, de lelki olvasmányként is szolgálhat bárki számára.⁷³ Hogy Segneri az előbbi tekintette a fő használati funkciónak, jól mutatja, hogy azt részletesebben is kifejti, és kétféle módot kapcsol hozzá. Az első, amikor a prédikátor figyelmes olvasás után megjegyzi mindazt, ami aktuális prédikációjához hasznos lehet, majd előadja azt hallgatóságának. A második, amikor egy-egy részt felolvas belőle, majd kiegészíti, magyarázza, tehát egyfajta *lectióról* van szó.⁷⁴

A műhöz hozzátartozva jelent meg a *Rammemorazione del gravissimo debito che hanno i parrochi di pascere le anime con la parola divina* (Emlékeztető arra az igen súlyos plébánosi

⁷¹ A XVIII. század végén nem készültek újabb latin fordítások (SÁRKÖZY 2008, 82.), a korábbiakat adták ki újra. Segneri műveinek többségét két német jezsuita, Ulrich Dirrhaimer és Maximilien Rassler, fordította latinra. Vö. SOMMERVOGEL III, 98–102, VI, 1466–1476.

⁷² *Cristiano*, 6.

⁷³ *Uo.*, 8.

⁷⁴ *Uo.*, 5.

kötelességre, mely szerint isteni igékkel kell táplálniuk a lelkeket). Ez a rövid írás a néhány évvel később kiadott *Il Parroco istruito* VII., prédikációról írott fejezetét előlegezi meg, olyannyira, hogy szinte szó szerinti egyezések is felfedezhetők a két szövegben. Segneri emlékeztetőjében is különös fontosságot tulajdonít a prédikációnak, ezúttal prédikátortársait állítja választás elé: vagy prédikálnak, vagy örök kárhozatra jutnak.⁷⁵

Az *Il Cristiano istruito*ban olvasható beszédminták tárgyai rövidebb vagy hosszabb kifejtésben fellelhetők a *Quaresimaléban*. Ez a korban nagy népszerűségnek örvendő prédikatori segédkönyvek sorába illeszkedő mű a latin fordításnak köszönhetően 1694-től már nemcsak az itáliai prédikátorok munkáját könnyítette meg.⁷⁶

Végül meg kell említenünk a teológiai, apologetikai munkák hiányát, amely azonban érthetőbb. Segneri olyan teológiai kérdésekkel foglalkozott (kvietizmus, probabilizmus), amelyek nem voltak relevánsak a XVIII. századi Magyarországon, ezért azok kevésbé tarthattak számot az olvasók érdeklődésére. Egyedül a *L'Incredulo senza scusa* (1690) az, amely alkalmas lehetett volna erre.⁷⁷ Ez a mű ugyanis hitvédő céllal készült a hitetlenekkel szemben.⁷⁸ A szerző közékük sorol mindenkit, aki a katolikus egyházon kívül áll, de a tárgyalás sorrendje világosan jelzi, hogy a XVII. század végén Itáliában, mely csoportok fenyegetése volt a leginkább érezhető. Segneri a legveszélyesebbeknek az ateistákat tartja, őket követik a protestánsok, akikkel más országokban tett utazásaik során találkozhatnak az olasz katolikus hívek, végül számukat gyarapítják a zsidók és a mohamedánok is.⁷⁹ Velük szemben kényszerült védekezésre a római egyház, s ebből született meg Segneri apologetikus írása.

⁷⁵ *Uo.*, 976.

⁷⁶ SOMMERVOGEL VI, 1469.

⁷⁷ A műről ld. Giuseppe BALDANZA, *Segneri apologeta*, Divus Thomas, 65(1962), 2–3. sz., 168–201; BOLIS 1996, 68–79.

⁷⁸ *Incredulo*, 8. A műre protestáns részről 1706-ban, tizenkét évvel Segneri halála után érkezett válasz egy svájci evangélikus lelkes írásának formájában. Ebben a szerző azt nevezi igazi „*Incredulo senza scusa*”-nak (mentség nélküli hitetlennek), aki nem látja be az ő érveinek igazát (Giacomo PICENINO, *Apologia per i riformatori e per la religione riformata contro le invettive di F. Panigarola, e P. Segneri*, Coira, appresso Gioannngiacomo Smid, 1706, 3.). Négy évre rá a jezsuiták ezzel válaszolnak: Andrea SEMERY, *Breve difesa della vera religione contro il grosso volume, di Giacomo Picenino apologista de' pretesi Riformatori, e Riformati*, Brescia, Dalle Stampe di Gio: Maria Rizzardi, 1710. A hitvita tovább folytatódik: Picenino újabb művében fejezetről fejezetre haladva cáfolja Semery írását: Giacomo PICENINO, *Trionfo della vera religione*, Geneva [Genf], appresso Pietro Jaquier, 1712, majd bekapcsolódik egy dominikánus is: Vincenzo Lodovico GOTTI, *La vera Chiesa di Cristo dimostrata da' segni, e da' dogmi contra i due libri di Giacomo Picenino intitolati Apologia per i riformatori, e per la religione riformata e Trionfo della vera religione*, I–II/1–2, Bologna, per Costantino Pisarri, 1719.

⁷⁹ *Incredulo*, 5–8. A XVII. század egyik legélesebb libertinus-ellenes írásának tartja a művet, és Segneriről végig elítélően beszél: Giorgio SPINI, *Ricerca dei libertini. La teoria dell'impostura delle religioni nel Seicento italiano*, Roma, Editrice «Universale di Roma», 1950, 305–333.

IV.2. PAOLO SEGNERI MŰVEI MAGYARORSZÁGON

IV.2.1. SEGNERI-KÖTETEK A KATOLIKUS EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYEKBE

A Segneri-művek magyarországi kiadásainak számbavételén kívül a magyarországi Segneri-recepció megismerésének értékes forrásai a könyvtári katalógusok. A következőkben nyolc hazai katolikus gyűjtemény (Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác) katalógusának tételei alapján árnyaljuk tovább az olasz jezsuita magyarországi hatástörténetét. Ezeket vizsgálva a következő számadatokat kapjuk: Egerben 25, Esztergomban 54, Győrben 31, Kalocsán 54, Pécsen 18, Székesfehérváron 22, Szombathelyen 18, Vácon 64 Segneri névvel szereplő munkát találunk.⁸⁰

A kutatásba bevont könyvtárak mindegyikét – az esztergomi kivételével – a XVIII. század folyamán, a püspökségek (újra)alapítása nyomán hozták létre, vagy könyvállományuk számottevő gyarapodása ebben az időszakban következett be. A hét könyvtári katalógusban összesen 285 Segneri-mű szerepel, amelyek a következőképpen csoportosíthatók:

1. vallásgyakorlattel és papi feladatokkal foglalkozó művek (*Il Confessore istruito, Il Cristiano istruito, Il Parroco istruito, Il Penitente istruito*)
2. prédikációk (*Quaresimale, Panegirici sacri, Prediche dette nel Palazzo Apostolico*), prédikálással foglalkozó elméleti munka (a Segnerinek tulajdonított *Arte di predicar bene*)
3. kegyességi művek (*La Manna dell'Anima, Esposizione del Miserere, a Vera sapienza és a Specchio che non inganna* azon kiadásai, melyek Segneri névvel jelentek meg)
4. Mária-kultuszhoz köthető munkák (*Il Divoto di Maria Vergine, Magnificat*)
5. teológia, apologetika (*L'Incredulo senza scusa, Concordia fra la Fatica e la Quieté nell'Oratione*)
6. Összes művei

Az első helyet illetően az eredmény megegyezik a kiadástörténetnél tapasztalttal, azaz a könyvtárakban is a mindennapi keresztényi életre és a papi hivatást gyakorlók számára hasznos könyvek találhatók meg a legnagyobb számban. Az ebbe a csoportba tartozó három, hazánkban is megjelent Segneri-mű körülbelül egyforma arányban szerepel (*Il Confessore istruito* 21, *Il Penitente istruito* 23, *Il Parroco istruito* 24), de mindhármat felülmúlja az *Il Cristiano istruito*-kötetek száma (37), amelynek azonban nincs hazai kiadása.

A katalógusokban szereplő prédikációs köteteket vizsgálva azonban más kép bontakozik ki előttünk. Míg Magyarországon csak a XIX–XX. század fordulóján jelentek meg az olasz jezsuita prédikációi, addig a könyvtárakban igen sok XVII–XVIII. századi edíciójuk van jelen. Közülük messze a legtöbb a Segneri főművének tartott *Quaresimalék* száma (45),

⁸⁰ Részletesebb adatokért ld. a függelék táblázatát.

körülbelül feleannyi a *Panegirici sacri* köteteké (24), ugyanakkor elenyésző a kevésbé sikerült beszédek sorában számon tartott *Prediche dette nel Palazzo Apostolico* című munkáé (7).

Hogy a kegyességi írások csoportja a harmadik helyre került az egyes Segneri-művek számát összesítő listán, az egyetlen műnek, a *La Manna dell'Animának* köszönhető. A másik három ide sorolt könyv (*Vera sapienza*, *Specchio che non inganna*, *Esposizione del Miserere*) könyvtáranként egy-négy példányszámmal van jelen. A *La Manna dell'Anima* az év minden egyes napjára egy-egy elmélkedést kínál az olvasónak, akinek feladata, hogy minden reggel elolvassa az adott napra rendelt szentírási idézetet, majd a Segneri által hozzá írt rövid elmélkedést, azután jól megrágja azt, azaz saját életére vonatkozóan vonjon le tanulságokat abból. Miután az értelem feldolgozta az olvasmányt, az érzelmeken a sor: töredelem, félelem, hála, csodálat, szeretet, csak néhány azon érzelmek közül, melyeket a gyakorlatot végzőnek fel kell keltenie magában.⁸¹ Az előző fejezetben már láttuk, hogy egy kézirat tanúsága szerint a mű nem volt ismeretlen a magyarországi jezsuiták körében, a könyvtári állományok pedig azt bizonyítják, hogy a világi papok számára sem volt az.⁸²

Csupán 12 teológiai munka található a könyvtárakban, amit újra a művek keletkezési ideje és a XVIII. század közötti időbeli távolsággal, valamint a magyarországi és az itáliai teológusok körében fontosnak tartott témák eltérő voltával magyarázhatunk.

A könyvtárakban lévő kiadások többsége, több mint háromnegyede, XVII–XVIII. századi. A nyelvi megoszlás tekintetében a latin nyelv vezető helye vitathatatlan. A Magyarországon megjelentetett könyvek mellett ide tartozik néhány Itáliában kiadott mű és számos Augsburiban, Dillingenben és Innsbruckban publikált Segneri-kötet. Hozzávetőlegesen az anyag egyötödét teszik ki az olasz nyelvűek, a magyar, a német és a francia nyelvű kiadások száma csekély.

E rövid áttekintés után érdemes néhány szót ejteni a könyvekben található possessorbejegyzésekről. Bár a tulajdonos személye sokszor nem azonosítható, a meglévő néhány bejegyzés elegendő ahhoz, hogy megállapíthassuk: a könyvek nagy része a XVIII. században került Magyarországra, vagy az egyes könyvtárakba.

Olvasói bejegyzéseket nemigen találni a könyvekben, ez azonban a könyvhasználatnak nem kizárólagos jele. A possessorbejegyzések kérdését érdemesnek látszik az egyes püspökségek illetve könyvtárak kontextusában vizsgálni. Ebből a szempontból elsőként az egri gyűjteményt tesszük vizsgálat tárgyává.

⁸¹ *Manna*, 8–9.

⁸² OSzK, Oct. Lat. 1067, 91–91v. A *Vera Sapientia* egy laikus olvasó könyvjegyzékén is szerepel: SZELESTEI N. László, *Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (†1782) könyvtára*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 1. sz., 115.

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793-ban nyílt meg. A könyvtár állományának jellegét alapvetően meghatározta, hogy a nagyszombati jezsuitáknál, majd a római *Collegium Germanicum Hungaricum*ban tanult Barkóczy Ferenc (1745–1761)⁸³ püspök és utódja, Eszterházy Károly (1762–1799)⁸⁴ egyetemet kívántak létrehozni a városban. Bár a terv megghiúsult, a könyvtár az enciklopédikus tudás tárháza lett. Eszterházy bécsi és magyarországi kapcsolatai révén több ezer kötetes könyvtárat hozott létre.⁸⁵

Segneri neve nemcsak a könyvtár révén kapcsolódik Egerhez, hanem a már korábban említett magyarországi Segneri-kiadások miatt is. A líceum épületében működő nyomda négy művét adta ki a XVIII. század végén.⁸⁶

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár a XIX. századi katalóguson kívül egy XVIII. századival is rendelkezik, amely 1781-ben, abban az évben készült, amikor Eszterházy hozzálátott a könyvgyűjtéshez.⁸⁷ Témánk szempontjából igen fontos ez a forrás, mivel azt mutatja, hogy a XIX. századi katalógusban található Segneri-művek közül tíz már 1781-ben a könyvtár birtokában volt. A könyvjegyzék tartalmaz továbbá hat olyat is, amelyek nem szerepelnek a későbbi katalógusban, és amelyek közül egyet (*Considerationes germanice*, Ratisbonae, 1717) nem sikerült Segneri munkájaként azonosítani.⁸⁸ Elképzelhető, hogy a kötet Segneri elmélkedéseket tartalmazó műveinek valamelyike német fordításban.

A könyvtár megalakulása előtt is van nyoma egy Segneri-kötetnek az egri egyházmegyében: Barkóczy kanonoka, Androvics Miklós 1777-es könyvjegyzékén egy *Institutio Parochi* (Tyrr[aviæ].) szerepel.⁸⁹

A XIX. század végén kiadott könyvtári címjegyzék két pótlék-füzete, melyek az 1891–1893. évi és az 1894–1899. évi gyarapodásról számolnak be, négy újabb Segneri-könyv beszerzését regisztrálja.⁹⁰

A könyvtárak katalógusaiban szereplő Segneri-művek egyenkénti számbavétele szükségtelen a magyarországi Segneri-recepció felméréséhez, mégis ez alkalommal, egyetlen

⁸³ VERESS 1917, 146–147.

⁸⁴ *Uo.*, 167–168.

⁸⁵ ANTALÓCZY Lajos, *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története 1793–1989*, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1989; BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak (Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban)*, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997 (*Studia Agriensia*, 16.), 111, 116. Uő, *Pietas, ars, scientia (Il mecenatismo all'italiana di Károly Eszterházy, vescovo di Eger)*, *Studi Finno-Ugri* (Annali, Università degli Studi di Napoli "L'Orientale"), 1999–2001, 93–106.

⁸⁶ *Instructio poenitentis, Instructio confessarii, Institutio parochi liber*, Agriæ, Typis Scholæ Episcopalis, 1779. *Speculum non fallax*, Agriæ, Typ. Episcopalis, 1795.

⁸⁷ *Catalogus Bibliotheca Agriensis Anno 1781 conscriptus* (Jelzete: MS 2083).

⁸⁸ *Speculum non fallax*, Viennæ, 1695; *Considerationes germanice*, Ratisbonæ, 1717; *Instructio poenitentis et confessarii et Parochi*, Augustæ Vindelicorum, 1719; *La manna dell'anima*, Venezia, 1726; *Panoplia exegetica*, Augustæ Vindelicorum, 1740; *Manna Animæ*, Augustæ Vindelicorum, 1766.

⁸⁹ BITSKEY István, *Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben*, *Magyar Könyvszemle*, 90(1974), 3–4. sz., 331.

⁹⁰ *Az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzéke*, I–II., Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1893.

könyv esetében érdemes kivételt tenni. Egerben ugyanis ma is megvan az a már 1781-es katalógusban is regisztrált *Pratica delle missioni* (Venezia, 1739), amely a segneriánus misszionáriusok kézikönyve, s amelynek végén a missziók során énekelt dalok kottája is közlésre került. E missziós kézikönyv további adalék lehet az egri egyházmegyében tartott segneriánus missziók történetéhez.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Segneri-művek száma jóval nagyobb, mint az egrié, és a possessorbejegyzések tekintetében is gazdagabb annál. Öt olyan Segneri-művet őriz a könyvtár, amelynek ex librise Barkóczy Ferencé, aki 1761–1765 között volt esztergomi érsek.⁹¹ Az öt kötet közül négy olasz nyelvű, a püspök köztudottan jól tudott olaszul.⁹²

Barkóczyn kívül XVIII. századi könyvtulajdonosként az 1749-től a római *Collegium Germanicum Hungaricum*ban tanuló, később esztergomi kanonok Draveczky Ferencet (1772–1802) kell megemlíteni, akinek könyvtárában Segneri összes műveinek 1742-es kiadása volt meg.⁹³ A neves római intézmény egy másik diákjának, Matalics Györgynek a bejegyzése olvasható az *Il Confessore istruito* 1687-es kiadásában, amelyet a beírás szerint Rómában vett tanulmányai kezdetén, 1696-ban.⁹⁴

A XIX–XX. századi könyvtulajdonosok között egy-egy esztergomi kanonok: Zádori János (1831–1887) és Jeszenszky Kálmán (1873–1946) és egy püspök, Palásthy Pál (1825–1899) neve szerepel. Mindhármodjuk könyvtárában néhány XIX. századi német és magyar nyelvű Segneri-kötet volt.

A győri Egyházmegyei Könyvtár harmincegy Segneri-tétellel szerepel listánkon. A könyvtár mai állománya 1872-ben jött létre a Papnevelő Intézet Könyvtára és a Székesegyházi Könyvtár egyesítésével. A kötetek többsége a papi szemináriumé volt, közülük a kétkötetes *Homo Christianus* esetében az 1759–60. évi számadáskönyv regisztrálja a mű megvásárlását.⁹⁵

A könyvtulajdonosok között ott találjuk a sokáig Itáliában élő Deáky Zsigmondot (1795–1872), aki a luccai herceg fiának nevelője volt, és körülbelül 3000 kötetes könyvtárát a

⁹¹ *Il confessore istruito*, Venezia–Bassano, é. n.; *Prediche dette nel Palazzo Apostolico*, Venetia, 1693; *Panegirici sacri*, Venetia, 1731; *La manna dell'anima*, Bassano, 1775, 5a parte; *Instructio parochi*, Agriae, 1759.

⁹² BITSKEY 1997, 51.

⁹³ Matalicsról ld. VERESS 1917, 176–177.

⁹⁴ *Uo.*, 95.

⁹⁵ BEDY Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1937 (Győregyházmegye multjából, II.), 252.

szemináriumra hagyta. Az egyházi possessorok sorát gyarapítja Balogh Sándor (1743 k. –1810) kanonok is.⁹⁶

A kalocsai gyűjtemény⁹⁷ Segneri-köteteinek tulajdonosai közül a kalocsai érsekeket:⁹⁸ Klobusiczky Ferencet (1751–1760),⁹⁹ Patachich Ádámot (1776–1784)¹⁰⁰ és utódát Kollonich Lászlót (1787–1817) kell megemlíteni. A könyvtár állománya Patachich magánkönyvtárának, majd Kollonich könyvgyűjteményének köszönhetően gyarapodott először jelentősen, majd az érseki, kanonoki hagyatékokból tovább növekedett a kötetek száma.

A pécsi gyűjtemény¹⁰¹ két pécsi püspök Berényi Zsigmond (1740–1748)¹⁰² és Klimó György (1751–1777) könyvgyűjtő munkájának eredményeképpen jöhetett létre. A könyvtár Segneri-köteteiben mindkettőjük ex librisei megtalálhatók.¹⁰³

Székesfehérváron possessorbejegyzések hiányában a leltárkönyvek adnak némi információt arról, hogy Segneri művei honnan kerültek a könyvtár birtokába. Ebből tudjuk, hogy a XVIII. században Milassin Bertalan Miklós püspöktől (1790–1811) és az egyházmegye plébániáiról, a XIX–XX. században pedig olyan papi hagyatékokból, mint Vízota Alajosé,¹⁰⁴ Prohászka Ottokaré, Griger Miklósé jutottak a gyűjteménybe.¹⁰⁵

Az 1791-ben létrehozott szombathelyi egyházmegye könyvtárát az első püspök Szily János (1791–1799) alapította.¹⁰⁶ A possessorbejegyzésekben négy alkalommal szerepel ez a dátum, mely azt jelzi, hogy e könyvek részei voltak a könyvtár eredeti állományának (*Il Cristiano istruito, Panegirici sacri, Quaresimale, Institutio Parochi*). A négy kötet közül három olasz nyelvű, témájukat tekintve a prédikációhoz köthetők. Ezeket talán maga Szily vásárolta római

⁹⁶ További adat a győri egyházmegyére vonatkozóan: Tarródi János, győri kanonok 1687-ben Velencében vásárolta meg Segneri egyik művét. Az adatot közli: HORVÁTH József, *A XVI-XVIII. századi győri könyvkultúra kutatásainak tapasztalatai = Helytörténeti könyvtárosok II. országos tanácskozása*, Sopron, 1995. július 26–28., Bp.–Szentendre, OSZK KMK–MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1996, 75.

⁹⁷ A könyvtárról ld. FISCHERNÉ GRÓCZ Zita, *Patachich Ádám könyvtára = Patachich Ádám érsek emléke*. Zajeczai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsa, 2004. november 17. Szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 4.), 71–75; BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Kalocsa–Bp., Főszékesegyházi Könyvtár–Balassi Kiadó, 1994.

⁹⁸ Az érsekségről ld. TÖRÖK József – LEGEZA László, *A kalocsai érsekség évezrede*, Bp., Mikes, 1999.

⁹⁹ VERESS 1917, 143.

¹⁰⁰ Uo., 154–155.

¹⁰¹ A pécsi Klimó-könyvtárról ld. *Pécsi Egyetemi Könyvtár: Jubileumi Évkönyv 1774–1974*, Pécs, Egyetemi Könyvtár, 1974.

¹⁰² VERESS 1917, 124.

¹⁰³ *A Pécsi Egyetem Könyvtárában őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, összeáll. MÓRÓ Mária Anna, Bp., Tarsoly, 2001 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 1.), 574–575.

¹⁰⁴ VERESS 1917, 269–270.

¹⁰⁵ A székesfehérvári egyházmegye történetéről ld. TÖRÖK József – LEGEZA László, *Székesfehérvár évezrede*, Bp., Mikes, 2000.

¹⁰⁶ Az egyházmegye történetéről ld. GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*, I., Szily János, Herzan Ferenc gróf bíboros, Somogy Lipót és Böle András püspökök élete s működése, Szombathely, a Szerkesztő kiadása, 1929.

tanulmányai ideje alatt. Rómában tanult a második szombathelyi püspök, Herzan Ferenc (1800–1804) is, neki a *L'Incredulo senza scusa* egy 1690-es firenzei kiadása volt meg.

A váci könyvtár állományában egyetlen főpapi könyvtulajdonos szerepel: Kollonich Zsigmond, aki 1708-tól állt a váci püspökség élén.¹⁰⁷ Kollonich szívügyének tekintette a papképzést, s minél előbb orvosolni kívánta a paphiányt egyházmegyéjében. Célkitűzését igazolja, hogy számos Segneri-kötet possessorbejegyzése az egyházmegye plébániáitól, plébánosaitól származik.

A nagyváradai káptalan könyvtárában a XVIII. században kilenc Segneri-mű volt,¹⁰⁸ a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola Könyvtárának birtokában pedig jelenleg is huszonegy van.¹⁰⁹ Utóbbiak között találunk tulajdonosi bejegyzéseket is, melyek öt esetben a jezsuita rend valamely intézményét jelölik meg. A nagyváradai egyházmegyei könyvtár régi állományában hét Segneri-kötet szerepel, melyekben a bejegyzés tulajdonosként a tenkei plébániát nevezi meg.¹¹⁰ A bécsi Pázmáneum 1761-es könyvjegyzékén három mű található szerzőnktől, az 1784-esen szintúgy, az *Instructio confessarii* helyett azonban egy német nyelvű *Manna dell'Anima* áll.¹¹¹

Az egyházmegyei, püspöki könyvtári katalógusok adatai módosítják a Segneri-hatástörténetet, amennyiben megerősítik a papi kötelességekre és a gyakorlati hitéletre oktató művek hangsúlyos jelenlétét, a kegyességi írások népszerűségét és nyilvánvalóvá teszik, hogy az olasz jezsuita nagybőjti prédikációi és a prédikátorok számára is igen hasznos *Il Cristiano istruito* is ismert lehetett a XVIII. századi könyvtáralapító püspökök és érsekek, majd az ő munkájukat folytatók előtt.

IV.2.2. SEGNERI-KÖTETEK A SZERZETESRENDI KÖNYVTÁRAKBAN

A Segneri-recepció e részének feltárásához forrásként kéziratban fennmaradt könyvlisták és az Országos Széchényi Könyvtár könyvtártörténeti sorozatában nyomtatásban megjelent katalógusok szolgáltak.

¹⁰⁷ VERESS 1917, 92–93.

¹⁰⁸ EMÖDI András, *A Nagyváradai Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, Bp.–Szeged, OSzK–Scriptum, 2002 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 5.), 44, 81, 86, 258, 360–361, 375, 392.

¹⁰⁹ Az adatok a könyvtár internetes katalógusából származnak, mely elérhető a következő címen: www.eruditio.hu.

¹¹⁰ *A nagyváradai római katolikus egyházmegyei könyvtár régi állománya*, II., XVII. századi nyomtatványok, összeáll. EMÖDI András, Bp.–Nagyvárad, OSzK–Egyházmegyei Könyvtár, 2008 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 2.), 318–321.

¹¹¹ 1761: *Instructio Confessarii*, *Manna animae*, *Homo Christianus*. 1784: *Homo christianus*, Augustae Vindelicorum, 1695, *Manna Animae*, Augustae Vindelicorum, 1741, *Himmel-Brod der Seelen*, Wien, 1690, Partes 2–5. Itt köszönöm meg Fazekas Istvánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezeket az adatokat.

Mivel Segneri jezsuita volt, érdekesnek látszik a magyarországi jezsuita könyvtárak gyűjteményével kezdeni a vizsgálódást. Nyomtatott forrásaink alapján tudjuk, hogy a turóci jezsuita rezidencia 1704-es katalógusában a morálteológiai művek sorában megtalálható az *Instructio confessarij* 1697-es nagyszombati kiadása és egy másik írás, melyet a katalógus összeállítója Segnerinek tulajdonít.¹¹² Ez a könyv valójában a szerző megjelölése nélkül jelent meg, Segneri ilyen című munkája nem ismert.¹¹³ Az ungvári jezsuita kollégium könyvtárában az 1707-es katalógusban az olasz jezsuita négy kötete szerepel: két példányban az *Instructio poenitentis*, és két lelkigyakorlatos könyv (a *Manna animae* és a *Speculum non fallax*).¹¹⁴ A selmecbányai jezsuita rendház az 1706-os jegyzék alapján hat,¹¹⁵ míg a zsolnai 1712-ben öt Segneri-kötetet őrzött.¹¹⁶

A jezsuita könyvtárak állományába engednek betekintést az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában található J 10 jelzetű kéziratos könyvjegyzékek is, melyek az imént említett katalógusokhoz képest egy másik időpontban, a XVIII. század végén, a rend eltörlésekor készültek.¹¹⁷

Ezekon összesen 224 Segneri névvel jelzett tétel van, amelyek 15 különböző mű között oszlanak meg, s ez az arány korábbi megállapításainkat támasztja alá. Az összesnek mintegy 37%-át három: az *Il Confessore istruito*, az *Il Penitente istruito* és az *Il Parroco istruito* adja. További jelentős részt tesznek ki a prédikációs kötetek, közülük is a *Quaresimale*, továbbá az *Il Cristiano istruito*, utóbbi kettő az összes tétel egynegyedét teszi ki. A számok tükrében a harmadik helyre az aszketikus irodalom kerül. Az ide sorolható művek közül a *La Manna dell'Anima* szerepel a legtöbbször.

A Szegedi Hittudományi Főiskola internetes katalógusa és a kolozsvári Akadémiai Könyvtár Segneri-köteteinek possessorbejegyzései is arról tanúskodnak, hogy a XVIII. században a Jézus Társaság könyvtári állományának állandó részei voltak az olasz jezsuita művei.¹¹⁸ A kolozsvári könyvtárban negyvennégyből huszonnégyszer a tulajdonosi bejegyzés jezsuita intézménytől származik, a szegedi bibliotéka könyveiben pedig a kalocsai, a bécsi, a

¹¹² *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I., Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár, s. a. r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/1.), 250–251.

¹¹³ *Viator Christianus*, Tyrnaviæ, Typographia Antonii de Rubeis, 1701. Vö. RMK II 2096.

¹¹⁴ FARKAS–MONOK–POZSÁR–VARGA 1990, 264.

¹¹⁵ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*, s. a. r. ZVARA Edina, Szeged, Scriptum, 2001 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/1.), 375–376.

¹¹⁶ Uo., 390, 392–393, 400, 403, 429.

¹¹⁷ Ezek a következők (a zárójelben az ELTE EK-ban található kéziratok jelzete szerepel): a budai (J 10/2), a lőcsei (J 10/5), a besztecebányai (J 10/7), a pozsonyi (J 10/10), a pozsegi (J 10/13), a soproni (J 10/14), a szakolcai (J 10/17), a trencséni (J 10/19), a zágrábi (J 10/20) kollégiumé, a székesfehérvári (J 10/1), a komáromi (J 10/3), az eperjesi (J 10/4), a nagybányai (J 10/6), a pozsonyi (J 10/9), a sárospataki (J 10/12), a zsolnai (J 10/15) rezidenciáé. A magyarországi jezsuita rendházak történetéről ld. GYENIS András, *Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat*, [Vác], Szalézi Művek, 1941.

¹¹⁸ A katalógus elérése: <http://corvina.theol.u-szeged.hu/WebPac/CorvinaWeb>.

pozsonyi, a győri, a szepesi, a hallei, az innsbrucki jezsuita kollégiumok, rezidenciák és probációs házak állnak possessorként.

Bár a többi szerzetesrend könyvjegyzékeinek kutatási témánk szempontjából történő áttekintése korántsem teljes, annyi azonban kijelenthető, hogy nem a Jézus Társasága volt az egyetlen szerzetesi közösség, melynek bibliotékáiban Paolo Segneri művei megtalálhatók voltak. A pannonthalmi bencések Főkönyvtára,¹¹⁹ a zirci cisztercita apátsági könyvtár,¹²⁰ a ferencesek,¹²¹ a minoriták,¹²² a trinitáriusok,¹²³ a pálosok,¹²⁴ a kamalduli,¹²⁵ a hieronimita¹²⁶ és kapucinus rendházak¹²⁷ is őriztek ilyen köteteket, közülük a legnagyobb számban a pálosok¹²⁸ és a ferencesek.¹²⁹ Mindkét rend könyvtárában a Segneri által írt papi kézikönyvek és a prédikációk voltak túlsúlyban.

Az eperjesi ferencesek könyveiről három különböző időpontban készült jegyzék maradt fenn, ami lehetővé teszi a könyvvállomány témánk szempontjából történő összehasonlítását. Míg 1715-ben csupán egyetlen Segneri-kötet volt a könyvtár birtokában, 1731-ben már négy, majd 1750-ben hét.¹³⁰ Hiba lenne egyetlen rendház alapján messzemenő következtetéseket levonni, e három adat mégis megerősítheti azt a feltételezést miszerint Segneri művei a XVIII. században a szerzetesrendi könyvtárak által is keresettek voltak.

¹¹⁹ KISS Domonkos, *Régi magyarországi könyvek a Pannonthalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*, Pannonthalma, Pannonthalmi Főapátság, 1996 (Pannonthalmi Füzetek, 38.), 66, 72, 83.

¹²⁰ Itt a katalóguscédulák alapján huszonhárom Segneri-mű található. Itt köszönöm meg Oláh Róbertnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a művek listáját.

¹²¹ *A dévai ferences rendház 1850 előtti könyvei*, összeáll. SZABÓ Henriette, Bp., OSzK–Osiris, 2002, 145–147; VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptum, 1998 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 8.), 49, 79, 97, 114; *A budapest-margitkörüli szent ferenczrendiek könyvtárának könyvjegyzéke*, Bp., k. n., 1905; *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, szerk. MAGYAR Árpád, ZVARA Edina, OSzK, Bp. 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 4.), 400–404. További források: a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban lévő kötetek possessorbejegyzései és az ELTE Könyvtárában található J 15/4 jelzetű kézirat.

¹²² VARGA András, *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1991, 16, 17; ELTE EK J 15/9.

¹²³ ELTE EK, J 14.

¹²⁴ ELTE EK, J 13. Lásd még: KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. II. (Rekonstrukció kísérlet)*, Magyar Könyvszemle, 108(1992), 4. sz., 315, 320; újabb kiadása = UŐ, *Libellus: Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2007, 226, 233.

¹²⁵ ELTE EK, J 15/2.

¹²⁶ ELTE EK, J 15/5.

¹²⁷ EMÖDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Bp., Egyházmegyei Könyvtár–OSzK–Partiumi Keresztény Egyetem, 2006, 17, 22, 46.

¹²⁸ ELTE EK: Székesfehérvár J 13/1, Késmárk J 13/2, Pápa J 13/6, Pest J 13/7, Sasvár 13/8, Sátoraljaújhely J 13/9, Tüskevár J 13/10, Bánfalva J 13/11.

¹²⁹ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*, kiad. ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.). Ebben (rendház, katalógus készítésének időpontja, az idézett kötet lapszáma): Mikháza 1732, 195, Csíksomlyó 1727, 46, Csíksomlyó 1734, 74, Buda 1735, 24, Némethújvár 1742, 232, Kolozsvár 1749, 184, Nagybánya 1749, 225, Beszterce 1749, 13.

¹³⁰ Uo., 97, 104, 107, 159, 164.

A Váci Egyházmegyei Könyvtár Segneri-köteteiben található bejegyzések között több is az egyházmegye valamelyik plébániáját jelöli meg tulajdonosként, ezért érdemesnek látszik a kutatást kiterjeszteni azokra a forrásokra is, amelyek az egykori plébániai könyvállományokról szolgálnak információkkal.

A Holl Béla által közölt XVIII. századi váci egyházmegyei könyvjegyzékeket áttanulmányozva egyértelműen kijelenthető, hogy Segneri művei nemcsak a főleg Rómában tanulmányokat folytató, európai látókörű felsőpapság könyvgyűjteményeiben és a szerzetesrendek bibliotékáiban voltak jelen.¹³¹ A hagyatéki leltárak és az egyházlátogatások alkalmával készült könyvlistákon Segneri-művek is szerepelnek, közülük legtöbbször az *Instructio confessarii*.¹³² Bár csak 1-2 kötetéről van szó, mégis jelentőséggel bír ez a szám, hisz a plébániák általában igen csekély számú könyvállományt mondhattak magukénak.

Egy másik egyházmegyében, a veszprémiben a vízvári plébánia tulajdonában az 1728-as összeírás szerint a Biblián, a tridenti zsinat dekrétumain, a római katekizmuson és egy olasz nyelvű prédikációs köteten kívül Segneri három munkája – *Instructio confessarii*, *Instructio poenitentis*, *Institutio parochi* – is megvolt.¹³³ A túskevári plébánián az 1748-as vizitáció Segneri prédikációit találta.¹³⁴

Ugyanerre az egyházmegyére, de egy későbbi időpontból, a XIX. század elejéről közöl adatokat Hermann Egyed, aki megállapítja, hogy míg a XVIII. században Segneri művei igen gyakran részét alkották a plébániai könyvtáraknak, addig az 1815–17-es vizitáció idejére már közel a felére csökkent e kötetek száma, aszketikus műveinek népszerűsége azonban még ekkor is tartotta magát.¹³⁵ A plébánosok és a plébániák könyvjegyzékei ennek ellenére azt

¹³¹ HOLL Béla, *A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII–XIX. században = Laus librorum. Válogatott tanulmányok*, vál. és szerk. MONOK István, ZVARA Edina, Bp., METEM, 2000 (METEM, 26.). Az egyházmegyéről ld. TÖRÖK József – LEGEZA László, *A váci püspökség évezrede*, Bp., Mikes, 2001.

¹³² 1718, Kóka, *Conciones*; 1727, Almási Mihály, *Instructionem confessarii*; 1732, Halácska Mihály isaszegi és galgamácsai plébános, *Instructio Confessarii et Poenitentis*; 1734, Morvay János, *Instructio Confessarii*; 1740, Ábrahám Pál, Segneri tomulus; 1744, Balina Mihály, *Quadragesimalis*; 1744, Ecser, *Instructio Confessarii és Instructio Poenitentia*; 1744 körül, Kóka, *Homo Christianus* (A mű már az 1716-os jegyzéken is szerepel: ZVARA 2001, 231.); Perneky Endre, nagykátai plébános, *Confessiones Quadragesimales*; 1746, Romhány, *Instructio Confinionum*.

¹³³ PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai: 1554–1760*, Veszprém, Lipót Nyomda, 1947 (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 10.), 60.

¹³⁴ RAJCSI Pál, *A pápai esperesi kerület összeírása 1748*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1980, 15. sz., 130.

¹³⁵ HERMANN Egyed – EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942 (A Veszprémi Egyházmegye Multjából, 8.), 34–35.

mutatják, hogy szép számmal voltak Segneri-művek a veszprémi egyházmegye alsópapságának könyvei között.¹³⁶

Az egri egyházmegyében lezajlott egyházlátogatások jegyzőkönyveiben¹³⁷ tizenhat plébánia könyvei között összesen tizennyolc olyan kötet szerepel, melynek szerzője az olasz jezsuita.¹³⁸ Kettő – a *Quaresimale* két példánya – kivételével mindegyik az „*Istruito*-sorozat” valamelyik kötete. Ezen kívül a XVIII. században a mezőkövesdi¹³⁹ és a füzesabonyi plébánia¹⁴⁰ is rendelkezett Segneri-kötettel.

A szombathelyi egyházmegye területéről tizenegy plébános hagyatéki leltárában találtunk Segneri-műveket.¹⁴¹ Többségük latin nyelvű, kivételt képeznek ez alól a teológiát Bolognában végző Biró Péter könyvei, akinek három olasz nyelvű kötete volt tőle.¹⁴² Beszédes adat, hogy a legmagasabb példányszámot a leltárokból az *Institutio Parochi* és a plébánosok prédikációs kötelezettségében segédkönyvként kiválóan alkalmazható *Homo Christianus* érte el.

E néhány adat és a plébániai könyvtárakban 23 magyarországi kiadást regisztráló OSzK RMNy-csoport nyilvántartása alapján feltételezhetjük,¹⁴³ hogy a hazai alsópapság körében is ismertek és népszerűek voltak Paolo Segneri munkái, közülük is a gyóntatásról, a lelkipásztori feladatokról és a bűnbánatról írt művei. Későbbi kutatási feladatot jelent ezért még több forrás bevonása, amelyek segítségével további megerősítést nyerhet ez a megállapítás.

¹³⁶ Uo., 146, 190–191, 219. Hermann megállapítását támasztják alá a XIX. században a csanádi püspökség területén lefolytatott *canonica visitatio* jegyzőkönyvei is, amelyekben csupán egyetlen Segneri-művet (*Panegirici Sacri*) találunk: LOTZ Antal, *A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998, 1–2. sz., 215.

¹³⁷ Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Heves és Külső-Szolnok vármegye, 1766–1767, közléteszi KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1997 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 1.), 61, 80, 90, 103, 139, 214, 240, 276, 359, 368; Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Borsod vármegye, 1768–1769, közléteszi KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1998 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 2.), 74, 102, 170, 210, 329.

¹³⁸ *Il confessore istruito* 6, *Il penitente istruito* 2, *Il parrocco istruito* 2, 1 *Istitutiones* és 1 *Instructio* azonban a teljes cím nélkül, 2 *Cristiano istruito*, 2 *Quaresimale* és két további Segneri-kötet a címek megjelölése nélkül.

¹³⁹ ZVARA 2008, 302.

¹⁴⁰ CZEGLÉDI László, *A füzesabonyi plébániai könyvtár a 18–19. században*, Magyar Könyvszemle, 121(2005), 2. sz., 238–246.

¹⁴¹ Ezek a hagyatéki leltárok a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban találhatóak (ős XXVIII/fiók) és a XVIII. század végéről valók (1775, 1777, 1786, 1787, 1779, 1798, 1799).

¹⁴² GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*, III, *Történelmi névtár*, Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt., 1935, 39.

¹⁴³ Az egri egyházmegyében 8, a váciban 4, az esztergomiban és a székesfehérváriban 3-3, a kalocsában 2, a pécsiben, a szombathelyiben és a győriben 1-1.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a neves jezsuita missziós hitszónok több művének hatása is érvényesülhetett a XVIII. századi Magyarországon, de közülük is elsősorban a tanító szándékkal, gyakorlati szellemben, az egyháziak számára írt munkáit értékelték nagyra. Ezeket leginkább latin fordításban ismerték. Szélesebb olvasóközönségre számíthattak a neki tulajdonított lelki elmélyülést szolgáló könyvek, melyek ezért magyar nyelven is hozzáférhetővé váltak.

Az olvasók három vizsgált csoportja (felsőpapság, szerzetesek, alsópapság) és a Segneri-művek közötti kapcsolat a következő összefüggést mutatja: a felsőpapságtól a szerzeteseken át az alsópapság felé haladva a forrásokban található művek száma fokozatosan csökken, és végül 4–5 kiadványra szűkül le az olasz jezsuita terjedelmes életművének ismerete.

Segneri népszerűsége a XIX. században megfogyatkozott, azonban a századvégi magyar kiadások megléte, valamint a könyvtári állományokban található, főleg német nyelvű XIX. századi kötetek arra utalnak, hogy még mindig számot tarthatott az egyháziak figyelmére.

I. KÉZIRATOS FORRÁSOK

ARSI=Archivum Romanum Societatis Iesu:

16. X. 3, *Svegliarini per le Missioni Del Segneri juniore*, ff. 193–261.
Aust. 11–14, 22, 65, 68, 71, 127–130, 172–223, 229–234.
Opp. NN. 96.
Ven. 80.

ELTE EK=Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár:

Ab 82–83, 93, 135.
Collectio Prayana, tom. V.
Collectio Kaprinayana, tom. V.
J 8; J 10/1–7, 9–10, 12–15, 17, 19–20; J 13/1–2, 6–11; J 14; J 15/2, 4–5, 9.

Főegyházmegyei Könyvtár, Eger:

MS 2083

OSzK=Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár:

Duod. Lat. 161.
Oct. Hung. 375.
Oct. Lat. 1067.
Quart. Lat. 1133.
Quart. Lat. 2579.

Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár:

Ös XXVIII/fiók: plébánosi hagyatéki leltárok

II. NYOMTATOTT FORRÁSOK KORABELI VAGY MODERN KIADÁSBAN

Paolo Segneri művei

<i>Breve ragguaglio</i>	<i>Breve ragguaglio della sua vita</i> = Paolo SEGNERI, <i>Opere</i> , I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
<i>Confessore</i>	Paolo SEGNERI, <i>Il confessore istruito</i> = Uő, <i>Opere</i> , IV, Torino, per Giacinto Marietti, 1877.
<i>Cristiano</i>	Paolo SEGNERI, <i>Il cristiano istruito nella sua legge: Ragionamenti morali</i> = Uő, <i>Opere</i> , II, Torino, Giacinto Marietti, 1875.
<i>Divoto di Maria</i>	Paolo SEGNERI, <i>Il divoto di Maria Vergine</i> = Uő, <i>Opere</i> , IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
<i>Incredulo</i>	Paolo SEGNERI, <i>L'incredulo senza scusa</i> = Uő, <i>Opere</i> , IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
<i>Lettere 1848</i>	Paolo SEGNERI, <i>Lettere inedite</i> , raccolte e pubblicate per cura di Giuseppe BOERO, Napoli, presso G. Nobile Libraio-Editore, 1848.
<i>Lettere 1857</i>	Paolo SEGNERI, <i>Lettere inedite al Granduca Cosimo terzo</i> , tratte dagli autografi, pubblicate da Silvio GIANNINI, Firenze, Felice Le Monnier, 1857.
<i>Manna</i>	Paolo SEGNERI, <i>La manna dell'anima</i> = Uő, <i>Opere</i> , III, Torino, Giacinto Marietti, 1872.

<i>Miserere</i>	Paolo SEGNERI, <i>Esposizione del Miserere</i> = Uő, <i>Opere</i> , III, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
<i>Panegirici</i>	Paolo SEGNERI, <i>Panegirici sacri</i> = Uő, <i>Opere</i> , I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
<i>Parroco</i>	Paolo SEGNERI, <i>Il parroco istruito</i> = Uő, <i>Opere</i> , IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
<i>Penitente</i>	Paolo SEGNERI, <i>Il penitente istruito</i> = Uő, <i>Opere</i> , IV, Torino, Giacinto Marietti, 1877.
<i>Prediche</i>	Paolo SEGNERI, <i>Prediche dette nel Palazzo Apostolico</i> = Uő, <i>Opere</i> , I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
<i>Quaresimale</i>	Paolo SEGNERI, <i>Opere</i> , I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
SEGNERI 1841	Paolo SEGNERI, <i>Quaresimale</i> , Tip. Guasti, Prato, 1841.
Fordításokban	
<i>Igazan-valo bölcseseg</i>	<i>Igazan-valo bölcseseg avagy mindennapi idvösseges gondolkodás az isteni felelemről, és a Bűnnek büntetéséről a JESUS Társaságabéli P. Segneri Pal, írásiból. E más azon Szent Társaságabéli Szerzetesnek oktatása á Szent Gyonásról, Kassa, Akadémiai bötűkkel, 1740.</i>
<i>Igazat mutató tükör</i>	<i>Igazat mutató tükör vagy a' magunk ismeretéről való tudomány, és annak gyakorlása. Hét elmélkedésre fel-osztva, a 'Hétnek Napjai-szerént. Írta olasz nyelven Pater Segneri Pál, Jésum Társaságából-való Pap, Vázt, Maramarossy Gottlieb Antal, 1799.</i>
<i>Nagyböjti beszédek</i>	<i>Segneri Pál nagyböjti szent beszédei, Sátor-Alja-Ujhely, Zemplén Könyvnyomtató Intézet, ford. SZOKOLSZKY Bertalan, I. kötet, 1894, II. kötet, 1901.</i>
SEGNERI 1686	Paulus SEGNERI, <i>Cliens Marianus, in Vera Devotione Erga Deiparam Instructus; Per Motiva, et Praxes Eidem serviendi. [...]</i> Almæ, ac Venerabilis Congregationis B. M. V. in Cœlos Assumptæ, Passavij, Typis Georgii Höller, 1686.
SEGNERI 1839	<i>A' szent mise szolgálatról. Segneri (sic!) Pál „Parocco Istruito” Czimű munkájának 14. fejezete mutatóványúl, ford. BUZIÁSSY László, Munkálatai a' pesti nevendék papság magyar iskolájának, VI. kötet, 1839, 32–40.</i>
SEGNERI 1891	<i>Szent István vértanú: Sz. István nagy érdemeket szerzett az anyaszentegyház körül, Külföld Szónokai, 6(1891), IV. kötet, 220–228.</i>
SEGNERI 1897a	<i>Pünkösöd után XXIV. vasárnapra. A bűnösnek hirtelenül való elkárhozása, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 223–226.</i>
SEGNERI 1897b	<i>Pünkösöd után XXIV. vasárnapra. A kereszténynek az utolsó ítélet iránt való közönyössége, Külföld Szónokai, 12(1897), IV. kötet, 227–230.</i>

- SEGNERI 1899 *Husvet után 5. vasárnapra. Miért nem hallgattatik meg minden ima*, Külföldi Egyházi Szónoklatok, 14(1899), II. kötet/1, 29–36.
- SEGNERI 1931 „*Magnificat*” P. Paolo Segneri olasz jezsuita atyának a halál által megszakított hattyudala, ford. PÉTER Antal, Brassó, Hunyady L. Könyvnyomda, 1931.
- SEGNERI 2005a Paolo SEGNERI, *O metanoòn didaskòmenos*, Athén, Thesvitis, 2005.
- SEGNERI 2005b Paolo SEGNERI, *O pneumatikòs didaskòmenos*, Athén, Thesvitis, 2005.
- SEGNERI 2007 Paolo SEGNERI, *The Devout Client Of Mary: Instructed In The Motives And Means Of Serving Her Well*, Whitefish, MT, Kessinger Publishing, 2007.
- SEGNERI 2008a Paolo SEGNERI, *Thirteen Sermons From The Quaresimale Of P. Paolo Segneri (1860)*, Whitefish, MT, Kessinger Publishing, 2008.
- SEGNERI 2008b Paolo SEGNERI, *The Panegyrics of Father Segneri (1877)*, Whitefish, MT, Kessinger Publishing, 2008.
- SEGNERI 2008c Paolo SEGNERI, *Thirteen Sermons from the Quaresimale of Paolo Segneri*, Charleston, SC, BiblioLife, 2008.
- SEGNERI 2008d Paolo SEGNERI, *Twelve Sermons from the Quaresimale of Paolo Segneri*, Charleston, SC, BiblioLife, 2008.

Más szerzők művei

- ÁGOSTON [2001] Szent ÁGOSTON, *A keresztény tanításról*, ford. BÖRÖCKI Tamás, [Bp.], Paulus Hungarus–Kairosz Kiadó, [2001].
- ANDRÈS 1836 Giovanni ANDRÈS, *Dell’origine, progressi e stato attuale di ogni letteratura*, III, Napoli, Borel e Bompard, 1836.
- AUDISIO 1839–1841 Guglielmo AUDISIO, *Lezioni di sacra eloquenza*, I–III, Torino, Stamperia Reale, 1839–1841.
- AUDISIO 1892 Guglielmo AUDISIO, *Compendio delle lezioni di eloquenza sacra*, Giacinto Marietti, Torino, 1892.
- BALDINUCCI 1899 Antonio BALDINUCCI, *Lettere inedite*, corredate di note per cura del P. Luigi ROSA D.M.C., Prato, Tipografia Giachetti, Figlio e C., 1899.
- BANDIERA 1755 Alessandro M. BANDIERA, *I pregiudizi delle umane lettere*, Venezia, appresso Tommaso Bettinelli, 1755.
- BARTOLI 1665 Daniello BARTOLI, *L’eternità consigliera*, Venetia, Valentino Mortali, 1665.
- BARTOLI 1994 Daniello BARTOLI, *Istoria della Compagnia di Gesù dell’Italia*, a cura di Marino BIONDI, Firenze, Ponte alle Grazie, 1994.
- BARTOLINI 1673 Lodovico BARTOLINI, *Relatione delle Missioni fatte su le Montagne di Modona dalli Molto RR. PP. Paolo Segneri, e*

- Gio:Pietro Pinamonti della Compagnia di Giesù l'anno 1672, Modena, Cassiani, 1673.*
- BERZEVICZI 1731 BERZEVICZI János, *Egy eltévelyedett Juhotskának mennyei pásztorától kért s-nyert vezérlő oktatása*, Kassa, Akadémiai betűkkel, Frauenheim Henrik János, 1731.
- BONFINI 1995 Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995.
- BONGHI 1993 Ruggiero BONGHI, *Perché la letteratura non sia popolare in Italia*, Carnago, SugarCo Edizioni, 1993 (Classici Italiani per il Millennio, 14).
- Breve relatione* 1671 *Breve relatione della missione fatta dal P. Paolo Segneri e dal P.Gio.Pietro Pinamonti della Compagnia di Giesù, D'Ordine dell'Eminentiss. Sig. Card. Rossetti Nella Diocesi di Faenza*, Bologna, k. n., 1671.
- DA CESENA 1756 Giannangelo [SERRA] DA CESENA, *Analisi sopra di alcune più scelte prediche del padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, Faenza, nella Stampa di Gioseffantonio Archi, 1756.
- EPG 1635 *Epistolæ Præpositorum Generalium ad Patres et Fratres Societatis Iesu*, Antverpiæ, apud Ioannem Meursium, 1635.
- FABRONIUS 1792 Angelus FABRONIUS, *Vitæ Italorum doctrina excellentium qui saeculis XVII et XVIII floruerunt*, XV, Pisis, apud Cajetanum Mugnainium, 1792.
- FONTANA 1721 Fulvio FONTANA, *Quaresimale*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1721.
- GALLUZZI 1720 Francesco Maria GALLUZZI, *Vita del P. Antonio Baldinucci della Compagnia di Giesù, missionario*, Roma, Stamperia di S. Michele a Ripa, 1720.
- GIORDANI 1862 Pietro GIORDANI, *Opere*, Appendice alle opere di Pietro Giordani, pubblicate (sic!) da Antonio GUSSALLI, per Francesco Sanvito, Milano, 1862.
- GOTTI 1719 Vincenzo Lodovico GOTTI, *La vera Chiesa di Cristo dimostrata da' segni, e da' dogmi contra i due libri di Giacomo Picenino intitolati Apologia per i riformatori, e per la religione riformata e Trionfo della vera religione*, I–II/1–2, Bologna, per Costantino Pisarri, 1719.
- HEVENESI 1714 Gabriel HEVENESI, *Scintillæ Ignatianæ*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Georg. Andr. Roden, 1714.
- HEVENESI 1728 Gabriel HEVENESI, *Ars bonæ mortis*, Tyrnaviæ, Typis Academicis per Fridericum Gall., 1728.
- IGNÁC 2009 Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatok*, Kecskemét, Korda, 2009⁴.
- KAPRINAI 1758 Stephanus KAPRINAI, *Institutio eloquentiæ sacræ generatim*, tom. I, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1758.
- KAPRINAI 1763 Stephanus KAPRINAI, *Institutio eloquentiæ sacræ speciatim*, tom. II, Cassoviæ, Universit. Cassov. Soc. Jesu, 1763.

KATONA 2003	KATONA István, <i>A kalocsai érseki egyház története</i> , II, szerk. ROMSICS Imre és THOROCZKAY Gábor, ford. TAKÁCS József, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2003.
[KAZY] 1749	[Franciscus KAZY], <i>Posthuma memoria trium insignium ex Ungarica Societatis Jesu virorum</i> , Tyrnaviæ, Typis Academicis Soc. Jesu, 1749.
KELEMEN 1978	<i>P. Kelemen Didák levelei 1714–1743</i> , s. a. r. RÁKOS Balázs Raymund, Roma, Edizioni Agiografiche, 1978.
KOLOSVÁRI 1772	KOLOSVÁRI Pál, <i>Keresztény oktatások</i> , Kolozsvár, Akadémiai betűkkel, 1772 ⁵ .
MALMUSI 1872	Giuseppe MALMUSI, <i>Analisi del Quaresimale del padre Paolo Segneri</i> = Paolo SEGNERI, <i>Opere</i> , I, Torino, Giacinto Marietti, 1872.
MARINO 1675	Giambattista MARINO, <i>La Galeria, distinta in Pitture, e Sculture</i> , Venetia, presso Gio:Pietro Brignonci, 1675.
MARINO 1960	Giovanbattista MARINO, <i>Dicerie sacre e La strage de gl’Innocenti</i> , a cura di Giovanni POZZI, Torino, Einaudi, 1960.
MASSEI 1995	Giuseppe MASSEI, <i>Vita del venerabile padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù</i> , a cura di Quinto MARINI, Nettuno–Roma, U. Magnanti, 1995.
MAZARINI 1600	Giulio MAZARINI, <i>Cento discorsi sù ’l cinquantesimo salmo e ’l suo titolo intorno al peccato alla penitenza et alla santità di Davide</i> , I–II, Roma, nella Stamparia di Luigi Zannetti, 1600.
MAZARINI 1615a	Giulio MAZARINI, <i>Pratica breve del predicare</i> , Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615.
MAZARINI 1615b	Giulio MAZARINI, <i>Somma della vangelica osservanza. Ragionamenti sopra il sermonare del Signore</i> , I–II, Venetia, appresso Giovanni Guerigli, 1615.
MAZARINI 1618	Giulio MAZARINI, <i>De’ ragionamenti sul Sermone del Signore in monte</i> , I–II, Bologna, per gli heredi di Gio. Rossi, 1618.
Missziós könyv 1734	<i>A’ Jesus Társaságából-való szerzetes Papok-által Magyar-Országban tartandó Apostoli Missiok alkalmatosságával öszve-gyűlt hivektől enek, vagy fel-szóval mondani szokott ájtatosság</i> , Nagyszombat, Academiai böttökkal, 1734.
Missziós könyv 1767	<i>A’ missziók idején ének szóval gyakorolni szokott ájtatosság, ehez járuló Istenhez kaptsoló némelly tselekedetekkel</i> , Eger, Püspöki Iskola, 1767.
MONETI 1790	Francesco MONETI, <i>Poesie</i> , I, Amsterdam, Ernesto Fraymann, 1790.
MURATORI 1720	Lodovico Antonio MURATORI, <i>La vita del Padre Paolo Segneri juniore della Compagnia di Gesù</i> , Modena, per Bartolomeo Soliani, 1720.

MURATORI 1750	Lodovico Antonio MURATORI, <i>De i pregi dell'eloquenza popolare</i> , Venezia, presso Giambattista Pasquali, 1750.
MURATORI 1830	Lodovico Antonio MURATORI, <i>Della regolata divozione de' Cristiani</i> , Milano, per Giovanni Silvestri, 1830 (Biblioteca Scelta di Opere Italiane Antiche e Moderne, 255).
MURATORI <i>Opere</i>	<i>Dal Muratori al Cesarotti, Opere di Lodovico Antonio Muratori</i> , I, a cura di Giorgio FALCO e Fiorenzo FORTI, Milano–Napoli, Riccardo Ricciardi Editore, [19..] (La letteratura italiana. Storia e testi, 44/I).
NOGHERA 1753	Giovambattista NOGHERA, <i>Della moderna eloquenza sacra e del moderno stile profano, e sacro</i> , Venezia, Stamperia Remondini, 1753.
PALLAVICINO 1666	Sforza PALLAVICINO, <i>Arte della perfezion cristiana</i> , Venetia, presso Nicolò Pezana, 1666.
PALLAVICINO 1698	Sforza PALLAVICINO, <i>Trattato dello stile, e del dialogo</i> , Venetia, appresso Lorenzo Basegio, 1698.
PALLAVICINO 1845	Sforza PALLAVICINO, <i>Opere edite ed inedite</i> , VII, Roma, presso gli Editori de'Classici Sacri, 1845.
PALLAVICINO 1848	Sforza PALLAVICINO, <i>Lettere inedite</i> , Roma, Tipografia della Società Editrice Romana, 1848.
PALLAVICINO 1968	Sforza PALLAVICINO, <i>Storia del Concilio di Trento ed altri scritti</i> , a cura di Mario SCOTTI, Torino, UTET, 1968.
PAOLUCCI 1651	Scipione PAOLUCCI, <i>Missioni de'Padri della Compagnia di Gesù nel Regno di Napoli</i> , Napoli, nella Stamperia di Secondino Roncagliolo, 1651.
PARINI	Giuseppe PARINI, <i>Lettera all'Abate Soresi "sui pregiudizi delle umane lettere"</i> , http://www.classicitaliani.it/parini/parini08_lettera_Soresi.htm .
PARTHENIUS 1855	Iosephus Marianus PARTHENIUS [Giuseppe Maria MAZZOLARI], <i>Commentarii et ellogia</i> , Romae, Typis Civilitatis Catholicae, 1855.
PATRIGNANI 1730	Giuseppe Antonio PATRIGNANI, <i>Menologio di pie memorie d'alcuni Religiosi della Compagnia di Gesù</i> , II, Venezia, presso Niccolò Pezzana, 1730.
PICENINO 1706	Giacomo PICENINO, <i>Apologia per i riformatori e per la religione riformata contro le invettive di F. Panigarola, e P. Segneri</i> , Coira, apresso Gioanngiacomo Smid, 1706.
PICENINO 1712	Giacomo PICENINO, <i>Trionfo della vera religione</i> , Geneva [Genf], appresso Pietro Jaquier, 1712.
PINAMONTI 1706	Gio. Pietro PINAMONTI, <i>Opere</i> , Parma, per Paolo Monti, 1706.
<i>Pratica delle missioni</i> 1739	<i>Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio, continuata dal P. Fulvio Fontana della medesima religione per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia, e di là</i>

- da'Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739².
- PUOTI 1853 Basilio PUOTI, *Della maniera di studiare la lingua e l'eloquenza italiana*, Parma, da Pietro Fiaccadori, 1853.
- REDI 1795 Francesco REDI, *Lettere*, Firenze, per Gaetano Cambiagi, 1795.
- REGIUS 1612 Carolus REGIUS, *Orator Christianus*, Romæ, apud Bartholomaeum Zannettum, 1612.
- Retorikák 2003 *Retorikák a barokk korból*, a szemelvényeket vál., a kötetet szerk. és a zárótanulmányt írta BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003 [Csokonai könyvtár. Források (Régi kortársaink) 10.] 2003.
- SEGNERI jun. 1795 Paolo SEGNERI juniore, *Opere postume*, I–III, raccolte e per la prima volta pubblicate dall'abate Francesco CARRARA, Bassano, Remondini, 1795.
- SEGNERI jun. 1857 Paolo SEGNERI iuniore, *Opere postume*, Torino, Giacinto Marietti, 1857.
- SEMERY 1710 Andrea SEMERY, *Breve difesa della vera religione contro il grosso volume di Giacomo Picenino apologista de' pretesi Riformatori, e Riformati*, Brescia, Dalle Stampe di Gio: Maria Rizzardi, 1710.
- SERRA 1748 Giannangelo SERRA, *Compendio della Rettorica*, I, appresso Giuseppe Bortoli, Venezia, 1748.
- III. SZAKIRODALOM**
- A budapest-margitkörúti *A budapest-margitkörúti szent ferenczrendiek könyvtárának könyvjegyzéke*, Bp., k. n., 1905.
- ACSAY 1901 ACSAY Ferenc, *A győri katolikus főgimnázium története, 1626–1900*, Győr, Győregyházmegye Könyvsajtója, 1901.
- ANGELINI 1994 Maria Teresa ANGELINI, *Aspetti comuni e differenze in due predicatori barocchi: Segneri e Pázmány*, Nuova Corvina, 1994/2, 7–12.
- ANGELINI–ASOR ROSA 1975 *Daniello Bartoli e i prosatori barocchi*, a cura di Franca ANGELINI e Alberto ASOR ROSA, Roma–Bari, Laterza, 1975.
- ANGELONI 1924 Emilio ANGELONI, *Somiglianze – in gran parte accidentali – di similitudini, di imagini e di pensieri del Manzoni, a similitudini, imagini e pensieri di altri grandi intelletti*, Aquila, Officine Grafiche Vecchioni, 1924².
- ANTALÓCZY 1989 ANTALÓCZY Lajos, *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története 1793–1989*, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1989.
- ARDISSINO 1997 Erminia ARDISSINO, *Rassegna di studi sulla predicazione post-tridentina e barocca (1980–1996)*, Lettere italiane, 49(1997), 3. sz., 481–517.
- ARDISSINO 1999 Erminia ARDISSINO, *Intorno ad un'Arte del predicar bene attribuita a Paolo Segneri*, Studi secenteschi, 1999, 187–213.

- ARDISSINO 2001 Erminia ARDISSINO, *Il barocco e il sacro: La predicazione del teatino Paolo Aresi tra letteratura, immagini e scienza*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2001 (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica, 9).
- ARNAUDO 2008 Marco ARNAUDO, *Il trionfo di Vertunno: Illusioni ottiche e cultura letteraria nell'età della Controriforma*, Lucca, Maria Pacini Fazzi Editore, 2008 ("Morgana", 10).
- ARRIGONI 1906 Rosa ARRIGONI, *Eloquenza sacra italiana del secolo XVII (osservazioni critiche)*, Roma, Desclee, Lefebvre e C., 1906.
- A Veszprémi Püspöki A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet könyvtárának betüsoros szakczimtára, Veszprém, Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet, 1905.
- Az egri érsekmegyei Az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű czimjegyzéke, I–II, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1893.
- BALDANZA 1962 Giuseppe BALDANZA, *Segneri apologeta*, Divus Thomas, 65(1962), 2–3. sz., 168–201.
- BÁN I. 1971 BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72.).
- BÁN I. 1982 BÁN Imre, *Panoramica della letteratura ungherese dal 1686 al 1772 = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 275–282.
- BÁN I. 1997 BÁN Imre, *Az arisztotelizmus, a barokk kor filozófiai gondolkodásának alapja* = Uő, *Költők, eszmék, korszakok*, vál. és szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai könyvtár, 11.), 161–172.
- BÁN J. 1941 BÁN János, *Sopron újkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Társa könyvnyomdája, 1941 (Győregyházmegye multjából, IV/2.).
- BARILLI 1911 Arnaldo BARILLI, *Lettere politiche inedite del padre Paolo Segneri*, Archivio storico per le province parmensi, n. s., vol. XI, 1911, 1–34.
- BATLLORI 1983 Miquel BATLLORI, *Fulvio Fontana et les missions populaires a la fin de l'age baroque* = Uő, *Cultura e finanze: Studi sulla storia dei gesuiti da S. Ignazio al Vaticano II*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1983 (Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 158), 250–253.
- BATTISTINI 1981 Andrea BATTISTINI, *I manuali di retorica dei gesuiti = La «Ratio studiorum». Modelli culturali e pratiche educative dei Gesuiti in Italia tra Cinque e Seicento*, a cura di Gian Paolo BRIZZI, Roma, Bulzoni, 1981, 77–120.
- BATTISTINI 2000a Andrea BATTISTINI, *Il barocco. Cultura, miti, immagini*, Roma, Salerno Editrice, 2000.

- BATTISTINI 2000b Andrea BATTISTINI, *Retoriche del barocco = I Capricci di Proteo. Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002, 71–109.
- BATTISTINI 2003 Andrea BATTISTINI, *Il «torrente d’eloquenza» di un predicatore «dell’intelletto»*, Lettere italiane, 55(2003), 2. sz., 196–218.
- BEDY 1937 BEDY Vince, *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1937 (Győregyházmegye multjából, II.).
- BELLONI 1931 Antonio BELLONI, *Paolo Segneri (1624–1694)*, Torino, G. B. Paravia e C., 1931.
- BELLONI 1955 Antonio BELLONI, *Storia letteraria d’Italia: Il Seicento*, Milano, Francesco Vallardi, 1955.
- BITSKEY 1974 BITSKEY István, *Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben*, Magyar Könyvszemle, 90(1974), 3–4. sz., 325–332.
- BITSKEY 1979 BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és reformáció, 8.)
- BITSKEY 1997 BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak (Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban)*, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997 (Studia Agriensia, 16.).
- BITSKEY 1999–2001 István BITSKEY, *Pietas, ars, scientia (Il mecenatismo all’italiana di Károly Eszterházy, vescovo di Eger)*, Studi Finno-Ugrici (Annali, Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”), 1999–2001, 93–106.
- BOER 2001 Wietse de BOER, *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2001.
- BOLIS 1996 Ezio BOLIS, *L’uomo tra peccato, grazia e libertà nell’opera di Paolo Segneri sj (1624–1694)*, Roma, Pontificio seminario lombardo, 1996.
- BOLZONI 1984 Lina BOLZONI, *Oratoria e prediche = Letteratura italiana, III/2, Le forme del testo II: La prosa*, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1984, 1041–1074.
- BOROS 1994 BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Kalocsa–Bp., Főszékesegyházi Könyvtár–Balassi Kiadó, 1994.
- BORSELLINO–PADULLÀ 1999 *Storia generale della letteratura italiana*, diretta da Nino BORSELLINO e Walter PADULLÀ, VI, *Il secolo barocco: Arte e scienza nel Seicento*, Milano, Federico Motta Editore, 1999.
- BROGGIO 2004 Paolo BROGGIO, *Evangelizzare il mondo: Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI–XVII)*, Roma, Carocci, 2004.

- BULGARELLI 1909 Claudio BULGARELLI, *Vita del P. Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù modiglianese compagno e successore nelle Missioni del celebre P. Paolo Segneri*, Modigliana, Tipografia Sociale, 1909.
- CÂNDEA 1989 Virgil CÂNDEA, *Interférences culturelles au Levant: Les écrits de Paolo Segneri en arabe, grec, roumain et turc*, Revue des Études Sud-Est Européennes, 27(1989), 1–2. sz., 49–63.
- CANTÙ 1865 Cesare CANTÙ, *Storia della letteratura italiana*, Firenze, Felice Le Monnier, 1865.
- CAPIZZI 1995 Carmelo CAPIZZI, *Il terzo centenario della morte del padre Segneri*, La Civiltà cattolica, 146(1995), vol. 2, quad. 3475–3480, 464–477.
- CAPONETTO 1992 Salvatore CAPONETTO, *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*, Torino, Claudiana, 1992.
- CARDELLI 2003 Mascia CARDELLI, *La Vita di Paolo Segneri di Ferdinando Ranalli*, Filologia e critica, 28(2003), 2. sz., 264–288.
- Catalogus* 1899 *Cleri Cassoviensis, Cassoviae*, Typis Caroli Werfer, 1899.
- CHÂTELLIER 1988 Louis CHÂTELLIER, *L'Europa dei devoti*, Milano, Garzanti, 1988.
- CHÂTELLIER 1994 Louis CHÂTELLIER, *La religione dei poveri: Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, trad. di Idolina LANDOLFI, Milano, Garzanti, 1994.
- CITTERIO Elia CITTERIO, *Nicodemo Aghiorita e i suoi rapporti con l'occidente latino*, <http://www.esicasmo.it/ESICASM/Nicodemo%20occidente.htm>.
- COD 1991 *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, a cura di Giuseppe ALBERIGO, Giuseppe L. DOSSETTI, Perikles P. JOANNOU, Claudio LEONARDI, Paolo PRODI, Bologna, Edizioni Dehoniane di Bologna, 1991.
- COMERFORD 1998 Kathleen M. COMERFORD, *Italian Tridentine Diocesan Seminaries: A Historiographical Study*, Sixteenth Century Journal, 29(1998), 4. sz., 999–1022.
- CONRIERI 1999 Davide CONRIERI, *Sulla struttura del Quaresimale = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 355–377.
- CONRIERI 2005 Davide CONRIERI, *Scritture e riscritture secentesche: Chiabrera, Marino, Tesauro, Segneri, Brignole Sale, Frugoni*, Lucca, Maria Pacini Fazzi Editore, 2005 (“Morgana”, 8).

- COSTA 1991 Leonida COSTA, *Un apostolo della civiltà contadina: Padre Paolo Segneri S. J.*, [Faenza], Litografie artistiche faentine, 1991.
- CROCE B. 1911 Benedetto CROCE, *Saggi sulla letteratura italiana del Seicento*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1911.
- CROCE B. 1929 Benedetto CROCE, *Storia della età barocca in Italia: pensiero, poesia e letteratura, vita morale*, Bari, Gius. Laterza & Figli, 1929.
- CROCE F. 1966 Franco CROCE, *Tre momenti del barocco letterario italiano*, Firenze, G.C. Sansoni, 1966 (La civiltà europea).
- CURCI 1857 Carlo M. CURCI, *Lettere inedite di Paolo Segneri d. C. d. G al Gran Duca Cosimo III, tratte dagli Autografi – Firenze, Felice le Monnier 1857*, La Civiltà cattolica, serie III, vol. VIII, 1857, 454–469.
- CURTIUS 2006 Ernst Robert CURTIUS, *Letteratura europea e Medio Evo latino*, a cura di Roberto ANTONELLI, Milano, La Nuova Italia, 2006.
- Cs. E. 1901 Cs. E., Recenzió, *Segneri Pál nagyböjti szent beszédei*, «Zemplén» Könyvnyomtató Intézetéből, Sátoralja-Ujhely, 1901, Magyar Sion, 15(1901), 4. sz., 288–289.
- CSÓKA 1929 CSÓKA Lajos, *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában*, Pannonhalma, k. n., 1929.
- CZEGLÉDI 2005 CZEGLÉDI László, *A füzesabonyi plébániai könyvtár a 18–19. században*, Magyar Könyvszemle, 121(2005), 2. sz., 233–247.
- DÁVID 1973 DÁVID Zoltán, *Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása*, Orvostörténeti Közlemények, 1973, 69–70. sz., 75–130.
- DE BIASE 1941 Alfredo M. DE BIASE, *La Compagnia di Gesù e la letteratura italiana = Il quarto centenario della costituzione della Compagnia di Gesù*. Conferenze commemorative tenute alla Università Cattolica di Sacro Cuore, 2–11 maggio MCMXLI–XIX, Milano, Vita e Pensiero, 1941, 82–86.
- DELCORNO 1987 Carlo DELCORNIO, *Dal «sermo modernus» alla retorica «borromea»*, Lettere italiane, 39(1987), 4. sz., 465–483.
- DELCORNO 1996 Carlo DELCORNIO, *La trasmissione nella predicazione = La Bibbia nel Medio Evo*, a cura di Giuseppe CREMASCOLI e Claudio LEONARDI, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1996, 65–86.
- DELLA MONICA 1992 Ilaria DELLA MONICA, *Bartolomeo Bimbi, Paolo Segneri e Cosimo III = Artista. Critica dell'arte in Toscana*, Firenze, Casa Editrice Le Lettere, 1992, 36–65.
- DELUMEAU 1976 Jean DELUMEAU, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, ed. it. a cura di Mario BENDISCIOLI, trad. e aggiornamento bibliografico di Xenio TOSCANI, Milano, Mursia, 1976.

- DELUMEAU 1984 Jean DELUMEAU, *Cristianità e cristianizzazione: Un itinerario storico*, Casale Monferrato, Marietti, 1984.
- DELUMEAU 2006 Jean DELUMEAU, *Il peccato e la paura: L'idea di colpa in Occidente dal XIII al XVIII secolo*, trad. di Nicodemo GRÜBER, Bologna, Il Mulino, 2006.
- DENINA 1792 Carlo DENINA, *Discorso sopra le vicende della letteratura*, I–II, Napoli, presso Giuseppe Maria Porcelli Librajo e Stampatore della R. Ac. Militare, 1792.
- DE SANCTIS 1965 Francesco DE SANCTIS, *Storia della letteratura italiana*, Firenze, Salani, 1965.
- DOMPNIER 2004 Bernard DOMPNIER, *Ricerche recenti sulle «missioni popolari» nel Seicento*, Società e storia, 27(2004), 106. sz., 813–823.
- DUHR 1928 Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, IV/2, (18. Jahrhundert), München–Regensburg, G. J. Manz, 1928.
- DÜLMEN 1990 Richard van DÜLMEN, *A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, 1990.
- EMÖDI 2002 EMÖDI András, *A Nagyváradi Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, Bp.–Szeged, OSzK–Scriptum, 2002 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 5.).
- EMÖDI 2006 EMÖDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Bp., Egyházmegyei Könyvtár–OSzK–Partiumi Keresztény Egyetem, 2006.
- EMÖDI 2008 *A nagyváradi római katolikus egyházmegyei könyvtár régi állománya*, II., XVII. századi nyomtatványok, összeáll. EMÖDI András, Bp.–Nagyvárad, OSzK–Egyházmegyei Könyvtár, 2008 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 2.).
- ERDÉLYI 1907 *A pannonhalmi Sz. Benedek-rend története: Ötödik korszak, a magyar Szent-Benedek-rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben, 1709–1802*, szerk. ERDÉLYI László, Bp., Stephaneum, 1907.
- FABIANI 1960 Giuseppe FABIANI, *Le missioni in Ascoli di p. Paolo Segneri e di Leonardo da Porto Maurizio (1689, 1739)*, Miscellanea francescana, 60(1960), 4. sz., 455–472.
- FABINY 1995 FABINY Tibor, *A szem és a fül: Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa*, Pannonhalmi Szemle, 1995, III/1, 39–51.
- FABRIS 1996 Rinaldo FABRIS, *Uso della Bibbia nella predicazione dal Concilio di Trento alla fine del Settecento = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 47–81.

- FARALLI 1975 Carla FARALLI, *Le missioni dei Gesuiti in Italia (sec. XVI–XVII): problemi di una ricerca in corso*, Bollettino della Società di studi valdesi, 96(1975), 138. sz., 97–116.
- FARKAS–MONOK–POZSÁR–VARGA 1990 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, I, Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár, s. a. r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/1.).
- FAZEKAS 1993 FAZEKAS István, A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717) = *Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., ELTE, 1993, 410–431.
- FEDI–PATERNOSTRO 1999 *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999.
- FERRETTI 1910 Giovanni FERRETTI, *Francesco Redi e il Paolo Segneri*, Giornale Storico della Letteratura Italiana, 28(1910), 163. sz., 99–103.
- FERRETTO 1890a Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Rapallo*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 2. sz.
- FERRETTO 1890b Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Soragnana*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 17. sz.
- FERRETTO 1890c Arturo FERRETTO, *Missione del Ven. P. Paolo Segneri a Campo Ligure nel 1688*, La Settimana Religiosa, 20(1890), 44. sz.
- FINAZZI 1845 Giovanni FINAZZI, *Alcune osservazioni intorno alla critica fatta alle prediche quaresimali del padre Paolo Segneri*, Lugano, Tipografia Veladini, 1845.
- FIORANI 1996 Luigi FIORANI, «Cercando l’anime per la campagna». *Missioni e predicazione dei gesuiti nell’agro romano nel secolo XVII = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell’Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 421–456.
- FIRPO 1994 Massimo FIRPO, *Riforma protestante ed eresie nel Cinquecento = Storia dell’Italia religiosa*, II, *L’età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 49–135.
- FISCHERNÉ GRÓCZ 2005 FISCHERNÉ GRÓCZ Zita, *Patachich Ádám könyvtára = Patachich Ádám érsek emléke*. Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsa, 2004. november 17. Szerk. LAKATOS

- Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 4.), 71–75.
- FLORA 1966 Francesco FLORA, *Storia della letteratura italiana*, III, *Il Cinquecento, Il Seicento, Il Settecento*, [Milano], Arnoldo Mondadori, 1966.
- FORNACIARI 1906 Raffaello FORNACIARI, *Disegno storico della letteratura italiana dalle origini fino a tutto il secolo XIX*, Firenze, Sansoni, 1906.
- FRANCESCHETTI 1999 Antonio FRANCESCHETTI, *La fortuna critica del Segneri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 11–45.
- FUMAROLI 2002a Marc FUMAROLI, *L'âge de l'éloquence: rhétorique et "res literaria" de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genève, Droz, 2002³.
- FUMAROLI 2002b Marc FUMAROLI, *L'età dell'eloquenza. Retorica e «res literaria» dal Rinascimento alle soglie dell'epoca classica*, trad. di Emma BAS, Margherita BOTTO, Graziella CILLARIO, Milano, Adelphi, 2002.
- GALLA 2005 GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, s. a. r. FAZEKAS István, Bp.–Róma, 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae, clas. 1, vol. 2).
- GALLERANI 1894 Alessandro GALLERANI, *Il secondo centenario del Segneri*, La Civiltà cattolica, 45(1894), serie XV, vol. XII, quad. 1065, 257–277.
- GALLETTI [1904] Alfredo GALLETTI, *Storia dei generi letterari italiani: L'eloquenza (dalle origini al XVI secolo)*, Milano, Francesco Vallardi, [1904].
- GÉFIN 1929 GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*, I., Szily János, Herzan Ferenc gróf bíboros, Somogy Lipót és Böle András püspökök élete s működése, Szombathely, a Szerkesztő kiadása, 1929.
- GÉFIN 1935 GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935)*, III, *Történelmi névtár*, Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt., 1935.
- GENTILCORE 1997 David GENTILCORE, *Accomodarsi alla capacità del popolo: strategie, metodi e impatto delle missioni nel regno di Napoli, 1600–1800*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée, 109(1997), 2. sz., 689–722.
- GEORGESCU 1940 Ioan GEORGESCU, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, "Quaresimale"*, Studii italiene, 7(1940), vol. 7., 11–22.

- GETTO et alii 1972 Giovanni GETTO, Roberto ALONGE, Guido BALDI, Giorgio DE RIENZO, *Storia della letteratura italiana*, Milano, Rizzoli, 1972.
- GINZBURG 1973 Carlo GINZBURG, *Folklore, magia, religione* = *Storia d'Italia*, I, *I caratteri originali*, coordinatori dell'opera Ruggiero ROMANO e Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1973, 603–676.
- GIOMBI 1999 Samuele GIOMBI, *Retorica sacra in età tridentina: Un capitolo per la storia dei dibattiti sull'imitazione e il ciceronianismo nel Cinquecento religioso italiano*, *Rivista di Storia e Letteratura Religiosa*, 35(1999), 2. sz., 279–308.
- GIORGINI 1996 Fabiano GIORGINI, *Le forme penitenziali durante le missioni popolari* = *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 491–502.
- GRECO 1999 Gaetano GRECO, *Vescovo e principe in Italia alla fine del Seicento: le lettere del card. Gregorio Barbarigo al granduca Cosimo III di Toscana* = *Gregorio Barbarigo patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999, II, 935–976.
- GUASCO 1986 Maurilio GUASCO, *La formazione del clero: i seminari* = *Storia d'Italia, Annali*, 9, *La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea*, a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 629–715.
- GUGLIELMINETTI 1990 Marziano GUGLIELMINETTI, *Storia della civiltà letteraria italiana*, diretta da Giorgio BÁRBERI SQUAROTTI, III, *Manierismo e barocco*, Torino, UTET, 1990.
- GUIDETTI 1988 Armando GUIDETTI, *Le missioni popolari. I grandi gesuiti italiani: Disegno storico-biografico delle missioni popolari dei gesuiti d'Italia dalle origini al Concilio Vaticano II*, Milano, Rusconi, 1988.
- GUILHERMY Élesban de GUILHERMY, *Ménologe de la Compagnie de Jésus: Assistance de Germanie*, I/1–2, Paris, Typographie M.-R. Leroy, 1898.
- GYENIS 1941 GYENIS András, *Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat, [Vác]*, Szalézi Művek, 1941.
- GYULAI 2009 GYULAI Éva, *A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században*, *Egyháztörténeti Szemle*, 10(2009), 1. sz., 3–31.

- HERMANN 1973 HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, Aurora Könyvek, 1973 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.).
- HERMANN–EBERHARDT 1942 HERMANN Egyed – EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvtárlománya a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942 (A Veszprémi Egyházmegye Multjából, 8.).
- HEYBERGER 1999 Bernard HEYBERGER, *Livres et pratique de la lecture chez les chrétiens (Syrie, Liban) XVIIe–XVIIIe siècles*, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 1999, 87–88. sz., 209–223.
- HOLL 1982 Béla HOLL, *Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo: Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, a cura di Béla KÖPECZI e Péter SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 211–224.
- HOLL 2000 HOLL Béla, *A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII–XIX. században = Laus librorum. Válogatott tanulmányok*, vál. és szerk. MONOK István, ZVARA Edina, Bp., METEM, 2000 (METEM, 26.), 172–364.
- HORVÁTH J. 1996 HORVÁTH József, *A XVI–XVIII. századi győri könyvkultúra kutatásainak tapasztalatai = Helytörténész könyvtárosok II. országos tanácskozása*, Sopron, 1995. július 26–28., Bp.–Szentendre, OSzK KMK–MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 1996, 71–78.
- HORVÁTH S. 1999 Sándor HORVÁTH, *Popular Religiousness. (Its Expressions by the Ethnic Minorities of Western Hungary) = Minorities Research. A Collection of Studies by Hungarian Authors*, ed. by Győző CHOLNOKY, Bp., Lucidus Kiadó, 1999, 47–58.
- HÖLVÉNYI 1998 HÖLVÉNYI György, *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14., II., szerk. JANKOVICS József et al., Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1998, 882–891.*
- INNOCENTI 1937 Benedetto INNOCENTI O. F. M., *Lo studio del Segneri dal Min. Gen. P. Gaetano da Laurino proposto ai Francescani italiani nel 1741*, *Studi francescani*, 9(1937), 2. sz., 196–202.
- Institutum 1893 *Institutum Societatis Iesu*, III., *Regulae, Ratio Studiorum, Ordinationes, Instructiones, Industriae, Exertitia, Directorium*, Florentiae, ex Typographia a SS. Conceptione, 1893.
- JANNACO–CAPUCCI 1986 Carmine JANNACO – Martino CAPUCCI, *Storia letteraria d'Italia*, VIII, *Il Seicento*, Padova, Francesco Vallardi, 1986³, la nuova edizione a cura di A. BALDUINO.

- JÁNOSI 1935 JÁNOSI Gyula, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 1935 (Pannonhalmi Füzetek, 17.).
- KATUS 1991 KATUS László, *A magyar katolicizmus a XVIII. és XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás) = A katolikus egyház Magyarországon*, szerk. SOMORJAI Ádám és ZOMBORI István, Bp., Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991 (Ecclesia Sancta, 1.), 59–74.
- KECSKEMÉTI 2007 KECSKEMÉTI Gábor, „Böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok).
- KERESZTY 1895 KERESZTY Viktor, könyvismertetés *Segneri Pál nagybőjti szent beszédei*, a «Zemplén» Könyvnyomtató Intézetéből, Sátor-Alja-Ujhely, 1894, I. kötetéről, Magyar Sion, új sorozat 9(1895), 145–146.
- KILIÁN 1992 KILIÁN István, *A minorita színháték a XVIII. században: Elmélet és gyakorlat*, Bp., Argumentum, 1992 (Irodalomtörténeti füzetek, 129.).
- KILIÁN 1992–1993 KILIÁN István, *Színház és közönség Egerben a XVIII. században = Egyház és barokk kor*. Az 1992. július 17–18-án Egerben lezajlott tanácskozás anyaga. Eger, Megyei Művelődési Központ, 1992–1993, 59–72.
- KILIÁN 2003 KILIÁN István, *Liturgia és színháték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában 1703–1763 = Imádságos asszony: Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*, szerk. CZÖVEK Judit, Bp., Gondolat Kiadói Kör–Európai Folklór Intézet, 2003, 75–86.
- KILIÁN 2005 KILIÁN István, *Iskolai színhátzás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán = Patachich Ádám érsek emléke*. Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve, Kalocsa, 2004. november 17. Szerk. LAKATOS Adél, Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005, 41–54.
- KILIÁN 2007 KILIÁN István, *Színhátékszerű elemek a nagyváradi jezsuiták liturgiájában = Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007 (METEM Könyvek 62.), 311–321.
- KISS 1996 KISS Domonkos, *Régi magyarországi könyvek a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996 (Pannonhalmi Füzetek, 38.).

- KNAPP 1992 KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. II. (Rekonstrukciós kísérlet)*, Magyar Könyvszemle, 108(1992), 4. sz., 313–331.
- KNAPP 2001 KNAPP Éva, *Pietás és irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9.).
- KNAPP 2003 KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14.).
- KNAPP 2007 KNAPP Éva, *Libellus: Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2007.
- KÓKAY 1998 KÓKAY György, *Muratori és Magyarország: Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle, 114(1998), 3. sz., 193–206.
- KOVÁCS 1974 KOVÁCS Béla, *Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században*, Archivum, A Heves Megyei Levéltár Közleményei 2, 1974, 47–58.
- KOVÁCS 1997 Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Heves és Külső-Szolnok vármegye, 1766–1767, közlésezi KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1997 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 1.).
- KOVÁCS 1998 Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei: Borsod vármegye, 1768–1769, közlésezi KOVÁCS Béla, Eger, Érseki Gyűjteményi Központ, 1998 (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 2.).
- KÜHÁR 1926 KÜHÁR Flóris, *Adatok a Regnum Marianum lelkipásztorkodás történetéhez I*, Egyházi Lapok, 49(1926), 1. sz., 205–207.
- KÜHÁR 1927 KÜHÁR Flóris, *Adatok a Regnum Marianum lelkipásztorkodás történetéhez II*, Egyházi Lapok, 50(1927), 1. sz., 7–9.
- LAZZARESCHI 1931 Eugenio LAZZARESCHI, *Le missioni dei Segneri nella Lucchesia*, Bollettino storico lucchese 3(1931), 3. sz., 206–225.
- LEGÈ 1911 Vincenzo LEGÈ, *Crocefieschi ed una Missione del Padre Paolo Segneri: Cenni storici*, Tortona, Tip. Ditta S. Rossi, 1911.
- LIBRANDI 1993 Rita LIBRANDI, *L'italiano nella comunicazione della Chiesa e nella diffusione della cultura religiosa = Storia della lingua italiana*, I, *I luoghi della codificazione*, a cura di Luca SERIANNI, Pietro TRIFONE, dir. da Alberto ASOR ROSA, Torino, Einaudi, 1993, 335–381.
- LION 1989–1990 Raffaella LION, *Indicazioni per l'actio predicatoria in un manoscritto di Antonio Baldinucci falsamente attribuito a Paolo Segneri* (szakdolgozat, Università degli Studi di Roma

- “La Sapienza”, Facoltà di Lettere e Filosofia, 1989–1990, lelőhelye ARSI, Hist. Soc. III, 171.).
- LOTZ 1998 LOTZ Antal, *A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998, 1–2. sz., 209–222.
- LUKÁCS I–III Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, I–III, Romae, IHSI, 1987–1988.
- LUONGO 2008 Carlo LUONGO, *Silvestro Landini e le “nostre Indie”: Un pioniere delle missioni popolari gesuitiche nell’Italia del Cinquecento*, Firenze, Atheneum, 2008.
- MADARÁSZ 1994 MADARÁSZ Imre, *Az olasz irodalom története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- MAGYAR–ZVARA 2009 *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, szerk. MAGYAR Árpád, ZVARA Edina, OSzK, Bp. 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 4.).
- MAJORANA 1994 Bernadette MAJORANA, *Lo pseudo-Segneri e il Teatro celeste: due tracce secentesche*, Teatro e storia, 9(1994), 16. sz., 357–388.
- MAJORANA 1996a Bernadette MAJORANA, *Elementi drammatici della predicazione missionaria: Osservazioni su un caso gesuitico tra XVII e XVIII secolo = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell’Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 127–152.
- MAJORANA 1996b Bernadette MAJORANA, *Il pulpito e l’attrice. Il teatro nella predicazione di Paolo Segneri = Fantasmî femminili nel castello dell’incoscio maschile*, Atti del Convegno Internazionale, Torino, 8–9 marzo 1993, Genova, Costa & Nolan, 1996, 16–31.
- MAJORANA 1998–1999 Bernadette MAJORANA, *L’arte della disciplina corporale nella predicazione popolare dei gesuiti*, Teatro e storia, 13(1998–1999), 20–21. sz., 209–230.
- MAJORANA 1999 Bernadette MAJORANA, *Missionarius/Concionator, note sulla predicazione dei gesuiti nelle campagne (XVII–XVIII secolo)*, Aevum, 73(1999), 3. sz., 807–829.
- MAJORANA 2003 Bernadette MAJORANA, «Schola affectus»: *Persona e personaggio nell’oratoria dei missionari popolari gesuiti = Il volto e gli affetti: Fisiognomica ed espressione nelle arti del Rinascimento*, Atti del Convegno di studi, Torino, 28–29 novembre 2001, a cura di Alessandro PONTEREMOLI, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 2003, 183–251.
- MÁLYUSZ 1936 MÁLYUSZ Elemér, *A jezsuiták a XVIII. század közepén*, Protestáns Szemle, 45(1936), I–XII. füzet, 275–283.

- MANETTI 1985 Aldo MANETTI, *Il Segneri segno di contraddizione*, Bergomum, 80(1985), 2. sz., 145–164.
- MARINI 1999 Quinto MARINI, *Le biografie di Paolo Segneri = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 63–103.
- MARINI 2000 Quinto MARINI, *Frati barocchi: Studi su A.G. Brignole Sale, G.A. De Marini, A. Aprozio, F.F. Frugoni, P. Segneri*, Modena, Mucchi, 2000.
- MARTELLI 1994 Fabrizio MARTELLI, *Michelangelo Tamburini XIV generale dei gesuiti: Omaggio di Montese al suo illustre concittadino e alla sua famiglia*, Formigine, Golinelli, 1994.
- MARTINA–DOVERE 1996 *La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996.
- MARUCCI 1979 Valerio MARUCCI, *L'autografo di un'opera ignota: le missioni rurali di Paolo Segneri*, Filologia e critica, 4(1979), 1. sz., 73–92.
- MARUCCI 1985 Valerio MARUCCI, *La teologia dell'invettiva: Una pasquinata contro Paolo Segneri*, Filologia e critica, 10(1985), 1. sz., 87–97.
- MARUCCI 2002 Valerio MARUCCI, *L'oratoria sacra = I Capricci di Proteo. Percorsi e linguaggi del barocco*, Atti del Convegno di Lecce 23–26 ottobre 2000, Roma, Salerno Editrice, 2002, 311–332.
- MARZOT 1950 Giulio MARZOT, *Un classico della Controriforma: Paolo Segneri*, Palermo, G. B. Palumbo, 1950 (Saggi di letteratura italiana, 10).
- MAURY 1810 Jean-Sifrein MAURY, *Essai sur l'éloquence de la chaire*, II, Paris, chez Gabriel Waree, 1810.
- MCGINNESS 1995 Frederick J. MCGINNESS, *Right Thinking and Sacred Oratory in Counter-Reformation Rome*, Princeton N. J., Princeton University Press, 1995.
- MEIBERG 1953 Antonius MEIBERG, *Historia missionis paroecialis lineamenta*, h. n., 1953 (gépirat a római IHSI könyvtárában).
- MELOSI Laura MELOSI, *Il primo Ottocento: entusiasmi e desolazioni nella coscienza della tradizione*, <http://www.italianisti.it/FileServices/06%20Melosi%20Laura.pdf>.
- MELTON 1986 James Van Horn MELTON, *From Image to Word: Cultural Reform and the rise of Literate Culture in Eighteenth-Century Austria*, The Journal of Modern History, 1986, vol. 58, n. 1, 95–124.

- MEZZADRI 1983 Luigi MEZZADRI, *Missioni e predicazione popolare = Dizionario degli Istituti di perfezione*, VII, diretto da Guerrino PELLICIA e da Giancarlo ROCCA, Roma, Edizioni Paoline, 1983, 563–572.
- MEZZADRI 1996 Luigi MEZZADRI, *Storiografia delle missioni = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 457–489.
- MEZZADRI 1999 *Le missioni popolari della Congregazione della Missione nei secoli XVII–XVIII*, a cura di Luigi MEZZADRI, I–II (Studi–Documenti), Roma, CLV–Edizioni vincenziane, 1999.
- MICHELI 1889 Giuseppe MICHELI, *I confini tra Borgotaro e Pontremoli*, Parma, Ditta Fioccardori, 1889.
- MIELE 1996 Michele MIELE, *Attese e direttive sulla predicazione in Italia tra Cinquecento e Settecento = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 83–109.
- MINOZZI 1949 Giovanni MINOZZI, *Paolo Segneri*, I–II, Amatrice, Tip. dell'orfanotrofio maschile, 1949.
- MOHL 1883 MOHL Adolf, *Kis-mártoni missiók a XVIII. században*, Magyar Sion, 14(1883), 165. sz., 655–670.
- MOLNÁR 2002 MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I., (1572–1647)*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 26.).
- MOLNÁR 2009 MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Bp., L'Harmattan, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–Nytott Könyv, 2009.
- MONDRONE 1974 Domenico MONDRONE, *Letteratura italiana: I minori*, III, Milano, Marzorati, 1974.
- Monumenta paedagogica* *Monumenta paedagogica Societatis Iesu*, ed. Ladislaus LUKÁCS, V, *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu (1586 1591 1599)*, Romae, IHSI, 1986.
- MÓRÓ 2001 *A Pécsi Egyetem Könyvtárában őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, összeáll. MÓRÓ Mária Anna, Bp., Tarsoly, 2001 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 1.).
- MORPUGO-TAGLIABUE 1987 Guido MORPUGO-TAGLIABUE, *Anatomia del Barocco*, Palermo, Aesthetica, 1987.
- MUSCETTA 1974 *La letteratura italiana, Storia e testi*, dir. da Carlo MUSCETTA, V/2, Franca ANGELINI, Alberto ASOR ROSA,

- Salvatore S. NIGRO, *Il Seicento: La nuova scienza e la crisi del barocco*, Roma–Bari, Laterza, 1974.
- NÉMETH 1977 NÉMETH László, *A katolikus egyházi élet megújulása Fejér megyében a török hódoltság után 1688–1777 = A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára 1977-ben Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, 1977, 10–37.
- NICCOLI 1991 Ottavia NICCOLI, *Riti notturni: le processioni fra Cinquecento e Seicento = La notte. Ordine, sicurezza e disciplinamento in età moderna*, a cura di Mario SBRICCOLI, Ponte alle Grazie, Firenze, 1991, 80–93.
- NICCOLI 2007 Ottavia NICCOLI, *Perdonare: Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2007.
- NIERO 1962 Antonio NIERO, *Lettere del P. Paolo Segneri a S. Gregorio Barbarigo*, Studia Patavina, 9(1962), 3. sz., 517–524.
- NILLES 1885 Nicolaus NILLES, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I–II, Oeniponte, Typis et Sumptibus Feliciani Rauch, 1885.
- NORMAN 1998 Corrie E. NORMAN, *Humanist Taste and Franciscan Values: Cornelio Musso and Catholic Preaching in Sixteenth-Century Italy*, New York, Peter Lang, 1998 (Renaissance and Baroque Studies and Texts, 24).
- NORMAN 2001 Corrie E. NORMAN, *The Social History of Preaching: Italy = Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*, ed. by Larissa TAYLOR, Leiden, Brill, 2001 (A New History of the Sermon, 2), 125–191.
- NOVI CHAVARRIA 2001 Elisa NOVI CHAVARRIA, *Il governo delle anime: Azione pastorale, predicazione e missioni nel Mezzogiorno d'Italia. Secoli XVI–XVIII*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2001.
- OLTVÁNYI 1886 OLTVÁNYI Pál, *A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája*, Szeged, Bába Sándor Könyvnyomdája, 1886.
- ORLANDI 1972 Giuseppe ORLANDI, *L. A. Muratori e le missioni di P. Segneri Jr*, *Spicilegium Historicum Congregationis Ssmi Redemptoris*, 20(1972), 1. sz., 158–294.
- ORLANDI 1974 Giuseppe ORLANDI, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, *Spicilegium Historicum Congregationis Sanctissimi Redemptoris*, 22(1974), 2. sz, 313–346.
- ORLANDI 1977 Giuseppe ORLANDI, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare = La drammatica popolare nella valle padana*, Atti del 4° convegno di studi sul folklore padano, Modena 23–24–25–26 maggio 1974, Modena, E.N.A.L.–Università del Tempo Libero, 1977, 305–333.
- ORLANDI 1994 Giuseppe ORLANDI, *La missione popolare in età moderna = Storia dell'Italia religiosa, II, L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 419–452.

- ORLANDI 1996 Giuseppe ORLANDI, *La missione popolare: strutture e contenuti = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*, Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 503–535.
- ŐRY 1969 ŐRY Miklós, *Pázmány az ige szolgálatában*, Szolgálat, 1969/2, 47–70.
- PAPP 2004 Gábor PAPP, *A critical review of 16–17th century reports on meteorite falls in and around the Carpathian Basin: (Additions and corrections to the NHM Catalogue of meteorites)*, Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici, vol. 96, 2004, 19–28.
- PAVERCSIK 1992 PAVERCSIK Ilona, *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig*, Bp., OSzK, 1992 (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetek, 2.).
- Pécsi Egyetemi Könyvtár *Pécsi Egyetemi Könyvtár: Jubileumi Évkönyv 1774–1974*, Pécs, Egyetemi Könyvtár, 1974.
- PEHM 1934 PEHM József, *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg, „Zrinyi” Nyomdaipari Részvénytársaság, 1934 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 2.).
- PFEIFFER 1947 PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai: 1554–1760*, Veszprém, Lipót Nyomda, 1947 (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 10.).
- PIRRI 1950 Pietro PIRRI, *Ludovico Antonio Muratori e Paolo Segneri Juniore: Una amicizia santa*, Rivista di Storia della Chiesa, 4(1950), 5–69.
- PISZKER 1933 PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma, Vitéz Szabó és Uzsaly Könyvnyomdavidálla, 1933 (Pannonhalmi füzetek, 13.).
- POZZI 1997 Giovanni POZZI, *Grammatica e retorica dei santi*, Milano, Vita e Pensiero, 1997 (Arti e scritture, 8).
- PÖRTNER 2001 Regina PÖRTNER, *The counter-Reformation in Central Europe: Styria 1580-1630*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- PRODI 1964 Paolo PRODI, *San Carlo Borromeo e il cardinale Gabriele Paleotti: due vescovi della riforma cattolica*, Critica storica, 3(1964), 2. sz., 135–151.
- PROSPERI 1991 Adriano PROSPERI, *Il missionario = L'uomo barocco*, a cura di Rosario VILLARI, Roma–Bari, Laterza, 1991, 179–218.
- PROSPERI 1994 Adriano PROSPERI, *Riforma cattolica, Controriforma, disciplinamento sociale = Storia dell'Italia religiosa, II, L'età moderna*, a cura di Gabriele DE ROSA e Tullio GREGORY, Roma–Bari, Laterza, 1994, 3–48.

- PROSPERI 1997 Adriano PROSPERI, *Missioni popolari e visite pastorali in Italia tra '500 e '600*, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée, 109(1997), 2. sz., 767–783.
- PROSPERI 2009 Adriano PROSPERI, *Tribunali della coscienza: Inquisitori, confessori, missionari*, Torino, Einaudi, 2009.
- RÁCZ 1981 *Debrecen története*, 2., 1693–1849, szerk. RÁCZ István, Debrecen, Megyei Városi Tanács–Csokonai, 1981.
- RADÓ 1896 RADÓ Antal, *Az olasz irodalom története*, Bp., MTA, 1896.
- RAJCZI 1980 RAJCZI Pál, *A pápai esperesi kerület összeírása 1748*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1980, 15. sz., 125–145.
- RANALLI 1863 Ferdinando RANALLI, *Degli ammaestramenti di letteratura*, IV, Firenze, Felice Le Monnier, 1863.
- RÉZBÁNYAY 1902 RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Bp., Athenaeum, 1902.
- RICO CALLADO 2002 Francisco Luis RICO CALLADO, *Las misiones interiores en la España de los siglos XVII–XVIII* (doktori értekezés az Alicantei Egyetemen, 2002, internetes elérése: <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=9189&ext=pdf&portal=0>).
- RIENZO 1980 Maria Gabriella RIENZO, *Il processo di cristianizzazione e le missioni popolari nel Mezzogiorno: Aspetti istituzionali e socio-religiosi = Per la storia sociale e religiosa del Mezzogiorno d'Italia*, a cura di Giuseppe GALASSO e Carla RUSSO, I, Napoli, Guida Editori, 1980, 441–481.
- RIGILLO 1925 Michele RIGILLO, *Il padre Segneri = Uő, Rievocazioni centenarie*, Porta, Piacenza, 1925, 36–43.
- RISI 1924 Nicola RISI, *Il principe della eloquenza sacra in Italia: il padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù*, Bologna, Tip. Dei Sordomuti, 1924.
- RONDINA 1896 Francesco Saverio RONDINA, *Il Segneri ristoratore e principe dell'eloquenza sacra italiana*, Roma, Tipografia Editrice Romana, 1896.
- ROSA 2006 Mario ROSA, *Clero cattolico e società europea nell'età moderna*, Roma–Bari, Laterza, 2006.
- ROSCIONI 2001 Gian Carlo ROSCIONI, *Il desiderio delle Indie. Storie, sogni e fughe di giovani gesuiti italiani*, Torino, Einaudi, 2001.
- RUSCONI 1981 Roberto RUSCONI, *Predicatori e predicazione (secoli IX–XVIII) = Storia d'Italia, Annali, 4, Intellettuali e potere*, a cura di Corrado VIVANTI, Torino, Einaudi, 1981, 951–1035.
- RUSCONI 2002 Roberto RUSCONI, *L'ordine dei peccati: La confessione tra Medioevo ed età moderna*, Bologna, Il Mulino, 2002.
- RUSSO 1969 Luigi RUSSO, *Compendio storico della letteratura italiana*, Messina–Firenze, Casa Editrice G. D'Anna, 1969².

- SANTINI 1923 Emilio SANTINI, *L'eloquenza italiana dal Concilio di Trento ai nostri giorni*, I, *Gli oratori sacri*, Milano–Palermo–Napoli–Genova–Bologna–Torino–Firenze, Remo Sandron, 1923.
- SANTINI 1960 Emilio SANTINI, *Precisazioni e aggiunte sulla sacra predicazione nel secolo XVII*, Studi secenteschi, 1960, 1–14.
- SÁRKÖZY 1999 Péter SÁRKÖZY, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 419–438.
- SÁRKÖZY 2008 SÁRKÖZY Péter, „Az olasz negédes kertjében”: *Az árkádikus költészet és a 18. századi magyar irodalom*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.
- SARTI 1991 Raffaella SARTI, *Obbedienti e fedeli. Note sull'istruzione morale e religiosa di servi e serve tra Cinque e Settecento*, Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento, 17(1991), 91–120.
- SARTI 1997 Raffaella SARTI, *Fontana, Fulvio = Dizionario Biografico degli Italiani*, XLVIII, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1997, 661–663.
- SAVARESE 1999 Gennaro SAVARESE, *Avventure segneriane tra Sette e Ottocento: Parini, Leopardi, De Sanctis = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 47–62.
- SCARPATI–BELLINI 1990 Claudio SCARPATI – Eraldo BELLINI, *Il vero e il falso dei poeti. Tasso, Tesauro, Pallavicino, Muratori*, Milano, Vita e Pensiero, 1990.
- SCHOEN 1930 SCHOEN Arnold, *A budai Szent Anna-templom*, Bp., Budapest Székesfőváros közönsége, 1930.
- SCOLARI 1845 Filippo SCOLARI, *Dell'eloquenza del Padre Paolo Segneri e d'un modo diverso di predicare*, Venezia, Bonvecchiato, 1845.
- SCOTTI 1986 Mario SCOTTI, *Paolo Segneri = Dizionario Critico della Letteratura Italiana*, III, diretto da Vittore BRANCA, Torino, UTET, 1986, 153–155.
- Segneri a Brescia* *Il P. Paolo Segneri e le sue Missioni nel territorio di Brescia e la Repubblica di Venezia: Da documenti inediti (1676)*, La Civiltà cattolica, serie XVIII, 1902, vol. V, quad. 1238, 142–163.
- SELLA 2000 Domenico SELLA, *L'Italia del Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2000.

- SELWYN 2000 Jennifer D. SELWYN, *‘Schools of Mortification’: theatricality and the role of penitential practice in the Jesuits’ popular missions = Penitence in the Age of Reformations*, eds. by Katharine JACKSON LUALDI and Anne T. THAYER, Aldershot, Ashgate, 2000 (St. Andrews Studies in Reformation History), 201–221.
- SELWYN 2004 Jennifer D. SELWYN, *A Paradise Inhabited by Devils: The Jesuits’ Civilizing Mission in Early Modern Naples*, Aldershot/Burlington–Roma, Ashgate–IHSI, 2004 (Catholic Christendom, 1300–1700).
- SETTEMBRINI 1964 Luigi SETTEMBRINI, *Lezioni di Letteratura Italiana*, I–II, Firenze, Sansoni, 1964.
- SONCINI 1925 Vigenio SONCINI, *Il p. Paolo Segneri (1624–1694) nella storia dei Farnesi a Parma con lettere e documenti inediti*, Torino, Società Editrice Internazionale, 1925.
- SPEDICATO 1996 Mario SPEDICATO, *Dinamiche demografiche della popolazione ecclesiastica italiana nel Seicento = La popolazione italiana nel Seicento*. Relazioni presentate al convegno di Firenze, 28–30 novembre 1996, Bologna, CLUEB, 1999, 225–242.
- SPINI 1950 Giorgio SPINI, *Ricerca dei libertini. La teoria dell’impostura delle religioni nel Seicento italiano*, Roma, Editrice «Universale di Roma», 1950.
- STEFANELLI 1999 Stefania STEFANELLI, *Segneri e il Vocabolario della Crusca = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 279–301.
- STEFANELLI 2008 Stefania STEFANELLI, *Il lessico di Segneri e la lingua italiana: apporti e permanenze*, Studi secenteschi, 2008, 3–19.
- STROPPA 1998 Sabrina STROPPA, *Segneri, Bartoli e Malaval = Uő, Sic arescit: Letteratura mistica del Seicento italiano*, Firenze, Leo S. Olschki, 1998, 103–109.
- STROPPA 1999 Sabrina STROPPA, “*Une glace nette et polie.*” *Paolo Segneri, François Malaval et l’oraison de simple vue*, *Revue d’Histoire et de Philosophie Religieuses*, 79(1999), 3. sz., 327–342.
- SÜMEGI 2008 *A pécsi egyházmegye ezer éve, 1009–2009*, szerk. SÜMEGI József, Pécs, Mayer Mihály pécsi megyéspüspök, 2008.
- Synopsis 1895 *Synopsis actorum S. Sedis in causa Societatis Iesu 1605–1773*, II, Lovanii, ex typographia J.-B. Lstas., 1895.
- SZABÓ 2002 *A dévai ferences rendház 1850 előtti könyvei*, összeáll. SZABÓ Henriette, Bp., Osiris–OSzK, 2002.

- SZÁNTÓ 1985 SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, II, Bp., Ecclesia, 1985.
- SZÁRAZ 2006 *Paolo Segneri, a nagybőjti prédikátor = Juvenilia I. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*, szerk. KOVÁCS Zoltán és SZIRÁK Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 238–248.
- SZÁRAZ 2007 *Devóció, retorika, katolikus identitástudat. Paolo Segneri magyarországi recepciója = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, összeáll. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás (Studia Litteraria XLV.), Debrecen, DEENK Kossuth Egyetemi Kiadója, 2007, 242–251.
- SZÁRAZ 2008 *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle 124(2008), 2. sz., 123–140.
- SZAUDER 1973 SZAUDER József, *L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1973, 171–179.
- SZAUDER 1975 József SZAUDER, *La fortuna dei trattati della Carità Cristiana e della Regolata Divozione in Ungheria nel '700 = La fortuna di L. A. Muratori*, Atti del Convegno internazionale di studi muratoriani, Modena, 1972, Firenze, Leo S. Olschki, 1975, 143–150.
- SZELESTEI N. 2000 SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 1. sz., 27–42.
- SZELESTEI N. 2002 SZELESTEI N. László, *A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére: Tanulmányok*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum, 2002, 263–279.
- SZELESTEI N. 2003 SZELESTEI N. László, *Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (+1782) könyvtára*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 1. sz., 105–116.
- SZENDREI 1904 SZENDREI János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*, II., Miskolcz, Miskolcz Város Községe, 1904.
- TACCHI VENTURI 1903 Pietro TACCHI VENTURI, *Lettere inedite di Paolo Segneri, di Cosimo III e di Giuseppe Agnelli intorno la condanna dell'opera segneriana la "Concordia"*, Archivio Storico Italiano, 1903, serie V, tomo XXXI, 127–165.
- TACCHI VENTURI 1910 Pietro TACCHI VENTURI, *Un compagno e successore del P. Segneri*, La Civiltà cattolica, 61(1910), 1. sz., 719–722.
- TAKÁCS–PFEIFFER 2001 TAKÁCS J. Ince OFM – PFEIFFER János, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, 1–2., szerk. KAPILLER Imre, MEZEI Zsolt, Pápa–Zalaegerszeg, 2001.
- TARJÁN 2003 TARJÁN Bence, *Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 15(2003), 1–2. sz., 141–172.

TASI 2009	TASI Réka, <i>Az isteni szó barokk sáfárai</i> , Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Könyvtár [Bibliotheca Studiorum Litterarium], 45.).
TAVIANI 1970	Ferdinando TAVIANI, <i>La Commedia dell'Arte e la società barocca. La fascinazione del teatro</i> , Roma, Bulzoni, 1970.
TIRABOSCHI 1833	Girolamo TIRABOSCHI, <i>Storia della letteratura italiana</i> , IV, Milano, per Nicolò Bettoni e Comp., 1833.
TOMMASEO 1852	Niccolò TOMMASEO, <i>Dizionario estetico</i> , Milano, per Giuseppe Reina, 1852.
TOMMASEO 1867	Niccolò TOMMASEO, <i>Dizionario estetico</i> , Firenze, Successori Le Monnier, 1867.
TONONI 1895	A. G. TONONI, <i>Il Padre Segneri nei Ducati di Parma e Piacenza</i> , Rassegna Nazionale, 18(1895), 16 dicembre, 783–812.
TOSCANI 1986	Xenio TOSCANI, <i>Il reclutamento del clero (secoli XVI–XIX) = Storia d'Italia, Annali, 9, La Chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea</i> , a cura di Giorgio CHITTOLINI e Giovanni MICCOLI, Torino, Einaudi, 1986, 573–628.
TÓTH 2002–2005	<i>Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)</i> , ed. István György TÓTH, Roma–Bp., Római Magyar Akadémia–METEM–MTA Történettudományi Intézete, I–IV, 2002–2005 (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma, Fontes, 4.).
TÓTH 2007	TÓTH István György, <i>Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon</i> , szerk. HORVÁTH Zita, TÓTH Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2007.
TÖRÖK–LEGEZA 1999	TÖRÖK József – LEGEZA László, <i>A kalocsai érsekség évezrede</i> , Bp., Mikes, 1999.
TÖRÖK–LEGEZA 2000	TÖRÖK József – LEGEZA László, <i>Székesfehérvár évezrede</i> , Bp., Mikes, 2000.
TÖRÖK–LEGEZA 2001	TÖRÖK József – LEGEZA László, <i>A váci püspökség évezrede</i> , Bp., Mikes, 2001.
TUSTI 1924	Alfredo TUSTI, <i>Il padre Paolo Segneri: Nel terzo centenario della nascita</i> , Corriere d'Italia, Roma, marzo 22, 1924.
TÜSKÉS–KNAPP 2001	TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, <i>Társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás: a kassai példa = Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők</i> , Bp., Osiris, 2001, 298–319.
TÜSKÉS–KNAPP 2002	TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, <i>II. Rákóczi Ferenc meditációi = UŐK, Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században: Tanulmányok</i> , Bp., Argumentum, 2002, 150–196.
VANYÓ 1933	<i>Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850</i> , közzéteszi VANYÓ Tihamér Aladár, Pannonhalma, Korda, 1933 (Olaszországi Magyar Oklevéltár, II.).

- VÁRADY 1933–1934 Emerico VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, I–II, Roma, Istituto per l'Europa orientale, 1933–1934.
- VARGA 1991 VARGA András, *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1991.
- VARGA 1998 VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptum, 1998, (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 8.).
- VÉGHSEŐ 2003 VÉGHSEŐ Tamás, *Katolikus népmissziók a 17–18. században*, Athanasiana, 17(2003), 209–220.
- VELAGIC 1996 Zoran VELAGIC, *Religions and nationalities in Danubian region seen by Croatian Jesuit missionaries: seventeenth and eighteenth centuries*, CEU, Budapest College, 1996 (MAdolgozat a Közép-Európai Egyetemen).
- VELICS 1914 VELICS László, *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*, III., (1690–1773), Bp., Szent-István-Társulat, 1914.
- VENTO 1916 Sebastiano VENTO, *Le condizioni dell'Oratoria sacra del Seicento: Ricerche e critica*, Milano–Roma–Napoli, Società Editrice "Dante Alighieri" di Albrighi, Segati & C., 1916.
- VERCESI [1931] *Storia dei generi letterari italiani: L'eloquenza italiana (dal XVII sec. ai giorni nostri)*, I, *L'eloquenza sacra in Italia*, a cura di Ernesto VERCESI, Milano, Francesco Vallardi, [1931].
- VERESS 1917 VERESS Endre, *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai, I: Anyakönyv (1559–1917)*, Bp., Stephaneum, 1917.
- VILLA 1999 Edoardo VILLA, *L'eloquenza sacra fra Barocco e Arcadia = Alfonso M. de' Liguori e la civiltà letteraria del Settecento*, Atti del Convegno internazionale per il tricentenario della nascita del Santo (1696–1996), Napoli 20–23 ottobre 1997, a cura di Pompeo GIANNANTONIO, Firenze, Leo S. Olschki, 1999 (Biblioteca dell'«Archivum Romanicum», Serie I: Storia, Letteratura, Paleografia 286), 41–64.
- WELTZIG 1984 Werner WELTZIG, *Katalog gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen*, II, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984.
- ZAŁĘSKI 1904 Ksiądz Stanisław ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce*, IV/II, Kraków, W. L. Anczyca, 1904.
- ZANARDI 1982 Mario ZANARDI, *Sulla genesi del «Cannocchiale aristotelico» di Emanuele Tesauro*, Studi secenteschi, 1982, 3–61.
- ZANOTTO 1899 Francesco ZANOTTO, *Storia della predicazione nei secoli della letteratura italiana*, Modena, Tip. Pontificia ed Arcivescovile dell'Immacolata Concezione Editrice, 1899.
- ZIINO 1921 Michele ZIINO, *Raffronti manzoniani nel centenario dei Promessi sposi*, Palermo, A. Trimarchi, 1921.
- ZIRONDA 1999 Renato ZIRONDA, *Il clero di Thiene attraverso le visite pastorali di Gregorio Barbarigo = Gregorio Barbarigo*

- patrizio veneto vescovo e cardinale nella tarda controriforma (1625–1697)*, Atti del convegno di studi, Padova 7–10 novembre 1996, I–II, a cura di Liliana BILLANOVICH e Pierantonio GIOS, Padova, Istituto per la storia ecclesiastica padovana, 1999, I, 813–842.
- ZLABINGER 1970 Eleonore ZLABINGER, *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*, Innsbruck, Universität Innsbruck, 1970 (Studien zur Rechts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte, VI.).
- ZONTA 1932 Giuseppe ZONTA, *Storia della letteratura italiana*, III, *L'età moderna*, con prefazione di Alfredo GALLETTI e note bibliografiche di Gustavo BALSAMO-CRIVELLI, Torino, UTET, 1932.
- ZVARA 2001 *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726*, s. a. r. ZVARA Edina, Szeged, Scriptum, 2001 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1.).
- ZVARA 2008 *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak 1681–1750*, kiad. ZVARA Edina, Bp., OSzK, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.).

Enciklopédiák, bibliográfiák

- DHCJ *Diccionario histórico de la Compañía de Jesus, Biográfico-temático*, directores Charles E. O'NEILL, Joaquín M.ª DOMÍNGUEZ, I–IV, Roma–Madrid, IHSI–Universidad Pontificia Comillas, 2001.
- GULYÁS 1942 GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1942.
- Magyar Katolikus Lexikon* *Magyar Katolikus Lexikon*, X, főszerk. DIÓS István, Bp., Szent István Társulat, 2005.
- MONDINI 2001 Battista MONDINI, *Pápák Enciklopédiája*, Bp., Szent István Társulat, 2001.
- PETRIK I–III PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860: Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, I–III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888–1891.
- PETRIK V *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez: az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1971.
- PETRIK VII *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VII. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű nyomtatványok)*, összeáll. BAYER Lászlóné et al., szerk. PAVERCSIK Ilona, Bp., OSzK, 1989.
- RMK I SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1879.

RMK II	SZABÓ Károly, <i>Régi magyar könyvtár</i> , II., Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, Bp., MTA, 1885.
SOMMERVOGEL	Carlos SOMMERVOGEL, <i>Bibliothèque de la Compagnie de Jésus</i> , I–X, Bruxelles–Paris, O. Schepens–A. Picard, 1890–1909.
[STÖGER] 1855	[Joannes STÖGER], <i>Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu</i> , I, Viennae, Typis Congregationis Mechitharisticae, 1855.
SZINNYEI	SZINNYEI József, <i>Magyar írók élete és munkái</i> , I–XIV, Bp., Hornyánszky Viktor, 1891–1914.
SZTRIPSZKY 1967	SZTRIPSZKY Hiador, <i>Bibliographia Hungariae: Magyarországi könyvészet 1472–1711: Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez: Pótlások és igazítások</i> , Bp., OSzK, 1967.
Világirodalmi lexikon	Világirodalmi lexikon, XII, főszerk. SZERDAHELYI István, Bp., Akadémiai, 1991.

Internetes források

Eruditio adatbázis: <http://www.eruditio.hu/lectio>.

Szegedi Hittudományi Főiskola Könyvtára, internetes katalógus:

<http://corvina.theol.u-szeged.hu/WebPac/CorvinaWeb>.

Vocabolario della Crusca:

<http://morpheus.micc.unifi.it:8080/cruscle/ricerca.jsp>.

FÜGGELÉK

1. A misszionáriusok fogadása

2. A mise helyszíne

3. A prédikáció helyszíne

4. A gyónás és az áldozás helyszíne

5–8. A penitenciatartás különböző formái

9. Paulus SEGNERI, *Quadráginta sermones*, sumptibus Joannis Caspari Bencard,
Dilingæ, 1693
(címlap előtti lap)

10. A missziós prédikációk témái							
<i>Pratica delle missioni, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739².</i>			<i>OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.</i>		<i>OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.</i>		
reggel	délután	este	reggel	délután	reggel	délután	este
O Mors, quam bonum est Consilium tuum!	In cui si dimostra la necessità di corrispondere alle chiamate di Dio.	1) Porti a casa il mio detto ogni persona, La Morte non perdona 2) Peccator, Peccatrice odi l'avviso, Puoi morir questa notte all'improvviso 3) Tu che non pensi a morir bene, ascolta, Forse avrai da morir più d'una volta	Istennek véghetetlen irgalmassága a megtérőkhöz és nagy haragja a megátalkodott bűnösökhöz	Az igaz gyónásról és a töredelmes penitenciatartásról	De pretio animae, seu cura salutis propria	De patientia in adversis	De praeparatione ad confessionem, et integritate ejusdem
Miseros facit Populus peccatum.	In cui si danno motivi della somma stima, che convien fare dell' Anima.	1) Chi non sa quanto costi un reo piacere, Vada all'Inferno omai, vada a vedere 2) Peccator, mira ben, che se laggiù Metti una volta il piè, non esci più 3) Ecco il misero fin d'ogni Dannato, Maledir senza fine il suo peccato	A bűnnek nagy és iszonyatos voltáról és a botránkoztatás iszonyatos vétkééről	A gyónásról és az igaz szívbeli töredelmességről	De cura salutis proximi, seu de scandalo, et ebrietate	De diebus festis, et Dominicis ritè, et faustè celebrandis	De contritione

<i>Pratica delle missioni, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739².</i>			<i>OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.</i>		<i>OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.</i>		
reggel	délután	este	reggel	délután	reggel	délután	este
Morte moriatur.	In cui si mostra al Peccatore l'orrenda nemicizia, che contrae, allorchè commette il peccato mortale.	1) Guadagnar quanto brami è di niun frutto, Se perdi l'Alma, che val più di tutto 2) Non dir: pietoso è Dio, perdona ogn'ora, Perché se egli è pietoso, è giusto ancora 3) Pria di finire, ascolta Peccatore: Chi mal vive, mal muore.	A halálról	Krisztus keresztyének méltóságáról Krisztus kínszenvedéséről A penitenciáról, a halálról és a pokolbéli kínokról	De non differenda poenitentia	De bona intentione in quotidianis actionibus habenda	De proposito et fuga occasionis proximae
Qui abscondit scelera sua, non dirigetur.	In cui si mostra quanto gran Peccatore sia, il Peccatore disonesto.		Az utolsó ítéletről	A gyónásról	De morte	De restitutione bonorum alienorum, et eleemosynam danda	Exhortatio ad paenitentes
	In cui si mostra l'obbligo non solo di perdonare le offese, ma di dare i segni comuni di benevolenza Cristiana.		A részegségnek undok vétkére	A káromkodásnak, az átkozódásnak és szitkozódásnak vétkére	De iudicio	De baptismo et matrimonio	De blasphemia, et detractio

<i>Pratica delle missioni, Venezia, presso Andrea Poletti, 1739².</i>			<i>OSzK, Oct. Hung. 375, ff. 1–16v.</i>		<i>OSzK, Quart. Lat. 2579, ff. 23–24.</i>		
reggel	délután	este	reggel	délután	reggel	délután	este
	In cui si mostra con l'acerbità l'eternità delle pene Infernali.		A pokol kínjainak örökkévalóságáról	A fajtalanságnak undok utálatos, iszonyatos vétkéiről	De inferno		De vitio luxuriaie
	In cui si mostra che non bisogna abusarsi della Divina misericordia.		A késedelmes penitenciatartásról	Az Atyák és Anyák nagy kötelességéről a gyermekek nevelésében	De coelo		De cultu B. Virginis, et inimicorum reconciliatione
	In cui si danno salutari ricordi per mantenersi in grazia di Dio.		A békességes türeőről	Sehol sincs helye Jézusnak, a gonoszok bűneikkel újra megfeszítik			De obligatione Parentum erga proles, et prolium erga suos Parentes
			A Bírák és Tisztviselők kötelességeiről	A Boldogságos Szűz nagy méltóságáról			De satisfactione, et indulgentijs
			Krisztus országáról	Istennek emberekhez való nagy szerelméről A halálos bűnnek nagy és szörnyű voltáról			De perseverantia in incepta poenitentia, et executione propositorum vel de amore Dei et odio peccati

11. Paolo Segneri művei a magyarországi katolikus gyűjteményekben*

	Egri Főegyházmegyei Könyvtár	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár	Győri Egyházmegyei Könyvtár	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár	Pécsi Klimo- könyvtár	Székesfehérvári Püspöki Könyvtár	Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár	Váci Egyházmegyei Könyvtár
Papi feladatok, vallásgyakorlat								
<i>Il Confessore istruito</i>	3	5	2	6	1	1	–	3
<i>Il Cristiano istruito</i>	4	5	3	3	3	3	2	14
<i>Il Parroco istruito</i>	3	6	5	5	1	1	1	2
<i>Il Penitente istruito</i>	2	2	3	8	1	2	–	5
Prédikációk								
<i>Quaresimale</i>	3	10	3	6	2	7	2	12
<i>Panegirici sacri</i>	1	4	4	1	2	2	3	7
<i>Prediche dette nel Palazzo Apostolico</i>	1	1	–	2	1	–	1	1
<i>Arte di predicar bene</i>	–	–	1	–	–	1	–	
Lelkiségi művek								
<i>La Manna dell’Anima</i>	4	10	5	6	2	2	2	8
<i>Esposizione del Miserere</i>	–	–	–	2	1	–	–	–
<i>Vera sapienza</i>	–	–	1	4	–	–	–	–
<i>Specchio che non inganna</i>	2	–	1	3	1	–	–	–
Mária-tisztelet								
<i>Il Divoto di Maria Vergine</i>	–	5	1	1	–	–	1	1
<i>Magnificat</i>	–	1	–	1	–	1	–	1

* A táblázatba a cédulakatalógusban szereplő kötetek kerültek bele.

	Egri Főegyházmegyei Könyvtár	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár	Győri Egyházmegyei Könyvtár	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár	Pécsi Klimo- könyvtár	Székesfehérvári Püspöki Könyvtár	Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár	Váci Egyházmegyei Könyvtár
Teológia, apologetika								
<i>L'Incredulo senza scusa</i>	1	1	1	3	1	–	2	3
<i>Concordia fra la Fatica e la Quietè nell'Oratione</i>	–	–	–	–	–	–	–	–
Összes/válogatott művei	1	4	1	3	2	2	4	7
Mindösszesen:	25	54	31	54	18	22	18	64

ÖSSZEFOGLALÁS

Paolo Segneri sokoldalú tevékenységének alapos és komplex vizsgálatával mindeddig adós maradt az olasz kutatás. A legtöbb figyelmet az egyháztörténet szentelte neki, amely elsősorban az általa vezetett népmissziókkal foglalkozott. Az érdeklődés hiányának, mely az irodalomtörténet részéről jelentkezett összetett okai vannak. Az olasz irodalomtörténet-írásban a prédikáció sohasem foglalta el azt a helyet, mint a magyarban. Az egyházi műfajok vizsgálata más tudományterületek territóriumára. A Segneri-kutatás ellenében hatott további két tényező: szerzőnk jezsuita és a XVII. században élt. A Risorgimento idején felerősödő jezsuitaellenesség megpecsételte sorsát: az egységes Olaszország irodalomtörténeteibe vagy nem került bele, vagy szinte kizárólag bírálatokat kapott. Benedetto Croce barokk-kritikájával, mely az egész XVII. századot a hanyatlással azonosította, szintén a kutatások feleslegességét mondta ki, s ezzel nagymértékben befolyásolta a későbbi irodalomtörténeti érdeklődést és véleményalkotást. A magyar kutatás részéről néhány tanulmány érintőlegesen foglalkozott Segneri magyarországi hatásával, azonban az ehhez kapcsolódó adatok összegyűjtését és rendszerezését nem végezte el.

Jelen értekezés az olasz jezsuita három területen jelentkező hatásával számol Magyarországon: 1) népmissziók, 2) prédikáció, 3) nyomtatásban megjelent művek. A hatástörténet bemutatása több tudomány megközelítéseinek, módszereinek és eredményeinek felhasználásával történik.

Az első fejezet áttekinti a különböző korok Segneri-képét a XVIII. századtól kezdve egészen napjainkig, figyelmet fordítva mind az olasz, mind a magyar szakirodalomra. Rámutat a kutatástörténet lényeges pontjaira, eredményeire, ugyanakkor hiányokat, feladatokat is megfogalmaz. Célja ezzel kiindulópontot és kontextust teremteni az értekezés további részeiben mondottakhoz.

A második fejezet először a XVII. századi népmissziók elindulásának okait, funkcióit, működési kereteit, típusait mutatja be, majd a Segneri által kidolgozott missziós módszert ismerteti. Ezt követi a jezsuita rend osztrák provinciájában tartott segneriánus missziók történetének feldolgozása, melyhez elsősorban a Jézus Társaság római levéltárában található, a kutatás által eddig kevés figyelemre méltatott források szolgáltattak adatokat. Ezek alapján világosan látszik, hogy a *Missio Segneriana* jelenléte jóval erőteljesebb volt a XVIII. századi Magyarországon, mint amiről eddig tudomásunk volt.

A harmadik fejezet középpontjában a prédikátor Segneri áll. Az olasz jezsuita műveiben nem történik utalás arra, hogy milyen retorikai kézikönyvek, instrukciók határozták meg

prédikációszerzési gyakorlatát, ezért olyan korabeli, jezsuita rendhez kötődő, normaadó szövegeket vizsgálunk, amelyeknek szerepe lehetett Segneri hitszónoki formálódásában. Prédikátori gyakorlatának főbb vonásait három prédikációs kötete (*Panegirici sacri, Quaresimale, Prediche dette nel Palazzo Apostolico*) alapján igyekszünk megragadni.

Az utolsó fejezet Segneri műveinek magyarországi kiadásait veszi számba és írásainak jelenlétét keresi hazai katolikus könyvtárakban, valamint nyomtatott és kéziratos könyvjegyzékeken. Az adatok azt mutatják, hogy terjedelmes életművéből a XVIII. századi Magyarországon elsősorban a tanító szándékkal, gyakorlati szellemben, az egyháziak számára írt munkái voltak ismertek, s nemcsak a szerzetesrendek és a felsőpapság körében, hanem a plébánosok között is.

ABSTRACT

Up to our present day, the Italian scientific research has not produced a thorough and complex analysis of Paolo Segneri's multifaceted activity. Ecclesiastic history, being preoccupied with the popular missions led by Segneri, paid the most attention to his work. The lack of interest on the part of literary history has multiple reasons. The sermon has never held the same position in Italian literary history-writing as it holds in the Hungarian one. Ecclesiastical genres constituted the field of research of other disciplines. Two further factors acted against the Segneri-research: our author was a Jesuit and lived in the 17th century. The increasing anti-Jesuit attitude during the Risorgimento period decided Segneri's fate: either he was not included into Italian literary histories or he met almost exclusively negative criticism. Likewise, Benedetto Croce's baroque criticism, which sees the entire 17th century as decline, stated the needlessness of such research, and his statement influenced to a great extent the opinion and interests of the forthcoming literary historians. In Hungarian research several studies touched upon the topic of Segneri's influence in Hungary, however, failed to collect and systematize the data related to this.

The present dissertation counts with three fields of the Italian Jesuit's influence in Hungary: 1) popular missions, 2) preaching, 3) printed works. We present Segneri's influence in a historical perspective and based on the approaches, methodology and results of several scientific disciplines.

The first chapter surveys and examines the Segneri-image of the different periods from the 18th century up to the present day taking into consideration both the Italian and Hungarian secondary literature. It reflects upon the essential points and results of the foregoing research, formulating at the same time the deficiencies and the further tasks. Its purpose is to create starting point and context for the statements of the further parts of the dissertation.

The second chapter presents the reasons why popular missions were started in the 17th century, the functions, the framework and the type of these missions, then it describes the missionary method elaborated by Segneri. This is followed by the analysis of the history of the Segnerian missions held in the Austrian Province of the Society of Jesus, based primarily on the so far rather neglected sources of the Roman Archives of the Society of Jesus. This archival material shows that the presence of the *Missio Segneriana* in 18th century Hungary was much stronger than it has been considered up to now.

The central figure of the third chapter is Paolo Segneri, the preacher. Since there cannot be found in Segneri's works any textual references to handbooks of rhetorics or instructions that

determined the way he prepared his sermons, we analysed such contemporary normative texts related to the Jesuit Order that could play a role in Segneri's formation as a religious orator. We attempt to identify the main traits of Segneri's preaching practice with the help of his three books of sermons (*Panegirici sacri, Quaresimale, Prediche dette nel Palazzo Apostolico*).

The last chapter focuses on the editions of Segneri's works in Hungary, it registers the presence of his works in the Catholic libraries of the country and searches their traces in printed and handwritten book lists. The obtained data show that in 18th century Hungary Segneri's extensive oeuvre was known mainly through the practical and educative works written for the clergy, and these were popular not only among monastics and the higher clergy but also in the circle of parish-priests.